

1982

4.szám

423

JEL

Kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

A TÖMEG-
KOMMUNIKÁCIÓS
KUTATÓKÖZPONT
FOLYÓIRATA

MEGJELENIK
NEGYEDEVENKÉNT

III. ÉVFOLYAM
4. SZÁM

SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:

Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Lázár István
Liszka Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Márton Miklós
Sándor György
Tábori András
Szeeskő Tamás
főszerkesztő

A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:

Pütkösti Árpád
főszerkesztő-helyettes

Szerkesztők:

Wisinger István
televízió
Mester Ákos
rádió

Balogh Elemér
írott sajtó
Hanák Katalin
kutatás

Zöldi László
kultúra
Bogdán Éva
könyv

Varga Zsuzsanna
folyóirat
Frank Ernőné
tördelés

TARTALOM

Szeeskő Tamás: A szégyellős beszéd	3
Bényei József: Profil kerestetik	5
Pütkösti Árpád: Miért istenkísértés főszerkesztőnek lenni ?	12

GYÚJTÓPONTBAN

Szinetár Miklós: Mi is a szórakoztatás ?	21
Nej György: „Nincs is ilyen, hogy szórakoztatás”	34
Rubovszky Kálmán: Volt egyszer egy regény. . .	40

MÉG EGYSZER

„Elvont borzalom nincs”	49
-------------------------	----

MŰHELYEK, MÓDSZEREK

Szeeskő Tamás: Az elektronikus regős	55
--------------------------------------	----

KÖZELKÉP

Földvári Éva—D. Hoffmann Márta: Az illúziókergetés vetélkedője	62
Lendvai Judit—Tomka Miklós—Tölgyesi János: Május elseje mint tömegkommunikációs esemény	67
Malecz Attila: A dzsessz hullámhosszán	74

FÓRUM

Illésfalvi Béla: A siketek jelbeszéde	83
Füzes János: Nézem, de nem hallom	89

MŰLTUNK

Vásárhelyi Miklós: Az Est-lapok	95
---------------------------------	----

TECHNIKA

Szabó Miklós: Tájékép háború után	110
-----------------------------------	-----

JEL kép

SZERZŐINK KÖZÜL

Avar János, *a Magyar Nemzet washingtoni tudósítója;*
Feleki László,
újságíró;
Földvári Éva, *a TK munkatársa;*
Füzes János, *az MTV Pécsi Stúdiójának munkatársa;*
Havas Ervin,
a Népszabadság munkatársa;
D. Hoffmann Márta,
a TK munkatársa;
Illésfalvi Béla,
a Síketek Országos Szövetségének főtitkára;
Kulesár István,
a Magyar Rádió New York-i tudósítója;
Lázár Guy,
a TK munkatársa;
Lendvay Judit,
a TK munkatársa;
Malecz Attila,
a TK munkatársa;
Nej György, *a Magyar Rádió munkatársa;*
Ordas Iván, *a Tolna Megyei Néplap munkatársa;*
Rubovszky Kálmán,
a Debreceni KLTE tanára;
Tomka Miklós,
a TK munkatársa;
Tölgyesi János,
a TK munkatársa;
Vásárhelyi Miklós,
az MTA Irodalomtudományi Intézet munkatársa.

Szerkesztőség
és kiadóhivatal
Budapest V.,
Akadémia u. 17. 1054
Telefon: 327-745
Levélcím:
Budapest, 1054 — Pf. 587

SZONDA

Lázár Guy: A világhelyzet és helyzetünk a világban	123
A lengyel válsághoz vezető út	130
Mi történt itthon és külföldön?	132
Kedvező fogadtatásra találtak a kisvállalkozók	133
Romlik a gazdasági közhangulat	134

KITEKINTÉS

Havas Ervin: Bemutatjuk a Lityeraturnejaz Gazetát	135
Avar János: Kraft, „a hétköznapi költője”	139

JEGYZET

Feleki László: Hogyan lettem tévékritikus?	142
Kulesár István: Ronda György és társai	145
Ordas Iván: Visszhangtalan visszhang	148

TALLÓZÓ

Könyvekről	151
Lapokból	163
Rövidre fogva	176

LAPOZGATÓ

Joseph Kraft: A médiumok hatalma	181
----------------------------------	-----

A szégyellős beszéd

Tanév kezdete. (Legalábbis akkor, amikor írom ezt a levelet; megérkezése a karácsonyi szünetre valószínű!) Új diákjaimmal ismerkedem, az Újságíró és a Közgazdasági Egyetemen. És nagy-nagy kommunikátori szomorúság bennem: a gyerekek nem tudnak beszélni. Idén sem. Illetve, nem is arról hogy nem tudnak, hanem hogy szégyellik a beszédet. A megszólalást. A szavakat. Az orruk alatt motyognak, ideges vihogással kendőzik értelmesebb gondolataikat, mégis kiszakad belőlük egyvégtében néhány jól artikulált, nyelvtanilag és érzelmileg is átmelegített mondat, gyorsan a szájuk elé kapják a kezül régebben, a testre szégyellősebb korokban lemeztelenített emberek az ágy

Szubjektív érzés? Egyedi esetek elsietett általánosítása? Sajnos, nem. Nem a hivatásos kommunikátor túlérzékenységről van itt szó. Hiszen barátom is elszörnyedve meséli, hogy nemrégiben egyik este egyetemista társával tévedt Debrecenben. Órákat töltöttek együtt, a többiek szemmel láthatóan érezték magukat — csak éppen nem beszélgettek. „Érted”? — kérdezi. „Nem vitatkoztak, nem tépték egymás haját, de még nem is smúzoltak. Mint az indiánok . . . a néma indiánok.” És Gábor bácsi, az általános iskolai tanár, hosszan beszél a szülők lelkére az első értekezleten, hogy beszéljenek a mekeiket. Ha kell, a lecke hangos felmondásával, vagy — uram bocsá! — terrel készítsék őket arra, hogy összefüggő, értelmes magyar mondatokat tudjanak mondani. És az Állami Rádió és Televízió Bizottság ülésén is szó van erről a rádiós Nyelvművelő Bizottság beszámoló munkájáról. A meghívott tudósok arról elmélkednek, hogy ma már a vizsgák sem segítik a verbális készség fejlesztését. A tesztek, a vizsgalapok, az oktatógépek csupán bináris feleletre várnak, esetleg gombok nyomogatására vagy a megfelelő válasz kiválasztására.

Azt hiszem, ez csak az egyik ok. Talán nem is a legfontosabbik. Az ok az, hogy az országban, hogy most érik az első generáció, amelyik már csak a televízió, a szem rágógumiján nőtt fel. Hiszen az eddigi kutatások egyenlítő: legalább annyi bizonyítja, hogy a televízió beszűkíti a kommunikációt, mint amennyi ennek fejlesztéséről tanúskodik. Arról a műsor maga is kommunikációt gerjeszt. S ugyanakkor a rádió (és régebben is elegendő mértékben a televízió is) azon igyekszik, hogy a nyelvnevelés kezdemenyézze és aktív intézménye legyen.

Ám, sajnos, mindez nem csupán nyelvnevelési kérdés. Itt nem a nyelv, hanem a beszéd, hanem a kommunikációról van szó. És talán nem is azt kell vizsgálni, hogy miért nem tudnak beszélni, hanem épp az ellenkezőjét: miért nem beszélnek, miért nem tesznek meg az értekezleten, miért nem tesznek meg az értekezleten?

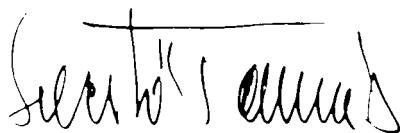
Néhány évvel ezelőtt kudarcot vallottam egyik kísérlettel. (A szám, ha rá gondolok.) Úgy próbáltam ismerkedni új hallgatóimmal az iskolában, hogy nemzetközi sajtóértekezletet szimuláltattam velük. A résztvevőként jelentkezőt megkértem, üljenek ki az előadói asztalhoz, s egy-két témában tájékoztassák a többieket, s válaszoljanak a kérdésekre — hiszen ez is a szimulációhoz tartozott — voltak jóindulatú, semmi

kérdések is). A játék rövid idő alatt saját hamvába hótt. Se a kérdések, se a válaszok nem éltek. Meglehetősen távol voltunk az „ars disputandi”-tól, a vitatkozás művészetétől. Azóta hogyha kisebb csoportban találkozom velük — például szemináriumban, speciálkollégiumban —, hosszabb időt töltünk azzal, hogy megtanuljunk vitatkozni. Ha nem is oly tökéletességig, mint ahogyan ezt a középkori egyetemeken tanították.

A mai egyetem ugyanis nem tanít vitatkozni. (Tisztelet néhány kivételes tanárnak, aki nemcsak a szakmai tudást, hanem az értelmiségi létnek ezt a nélkülözhetetlen elemét is igyekszik elsajátíttatni hallgatóival!) Az egyetem, az iskola az életet utánozza. Ahol célravezetőbb, de mindenképpen ökonomikusabb valamilyen „helyzetbe kerülni”, mint vitában győzni. És ez nemigen ösztökél a beszédre, a hajlékony kommunikációra. Mint ahogyan az sem, hogy a mondanivaló markáns megfogalmazása, az egyértelműség, a „magyarán” szólás sem kifizetődő életstratégia. A ködös, elkent, több értelmű, bürokratikus szószátyár, de felelősségváró fogalmazás könnyebben megtérül. És itt a tömegkommunikáció sok-sok nyilatkozója — a műsorokban, cikkekben megszólaló „illetékesek”, „szakemberek” — tömegesen termeli a modelleket. Nem a nyelvi, hanem a kommunikációs modelleket. Sőt, a közéleti viselkedés mintáit.

Mert végül is erről van szó. A hebegő, kezét szégyellősen a szája elé vonó generációnak van tudása, vannak gondolatai és mondanivalója, csak épp egy pszichológiai „kettős kötés” szorításában kezdi meg pályáját. Egyik oldalról látja — és örömmel fogadja — társadalmunk nyíltan hirdetett demokratizálódási elveit, a másik oldalon viszont a mindennapi élet eredetiséget beszűkítő, egyéni teljesítményt és felelősséget elmosó (tehetetlenségi?) mechanizmusait tapasztalja. Defenzív érvekkel gyakran találkozok — Antonius védőbeszédével már ritkábban.

Könyvtáram egyik féltve őrzött kincse Quintilianus Rhetoricája, múlt század eleji, szép magyar kiadásban. A Központi Antikváriumban vettem, vagy húsz évvel ezelőtt. Benne a bélyegző: „A Magyar Újságírók Szövetségének Könyvtára”. Valószínűleg az ötvenes években adta át a Szövetség az antikváriumnak, amikor „korszerűsítette” könyvtárát. Ha kézbe veszem, mindig abban reménykedem: előbb-utóbb a mi társadalmunk is megtalálja saját retorikáját. A tömegkommunikáció, de szélesebb értelemben az egész kommunikációs kultúra számára is. A demokratikus társadalom ugyanis — ne feledkezzünk meg erről! — beszélő társadalom.

Bényei József

Profil kerestetik

Egy vidéki szerkesztő dilemmáiból

A megyei lapok az utóbbi évtizedben egyre határozottabban törekszenek levetkőzni az egyformaság uniformisát, s keresik az egyediség, sajátosság, különbözőség útjait-módjait. A Hajdú-Bihari Napló főszerkesztője vitaindító cikkében — és részben a vele készített, ezt az írást követő interjúban is — ennek a tökéletesítésnek a szükségesét, a lehetőségeit és akadályait taglalja.

Ezek a gondolatok nem a sommázat, nem a véglegesség igényével fogalmazódtak. Lezárni sem akarnak semmit. Szerzőjük előtt még a teljesség távoli célja sem lebeghetett. Húszéves vidéki újságírói gyakorlata során felgyűlt kérdőjeleinek gondját szeretné csupán megosztani a szakmával, ezért választott ki néhányat közlésre. Tapasztalom, látom, tudom — s cselekvően magam is hozzájárulok —, mennyi eredmény, siker, kezdeményezés, megvalósult szándék van mögöttünk az elmúlt évtizedekben. Ezeket kimondatlanul is e gondolatok természetes hátterének tekintem, csakúgy, mint az újságírásban dolgozók elkötelezett, marxista világnézetét, közéleti és politikai felelősségét. Hiszem azonban, hogy szellemi életünk jelenlegi szakaszában bizonyos kérdőjeleket akkor is meg lehet fogalmazni, ha nem ágyazzuk őket az eredményeket igazoló statisztikai adatokba és oldalanként ismétlődő hűségnyilatkozatokba. Végül is a szavak — kérdő- vagy felkiáltójelek — hitelességét, igazságát minden esetben a végzett munka, a teljes élet, az ember, emberek, csoportok tartása igazolja vagy cáfolja.

A vidéken megjelenő, megyei hatáskörű napilapok az utóbbi évtizedben egyre határozottabban törekszenek levetkőzni az egyformaság uniformisát, s keresik az egyediség, sajátosság, különbözőség útjait-módjait,

természetesen az adott politikai, szervezeti, anyagi-technikai kereteken belül. Erre törekszik a Hajdú-Bihari Napló is, amelynek húsz éve munkatársa vagyok. E törekvést erősíti, színezi, motiválja, hogy e lap volt a felszabadulás után az első kommunista napilap Magyarországon (1944. november 15.), e lap tért át először hazánkban a napilapok közül az offsettechnikára (1968. február 1.), továbbá hogy Debrecen a vidéki magyar városok közül mind a sajtótörténet kezdetét, mind a sajtótermékek számát, elterjedtségét, profilját illetően a legnagyobb hagyományokkal rendelkezik. Sajátosan motiválja ezt az igényt és törekvést Debrecen mai szellemi struktúrája is.

A feltételek dilemmája

Essünk túl elsőként a vidéki újságírás legtöbbször s leghangosabban emlegetett kérdéscsoportján, a személyi és anyagi feltételeken. Ez a kérdés azonban nem önmagában izgalmas, hanem tartalmi konzekvenciáiban. A vidéki lapok jelenlegi létszám- és bérhelyzete ugyanis alapvetően veti fel a teljesítmény és színvonal súlyos szakmai konfliktusát.

A Hajdú-Bihari Napló szerkesztőségében jelenleg az újságírói létszám összesen 33 fő. Ebből hat szerkesztő,

három fotós, egy gyakornok. Kizárólag a szervezett politikai továbbképzést (külföldi tízhetes 1982-ben 1 fő, budapesti tízhetes 1982-ben senki, megyei tízhetes 1982-ben 3 fő, Marxizmus-Leninizmus Esti Egyeteme 1982-ben 5 fő, Politikai Főiskola 1982-ben 1 fő), valamint az évi szabadságokat (1982-ben pótszabadságok nélkül 694 nap) és a betegséggel táppénzen töltött napokat (1981-ben 1064 nap!), a szülési szabadságot és gyest (1981-ben 336 nap), a külföldi utakat és tanfolyamokat (1981-ben 73 nap) tekintve is könnyű kiszámítani, hogy a lapot általában 10—12 ember csinálja, ez pedig ahhoz is alig elegendő, hogy a napi eseményeket pontosan kövessék. A lapnál nincs szerkesztőségi titkár, külpolitikus, képszerkesztő, hírszerkesztő — ezek nem önálló munkakörök. Az országos, helyi és belső szerkesztőségi igények alapján a fotósokon kívül öt rovat dolgozik, amit soknak tartunk, de a hagyományok, az újtól való félelem és a sajátos igények az átszervezést időről-időre halogatják. Halogatja továbbá az is, hogy megyei lapoknál a rovatvezetőket — még ha 10—12 ember lenne is a rovatukban — az írástól nem lehet felmenteni. Ez a dilemma azonban az egyes szerkesztőségekben nem oldható fel, az egész magyar sajtó struktúrájának, belső szerkezetének újragondolása és mobilabb szervezet kialakítása szükséges a megoldáshoz.

A létszám gondokat tovább nehezíti a bérhelyzet. A munkatársak bére 3700 és 5300 között, a rovatvezetőké 5000 és 6000 forint között mozog. (Miatán a szerkesztőség átlagéletkora fiatal, az alacsonyabb összegek dominálnak, mindössze két munkatársnak van például 5000 forint felett az alapbére.) Ehhez havonta átlagban 500—800 forint mozgóbér csatlakozik. (Szerkesztőségi keret havonta kb. 10 000—11 000 forint.) Ezért a bérért az újságírók — mozgóbér nélkül — havonta körülbelül 40 gépelt oldalt kötelesek írni, ha mozgóbérré is igényt tartanak, a teljesítményük-

nek meg kell haladnia a havi 50 flekket. (A lapnak egyszerűen szüksége van erre az anyagmennyiségre!) A mennyiségi mozgóbér összege 18 és 24 hasáb között 25 forint flekkenként, utána semmi!

Mi következik ebből a bérhelyzetből? Az újságíróknak ahhoz, hogy a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helye szerinti életmódot, életvitelt kialakíthassa, máshol kell megkeresnie a pénzt. Leköti magát üzemi lapoknál, vállalatoknál, ilyen-olyan megbízásoknak tesz eleget, néha forintokért, néha viszont a munkahelyi kereseténél jóval nagyobb összegekért. Ez akadályozza a szellemi koncentrációt, másodlagossá teszi a saját lapjánál végzett munkát, úgyszólván megsemmisíti a szakmai-minőségi követelményeket, s rossz irányban kötelezi el a munkatársakat, akár reklámjellegű tudósításokat igyekeznek belopni az érintett vállalatokról, akár csak éppen nem írnak meg bizonyos dolgokat, amelyeket meg kellene írni. Így egyes munkatársaknak szakmai függetlensége, politikai elkötelezettsége süllyed el a csoport- vagy vállalati érdekek hálójában.

Nem kívánom a szakma ingerlékenységét azzal fokozni, hogy a fenti adatok mellé teszem más kategóriájú lapok létszám-, bér- és teljesítményhelyzetének adatait. A fenti helyzetet én nem a fővárosi napi- vagy hetilapok helyzetével összehasonlítva tartom feloldhatatlan szakmai dilemmának, hanem önmagában.

Eppen ezért összehasonlító adataim az alábbiakban csupán arra vonatkoznak, hogy a magyar hírlapolvasás struktúrájában milyen módosulás következett be az utóbbi tíz esztendőben. Az adatok a KSH 1982. április 26-án kiadott Oktatás, művelődés, 1950—1980 című adattárából valók. 1970 és 1980 között az országos napilapok példányszáma 1 millió 629 ezerről 1 millió 669 ezerre nőtt. A növekedés pontosan 40 ezer. Eközben a megyei napilapok példányszáma 756 ezerről 1 millió 118 ezerre nőtt, az abszolút

növekedés itt 362 ezer, azaz kicsi híján tízszere a központi lapokénak!

Még érdekesebb a tendencia tanulása. 1975 és 1980 között a központi napilapok példányszáma összesen 3 ezernél kevesebbel nőtt, ugyanakkor a vidéki lapoké 126 ezerrel, a növekedési ráta itt már majdnem ötven-szeres! Tudomásom szerint azóta az arányok lényegesen nem módosultak. Ez a tendencia, ezek a számok azt jelentik, hogy — hasonlóan a nemzetközi fejlődés irányaihoz — a vidéki, regionális lapok szerepe az utóbbi években igen megnőtt, ezt a növekedést nem követte a lapok társadalmi helyének, belső szervezetének, létszám- és bérgazdálkodásának korszerűsítése. A megnövekedett szerep jó ellátása általános, egész sajtópolitikánkat, de hétköznapi konkrét munkánkat is érintő dilemmákat, kérdőjeleket teremt. Pedig a feladat világos: a feltételrendszer a megváltozott társadalmi szerep és funkció szerint kell formálni.

Az igénydilemma

A megyei lapokkal szemben támasztott igények nem egységesek. Természetesen nem alapvetően szembenálló, egymással ellentétes igényrendszerrel van szó, hanem sajátos motivációról.

A lappal szemben támasztott igényeket elsősorban a szellemi-politikai és gazdasági fenntartó, a párt határozza meg. Ennek az igényrendszernek főbb elemei: eredménycentrikusság, sokoldalúság, országos és helyi események összhangjának megteremtése, az úgynevezett protokolligények sajátos érvényesítése, a fejlődési folyamat ivének állandó hangoztatása, a megyei érdek védelme, aggodás azért, hogy a megye esetleges negatív jelenségei ne nagyítódjanak fel. Ezek az igények általában jogosak, legfeljebb gyakorlati megvalósításukkal lehet vagy kell vitatkozni, annál inkább, mert nem minden ponton esnek egybe az olvasói igényrendszerrel.

1979-ben a Hírlapkiadó Vállalat Közvélemény- és Piackutató Csoportja

4000 olvasó megkérdezésével elvégezte a Napló tartalmi vizsgálatát. Ezek szerint legnépszerűbb témák a lapban a hírek, rendőrségi, bírósági anyagok, a közlekedéssel, kereskedelemmel, áruellátással foglalkozó cikkek és az olvasói levelek (többnyire panaszok). A Napló írásait a megkérdezettek mindössze egyharmada tartotta elég kritikusnak. S hogy miről olvasnának szívesen? Munkahelyi problémákról (például munkamórál, munkafegyelem, szabad idő kihasználása, a munka szervezetlensége, anyagpazarlás, rossz vezetői módszerek, munkahelyi légkör, durvaság stb.), a kereskedelem, áruellátás kérdéseiről (lakótelepek, falvak rossz ellátása, gicccsek engedélyezése, idegenforgalmi helyek ellátása stb.), a közlekedésről (szervezetlenség, zsúfoltság a tömegközlekedésben, közutak állapota, udvariatlanság, biztonsági feltételek hiánya stb.) és a közélet tisztaságáról (korrupció, üzérkedés, protekció, társadalmi tulajdon elleni vétség stb.).

A tendencia további elemzés nélkül is világos. A szélesebb közvélemény általában a társadalom negatív jelenségeivel szeretne gyakrabban találkozni a lapban, azért, mert ezek foglalkoztatják, ezek ellen szeretne hatásosabban fellépni. A két igény nem ellentétes egymással, de kétségkívül nem is párhuzamos. Az olvasók által igényelt témák konkrét feltárása ugyanis általában mindig vállalati vagy személyi érdeke-érzékenységre ütközik, ami nemegyszer támogatást, patrónust is talál hivatalos helyen. Az újságíró pedig hamar feladja (a szerkesztő nemkülönben), s a harc helyett a belenyugvást választja, noha tudja, hogy a társadalmi igazság, a politikai-társadalmi érdek teljes mértékben az ő oldalán van. A különbség talán ebben az egyszerű ellentét-párban rögzíthető: eredménycentrikus vagy problémacentrikus legyen-e a lap?

A fenti alapvető igénydilemmát még két tényező motiválja. Az egyik az adott hely sajátos igénye. Debrecenben például, az a tény, hogy egyike az ország szellemi központjainak, élénk iro-

dalmi, színházi, zenei, képzőművészeti léttel, igen jelentős tudományos tevékenységgel, széles felsőoktatási hálózattal. Ennek a sajátosságnak — amelyhez Debrecen szellemi múltjának jellegzetes karaktere is társul — okvetlenül tükröződnie kell a lap tartalmi struktúrájában. Csakhogy ezt a törekvést néha kétkedve nézi a fenntartó szerv is („túl sok a kulturális anyag a lapban”), az olvasók jelentős rétege is. Más megyei lap esetében más helyi sajátosság lehet ugyanilyen tényező.

Van ráadásul egy sajátos szakmai igény is, amely témaválasztásban, feldolgozásban, műfajban, stílusban egyaránt jelentkezik. Debrecenben a harminchárom újságíróból tizennégy irodalommal is kísérletezett, s bizonyos szintre el is jutott. Négy-öt újságíró pedig más alkotóművészettel foglalkozik. (Ez persze tudatos káderpolitikai törekvés eredménye: előnyt biztosítunk azoknak, akik íráskultúrájuk, műveltségük alapján többre képesek újságíróként is.) Ezek a munkatársak határozott értékítélettel rendelkeznek, s az újságírást is úgy tekintik, mint alkotói pályájuk szerves részét. Baj ez? Dehogy! Viszont igénymotívációt jelent, s nem is kicsit.

Mit tehet most már a lap egy ilyen igényszerkezet szövevényében élve és vergődve? Hiszen a fenntartó igény kielégítése tulajdonképpen a létezésének, a jó légkörű munkának, a nyugodtságnak az alapfeltétele. Ezt diktálja az újságíró és szerkesztő politikai felelősségérzete is. Ugyanakkor az olvasói igényrendszertől eltávolodva elveszíthetjük tömegbázisunkat, az érdeklődés mellett a bizalmat is, képtelenek leszünk valóban jelentős kérdésekben befolyásolni a közvéleményt, ha kisebb kérdésekben ránk süthetik a mulasztás, tévedés, elhallgatás, manipulálás bélyegeit.

A lap csak egyet tehet: segít ezeket az igényeket egymáshoz közelíteni, egységet teremteni közöttük és törekszik az egyensúlyt a borotvaél-biztonságig fenntartani. Ha minden más feltétel adott lenne, ha több dilemma lapkészítés közben már fel sem merülne,

akkor talán igényesen eleget tehetne ennek a követelménynek a megyei lap. Így azonban? Csuszkálunk bizony ide-oda a borotvaélen, s néha csontig vérzik a szerzett seb. S akkor még jobban fáj, ha igaztalanul kaptuk.

A funkciódilemma

A feltételek és az igényrendszer fentiekben éppen csak jelzett, de ki nem merített dilemmái között egysúlyozva hogyan határozhatja meg egy megyei lap mai funkcióját? A klasszikus lenini normát természetesen mindannyian elfogadjuk, vállalván a kollektív propagandista, kollektív agitátor és kollektív szervező szerepét. Igen, de mit jelent ez ma? Hiszen az alábbi idézet is Lenintől származik: „... nagyobb teret kell engedni az egyéni kezdeményezésnek, az egyéni hajlamoknak, teret kell engedni a gondolatnak és a fantáziának, a formának és a tartalomnak.” Lehetséges, hogy az előbbi kérdésre ez a gondolat adja meg a ma is érvényes választ?

Az egyszerűsítés azonban itt végzetes lehet. Jelenleg ugyanis a megyei lapnak nagyjából a következő funkcióknak kellene eleget tennie, amelyek hangoztatott követelményrendszerben fogalmazódnak meg.

— Legyen *pártlap*, s ezt a közlemények jellegével, tartalmával, szellemével, egész gondolatiságával, elhelyezésével fejezze ki.

— Legyen *hivatalos közlöny*, azaz lássa el valamennyi megyei társadalmi-politikai, gazdasági stb. szerv és szervezet hivatalos jellegű eseményeinek krónikás szerepkörét.

— Legyen *országos igényű lap*, azaz minden valóban fontos és jelentős országos eseményről tudósítson, lehetőleg sokoldalúan, részletesen és pontosan, fenntartva az országos jelleg elsőbbségét arányban, elhelyezésben stb. (A fent említett felmérés szcrint a Napló olvasóinak 76 százaléka n-ás napilapot is olvas.)

— Legyen *helyi lap*, azaz biztosítsa, hogy az egész lap arányrendsze-

rében első helyre kerüljenek a helyi témák, hiszen ez a feltétele és alapja olvasottságának, elterjedtségének. Éppen a helyi információkat nem tudja az olvasó megszerezni sem a rádióból, sem a televízióból, sem más napilapból.

— Legyen *megyei lap* (miután a *megyei pártbizottság lapja*), azaz foglalkozzon többet a kis falvakkal, vidéki városokkal, településekkel, hogy azok érezzék jobban magukénak az egész lapot.

— Legyen *városi lap*, azaz megyeszékhelyi, már csak azért is, mert a jelenlegi 82 ezer példányból több mint 50 ezer a megyeszékhelyen talál gazdára. (Ilyenkor kezdődik a vita: a meglévő debreceni olvasók megtartása a fő feladat, vagy a megszerzendő falusi olvasókra kacsingasunk?)

— Legyen *néplap*, tömeglap, amely minden réteg minden igényét egyszerre elégíti ki, egyesítvén magában valamennyi napi, heti és havi kiadvány erényeit és módszereit. Hiszen támogatnia kell a művészetet, részletes eredménylistát kell adnia a sportról, közölnie kell receptet, humort, divattanácsot, önálló rovatokat, kis-kertészeknek, autósoknak, betegeknek, gyerekeknek, fiataloknak stb.

— Legyen elsősorban *informatív lap*, azaz ne törődjön a hosszú cikkekkel, úgysem olvassa azokat el senki, a rövid, frappáns tudósítás a lényeg, aki olvasni akar, az olvasson folyóiratot.

— Legyen *elemző, kommentáló*, a híreket ugyanis megtudja az olvasó a rádióból, televízióból, nem arra kíváncsi, hanem háttéranyagra, magyarázatra, elemzésre, eligazításra vár.

— Legyen *szellemi fórum*, adjon teret minden véleménynek, fogja össze az értelmiséget, nyitottsága fejeződjön ki abban is, hogy a pártmunkások, a gazdasági szakemberek, az egyetemi oktatók, szóval mindenki a munkatársaság lesz (a jobbaknak hatvanforintos flekkenkénti honoráriumért).

— Legyen *vitafórum*, tűzze napirendre a legégetőbb kérdéseket.

— Legyen *nyomatott iskola*, és

közművelődési hálózat egyszerre, neveljen és tanítson, alakítsa a politikai tudatot, a világnézetet, az ízlést, az erkölcsöt, az életmódot, a magatartást, neveljen és formáljon.

Elég-e ennyi variáció?

A dilemma eredetileg két dolog közötti választást jelent, a vidéki lapszerkesztő előtt azonban, ha lapja funkcióját és profilját alakítja-tisztogatja, sereggestül jönnek az alternatív variációk. Könnyű válasz persze a fenti — kérdőjel nélküli — kérdéssorra, hogy igen, a megyei napilapnak a fenti funkciók mindegyikét gyakorolnia kell okos taktikával, higgadt arányteremtéssel. Legfeljebb nem szabad észrevenni, ha az egyik funkció gyakorlása miatt a másik párthívei telefonálgatnak az „illetékes” helyre, más esetben mások. Menjen a szerkesztő saját feje után.

Tudom, hogy a fenti sorban keverednek formai és tartalmi, általános és napi gyakorlati feladatot jelentő kérdések. Nem is akarom ezt a játékot a végletekig elvinni. Az a véleményem, hogy a megyei lapnak az országos anyagok rovására is a megyei jelleget kell erősítenie, a közvetlen környezet információit kell előtérbe helyezni, azokat, amelyeket máshonnan az olvasó nem kaphat meg. Az információigény azonban életveszélyes is lehet, hiszen a szervezetben, üzemekben, még a politikai irányításban is igen erős az eseménycentrikusság. Egyik kiváló üzemi tudósítónktól például rendszeresen kapjuk az anyagot: most vietnami fiatalok találkoztak a gyári fiatalokkal, most 45 éve inaskodni kezdett öreg munkások találkoztak egymással, most a kismamákat, most a nyugdíjasokat hívták össze találkozóra. Mikor azután rákérdeztem, hogy véletlenül nem a termelés, a nyereség, az export, a munkaszervezés, a termékváltás, a piaci igényekhez való alkalmazkodás-e a legfontosabb téma abban az üzemben, meglepődtek. Azokról ugyanis nem szívesen adnak információt.

A megyei jelleg erősítése, a valódi helyi információk gyarapítása sem

feleltetheti el azonban a megyei lap legfontosabb feladatát, leglényegesebb funkcióját. Mint ahogyan a párt egyszerre előkészítője, megalkotója, végrehajtója és ellenőrzője a társadalom egész tevékenységét irányító, alapvető döntéseket tartalmazó határozatoknak, e funkcióhoz kell kötődnie a megyei pártszerv lapjának, a megyei újságnak is. Növelni kell tehát szerepét a döntések, határozatok előkészítésében. A társadalmi prognosztika szellemében a megyei lapok riportokkal, elemzésekkel, vitákkal, körkérdésekkel, kerekasztal-beszélgetésekkel tárják fel a társadalom széles rétegeinek véleményét, javaslatát azokban a témákban, amelyeket a megyei pártszervek hosszú távon legfontosabbnak ítélnék. De még a határozat előtt! A megyei lap állítson fel alternatívákat, képviselje és irányítsa a közvéleményt a megszülető döntés során, a határozatok hozatalában. Ez a munka most jórészt elmarad, jelenleg már meghozott határozatok, döntések ismertetésére, népszerűsítésére, végrehajtására készítünk csupán tervet. Ez is fontos, ez is kell, de csak akkor lehet a lap igazán politikai fórum, amelynek tekintélyét nem a mögötte álló szerv, hanem önmaga adja, ha képes erre a társadalom-elmélző, előkészítő tevékenységre is.

Az ismertetés, népszerűsítés, magyarázat általában ma is megtörténik, bár olykor személytelen, száraz, csupán közlő formában, anélkül, hogy érzelmi viszony támadna a határozat és az újságíró között. Ennek oka, hogy ezek a témák általában hivatalos közleményként s nem újságírói publicisztika szintjén kerülnek közlésre. Legfeljebb az utólagos vezércikkre van politikai igény, azt viszont a határozat és a döntés ismeretében már legfeljebb egy-két hivatalos ember olvassa.

A döntések, határozatok, társadalmilag fontos gazdasági, politikai rendelkezések megvalósításának szolgálatában ma úgy szegődik általában az újságíró, hogy tudósít, hírt ad, színes riportot ír a megvalósulásról. Természetesen jó hírt, pozitív példák-

kal, előremutató jelleggel. Pedig már ennél a lépcsőnél, ezen a ponton be kellene lépnie a lap új, sajátos és nélkülözhetetlen funkciójának: a társadalmi ellenőrzésnek is. Ugyanis talán ez a legfontosabb funkció. A párt is folyamatosan ellenőrzi saját tevékenységét, a lap pedig a párt eszköze, ezért ennek soha nem lenne szabad elmaradni. A társadalmi ellenőrzés megvalósítása pedig azt jelenti az újságban, hogy a megvalósulás folyamatát, teljességét próbáljuk meg nyomon követni. Ha csak a pozitív példákat mutatjuk fel, joggal kérdezi a közvélemény: miért kell egy-egy határozat végrehajtásának ellenőrzésekor még a Központi Bizottságnak is megállapítani, hogy csak éppen-éppen hajtottuk végre? (Ld. például közoktatás-politikai határozat, munkaszervezés, ipari decentralizáció, gazdaságossági határozatok stb.) A megyei lap — éppen mert kapcsolata az étellel, a mindennapokkal, az emberekkel közvetlenebb, mint a központi lapoké — ezt a funkciót képes lenne a jelenleginél sokkal jobban betölteni, ha a feltételek, a struktúra, a vele szemben támasztott igények erre módot adnának. Ebbe a funkcióba belefér a vita, az eredménycentrikusság, a nevelés, a háttéranyag csakúgy, mint a valódi, gyors, pontos, megbízható és lényeges információ, továbbá az igényes, mély kritikai tevékenység.

Jogos a kérdés: hogyan lehet ezt éppen egy lapban (vagy több lapban) megvalósítani, amikor még a tényleges társadalmi gyakorlatban sem sikerült mindenütt, minden esetben. Nos, éppen ennek a társadalmi gyakorlatnak a megváltoztatása lenne a cél, s a változtatásnak egyik legfontosabb eszköze a megyei sajtó, amelyet a párthizottságok közvetlenül, operatíván irányítanak. Csak a célnak, a szándéknak, a követelmény-rendszernek, az érték és mérték formáinak kell nagyobb ívűnek lenni, azokat kell legalább a hozott határozatok végrehajtási idejéhez hajlítani s a kapkodó hirtelenséget, szertelenséget megszüntetni. Ez már viszont a gyakorlati

politikai munka kérdése, s jelenleg kívül esik a dilemmáim körén.

Egy bizonyos: ma ez a legfontosabb tartalmi kérdése a megyei lapok munkájának. Ez biztosíthat a sajtó számára megfelelően komoly feladatot, ez adhat tekintélyt, ez teremthet a lappal szemben tartós bizalmat a közvéleményben, ez adhatja meg azt a jó érzést, hogy joga van a sajtónak fellépni a nevelő, tudatformáló szerepben, s e fellépés nem lesz gyakorlatától elvonatkoztatott, esetleg forradalmi frázisokkal terhelt politikai prédikáció. „...vannak pillanatok — írta Lenin —, amelyek arra köteleznek, hogy élére állítsuk a kérdést és nevükön nevezzük a dolgokat, mert különben helyrehozhatatlan kárt okozhatnak mind a pártnak, mind a forradalomnak.” S ezt már a szocialista forradalom győzelme után írta!

A felelősségdilemma

Ez a fenti dilemmafeloldás, a társadalmi ellenőrzés funkciójának felerősítése a pártmunka keretein belül törvényszerűen igényli a sajtóban dolgozók igen nagy politikai felelősségét. Ellenőrizni, következtetést levonni, másokat megítélni csak annak van joga, aki maga önmagát alkalmassá tette az ítélkezésre. A sajtó területén sok a „kis piszok”, a rossz érdekeltségi háló, az igénytelenség, az összefonódás, a megyei sajtónak tehát önmagát etikailag és világnézetiileg folyamatosan tisztogatva kell eljutnia az alkalmasságig.

Eljuthat-e? Igen. Húszéves debreceni tapasztalat, a többi megyei lap munkájának ismerete mondatja velem, hogy talán ez az a terület, ahol még viszonylag kisebb az összefonódás, a munka nélküli jövedelem iránti igény, a korrupció, s több a tapasza-

lat, életközelség, őszinte akarat, belső szándék és politikai erő. Ahol a klikk-érdek helyét néha még képes betölteni a lapérdek, a társadalmi érdek. Ezt a meglévő felelősséget erősíteni, ápolni, növelni kellene s nem megtépázni apró dolgok felnagyításával, kicsi hibák társadalmi méretűvé növelésével.

Igen, a bízalom dilemmája az én egyik legszemélyesebb dilemmám. Bízni az emberekben: ez kulcskérdése minden politikai tevékenységnek. Bízni és bízni rájuk többet, feladattal, munkával, igénnyel próbálni őket. S ez erősítheti társadalmi elkötelezettségüket, politikai tisztánlátásukat is. Mert csak így lehet általános az a fontos tapasztalat, hogy az újságírónak, egyáltalán a pártmunkásnak nem egyes személyekhez és szervekhez kell hűségnek lennie, hanem a szocialista társadalomhoz, politikai elveink és gyakorlatunk alapvető kérdéseihez, az eszméhez.

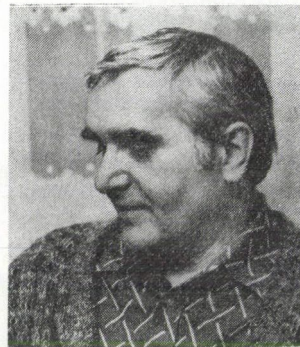
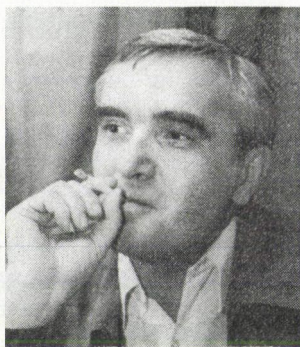
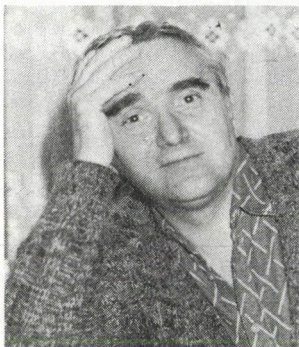
Katasztrófális helyzetet teremthet szellemi életünkben, ha kulcspozícióban lévő szerkesztők, középvezetők a megítéltetés tartalma és módszere miatt kezdenek kételkedni önmaguk megbízhatóságában. Ez csak labilitást, kiábrándultságot, jó szándékú emberek keserűségét, félrevonulását eredményezheti. Ha az újság gyakorlatának eredménycentrikusnak kell lennie, márpedig ez természetes, akkor az újság megítélésének, a szerkesztők és munkatársak értékelésének pedig bizalomcentrikusnak. Még ha a jobbat akarásuk olykor érdes és kellemetlen is. Hiszen végül is a lapnál sem egyes személyek döntenek, hanem testület, vezetők, párttagok. S ha a kollektíva önbizalma megkérdőjeleződik, már féltély támad a politikai szellemben. Dilemma ez bizony, s talán nem is csak a megyei sajtóban. Feloldása ugyanúgy közös akaratú történhet, mint a többié. Az egymás iránti emberi felelősséget is érezve és érvényesítve.

Pünkösti Árpád

Miért istenkísértés főszerkesztőnek lenni?

Bényei József arcai

Húsz éve újságíró, negyedik éve a Hajdú-Bihari Napló főszerkesztője a 48 éves dr. Bényei József. Két verseskötete jelent meg, emellett kulturális, irodalmi, helytörténeti, politikai tanulmányokat publikált, több antológiát szerkesztett; Debrecen szellemi életének robotosa, politikusa, krónikása.

(Vencsellei István és Kalmár István felvételei)

— *Ilyesfajta beszélgetésben nem szokás megkérdezni, mit jelentett neked édesanyád. Mégis megteszem, mert legszemélyesebb vallomásaidból, verseidből úgy érzem, hogy világod belőle sarjad.*

— Kapcsolatunk szemléltetésére hadd emeljek ki két dolgot. Gyermekkoromban nagyon nehéz körülmények között éltünk, elég nagy szenzációnak számított, amikor polgári iskolába íratlak. Az iskola tőlünk hét kilométerre, Tokajban volt, ahová gyalog jártam Tiszaladányból. Első polgárista voltam,

amikor történt egy apró incidens. Saját falumbeli társaim mindjárt az első napon megjegyzéseket tettek az öltözékemre, amiért az egyik felsőbb osztályos gyereket kissé meghentergettem az árokban. A bejáró diákok között törvény volt, hogy a kicsinek hallgass a neve, ezért ettől kezdve én anyámmal jártam be. Minden reggel felkelt velem, és bekísért gyalog Tokajba, a polgáriba. Több hasonló esetet említhetnék az életemből, s ezek alapján olyasfajta érzés uralkodott

el bennem, hogy számára, az ő nem teljesen jól sikerült életéért valamiféle kárpótlás az, hogy én másfelé indulok el, ő ezt egész életében segítette. A másik példa ennél tartalmasabb. Anyám különleges parasztasszony volt. Amikor még olvasni sem tudtam, azt láttam otthon, hogy esténként felolvasnak. Az más kérdés, hogy általában anyám milyen könyveket olvasott fel. Nem kalendárium volt, nem ponyva, hanem egyáltalán: könyv. Enlíthetném például Tornyai János Gyere kicsim, gyere című bestsellerét, Harsányi Zsolt Magdolnáját, ezek egyike sem nagy irodalom, de mégis irodalom. Ebben nőttem fel. Amikor a negyvenes években lehetőség nyílt rá, anyám a református nőszövetségben teaesteket rendezett, majd elkezdtek szindarabokat tanulgatni. A felszabadulás előtt került a faluba tanítónőként Sőregi Jánosnak, a Déry Múzeum igazgatójának a lánya, aki mozgatója volt az egész dolognak, és vele együtt anyám is elkezdett ezzel foglalkozni. Ő maga is szerepelt, és amikor úgy alakult, egyszercsak egy másik asszonnyal ők lettek a „szindarabozás” szellemi vezérei: ők tanították be a szindarabokat. Ez engem is megragadott, és már gyerekként felléptem ezekben a darabokban. Ez az egész játék megtanított arra, hogy milyen nagyszerű dolog az emberekkel együtt lenni, velük közösséget alkotni. Anyám csodálatosan tudott maga körül közösséget teremteni, mi soha nem voltunk egyedül, bár kis lakásban éltünk, nálunk mindig voltak vendégek. Később ezek az együttlétek áttevődtek a kultúrházba, ott is mindig nyüzsgés volt körülötte, tartalmas mozgás. Anyám részéről mindez ösztönös volt, hisz azt nem lehet feltételezni, hogy egy tanulatlan parasztasszony tudatosan alakítja úgy egy falusi csoport munkáját, hogy az bemutatja Katona József Bánk bánját, Schiller Ármány és szerelem című drámáját, Beaumarchais Figaró házasságát, Jókaitól a Fekete gyémántokat, Mikszáthtól a Noszty fiú esetét, Tóth Ede népszínműveit, Darvas Jó-

zsef Szakadékját, Bródy Sándor Tanítónőjét. Vagyis az egész klasszikus repertoárt végigjászotta ez az amatőr együttes. Ez engem elvezetett a hivatásomhoz, másrészt a közösséghez. Közösségben élni, jól érezni magam a közösségben, azt hiszem, ezt igazán tőle tanultam.

A felszabadulás után fokozatosan kialakult a tanuló, majd a tanultabb réteg, így aztán lassan mi átvettük anyámtól, anyáinktól ezt a funkciót. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a legelső népkönyvtárosok közé tartoztam, van olyan jutalomkönyvem, amit 1951-ben, tehát 17 évesen kaptam a jó könyvtárosi munkámért. Ezek után, gondolom, természetesen, hogy számomra az otthont, a valahová, valakihez tartozást nemcsak érzelmi, hanem tudati, gondolati körben is anyám jelentette.

— *Tanár, könyvtáros, újságíró, színigazgató, főszerkesztő voltál, vagy. Találtál valami közöset ezeken a pályákon, s végül is minnek vallod magad?*

— Ha egy szóval kellene felelni, azt mondanám: pedagógusnak, katedra nélküli tanítónak. Nagyon határozottan készültem pedagógusnak, esodálatos kilenc gyakorló órát tartottam, de nyomban abba kellett hagynom a tanítást, mert kiderült, hogy a jobboldali hangszalagomon van egy tályog, nem szabad kitenni semmiféle megterhelésnek. A fül-orr-gégész professzor azt mondta: pap, katona, színész és tanár nem lehetek. Kellett hát keresnem azt a foglalkozást, azt a cselekvési módot, életvitelt, amiben a tanárságot kiélhetem. A könyvtárban is csakhamar átváltottam arra a területre, ahol közvetlenül érintkezhettem az emberekkel. Innen egy év után átkerültem a megyei tanács művelődésügyi osztályára, mert úgy éreztem, nagyobb területen folytathatom azt a tevékenységet, amit addig egy könyvtárban csináltam. Ekkor már írtam. Az írásban is csak az érdekelt, tudok-e olyan kört teremteni, amelyben valaki figyel rám, meg tudom-e teremteni azt a világot — azt az osztálytermet —, amely számomra fontos,

hogyan saját gondolataimról, érzelmeimről, a bennem élő és munkáló erkölcsi világról valamiképpen hírt adjak az embereknek. Ez vezetett a népművelési tevékenységben, ezért vállaltam irodalmi színpadi vezetést, és végül ezért vállaltam az újságírást. Az egyetem elvégzése után három és fél évvel, 1962-ben átkerültem az újságírópályára, és azóta én ezt nem hagytam abba — kivéve a színigazgatást, ami egy átmeneti állapot volt —, és nem is akarok elmenni erről a pályáról. Az megint más kérdés, hogy az újságírás mellett igen sok olyan közösségi és egyéb tevékenységben is részt veszek, amiben ugyancsak ezt a katedrát próbálom megteremteni. Akár tanácsi népművelési előadóként, akár színigazgatóként a saját gondolati világomból igyekeztem valamit átplántálni abba a közösségbe, amelyikben éltem és dolgoztam, ez volt a közös ezekben a hivatásokban.

— *Szerkesztéttél verseskötetet Csokonairól, és írtál brosurát a kispolgáriságról, de ott vagy az Írószövetség, a MUOSZ tisztségviselői között, résztvevő vagy mindenütt és mindenben. Nem érzed úgy, hogy szétforgácsolod magad?*

— De. Az ember valamikor a harmincadik éve után dilemma elé kerül, és el kell döntenie, hogy mit vállal, egy területen próbálja-e megteremteni önmagát, kiteljesíteni saját személyiségét — ez az egyik lehetőség — vagy azt választja, amit én is. Ennek a választásnak több oka van. Legyünk önmagunkhoz mindig őszinték; tudom, hogy körülbelül milyen kvalitású költő vagyok, azt is tudom, ha elkezdek tudományos tevékenységgel foglalkozni, abban körülbelül meddig jutottam volna. Külön-külön egyik területen sem tudtam volna a magam számára ilyen érdekes életet teremteni, mert nagyon bezárultam volna, és nem jutottam volna el a kiteljesedésnek addig a fokáig, amit önmagammal szemben támasztok: olyan személyiség vagyok, aki éppen ebben a szét-szórtságban tudja megvalósítani önmagát, a látszólag ide-oda csapongás-

ban, a sokszínűségben. Nem bántam meg, hogy nem másként csináltam, hisz ebben a tevékenységben van egy nagyon pontos rendező elv, amit nevezhetünk pedagógiai szándéknak, hatni akarásnak, közösségért folytatott türelmetlen munkának. Mindezt Debrecenben csinálni ráadásul valamiféle sajátosságot is jelent. Azok, akik ebben a városban rátették életüket mondjuk a költészetre és Debrecenben is maradtak, általában torzóvá váltak. Akár Oláh Gáborra gondolok, akár Gulyás Pálra, akár a kevésbé ismert költőkre, mindegyiknél hasonló a helyzet. De a társadalomtudomány művelői közül is kevésnek sikerült magát Debrecenben úgy kiteljesítenie, ahogy egy hasonló képességű budapestinek. Véleményem szerint Barta János korunk legnagyobb irodalomtörténésze, de kérдем én, ott helyezkedik-e el ő a ranglétrán, ahol el kellene helyezkednie? Debrecenben élni, létezni, ehhez mindig is szükség volt társadalmi változatosságra, sokoldalúságra, izgalomra. Peczely József — aki a felvilágosodás után került Debrecenbe professzornak — a Csokonait követő vákuumban megpróbált a debreceni kollégiumban valamit teremteni: antológiát szerkesztett, olvasókört szervezett. A XX. században ugyanezt valósította meg Juhász Géza költőként, drámaíróként, tanulmányíróként, tanárként, politikusként, de főleg irodalomszervezőként. Debrecen hővelkedik az ilyen személyiségekben, tudnék még néhányat mondani Maróthi Györgytől kezdve — aki matematikus, író, zenész és művészettörténész — egészen Hatvani Istvánig vagy a ma is élő Tóth Béláig. A debreceni szellemiség is erre ösztönzi az embert. Sokan mondták, hogy el kellett volna jönnöm, Pestre kellett volna kerülnöm és rátenni az életem egy valamire, akkor nagyobb sikert, több könyvet, nagyobb ismertséget érhettem volna el. Nem vagyok róla meggyőződve, hogy az életem ezektől tartalmasabbá vált volna. Végül is az ember önmagát építi. Azzal, amit eddig csináltam, nincs különösebb szégyenkezni valóm,

különösebben büszke sem vagyok rá: végeztem a dolgom — ott Debrecenben —, ami adatott. Hazulról is hoztam az örökséget, hogy mindenben jelen kell lenni, anyám a református nőszövetség vezetőjéből máról holnapra a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének a vezetője lett, és ugyanazokkal az asszonyokkal tette a dolgát tovább. Ezt az életformát láttam apámtól is, aki éjszaka kast kötött, reggel elment napszámba, és este módját ejtette, hogy egyet-kettőt danolásson nekünk, mert nagyon szép hangja volt. Szó ami szó, nyitott életet láttam magam körül, mindenre való nyitottságot. Akiben hajlam is van arra, hogy ez a nyitottság tovább lazuljon, olyanná válhat, mint én, mondjuk ki: torzová. Nem titok, nem szégyen: torzó.

— *Egyik versedben panaszolod, hogy elhagynak a szavak. Nem természetes következménye ez a politika napi szolgálatának? Költő és publicista hogy fér el egy bőrben?*

— Számomra a vers személyes ügy, mindig belső vizsgálatot jelent, amit máshogy nem tudok elvégezni, az újságírás viszont — és azon belül a publicisztika, amit művelek — elsősorban társadalmi, közösségi vizsgálat. Sokan mondták már, hogy ellentmondás van a verseim keserűsége, szomorúsága, fájdalma és a publicisztika kétségkívül mindig bíráló, javító hevületű, de mégis optimista kicsengése között. Ebben én semmiféle ellentmondást nem látok. Ha az ember csak önmagára hagyatkozik, jobban látja a saját kudarcait, a saját gondjait: ez a vers, ebben én nem tudok más szempontokat érvényesíteni. A publicisztikának más a társadalmi funkciója, más céllal és másoknak íródik. Már mondtam is, hogy egyszer jó lenne olyan kötetet csinálni, amelyikben a verseimből és a publicisztikáimból együtt adnék válogatást, ahol meg lehetne nézni, hogy felel a kettő egymásnak. Bíráltam például, hogy a középiskolai kötelező olvasmányokból a Sárga rózsá kivételével minden Jókai-művet kihagytak. Nem Jókait sajnálom, hanem

azt az eszményrendszert, ideálvilágot, amit az ifjúság számára a magyar írók közül még mindig Jókai tud a legtisztábban közvetíteni. Versben ez úgy csapódik le, hogy egyszerűen elkezdem ezeket az eszményeket és ideálokat siratni. Számomra a publicisztika ugyanolyan szempontú elemzése a világnak, amelyben élek, mint amilyen szempontú elemzése belső magamnak a vers. A versekben önmagamnak panaszkodom úgy, ahogy azt másként nem tudom kimondani senkinek, még a feleségemnek sem. A vers mindig egyfajta meditációt jelentett nekem, önvizsgálatot, érzelmeim, gondolataim tisztába tevését. Érdekes, hogy amikor emberi válságban voltam, sosem írtam verset, mindig csak utána. A szavak elhagyása is összefügg egy konkrét válsággal — a színházi válsággal. A színházban eltöltött két és fél év alatt annyira belevetettem magam a munkába, hogy nem írtam verset. Amikor azután kikerültem onnan, akkor döbentem rá, hogy elhagytak a szavak. Azért írtam ezt le, hogy jöjjenek vissza hozzám, és tudjak újból beszélni önmagammal és másokkal is. Úgy tűnik, hogy visszataláltak hozzám a szavak, újságírásban mindenképpen, hogy versírásban mennyire, ez nehéz kérdés, hisz nem divatos verstípust művelek, az érzelmileg túlfűtött, túl személyes, néhol már érzélgős vers ma nem kelendő.

— *Kielégít a főszerkesztői pálya?*

— Igen, önszántamból egyelőre nem akarok elmenni. Úgy érzem, hogy főszerkesztőként szervező, közösségteremtő, közösségformáló képességeimet is meg tudom valósítani, és lehetőségem van a tanítóságra, mondandóm kimondására is. Megvan a lehetőségem, hogy megírjam, amit akarok, hogy az emberekkel foglalkozzam, hogy fiatalokkal legyek együtt; az én vidékies, ma is falusias életformámnak nagyszerűen megfelel ez a munka. Arról még nem mondtam le, hogy majd nyugdíjasként egy csendes faluba költözzen. Erős bennem a nosztalgia az iránt az életforma iránt,

ahol ezer ember úgy ismeri egymást, hogy mindennap köszön egymásnak. Szeretek köszönni az embereknek, és szeretem, ha köszönnek nekem.

— *Azt állítod, kielégít a főszerkesztői pálya, ugyanakkor azt is hallottam tőled, hogy ma meglehetősen nagy istenkísértés a tömegkommunikációban dolgozni. Gondolom, ez fokozottan érvényes a főszerkesztőre, különösen pedig a vidéken dolgozó főszerkesztőre. Miért istenkísértés hát főszerkesztőnek lenni?*

— A főszerkesztői szék látszatra jó pozíció. Mi teszi mégis kényelmetlenné? Általam teljes mértékben elfogadható, egészen világos tájékoztatáspolitikai elvrendszerünk van, ami egyértelműen tisztázza a tájékoztató és a tájékoztatót adó feladatait, gondosan elhelyezi őket a társadalomban. Tájékoztatói rendszerünk gyakorlata azonban mégsem felel meg a korigénynek, mert nem tisztáztuk eléggé, hogy a tájékoztatás gyakorlatában milyen érdek elsődleges. A gazdasági életben világos a társadalmi érdek, csoportérdek, egyéni érdek egymásra épültsége és hierarchiája, a tömegtájékoztatásban nem. Két példával világítom meg, hogy mire gondolok. Szeretnék cikket írni a magyar gördülőcsapágó útjáról, de a debreceni székhelyű Magyar Gördülőcsapágó Művek kereskedelmi igazgatója egyetlen szót sem nyilatkozhat az újságírónak, míg engedélyt nem kap erre a METALIMPEX vezérigazgatójától! Miután megkaptuk az engedélyt, az elkészült anyagot nem a kereskedelmi igazgatónak, hanem a METALIMPEX vezérigazgatójának kell bemutatni, és csak ezután jelenhet meg. A másik példa a közelmúltban lezajlott nádudvari szalmonellás fertőzés, amikor hatalmi szóval megtiltották, hogy az megyei lap, amelyik területén Nádudvar van, és ahol a legtöbb megbetegedés történt, írjon a fertőzésről.

A társadalomnak érdeke, hogy tagjai reális képet kapjanak mindarról, ami körülöttük történik, hogy a reakciórendszerüket, magatartásukat, cselekvésüket az információnak megfelelően alakítsák ki, ne érhesse őket váratlan

benyomás, különben ők maguk is váratlanul, kiszámíthatatlanul fognak reagálni. A társadalom csak korszerű és pontos tájékoztatással tudja az embereket egyenes, nyílt, kiszámítható reakciókra készíteni. Ha nem tudják az emberek, hogy mi a helyzet körülöttük, abból rossz közhangulat származik. Ha nem írjuk meg, hogy a nádudvari húsüzem öt termékében szalmonellát találtak, akkor az fog elterjedni, hogy a nádudvari húsüzem egész termelése fertőzött, és az emberek nem fogják megvenni azokat a termékeiket sem, amelyek nem fertőzöttek, vagyis később már nem tudom ezt a folyamatot befolyásolni. Amikor tehát látszólagos csoportérdeket társadalmi igényként érvényesítünk, akkor alapvetően megnehezítjük a tömegtájékoztatás munkáját. Az a 82 ezer ember, aki megveszi a Naplót, más ügyben is elveszíti a bizalmát velünk szemben, mert a szalmonella-ügyben — de más példát is tudnék mondani — nem közöltük azt, amit közölnünk kellett volna, nem kapták meg tőlünk azt az információt, aminek alapján bizalom támad bennük, hogy a többi információ is megbízható és jó. Ez a helyzet minden tájékoztatáspolitikai határozat ellenére létezik, mivel jelen pillanathban mindenki jogának tartja, hogy a tömegtájékoztatási munkába beleszóljon. Jogának érzi mondjuk a megyében nemcsak a megyei pártbizottság, mint testület — ez természetes, hisz övé a lap —, hanem a megyei pártbizottság apparátusának igen sok tagja, pedig nem mind-egyikük képes testületi érdeket képviselni. Amikor telefonálnak: „Ne írjatok erről! Írjatok már erről! Figyeljetek már oda!” — törvényszerűen egvéni vagy csoportérdekek kerülnek előtérbe. Miután a megyében egyetlenegy lap van, a beleszólást köteleességének tartja a szakszervezet, a KISZ, a tanács, a népfront apparátusa is, mindaz a szervezet, amelynek országosan, a saját lapján keresztül jogában áll érdekeit érvényesíteni. A megyei lappal szemben viszont így az a követelmény, hogy mindazt adja vissza, amit a hat központi lap! Megmagyarázom,

hogymire gondolok. Ha a szakszervezet lapja, a Népszava egy szakszervezeti delegáció útjáról egy flekket közöl, akkor a megyei szakszervezet elvárja tőlünk, hogy mi is egy flekket közöljünk a megyei szakszervezeti küldöttség útjáról. Így olyan követelményrendszer alakul ki, amely a tömegkommunikációs eszköz munkáját hivatásos közlőnnyé minősítené. Elvárják tőlünk, hogy a közleményeinkben tükröztessük a hivatalos szervek állásfoglalását, és lehetőleg kerüljük a konfliktushelyzeteket, a hivatal és a lap (újságíró) álláspontja között. Úgy érzem, ez nemcsak a vidéki lapokra jellemző, hanem még a televízióra is. Riport jellegű műsoraikban többnyire érvényesül egyfajta „hivatalos” álláspont, és jobbára emiatt nem alakul ki a néző és a kommunikátor között olyan kapcsolat, amely konfliktushelyzetet teremtene, és a konfliktushelyzet a nézőt állásfoglalásra, vitára, cselekvésre ösztönözné. Altláiban lefaragják azokat az éleket, sarkokat, amelyek kiválthatnák a néző és a kommunikációs eszköz élesebb összeütközését. Ám ha néző és olvasó nem vitatkozik a rádióval, a televízióval, az újsággal, akkor vagy leszokik a vitatkozásról és a gondolkodásról, mint életformáról, tehát közönyössé válik, vagy máshol éli ki ezeket az igényeit, ösztöneit (pl. utcán, futballpályán stb.). A fiatalok körében itt-ott meglehetősen erős az agresszivitás, aminek érzésem szerint többek között ilyen belső indítékai is vannak. A fiatalság sokkal konfliktusérzékenyebb, szeret nyíltabban összeütközni, vitatkozni, ezeket az ösztöneit viszont nem tudja hol kiélni, hisz a KISZ és az iskola is lesimitó, lekerékkítő tevékenységet folytat. Mit tesz tehát a fiatal? Önkéntes szövetségeket hoz létre és e szövetségek meg a világ közötti konfliktusban éli ki magát. Így alakul ki nem is olyan ritkán konfliktushelyzet a fiatalok egy-egy csoportja és a társadalom között.

— A tömegkommunikáció alapvetően politikai eszköz. Olyan politikai eszköz, amely közérzetet, közhangulatot teremt, társadalmi gondolkodást formál. Úgy veszem észre, az egyik legna-

gyobb gondunk, hogy ma ezt a funkciót igyekszünk csökkenteni, hogy túlságosan is informatív, tájékoztató — ráadásul az unalomig ismételt formában tájékoztató — sablonba próbáljuk néha a tömegkommunikációt szorítani, pedig ilyen módon nem lehet az emberekre, azok gondolataira, érzelmeire hatni.

— Istenkísértés főszerkesztőnek lenni az egész hierarchikus rendszernek az ostorhegye rajta csattan. Nálunk egy lap, egy tömegkommunikációs fórum megítélésében nem a hosszú távon végzett munka az elsődleges, hanem a néha felbukkanó egyedi jelenségek, hibák. Egy-egy hiba esetén az illetékesek igyekeznek úgy elverni a port az adott tömegkommunikációs eszközön, hogy ne hogy kedve támadjon még egyszer valami újat, valami mást próbálni. Ha a politika bízik abban, hogy a tömegkommunikáció irányítóit is elkötelezett politikai felelősség vezérli, akkor nem lenne szabad apróságok miatt olyan szituációt teremteni, amiben a tömegkommunikáció rosszul érzi magát. Hiába hibázik a lapoknál sokkal jobban a gazdaság, uram bocsá' még a politika is, a reakció nem ugyanaz. Bizonyos fokig ez még érthető is, hisz esetünkben ez a butaság azonnal nyilvánosságra kerül, mégsem lenne szabad egyedi eseteket olyan mértékben felnagyítani, hogy miattuk elveszzen a tömegkommunikáció vállalkozókedve, bátorsága, cselekvőkészsége, és kialakuljon az a nézet, hogy ha nem akarunk újítani, ha nem horgatjuk az ügyeket, akkor nem lesz baj! Pedig a lényeg mégiscsak a lap vagy a tömegkommunikációs fórum társadalmi felelőssége, elkötelezettsége. Úgy érzem tehát, hogy a megítélés és a követelményrendszer kialakításában a kapkodás, a szubjektív ítélkezés néha erőteljesebben érvényesül a szükségesnél.

Ha valami baj van a társadalomban, a gazdaságban vagy a politikában, akkor nagyon gyakran az egész konfliktust a tömegkommunikáció nyakába varrják: „Mert a tömegkommunikáció rosszul tájékoztatott, mert a tömegkommunikációval elszaladt a csikó, mert például nagyon felkarolta a ma-

gánvállalkozásokat, mert nem magyarázta meg az embereknek, hogy ez a jó vagy az a jó” stb., stb. Viccesen azt szoktuk mondani magunk között — és ez a harmadik ok, amiért néha istenkísértés főszerkesztőnek lenni —, mi mindig abból tudjuk, hogy áll az ország gazdaságilag és politikailag, hogy mennyire tolnak le bennünket. A tömegtájékoztatásnak nincs a politikában akkora becsülete, nincs akkora hatalma, mint amit gondok idején tulajdonítanak neki. De könnyebb a tömegkommunikációra „lőni”, mint a társadalom negatív jelenségeit előidéző problémákat feltárni és megoldani. Úgy érzem, ma gyakran negatív közegben él az újságíró: „Könnyű ezeknek a firkászoknak, mindent felnagyítanak, minden hibát kibányásznak!” stb. A negatív létezés nem készlet arra, hogy fordultatos, színes, változatos, olvasható, gondolkodtató, etikát, érzelmeket, emberséget sugárzó lapokat csináljunk, hanem a lapos, szürke, csupán a közléssel megelégedő kommunikációtípusnak kedvez. Végül is azt mondja az ember: érdemes-e vitatkozni, ide menni, oda menni? Azzal rontsam el az életem, hogy ilyen figyelmeztetés, olyan fegyelmű? És ha még magas vérnyomása is van az embernek, meg a szíve is zörög, akkor különösképpen nem keresi ezeket a konfliktusokat. Ha pedig a többség a csendesebb öblöket kutatja, akkor milyen tömegkommunikációnk lesz, hogy tudunk akkor gondolatilag, tartalmilag megújulni?

— *Mennyire vidéki gondok ezek?*

— Vidéken ezek a gondok jobban felerősödnek, mert közvetlenebb a kapcsolat a lap és az egyes szervek között. Mondok erre is egy példát. Van két igen tehetséges színházi kritikusunk, mindkettő tudja a szakmát, jószándékú és határozott elvekkel rendelkezik. Az utóbbi időben a lap és a színház között megromlott az együttműködés. A színház igen tehetséges, fiatal igazgatója úgy véli, hogy ennek én, a korábbi igazgató állok a háttérben, így akarom bizonyítani, hogy lám-lám, másnak sem sikerül színházat csinálni. Ez nyilván nevetséges vád. Ha Budapesten kap-

csolati hiba van egy lap és egy szerv együttműködésében, az nem válik ügyggyé, meggyőződésem, hogy a pártközpont vagy a budapesti pártbizottság még sosem citálta be Mészáros Tamást, hogy a Magyar Hírlapban miért írt erről vagy arról a „színházról” rosszat. Vidéken — így Debrecenben is — a színház a pártbizottsághoz fordul „védelemért”. Amikor kijelentettem, hogy a színházzal való együttműködés minden kérdéséről hajlandó vagyok tárgyalni, csak a kritikáról nem — mert az ugyanolyan műfaj, mint a színházi előadás, és a rendező sem beszél meg velem, hogy milyen lesz a koncepciója —, abban a pillanatban mindenki színházértővé vált, mindenki meg akarta a színházat védeni, csak azt nem tudom, hogy kitől. Vidéken nincs olyan áttételrendszer a különböző intézmények között, mint Budapesten, ezért nagyobbak a súrlódási felületek. Egy időben hónapokig figyeltem a különböző lapokat, s nem jelent meg Hajdú megvéről olyan közlemény, amelyikben ne lett volna tárgvi hiba, névelírás, funkcióelírás és más apróság. Soha egyetlen szerv sem fordult egyetlen központi fórumhoz sem azért, hogy a hibát igazítsák helyre. Ám ha nálunk Kiss István vállalati szb-titkár neve Kiss Sándorként jelenik meg, akkor már a megyei pártbizottság első titkáránál csörög a telefon, hogy milyen lap ez a mi lapunk, még az embereket sem ismerik! A provinciális érdekviszonyrendszer, a saját szerep felnagyítása vidéken sokkal jobban érvényesül, a helyi érdek hálói sokkal intenzívebben szövik át a vidéki társadalmi életet.

— *Elsődlegesen nem a vezetői alkalmatlanság húzódik meg emögött?*

— Lehet így is fogalmazni, bár ennél azért bonyolultabb a kérdés. Meggyőződésem, hogy vidéken sem él és dolgozik kevesebb magas szintű döntésre alkalmas ember, mint Budapesten. Az viszont igaz, hogy ezek az igen jó képességű, döntésre alkalmas, kreatív emberek jelenleg a társadalmi hierarchiában nem mindig megfelelő helyen vannak. Ennek két oka van, és az egyik

bennük keresendő. Sok esetben igen értelmes, jól felkészült emberek nem vállalnak felelős funkciót, nem szívesen lépnek ki a szakma, a szűkebb terület hatóköréből, talán azért sem, mert azokon a helyeken, amelyeket nekik kellene elfoglalniuk, ma olyan emberek ülnek, akik kevésbé alkalmasak nemcsak a döntésre, hanem a munka végzésére is. Miért vannak ott mégis? Azért, mert a vidéki döntési hierarchia gyakran piramis jellegű, olyan piramis, aminek csak csúcsa van. Vidéken többnyire minden kérdésben túlzottan egyszemélyi a döntés. Azokra, akik közbülső helyzetben vannak, csak igen kis tényleges felelősség hárul, kicsi a lehetőségük a beleszólásra, képességük nincs kihasználva kellően, jószerint csupán adminisztratív kiszolgálóként van rájuk szükség. Mivel a döntések a piramis csúcsán születnek meg, nincs szükség olyan emberekre, akik czekek az állásfoglalásokat vitatják, és alternatív lehetőségek sorát tárják fel. Mennél inkább egy-két személy kezében összpontosul a döntés egy községben vagy egy tsz-ben, vagy bárhol, annál kevésbé van szükség azokra, akik a döntés előkészítésében, meghozatalában vagy végrehajtásában bármiféle kreativitással rendelkeznek. Ilyen döntési mechanizmusban kizárólag végrehajtókra van szükség, méghozzá gondolkodás nélküli végrehajtókra, akikben nem támad semmiféle érzélem, amikor valamit végre kell hajtani, lesz belőle, ami lesz, mert különösebben ez sem érdekli őket. Ez a helyzet veszedelmesebb állapot annál, amit te fogalmaztál, mert nem egyszerűen csak alkalmatlanságról van szó — ami személyzeti kérdés vagy rossz káderpolitika következménye —, hanem szervezeti, strukturális hibáról. Valamit másként kellene csinálni, hogy még alkalmanként se fordulhasson elő, hogy arra alkalmas, igazán értelmes emberek, amikor közel kerülnek a politikai gyakorlathoz, passzívva válnak, a kevésbé értelmesek viszont beépülnek a hatalmi struktúrába, ebbe a vidéken sokkalta inkább érvényesülő rossz hierarchiába, pontosan tudva, hogy a lépcsőn milyen mentalitással lehet felfelé

jutni, és miként lehet lejjebb csúszni. Ha túlzottan operatív és minden kicsi kérdésben egyszemélyi a döntés, akkor az emberek, akikre a döntések sokasága tartozna, elvesztik a biztonságérzetüket, s egyszercsak észreveszik, hogy rájuk tulajdonképpen nincs szükség. Ezért egyre kevésbé vállalják a kiváló mérnökök vagy tanárok a vezetői munkát, a kiváló munkások nem kívánnak tanulni, nem szívesen lesznek művezetők, üzemvezetők. Ennek a káderpolitikai gondnak az az oka, hogy nem láltuk meg a társadalmi mechanizmusnak azt az egészséges felépítését, hogy azokra hárítsunk nagyobb felelősséget, azoknak legyen tényleges beleszólásuk az ügyekbe, akik erre a legalkalmasabbak. Azt is hiszem, határozatainknak sem kellene ennyire minden részletre kiterjedőnek lennie, sokkal inkább kellene számítani a végrehajtók öntevékenységére, értelmére és munkájára; a centralizmus nem egészen ott érvényesül, ahol érvényesülnie kellene. Határozott centrális irányítás nélkül nem létezik előrehaladás, de a részletkérdésekben nem kellene ennyire centrálisan irányítani, hogy bátrabban bontakozhasson ki az olyannyira szükséges alkotóerő. Amikor főszervező lettem, ötvennél több gazdasági vezetőt kértem fel arra, hogy gazdaságpolitikai rovatunk tartalmasabbá tétele érdekében írjanak ők maguk azokról a gazdaságpolitikai kulcskérdésekről, amelyeket mindennapi munkájukban a legfontosabbnak tartanak. Felajánlottuk, hogy megfogalmazásban, stilizálásban segítsünk, ennek ellenére az ötvenvalahány közül csak kettő válaszolt a levelemre, az egyik elutasította, a másik vállalta. Személyes találkozásaink során aztán mindegyik elmondta, hogy nézd, hát nincs értelme, hisz úgyse tudom a lényeges problémákat elmondani, mert ezt nem veszik szívesen: vagyis olyanfajta döntési helyzetbe van ő is kényszerítve, hogy a saját gondjait nem viheti nyilvánosság elé, pedig a nagyobb nyilvánosság netán valamiféle segítséget is jelentene, ám ma túl nagy felelősség a nyilvánosság előtt a problémákról beszélni.

— *Mondd, hittel, meggyőződéssel mire lehet menni?*

— Mióta eszmélek, meggyőződéses kommunistának vallom magam. Éppen ezért nagyon tisztellem mindazokat, akik ezt a hitet vallják, de ugyanilyen őszintén tisztellem azokat is, akik például vallásosak, mert nekik az a meggyőződésük, az a hitük. Számonra csak egyetlen embertípus elviselhetetlen — a túréshatárig elviselhetetlen, akivel nem tudok sem értelmileg, sem érzelmileg kapcsolatot teremteni, akivel nem tudok együttélni — ez pedig a hit nélküli ember. Hitemnek, világnézetemnek nagyon egyszerű a magyarázata: ha nincs ez a társadalmi rendszer, akkor én legfeljebb kisbíró lehettem volna a faluban. Hogy a szellemi létezés fokáig egyáltalán eljutottam, azt én ennek a társadalomnak köszönhetem. Azzal, hogy a világon a legfontosabb dolog, a szellem és a műveltség életem legnagyobb élményévé válhatott, ez a társadalom engem örökre elkötelezett. Ha türelmetlenség van bennem, ha úgy tűnik, hogy a politikai gyakorlattal ebben vagy abban vitatkozom, annak az a magyarázata, hogy a meggyőződés és hit azt sugallja, ha közben nem szűrtük volna néhányszor el a dolgainkat, akkor előrébb tarthatnánk gazdaságilag, és különösen előrébb tarthatnánk az emberek etikai,

tudati formálásában — amit egy időre mintha féltettünk volna. Úgy is fogalmazhatnám: terjed az immoralitás! A társadalom lassan aggasztó mértékben válik etikátlanná — és itt elsősorban nem a családi erkölcsre, hanem a közösségi létezés formáira gondolok! —, s ebből a szempontból a helyzet nem javul. A hatvanas évek elején gyermekeimet úgy neveltem e világnézetben, hogy számukra a szocializmus már teljes társadalmi gyakorlat, valóság lesz. Bár lassan felnőtté válnak, még igen messze vagyunk álmaink megvalósításától. Talán az egész hitrendszeremet át kellene értékelni, ám én erre már nem vagyok képes. De ha képes lennék is rá, akkor se tenném, mert akkor amit eddig csináltam, az rossz volt, fölösleges volt, igaztalan dolgokért lobogtam. Ha nekem a meggyőződésem és a hitemen változtatnom kellene, megszűnnék létezni. Nekem most már ennek a hitnek ki kell tartania, ameddig élek, még akkor is, ha ez a meggyőződés a társadalmi gyakorlat miatt olykor nagy megpróbáltatásoknak van kitéve. De ez a meggyőződés és hit szilárd alapokra épül, történelmi és osztályalapokra. Végül is nem szubjektív, hanem objektív dologról van tehát szó, még ha a hit önmagában szubjektív is. Így vagyok én a hittel.

Szinetár Miklós

Mi is a szórakoztatás?

Montreaux-i fesztivál — 1982

Zsüritag vagyok, a zsüri alelnöke, és egy hétig harmincegy televíziós állomás harmincegy filmjét nézve gondolkozhatom azon, mi is a szórakoztatás. Egyesek szerint áldás, mások szerint visszaélés. Vannak, akik gyűlölik, sokan imádják, nagyon kevesen azt próbálják megfogalmazni, mi is tulajdonképpen. Lényegét vagy lényegeit tekintve én sem merek általánosítani, csupán néhány jelenséget, eszközt, hatást jegyzek meg magamnak.

Holnap kezdődik a fesztivál, ma este szállodai szobámban nézem a nyugat-német televízió egyik legnépszerűbb szórakoztató sorozatműsorát, amelynek címe: Astro-show (mi is a show, egyszer már ezt is pontosítani kéne), műfaját tekintve az asztrológiára hivatkozó, betétszámokkal megtűzdelt vetélkedő. A mai adás a bika jegyében zajlik, és a műsor vezetője négy önként vállalkozót, a bika jegyében született versenyzőt mutat be.

Első versenypont: fehér trikóban mozdulatlan, de élő figurákat látunk, belőlük kell a versenyzőknek nyílt színén szobrot „alakítani”. Tekergetik a mozdulatlan emberek karját-lábát, az egyikből diszkoszvetőt, a másikkól gondolkodót, a harmadikból futót nyomkodnak, lökdösnek össze. A tehetetlen emberek hagyják magukat formálni. Íme az első nemtelen hatás, a műsor a szadizmusra apellál (de jó lenne gyúrni, gyömöszölni, ellenállás nélkül fornába önteni a partnerünket). Következő feladatként — hogy a siker még teljesebb legyen — ezeket az élő szobrokat vízfestékkel kell kifesteni. Az összepacsmagolt gyönyörűséges emberalkotást a közönség zsürizi, pontozza. És ekkor a „szobrok” táncra perdülnek; akinek eddig netán rossz érzése volt, az megnyugodhat, hiszen látható, hogy az egész csak ártatlan játék. Játszani nemes és nemtelen

szenvedélyekkel, de a játékban elmélyedő nézőt állandóan megnyugtatni a játék ártatlanságáról — azt hiszem, ez a szórakoztatóipar egyik fő eszköze.

Megérkezik a műsor állandó asztrológus szakértője — csinos nő, aki hosszan ecseteli a bika jegyében születettek jó tulajdonságait. A kamera mutatja, hogy a versenyzők átszellemült boldogsággal hallgatják szavait — végül is róluk szól a mese.

Betolnak egy táblát 50 arcképpel, és a versenyzőknek választani kell, számukra melyik a legszimpatikusabb arc. Amíg választanak, pihentetőül egy operaénekesnő Lauretta szelíd áriáját éneкли — kár, hogy play-backról. Szól a Puccini-zene, a műsor igazán változatos, egy kis szadizmus, egy kis bohóctréfa, egy kis „tudományosság”, egy kis érzelmesség. És fokozódik a műfaji változatosság, hisz az énekesnővel riport készül. Ő elárulja, hogy most egy évig Alban Berg Lulujára készül (ez csiklandozza a néző esetleges intellektuális érzékenységét is). Azt is elmeséli még, hogy egy időben énekel musicalt és Pillangókisasszonyt, és összekeverve a kettőt bravúros számot ad elő. (A műsor készítőinek hatáselemzése tökéletes, mert a Pillangókisasszonyt azok is ismerik és szeretik, akik a Lulut nem, de azért mégiscsak valódi művészettel találkoztak, így a szórakozni vágyó „rossz én” megnyugtatást

nyer a közben művelődő „jó én”-től).

Itt megállnék egy pillanatra, mert gyakran gondolkodom a szórakozás és a szórakoztatás folyamatát kísérő vágy és lelkiismeret-furdalás kettősségéről. Az összes dogma, amely életünket gyerekkorunktól meghatározza, azt tanítja, hogy az élet célja valamilyen hasznos tevékenység — akár a mennyország, akár más magasabb célok, akár a társadalom változtatása, akár a gazdagodás a jelszó. Ebben a világképben a semmiféle haszonnal nem járó, csak örömet okozó tevékenység mindig kicsit hűnös, lázadó eltérés az ember igazi céljaitól, ezért aztán a szórakoztatás gyakran keresi is a mentéseket.

Közben versenyzőink kiválasztották a képeket, és a televíziós apparátus már keresi a képeken látható személyeket a városban.

És itt az új feladat. Mivel a bikák „természetszeretők”, a jelölteknek meg kell győzniük egy-egy prominens személyiséget, hogy városában néhány fát ültessen el (darabja 800,— márka). Első versenyzőnk egy film- és könnyűzeneszerzőt hív telefonon, láthatjuk az „áldozatot” is, tehát a beszélgetés megfelelően előkészített. A második partner egy sífelszerelés-gyáros, a harmadik az FC Bayern elnöke, a negyedik egy sportdivattervező. A verseny tárgya, hogy melyik versenyző hány fát tud kiszorítani e jeles férfiakból. A dolog hibátlan, sok legyet üt egy-csapásra. Ugyebár világos a nevelő szándék, óvjuk a természetet, használjuk fel a közönség indulatát, fizessenek a gazdagok. De mutassuk meg azt is, hogy ezek a prominens személyek, bár nehezen, de meggyőzhetőek és fizetnek. A prominensek is jól járnak, hisz 4—5 ezre márkaért nagy reklámot kapnak. A város is jól jár, hisz kap 12—15 fát. És a társadalom is jól jár, hisz a versenyző udvarias erőlködése és a beérkezett ember fölényes adakozása is szentesíti a kialakult hierarchiát. A közönség pontoz, a mecénások megjelennek a stúdióban, riport a mecénásokkal, újabb reklám. A csekkeket nyílt színen beszedik, ez is étvágygerjesztő hatás.

Ezután balettbetét következik, mely a különböző csillagok egymáshoz való kapcsolatáról szól, alatta az asztrológusszakértő misztikus hangon kommentálja a bika csillagkép alatt születettek viszonyát a többi halandóhoz. Ez is mindenkit érdekel, valamilyen csillag alatt mindenki született, és érdeklődik különböző relációi iránt. Majd asztrológusnőnk beszélgetést folytat az népszerű parodistával a mélyértelmű témáról: lehet-e egyszerre hinni Istenben és az asztrológiában? A válasz megfelelően banális, mindent lehet, úgyhogy ez is jó, mert most vitatkozhatnak a képernyő előtt a családok, hogy lehet vagy nem lehet!

Mivel több mint másfél órája folyik a műsor, a hivatásos szerkesztők tudják, hogy most már a figyelmet keményebb eszközökkel kell ébren tartani. Megjönnek a kép alapján kiválasztott vendégek, minden vendég kap egy tortát, megmondja a nevét és egy jó tulajdonságát, mire egy spanyolfal mögül felugrik az asztrológiáról elmélkedő színész és minden jó tulajdonságra mond egy durva vicces rím, mire hozzávágják a tortát, ami elől ő elugrik, úgyhogy percek alatt tejszinhabban úszik a spanyolfal mindannyiunk legnagyobb örömeire.

Érzem, hogy valami még hiányzik a dologból, igen, egy kis „etwas társadalmisches”, de hál’ istennek az is megérkezett, mert most a játékosoknak asztalhoz kell ülni és mókás, fantasztikus, morbid menüket rendelni, miközben egy borzas, lázadó külsejű fiatalember protestsongot énekel azoknak a nyomorúságáról, akiknek csak virsli jut. De azok számára, akik ettől netán megijedtek volna, a dalt követő riportban kiderül a fiúról, hogy szolid-szelíd musical filmszínész. Ezután patogatottkukorica-evő verseny, végül zsűrizés, pontozás, a győztes 14 napos spanyolországi nyaralást nyer, a második egy hetet tölthet Krétán.

Ha valaki talán ironikusra sikerült leírásomból azt hinné, hogy a műsor rossz volt, téved. Nagy sikerű műsor volt, a maga nemében hibátlanul élt és visszaélt a megfelelő hatáselemek-

kel, és leszámítva az asztrológia körüli halandzsát, semmifajta káros mellékhatással nem járt. Azért írtam le ilyen részletesen ezt a műsort, mert más a hétköznapi televíziózás, ahol a szórakoztatásnak napi feladatként kell ipari szinten megfelelnie, és más egy nemzetközi fesztivál, ahol a szórakoztatás világméretű szemléljen mintegy esszenciáját kapjuk a különböző törekvéseknek, eszközöknek.

De lássuk a versenyt.

Első a portugál versenyfilm. Balett-film a nőkről. Kurázi mamától Marilyn Monroe-ig 30 percen. Nincs igazi hatása, a stilizált megrendülés senkit nem rendít meg. Nagyon artisztikus, de minek? Valószínű, hogy a televízióban a stilizálás csak ott jó, ahol valami rendkívüli igazi dráma feledtetni velünk a stilizáló formát. A dekorativitás, a „szépség” csak rövid ideig élvezhető és speciális élmény, már csak azért is, mert nagyon jó technikai körülmények kellene a hibátlan élvezethez. Tapasztalataim szerint azok a filmek, tévé-műsorok, akármilyen műfajban, amelyek kizárólag dekorativitásra, vizuális szépségre törekszenek, anélkül, hogy mögöttük valódi — emberről, emberhez szóló — tartalom feszülne, 20—25 percig élvezetesekek, azután óhatatlanul egyre fárasztóbbak, majd unalomba fulladnak. Másfelől a stilizálás csak nagyon általános közlendőt bír el. A túl konkrét és túl durva mondandó sematikussá válik a hangsúlyozottan artisztikus közegben. Milyen nagy a tévé felelőssége! Fejlesztenie kell a vizuális kultúrát, ugyanakkor a látvány kizárólagos hangsúlyozásával a háttér-televíziózás felé taszthatja az ezt visszaütésítő nézőt.

Az osztrák Drakula nem alszik című show-műsor slágereket egymásra fűzve ironizál megfelelő morbiditással. Matrózruhás fiúkorus éneklő a Bécsi vért vámpír fogakkal. Vacsorázóasztalnál ül a monarchia „összes ruhája” — mind megannyi vámpír. Közben szórakoztató betétszámok, örökzöld dallamok... megspékelve vérengző, drakulás viccekkel. A hatás? Családi viccelődés a rémséggel, de csak szór-

mentén. A film úgy tesz, mintha felháborítana, de azért vigyáz, hogy ezt a kis „merészséget” sok-sok régi dalba populáris ostyába csomagolja. És a világslágerek úgy látszik igazi anyagból vannak, mert ellenállnak, lepattog róluk az ironia és a viccelődés, a közönség már nem nagyon nézi a „képi finomságokat”, csak dúdolja az „Ének az esőben”-t és a többi számot.

Milyen erejük van ezeknek az örökzöld slágereknek! Nálunk a könnyűzene ideiglenesen szinte teljesen átment a „kemény pop”-ba. Lehet, hogy az értelmiségi módra „átpolitizált” könnyűzene most már csak tiltakozásra és mozgalmak elindítására jó? Arra, hogy „csupán” örömet okozzon, képtelen?

A műsorban szereplő öregek mind elegánsak és lazák, mint Gene Kelly vagy Fred Aster volt. Elhiggyem, hogy ők a korszerűtlenek, és az a korszerű, ami erőlködik, ami göresös? Nem hiszem.

NSZK — ARD: Mary and Gordy. Két tehetséges férkiparodista nőnek öltözve, meggyőzően nőies viselkedéssel, de férfihangon paródiákat ad elő mindenféle maszkban, jelmezben (öreg, fiatal, népies stb.) Nagyon változott Németország morálja, hisz a show nyilvános előadás keretében folyik, és ezt az erősen homoszexuális jellegű produkciót nem dekadens gazdagok, lázadó értelmiségiek, hanem derék kispolgárok nézik, közöttük szép számmal gyerekek is. Vajon valóban homoszexuálisak a művészek, vagy derék családapák? „Tanító néni, édesapám küld két jegyet az előadásra. — Melyik az édesapád, kisfiam? — Az a csinos, vörös nő.” Ilyesmire is gondolok, mert a műsor nem köt le igazán, a paródiák nem jellemfejtő paródiák, bár a szexhatás nem idézőjeles, hanem meggyőző és hiteles.

És azon is gondolkodom, hogy a szórakoztatás milyen ősi szabadságvágyjelzés. Ezek a szex területére szorult lázadások elszakadási kísérletek az intézményesített jótól, hisz a transzveszticia is „jel” a nemi rabságból való szabadulásvágyra. Minden szórakoztatásnak ezért is ambivalens a fogadtatás-

sa, még a szolidabbnak is. Láttam egy felvételt, ahol a pápa hosszú hajú beatevészeket hallgat, egyrészt kacag, mutatva, hogy remekül szórakozik — mert fontos a népszerűség —, másfelől azonban nevetés közben eltakarja az arcát, mintegy jelezve, hogy önmagában küzd az ördög incselkedése ellen. És gondolkozom még a televízió speciális helyzetéről is. Hiszen például az a családapa, aki veszélyesebb szórakozásait stikában bonyolítja, az otthon a televíziót nézve a család, a gyerekek előtt lebukhat, kiderülhet, hogy olyasminek örül, ami ellen máskor fellép. Konvencionális közegben nem konzekvencionális magatartás. Ez is feszültség forrása a televíziós szórakoztatás és nézői között. Ezért akar a televízió mindig illedelmesen szórakoztatni, pedig valójában az illedelmes szórakozás ugyanolyan fából vaskarika, mint a józan hétköznapi forradalmiság, hisz alapértékek ütköztetéséről van szó. Az ősi jó így szól: „dolgozunk, helytállunk, tanítunk, gyarapítunk, csak annyit fogyasztunk, amennyit szükséges”. A ősi rossz pedig: „Eszünk, iszunk, szeretkezünk, nem adunk, csak fogyasztunk.”

Furcsa ez a transzveszticia azért is, mert komoly, megrendítő dalokat is énekelnek, amit csak a két férfi nő megjelenése tesz idézőjelbe. És megjelenik a műsorban a szomorúság, a szentimentalizmus és a minősítés: „köszönöm, nemcsak a tapsot és a nevetést, de főleg a mosolyt”. A műsor vége fordított sztriptíz, a lányok fiúvá vetkőznek, és fiú módra énekelnek erről a „visszás helyzetről”, hogy az emberiség férfiakra és nőkre oszlik.

A finnek 40 perces filmje egy énekesnő műsora. Kérdem, mitől nézhető egy egyszemélyes show, mi tartja életben ezt a műfajt? Hogyan tud konkurrálni a nagy látványosságokkal? Semmi esetre sem csupán olcsóságával. Az egyszemélyes műsor valószínűleg akkor sikeres, ha valaki a túlnyomóan egyarcú közönségnek sok arcot tud mutatni, vagy ha a szereplő személyében meg tudja fogalmazni a

közönség valamilyen kollektív vágyát, ideálját, vagy ha artistamutatóványt űz, és a néző beismeri: „ezt még én sem tudom megcsinálni”. Mindezt a finn film nem nyújtja, csupán korrekt lekefelmondás kicsit tegnapiasan, márpedig a show-műfajban ez a halál. A nőnek nincs titka, ettől unalmas. A műsor egyetlen hatáseleme a provinciális büszkeség, hogy lám, nekünk, finneknek is van saját amerikai show-görlünk. Nehéz műfaj a szórakoztatás, hiszen bár a leginternacionálisabb, és normáit Amerikából diktálják, mégis a legnemzetibb kell, hogy legyen, hiszen a humor, a tetszés hagyományhoz, országhoz kötött.

A francia Antenne 2 Sylvie Vartan show-ja egyenes közvetítés az Olympia színházból. Technikailag bravúros, de a „képi művészet” szerencsére rejtve van. Sylvie a revü szízetája, de a körítés harmonizál az ő pontosan megfogalmazott lényével. Ő a kiglancolt, dekoratív alvilág, a szép ördög. Itt megint a pokol vonzása a csábító erő; persze, hogy hol a pokol kapuja, az a helytől és a nézőtől függ. Hatáselem itt maga a sanzon, az a műfaj, amely Franciaországban nemzeti márka. Sylvie azzal a nosztalgia-fegyverrel is dolgozik, ami a jóléti ipari társadalmakban — lassan már nálunk is — mindig hatásos, vagyis hogy „ilyen vagány voltam én fiatal koromban” (Illés-Bródy), mert ugyebár a fiatal rétegek, akik már csak életkoruknál fogva is lázadók, az idők folyamán megnyugszanak, beépülnek a társadalmi hierarchiába, de később örülnek, ha valaki emlékezteti őket régi lázadó voltukra. (Sylvie annak idején a farmeres forradalom jól tolerálható alakja volt.)

A koncert végén megénekelte a közönségét. Érdekes funkció: az énekes mint tüntetésvezető. A „kiabálás önmagam kiterjesztése, növesztése, de egyedül szorongok kiabálni ebben a jól nevelt, megszélesített és hála istennek, hogy megszélesített világban, de itt együtténeklés ürügyén módom van együtt kiabálni”. A zenészek és zenekarok korunkban a társadalmilag

tolerált vagy nem tolerált lázadás nagyon széles skáláján helyezkednek el, a ponttól az ABBA-ig, az úri lázadóktól a deviánsokon át a politikai manipulátorokig. Egy biztos, a valódi forradalmárok és ellenforradalmárok nem a zenekarok körül tömörülnek, egyrészt, mert ezek túlságosan szem előtt vannak, másrészt, mert a legforradalmibb zenekar is előbb-utóbb vagy konszolidálódik, vagy elkopik, és végül, mert aki valódi változásokat akar, az tudja, hogy a zenészesdi taktikailag hasznos lehet ugyan, de végül is csupán indulatlevezető pótcselekvés.

A *bolgár pantomimfilm* művészkedés stílizált szexjelenetekkel. Ami figyelmenre méltó, az a bizonytalan, homályos kép, a sfumató hatás, ami úgy látszik a 70–80-as évek fordulójának uralkodó video stílusa. Ezt a video jobban tudja, mint a film. A műsor időnként nevetséges, mint minden látvány, trükk, ami művészkedik a trivialitással (ondó és petesejt klasszikus balett során spiccelve egyesülnek).

A *belga film* már az első percekben jelzi, hogy itt intellektuális filmeskedő, igazi „úrügyerek”-produkcióval állunk szemben. A film humorizálni akar, és ezt folyton úgynevezett filmes formanyelvvel húzza alá, ettől aztán az egész nagyon unalmassá válik. Ez az általam kreált, természetesen nem pontos és nagyon sok kivétellel cáfolható „úrügyerek”-kategória ma már világhírnév. Megpróbálok leírni, hol látok különbséget a művész és az „úrügyerek” között. A művész származásától függetlenül már gyermekkorában bábozik. szaval, énekel, versel, utánoz, rádió előtt dirigál, dilettáns darabot ír. Az úrügyerek klubokban, egyetemen, folyóiratokból tudja meg — divathól! —, hogy a művészet létezik, és azzal illik foglalkozni. A művész-fajta szinte előbb érez alkotási kényszert, és csak aztán tudja meg, hogy a művészi közélet létezik. Az úrügyerek műtoprongyban csinál botrányt a filmfesztiválokon, és pár év múlva szmo-

kingban hajlong a színpadon. Az úrügyerek napi dolgokban lázad, aktuálisan bátor — teheti, mert van háttere. A művész általában jó állampolgár, de a lényeges örök kérdésekben mond ellent a közmegegyezésnek. Shakespeare tiszteli a királynőt, még alkalmi darabokat is ír, Molière a királyba kapaszkodik, de mégis mind a ketten lázadók, mert a jó, a rossz, a tulajdon, a társas kapcsolatok alapjait kérdőjelezi meg. Az úrügyerek viszont, miközben pimaszkodik a hatalommal, ezekhez a lényegi kérdésekhez nem mer hozzányúlni. A művésznek humora van, hisz Chagall legdrámaibb képein is lehet nevetni, az úrügyerek humortalan, mert a spekuláció vicсорog. Az úrügyerek peszsimista, de vidám, a művész optimista, de szomorú. Az úrügyerekből az iparilag fejlett országoknak ma már komoly művészcsoportja van. Nem hiányzik a saját közönség sem, ami növeli a szakadékot a művészet befogadónak különböző rétegei között.

A *jugoszlávok rajzfilmje* magáról a montreux-i fesztiválról szól. Kedves film gagekkel. Nem szatíra, nem mutat fel röntgenképet, csak kedves. Egyébként a kedves számomra visszataszító kategória, azt jelenti, hogy nem lehet se nevetni, se sírni, csak álmosan, bágyadtan mosolyogni. Mégis a filmben volt három ötlet, ami sokat ért. Az első: hatalmas testű, miniatűr fejű pasas ül a végén és tévét néz, aztán lehúzza a végét és vele együtt a tévéképet. A második: két férfi puskával a vállán vitatkozik egymással, azután már a puskák vitatkoznak, és a végén ők veszik vállukra az embereket. A harmadik: egy úr búcsúzik a családjától, aztán felfogal egy szobortalapzatra. szoborrá válik, a kép kinyílik, körülötte hősi temető.

A *BBC egyszemélyes szórakoztató show-ja* klasszikus angol humor, a legmagasabb szakmai színvonalon. Néhány gag: Felirat: tankkal bárhol parkolhatsz, jön a tank, szétlővi a rendőrt, eltápossa a többi autót. Más:

Tell Vilmos ló, megtapsolják, a kamera nyit, 20 lenyilazott gyereket látunk. Egy nő, cseng a telefon, a nő lehúzza a cipzárját a melle előtt, benne van a kagyló. Montázs a telefon-őrületről. Mindenki telefonál, utcán, uszodában, nővel az ágyban, még a koporsóban is cseng a telefon. A filmben rengeteg a trükk. De nagy tanulság: a humor forrása mindig az ember helyzete vagy az ember és a trükk viszonya, sohasem az optika vagy a trükk önmagában.

A norvég film bohóchumor. A színészek folyton közlik, hogy ők humorizálnak, és ettől meghal a humor. Azt hiszem, a szóragoztatásban minőségi választóvonal, hogy hagynak-e röhögni, vagy folyton közlik velem, hogy röhögni kell. Persze a humor ismer általános jelzésrendszereket, ezzel sokan helyesen éltek, de sokan visszaéltek. A színházban a néző szorong, nem tud felszabadultan nevetni, mert nem tudja, mi: or illene, mikor értette rosszul a viccet, hiszen a viccek egy részének megemésztése, megértése intelligenciát kíván. És itt siet segítségére a profi szóragoztató, például úgy, hogy a Csárdáskirálynőben Bóni gróf viccei után közli, hogy ez élc volt, de a nagy Latabár is minden vicce után járt egyet. Ezek az apró járáások egyezményes jelként közölték a nézővel, hogy most nevethet. És a tévé? A tévé gyakran úgy küzd a lakások magányos közönségének szorongása ellen, hogy — ahol a néző nem nevet, mert nem hall maga körül nevetést — a stúdióban fizetett közönséggel aláröhögteti a szóragoztató filmet. Ezzel is lehet élni és visszaélni.

A bohóc magatartás, ha jó, akkor nemcsak „jelzi a humort”, hisz a bolond, a bohóc mindent kimondhat. De azért a bohóc inkább szelíd humorral dolgozik. Ezen azt értem, hogy a kemény humor eseményei gyakran apellálnak a néző rosszhiszeműségére, vagyis olyasmit látunk, ami ha velem történik, tragédia, ha mással, komédia. A szelíd humorban a látott történet, ha velem történne meg,

az sem lenne nagy baj. A szelíd humor eszköze a nonszensz, a lehetetlen is, mert alkalmas a szadista ösztönök megszelídítésére. Pl. a karatés rávág egy téglára, és a fél karja elrepül. Ez, mint lehetetlenség, felold. Ez szelíd humor, de ha a szadizmus valódi, akkor jön a kemény humor. Azt mondják, Hitler és Speer egy majmot sűrű sós ételekkel etettek, hogy a szerencsétlen ne tudja abbahagyni a vizivást. Addig ivott, amíg szétrepedtek a belei. Ez nem nonszensz, ez valóság, és úgy látszik, ez is szóragozás. És szóragozás, humorforrás a rombolás is, mintegy visszatérés a gyerek romboló ösztönéhez, és erre a film kiválóan alkalmas, hisz minden rombolás gyorsan megy. (Minden építés lassan.)

Cseh film a Disznótör. Remek alapötlet. Autóval jönnek a városiak a disznótorra, sajnálják a disznót, de lopják a hurkát. Ez nemcsak szóragoztatás, ez már szatíra — bár jó lenne, de sajnos sok az erőlködés, a vicsszorgás, a művészkedés.

Az izraeliek sanzonműsora európai ízű műsorutánczat, húsz évvel ezelőtt csináltak ilyet Európában. Egyéniség nélküli produkció, egy identitás nélküli, Európa felé áhító közeli ország szánalmas igyekezete. Ez már nem Efraim Kishont (Kishont Ferenc) közép-európai ravasz, csavart humora, amitől joggal ájult el a világ, nem is az igazi szenvedéseken érlelt gettó-érzelmesség, ez már egy fiatal, harmadik világbeli ország talajtalan vágyakozása Európa iránt. Minden látható, ami jellegtelenül és másodlagosan nemzetközi, ezért aztán nagyon unalmas. (Vigyázat, nem minden utánzás, amit más nagy országokban nagyobb publicitással csinálnak, nemcsak Szinyei Merse és Vaszary képviselték a maguk idejében ugyanazt, amivel Franciaországban iskola lett, kollégáik világhírűek lettek, de a könnyű műfajnál maradván, Fényes Szabolcs sem utánzott, csak pechére magyarnak született.)

A holland versenyfilm címe: Clowns in gloria. Két bohóc tréfáira — néha

gyengék, máshol bravúrosak — ad lehetőséget. Sajnos a kitűnő bohóc-tréfákat hosszadalmas, az Őz mesevilágát idéző gicctörténet előzi meg. A keret: két bohóc fellépés után rácsodálkozik egy bájos kis táncsnőre, megismerkednek, és autóval elindulnak együtt az esőben. Egyre jobban zuhog az eső, egyre kevesebbet látni, végül hirtelen Csodaországba kerülnek. Ebben a Csodaországban van egy nagy bohóckönyv, amibe ők sajnos nincsenek beírva, úgyhogy nem fogadják el őket bohócnak. Műsort adnak, amiben bizonygatják, hogy ők is bohócok. A nagyobbik egy ládából kiszedi a kicsit, mint egy bábút, hegedültetné, de az folyton tüsszög, rosszul rángatja a vonót. Ilyen és ehhez hasonló trükkök után jutunk el nagy nehezen a valóban virtuóz zenebohócszámhoz. A dolog végén még angyalzenekar is van, egy láthatóan vacak díszletfelhő előtt, és ezzel a zenekarral adja elő a két bohócvirtuóz nagyszerű műsorát. Végül természetesen beírják őket a nagy bohóckönyvbe.

Manapság ez inkább gyermekműsor. Talán attól, hogy a happy end, a kibontakozás a gyerekek előtt még nincs lejáratva. A gyerekek szeretik a megoldást, szeretik, ha a történetek végén a boldogság ragyog föl, viszont mai világunkban a felnőttek — főleg a művészettel foglalkozó és akörül lebzselő felnőttek — annyira megundorodtak, és úgy megútták a happy endet, hogy csak a keserűt vagy a savanyút keresik.

Magyarország a Medveczky-show-val indul, és megállja a helyét. Tetszik a címszereplő, a díszletek, a ruhák, és egy pillanatra sem unják — bár meg kell mondjam, a látványosságot, az eleganciát itt is megtöri a vice-lődés és az ügyetlen idézőjel. Otthon azt hittem, hogy ennek a műsornak szilveszterkor sikere lesz. De nem volt. Vajon miért? Talán attól, hogy nem lehet azonosulni vele, talán attól, hogy sok rossz sorsú háziasszony irigykedve gyűlölte Medveczkyt, talán sok férfi is utálta, amiért férjhez ment

egy herceghez. De azon is gondolkodom, miért van az, hogy nálunk a szilveszter minden erőlködése ellenére általában sikertelen, ugyanakkor a lényegében hasonló sémára épülő május 1. minden évben siker. Valószínűleg, mert a nézők elvárása más, vagy mert május 1-én akarják, hogy a műsor tetszen, szilveszterkor pedig inkább az ellenkezőjére, a bukásra várnak.

Következik az ITV, az angol magán-televízió balettszow-ja. Hófehér keretben minden túéles, a színek halványak, de kemények. Ez már új, a végén vagyunk a manapság divatos sfumátós, elmosódó stílusnak. Pontos, precíz, minden látható, hangsúlyozott az elegancia, az ízlés. Az ízlés gyakran a jóllakott társadalom jellegzetessége, azé, amelyik már válogatni tud, hisz az ízlés szelektál. És az ízlés mindig egy kicsit arisztokratikus, mert kiszorít valamit, kiszorítja az ízléstelent. Plebejus társadalmak általában ízléstelenebbek, mohóbbak, éhesebbek, mindenevőbbek. Sok évtizednyi jóllakottság kell a szelektáláshoz, vagyis az ízléshez. Erre a műsorra jellemző a szolid angol minőség. Dinamikus a tánc, robbanó. Mint eszményt, a kondíciót, küzdőképességet sugallja a műsor. Olyan társadalom tükre ez, ahol a teljesítmény áll mindenekelőtt. Az életöröm nem mint az élet szeretete, hanem mint példás fizikai közérzet, tennivágyás és cselekedni tudás jelenik meg. Még a színek is ezt sugallják.

A világban a műsorok jó része ma már csak színesben élvezhető. Mi jókor indultunk, 1969-ben volt az első színes adásunk, de ma még színes készülék csak luxus áron kapható. És itt érdemes elgondolkodni a luxus-fogalom morális gyökerein, a puritanizmuson. Vajon a puritanizmus, amely úri huncutságnak tekint mindent, ami egy kicsit több az alapigénynél, erre is ki-sugárzik? Könnyű ezt az egész látványosságot egy mozdulattal elintézni, népi alapon, szektás alapon, intellektuális gettósznobéria alapján, de a savanyú szólószegénység alapján is. Mond-

hatnánk: a jó az fekete-fehérben is jó, a „Hyppolit, a lakáj” fekete-fehérben is jó, a „Tavaszi 17 pillanata” fekete-fehérben is jó, de mindez csak a technikai elmaradás megideologizálása lenne. Emlékszünk, az 50-es években, amikor még nem gyártottunk műanyagot, szindarabok szóltak arról, hogy a műanyag nem őszinte, a fa, a valódi anyag nem csap be, abban kell bízni, abban kell hinni — valóságos költészete volt a hiánynak. Mindez csak arról jutott eszembe, hogy tizenhárom évvel az első színes adás után, amikor Európában a minőség már csak színesben élvezhető (ez az ITV-show is), akkor nálunk a színes televíziózás még luxusnak számít.

Egyébként ezzel a műsorral kapcsolatban érzem, hogy van a könnyűműfajban is sznobizmus, amely arra játszik, hogy szórakoztasson, de azért jelezze a saját közönségének, hogy nem akar kit szórakoztat. Szelektál tehát és arisztokratizál. De ugyanakkor az ITV-show — előbbi példánál maradva — nem ürigyerek-film, mert a maga precizitásával optimizmust sugall. Tudniillik, szerintem a „művész”, felismerve a világ reménytelenségét, kétségbeesve kutatja a kiutat, mindig fennen lobogtatva ontológiai optimizmusát, a katarzist, a humanizmust. Az ürigyerek a világ értelmetlenségét sugallja, ha beleszakad is. Egyébként még az is eszembe jut erről az ITV-showról, hogy a nyugati iparművészet technikailag mindig kidolgozottabb, és jobb mint a mienk, mert mögötte a munkanélküliek hatalmas tartalékerege biztosítja a nagyobb választékot.

A francia *TF 1* Michel Legrand köré építi show-ját. Dzsesszkonzert, négy zongorista, plusz zenekar, a maga műfajában bravúros, a tévében rettenetesen unalmas. Van itt dzsesszorgona is, Bach-zongoraverseny is, de maga a koncert, mint szórakoztató műsor így nem sokat ér. Csendben unatkozom. Csak én? Hiszen a szórakoztatás tulajdonképpen személyre szóló. Például én a francia televízióban hallott kommentárokon is szórakozom, Cohn-Bendit ordítózik egy-egy francia

politikai vitaműsorban, és ott maradok a képernyő előtt, miközben meg vagyok győződve, hogy tízezrek zárják el a tévét. Ugyanakkor vannak revüműsorok, amelyeknél egyszerűen elalszom, például ez a koncert untat, pedig biztos van, aki számára ez is jelent valamit. Annyiféle szórakozás van, hiszen még a szexshopban is van mazochista eszköz és sadista szerszám. A szórakoztatás tulajdonképpen akkor lehetne igazán demokratikus, ha lehetőséget nyújtana arra, hogy minden réteg azzal szórakozna, amivel akar. Ez szépen hangzik, csak hol tart az emberiség? Nemrégiben a Magyar Televízió egyik műsorában munkásszálláson kérdezték végig az ott lakókat, hogy mivel szórakoznak. Színház? Nem, oda nem járnak, inkább elmennek szórakozni. De mit értenek ezen? Ivást, táncot? És vajon hol van az a szám, ahol a nézők tömege akkora, hogy már réteget jelent, akiknek jár a televíziós szórakoztatás. Vajon húsz embernek jár már, vagy húszezernek, vagy kétszázezernek? Hol van az a határ, ahol a belterjesség véget ér és a jogos igény kezdődik? És a szórakoztatás jó és rossz iparosai, akik kiszámítják azokat a nemes és nemtelen elemeket, amelyekkel lehet élni és visszaélni, milyen határig élhetnek a közönség manipulálhatóságával? Hol kell meghúzni azokat a határokat, ahol a szórakoztatás még ártalmatlan? És ahonnan már személyiségromboló?

Most a négy zongora közé bejön Ray Charles. Eddig minden művészi volt, nagyszerű, de steril, most viszont az öreg, vak néger tántorog, villogtatja a protézisét, gyengébben zongorázik, mint eddig bárki, de egyéniség, vele itt az élet. Ez a tíz perc vigasz ebben a nagy, művészi, nagyon emelkedett, unalmas műsorban.

A *szovjet műsor* tanulságos cirkuszi revü. Az egész nem konzervatívizmus jellemzi. Ez a cirkuszműsor gazdag, jobbnál jobb számok követik egymást, az embernek mégis az az érzése, hogy ez 50–60 éve lényegé-

ben ugyanígy, ugyanebben a keretben zajlik. Megőrző jellegű ez a műsor, ettől nincs benne igazi új, de megőrzi az értékes régít. Furcsa szerepcseré zajlott le a szórakoztató iparban és néhol a művészetben. A forradalmi rendszer a megőrző, és a polgári az, ami folyton nyugtalanul újít, 'de egyúttal múlttalanná is válik. (Bár lényeges értékeket is őriznek, mint pl. az ITV-show — gondolok itt testkultúrára, eleganciára, tempóra.) A nyugatiak állandó nyugtalansága mellett a szovjet művészet lényegesen megnyugtatóbb, valami állandót, valamilyen biztosat sugall. Ez a cirkuszfilm tízszerez anyag- és időráfordítással készült, mint a hasonló nyugati filmek. Hiába, az erőt egy helyre koncentrálni, egy-egy nagy célra mindig hatásos. Az ismert stratégiára gondolok — egy helyre minden erőt, és ott áttörni — erre csak a szocializmus képes. Bírálói szerint a szocializmus csak erre képes. Talán ezért a film szinte felvágósan gazdag, úgy tobzódik az anyagi eszközökben, ahogy az a relative szegényebb nyugati televízióknál elképzelhetetlen.

Az NDK *Csipkerózsika balettja* „modern” balett, kemény, „átpolitizált” zenei misch-más keverék, Hattyúk tava idézet, majd rock, mindez gyakran a tegnapi divat szerint. Amióta a világ kicsi lett, azt hiszem, nem szabad a divat mögé felzárkózni, nem szabad göröcsösen igyekezni, hogy jaj, csak utolérjük, ami tegnap még modern volt. A műsorban azért feltűnik a ma is, és az egész felett ki nem mondott, meg nem fogalmazott, néha erőszakolt eszmeiség lebeg. Kicsit infantilis a műsor. A mi szórakoztatásunkra is gyakran jellemző az infantilizmus, ez azonban korjelenség. Az infantilizmus és a paternalizmus kézen fogva járnak. Közös hivatkozási alapjuk az ember, akiről gondoskodni kell, mert ha nem gondoskodnak róla, őriülségbe, világháborúba, terrorizmusba rohan. Viszont az ember, akiről gondoskodnak, hajlandó infantilizálódni.

A román film amolyan „fin de siècle” paródia. Gusztusos, izléses, és

kitűnően használja a blue-box technikát.

A blue-box technika és egyáltalán a trükk a televízió különleges adottsága. Az igazi „művészek” visszautasítják. Az ipar gyakran visszaél vele. Holott a „csoda-technikát” is lehet célszerűen használni. Hallatlan lehetőségeket nyújt a meséknek, a fantáziának, az animációs hatásoknak. A változatosságot, a gazdagságot sugallja, ezért hajlamosak visszaélni vele, a túlzásig, elviselhetetlenségig halmozni, vagy arisztokratikusan megvetni és üldözni. Pedig hasznos eszköz, de a helyén és módjával, mert a gyomor természetes reflexe tiltakozik minden ellen, ami sok, ami túltelít.

Az *amerikai ABC Pavarottiról, az operanékesről készített portréfilm*. Ez aztán a lábszag! Látjuk, hogy Pavarotti hogyan él a palotájában, családjában. Főz, előkóstol, vidám, csillogtatja a gazdagságát. Ide érkezik az amerikai televízió esinos riporternője fogattal, hintóval, főúri buxusok között. Ezután idétlen beszélgetés következik Pavarottival — közben látjuk Pavarotti primitív festményeit. Ilyen kérdések hangzanak el: „melyik a kedvenc operája?” válasz: „három lányom van, mind egyformán szeretem, így vagyok az operákkal is”. Ezen a színvonalon még beszélgetnek egy kicsit, majd zenekari próba következik. A színház színpadán a zenekar megtapsolja a próbára érkező Pavarottit, aki ezután rosszul play-backre énekl az Aida-románcot, közben a kottát nézgeti (nevetséges, mert ha még az Aidát sem tudja!), az utózenére pedig nyitva maradt szájjal „átél”: Nagy, kővér ember, rosszul komédiázik a láthatóan álzenekari próbán. Utána ebéd. — Hollywood: séta közben banális beszélgetés egy amerikai barátal, közben bejátszás Pavarotti kedvenc filmjeiből, össze-vissza. Chaplin is itt van, Stan Laurel, Oliwer Hardy, minden megkeverve. Szóval vakulj proli-műsor. Lám, ilyen egyszerű, ilyen nagyon buta ember is lehet ilyen híres és ilyen gazdag. Szerencsére Goueso Chico és Harpo is előfordul. Jó, hogy régi amerikai fil-

mekből játszanak be részleteket, mert legalább addig nem látjuk Pavarottit. Ezután Pavarotti angol dalt tanul, régi filmekről beszélget, ha ezt a banális semmitmondást beszélgetésnek lehet nevezni. De megint ugyanaz a hatás. Ezzel a szellemi szinttel a legostobább néző is azonosulni tud.

Lehet, hogy nincs igazam? Hiszen én egy kicsi pesti újságban szidom a világhírű Pavarottit. Mennyit dühöngök, amikor másoktól ilyen cikkeket olvasok „Ugocsa non coronat” jeligére. De azért írom meg mégis a véleményemet, mert ettől a fajta szórakozástól nagyon féltém a Magyar Televíziót. Ettől a málé, áldemokratikus, „egyszerű embernek szóló” lábszagú baromságtól, amely a lila, érthetetlen értelmiségi művészkedések ellenhatásaként oly népszerű tud lenni a nézők között. Egyébként Pavarotti valószínűleg jóindulatú, kedves ember, aki jobb napjaiban jól is énekel. Azt is előadja a filmben, hogy milyen vallásos a családja és ő maga is. Papája, a becsületes pék a templomban saját orgonakísérettel énekel, Pavarotti mögötte dirigál — miért? Aztán Pavarotti is bekapcsolódik az énekbe, hát ez könnyű, a papát leénekelni. A nézőtérben ül a mama nercbundában, sírva hallgatja — nesze neked, közönség! Nem az a baj ezzel a műsorral, hogy primitív, hiszen a primitív lehet elementáris, akár még zseniális is, hanem az a baj, hogy bárgyú. A XX. század tömegszórakoztatása hozta be, mint vállalt műfajt és kategóriát a jelentéktelenséget. Korábban a művészet volt jó, rossz, szelíd, kegyetlen, szolgálai, lázadó stb., de soha nem jelentéktelen. A szórakoztató ipar találta ki a jelentéktelen ember számára a jelentéktelen művészetet. Lám, hogy a semmi különös is milyen sikeres tud lenni. Kérdem persze magamtól, hogy hol van a toleranciám? De van, amit nem lehet tolerálni, mert önmaga nem toleráns, hiszen ha ez elhatalmasodik, akkor, mint a gyom elpusztít maga körül minden értéket. Egyfelől az úrigyerekektől, másfelől ettől a „good for the family” szellemiségtől ments meg uram isten!

A brazilok másora énekesnőről szóló

show, olyasmis, mint a Sylvie Vartan-műsor, közönség előtt zajló közvetítés. Egy valami elragadó: az énekesnő boldog mosolya. Belső harmóniát, boldogságot, az élet szeretetét sugározza. Ez a mosoly nem csinált, ez valódi. Egyszerűen jól érzi magát. Mostanában a művészekről gyakran olvasom, mint dicséretet, hogy sugárzik belőlük a düh, a felháborodás. Vajon ez lesz a jövőben a szereposztás, hogy a jó közérzet lassan csak a szórakoztató műfajnak marad? Vagy egy idő után majd tőle is elirigylük? A koncert végén a fanatizált nézők együtt ugrálnak és énekelnek. Egy nő kezét csókol az énekesnőnek, a közönség felrohan a színpadra és táncolnak a sztárral. Nem rombolnak, mindenki együtt boldog. Íme a művészet legősibb funkciója: varázslás, boldogságteremtés. Az énekesnő az öröm extázisába varázsolja őket, és ez egész más, mint az együtt dühöngés, tüntetés, rombolás, sokkal naivabb, sokkal mélyebb, emberibb.

A svájci film címe: A hotel, néma burleszk sok pofonnal, tejszínhabbal és az összes ismert kellékkel. Két szegény fiú autót szerel a Grand Hotel előtt, meglátnak egy Rolls Royce-ből kiszálló gazdag lányt, és üldözni kezdik a hotelben. Pincérnek öltözve, Stan és Pant utánozva stb. Minden az ősi kelléktár szerint, csak modern környezetben, de mivel nem erőlködnek, az egész nagyon jó. Néhány remek ötlet, pl. az egyik pezsgőt akar inni cipőből, a másik kávét papucsból. Kiküldik a csomagért, látja, hogy egy autóból hátulról hozzák a csomagot, erre kiemeli a VW-ből a kocsis farmotorját. Svábbogarat lát a levesben, rálő. Kérek egy pulykát — kérésre kijön egy élő pulyka, disznófejet hoznak be tálon, a disznó nyávgó. A bohóctréfák halálpontos kidolgozása, precíz viccrobbanás, remek technika. Így az alapvető tisztességtelenséget, vagyis azt, hogy a műsor csak röhögtetni akar, meghozzá rég bevált eszközökkel, felmenti az a tény, hogy mindez gondos, pontos technikai kidolgozással, szóval tisztességes munkával készült.

A kanadaiak jégbalett filmje jól kidolgozott, technikailag bravúros, de kissé

gyermekded. Témája: egy festő, akinek nem megy a festés, elalszik, és jégbalettba álmodja magát. Képzelt revü-szerű szituációkat él át, tenger alatt, jégkirálynő birodalmában stb. Mindez gyönyörű, színes technikával. A jégen remekül táncolnak — de minek? Talán azért nem szeretem ezt a műsort, mert a jégtánc csak nagyon kevés tartalom kifejezésére képes, inkább dekoratív mutatvány. Sírás, nevetés, izgalom, erotika, gondolkodtatás, ezek a művészi hatáselemei. Ezt várnám egy művészi műsortól, még ha szórakoztató is, ezt a jégbalettet azonban csak nézni lehet, bámulni. Nagyon jó szava a magyar nyelvnek a mulatni, mulatni az időt, erre valók ezek a műsorok. De szerintem nem kell az időt mulatni, múlik az elég gyorsan, és a tévé legnagyobb átka, ha kidobom az időmet. Egy jó krimi nem felesleges, hisz kilazul a figyelmem, egy jó röhögés meg felszabadít, csak a derék, felesleges időtöltést, jaj csak azt ne, inkább az izléstelen vagy bárnit.

Persze ne legyek igazságtalan. Mindenkinek más az időpazarlás. Ez a műsor is hasznos lehet, hiszen aki ezt nézve formát tanul, vagy aki italbolt helyett valami, hétköznapitól eltérő emberi teljesítményt néz, talán az első lépések is megteszi a teljesebb világ befogadására.

A svédek politikai pamflettfilmét hoztak. Közepes komikus utánozza Nixont, Reagant szemtelenül. Brezsnyevet ugyancsak szemtelenül. Reagan kérdi Brezsnyevet, milyen az idő Moszkvában? Brezsnyev azt feleli: ez államtitok. A helsinki egyezményt klozettpapírra írják, és Brezsnyev azt feleli, sajnálom, már használt stb. A komikus utánozza Ingmar Bergmant, Marlon Brandót, egy jó maszk, egy-egy szellemes szöveg, amit kupléra megírva énekel, de semmi igazi. Seholy a Karinthy-féle jellembrázolás vagy a nagy komikusok mélysege, akik egy torz jellemet a maga elrajzoltságában is teljesen tudnak felmutatni. Hiányzik a rögtönzés, az itt és most pillanat varázsa, amikor a parodista előttiünk építi fel a jellemet. Az egésze inkább a vicssor-

gás a jellemző. A nézők lassan szívárognak el a nézőtérről, mint hallom, a zsűrinek se nagyon tetszik, hiába „bátor politikailag” a film, mégis rendkívül unalmas. Gyűlölködik, ahelyett, hogy fölényesen szellemes lenne. Ezek után a kritikusok díját kapja.

A ZDF egészen különleges műsort hoz. Ottó Schenk, a világhírű operarendező parodizálja magát az operát és az operarendezést. Schenk rendezői értekezletet tart, ahol hosszan nem mond semmit, rosszul előjátszik, a dolog egyre vitriolosabb paródia — értőknek, vagyis azoknak, akik az operát ismerik. De a műsor továbbfejlődik, féktelen burleszkbe megy át, aminek a pikantériáját, a hitelét az adja, hogy a legkomolyabb műfaj egyik világhírű, elismert művésze öltözik be nőnek, statisztának, lónak — mindennek, ami csak méltatlan öhozza —, vállalja azt a nem sznob európai szellemet, amely számára semmi sem büdös. Oly bátran vállalja a szórakoztatást, mint a nagy angol színész, aki egyik nap a Lear királyt játssza, másik nap egy ócska kabarében lép fel, ugyanezzel a becsülettel. Nálunk ez nehezen lenne elképzelhető, mi szegények vagyunk, s ahogy a szegény lány egyetlen kincse a szüzessége, úgy nálunk a művész a rangját kockáztatja, ha a könnyűműfajban lép fel. Nos, Schenk ettől nem fél. Dirigálja a színpadon kívül a statisztákat, balettezik, becsípi a szakállát Sigfried üllőjébe, Toscaként ugrik le a várfalról és gumimatracon repül vissza, úgyhogy a dolog egyre szélsőségesebb bohóctréfa felé halad, és ez a híd, amit a legkomolyabb műfaj legkomolyabb művésze a művészet és a legpopulárisabb bohóc-szórakoztatás közé feszít, ezt a műsort a fesztivál legérdekesebb, legszórakoztatóbb, leelementárisabb műsorává avatja.

A török könnyűzenei műsor nagyon sok hazai emléket juttat eszembe. Az „Egymillió fontos hangjegy”-szerű műsor arra a korszakra emlékeztet, amikor még mindenki örült a technikai trükköknek, mindenki boldog volt, hogy játszhat velük. Egy hölgy pohárban táncol, Istenem! Húsz évvel ezelőtt

mennyit dolgoztak, mennyi munka volt abban, hogy technikailag elő tudják állítani! Amikor húsz éve a Fra diavolót közvetítettem az Operából, és Házy Erzsí lába közé kopiroztam a leselkedő banditák képét, akkora szenzáció volt, hogy az akkori elnökség is foglalkozott vele (és bizony elmarasztaltak, hogy „pikáns” képet sugároztam). Hátul azonban látom, hogy gyűrött a horizont. Hát igen, ez is otthoni betegség. Ki kéne egyenesíteni, de amíg ezt ki egyenesítik, az egy vagy két nap, s a szegény rendezőtől elveszik a műtermet, hát nem egyenesítik ki, marad a gyűrött horizont. Felvétel!

Az olasz televízió, a RAI filmje vitathatatlanul a fesztivál legvyengébb alkotása. Korabeli ruhákban zajló revü a két világháború közötti Olaszországról. Néhány szerencsés, korabeli archív film, ami vigasztal, de különben gyötrelmes, erőszakos revüvel, kuplékkal stb. megfűszerezett, kommentált „politikus” műsor. Látok egy képet, és levonnám a tanulságot, de nem tehetem, mert szájba humorizálnak, agyonvéleményeznek, erőszakoskodnak. A brechti politikus színház erőszakos megcsúfolása ez. Rémes! Hiába, a politikum is olyan a művészetben, különösen a könnyűműfajban, amit csak tehetséggel, ízléssel lehet csinálni, és az erőszakosság minden művészeti ág halála.

Az Ír Televízió show-műsora egy énekes táncošnőre épül, revüszerű, ötlet-szerűen összeszedett számok, nincs benne rendszer. Látványos, ízléses, de mégis minden pillanatot láttam már valahol, minden visszaköszön. Teljesen hiányzik az igyekezet, hogy a műsor egy kicsit is más legyen. Furcsa ez az ír nacionalizmus, büszké a nyelvükre, de a műsor angolul szól. Nos, ha a svéd műsor a kritikusoké, a Pavarotti a rosszhiszemű kereskedőké, akkor ez a szolid tévéüzlet műsora.

A dánok kabarészínháza megint az az eset, amikor röhögtetni akarnak, de én nem hagyom magam, és mivel a színpadon lévők vidámak, én szomorú vagyok hiába röhög a képernyőn a kivezényelt közönség. A vidám műfaj közönsége

két végletet ismer: vagy kötelességének érzi, hogy röhögjön, akármilyen rosszul viccelnek, vagy kikéri magának, hogy vele a színpadról komolytalankodnak. Eszembe jut, egyszer az operettszínházból jött ki a közönség, és egy hölgy odaszólt a barátjának: „Nahát, ez a Latabár, ez már sohasem akar megkomolyodni?” Igen, ez a dán műsor igazi amatőr-színház, a viccek amolyan cserkész-tábortűztréfa színvonalán szólnak. Ha az, aki előadja, civilben igazgató, főpénztáros, patikus volna, akkor nagyon mulatságos lenne, de profiktól elviselhetetlen.

A spanyolok filmje dokumentumfilm egy bohóctársulatról. A vándortársulat utcán, metróban mindenféle műsort ad, de a szereplők inkább karneváli figurák, mint cirkuszi bohócok. Kicsit a középkor. Spanyolországban az elzárt-ság miatt valószínűleg sokkal gazdagabb, sokkal élőbb az ilyen vásári hagyomány. De az utcaszínházhoz utca kell, meleg utca. A népszínházhoz nép kell, amelyik vállalja, hogy ő nép. Nálunk Magyarországon azért neveléses minden ilyen népszínházadsi, mert a társadalom felfelé törekszik, és aki törekszik, és aki egyszer már beült a zsöllyébe, az viselkedni akar, és nem szereti, ha múltjátá emlékeztetik. Nem is kell emlékeztetni, még akkor sem, ha a másik oldalon azok, akik visszaélnék a vágyak és a kulturális szint közötti feszültséggel, az úri illedelmes köntösbe öltöztetett bárgyúságot, a tisztességes, egyszerű szobatisztaságot nyújtják. Az igazi út sem az illedelmes, tisztességes, finomkodó színház, sem a népieskedő, a népet népvoltára mindenáron emlékeztetni akaró műprimítív-ség. Azt hiszem, az igazi az, ami nem fel- és le- „klasszálódási” vágyakra és nosztalgiaakra, hanem érzelmekre, szenvedélyekre játszva éri el a hatását, ami nevetet, ami megríkat, de közben végletes embert mutat fel, hatalmasat, törpét, de sohasem megnyugtatóan átlagosat. Amikor hozzánk akarják átplántálni a „Lázadó utca” stb. színházat, amikor az amszterdami színházi fesztivál „népi”, azaz intellektuális csemegéiről látok híreket, akkor egy

élmény jut eszembe. Párizsban jártam, televíziós tárgyaláshoz voltam felöltözve, és a tárgyalás után elmentem egy egyetemi színházi előadásra, ahol a nézőtéren én voltam az egyetlen „polgár”, mert nyakkendő volt rajtam. Tehát ment a polgárpukkasztás egész este, a gyönyörű színészlányok elém léptek, föltépték a ruhájukat, és a meztelen mellükkel ingereltek. Az egyik bohóc a nyakamba ült. Mindezen a vidám diákok kacagtak, és az egész remek volt, hiteles volt, mert megvolt a maga közege. Párizsban voltam, intellektuális lázadók között, a nép között, de egy másképpen megfogalmazott nép között. Itt jó volt a kádból meztelenül kiszálló Arkhimédész. Nos, akkor elgondolkoztam, hogyan nézne ki ugyanez Budapesten a belvárosban, a Nemzeti Színházban, hérlőknek. Hogyan nézne ki a Magyar Népköztársaság Érdemes Művésze, amint hérlétben mutogatja a meztelen fityijét, hetente négyszer a munkából villamossal vagy Trabanttal érkező dolgozónak. Bizony az más, mint ebben a párizsi színházban, ahol Arkhimédész felállt a kádból teljes meztelenségében, és a borzas diákközönség hangosan röhögött. Hozzánk ezt nem lehet csak úgy egyszerűen átültetni. A spanyol utcaszínház ott, ahol utca van, ott, ahol az utcán élnek az emberek, a helyén van. Nálunk az a forradalmiaskodás, népieskedés, amely

mindenáron szakítani akar egy olyan „polgári” színházzal (idézójelben mondom a polgárit), ami után a nép anynyira vágyik, teljesen gyökértelen. Nagyon érdekes ebben a spanyol színházban az is, hogy látványos színház. A katolicizmus egyik legnagyobb vonzóereje — a teatralitás színessége, látványossága — remekül érvényesül ebben a spanyol utcaszínházban.

Éz volt az utolsó műsora a fesztiválnak.

Hazamegyek, kinyitom a tévét, és a sok „olcsó, hatásvadász szórakoztatás” után végre komoly műsort nézek, a híradót: búcsúzó angol katonákat látok. Megkérdezi a riporter az egyik feleséget, mi a véleménye arról, hogy a férje megy a Falkland-szigetekre. A feleség fiatal, a fiú sincs több, mint 22 éves. A nő büszkén és boldogan nyilatkozik, el van ragadtatva, hogy a férje védheti a hazáját. Az angol fiú is büszke és boldog, mint a katonák a század valamennyi háborúja előtt. Mire a levelek lehullanak, már visszatérnek a katonák, és lám, itt ez a fiatal, kedves angol lány, boldog és büszke arra, hogy a fiúja három nap múlva talán a fűbe harap.

Ugyan kiket szórakoztatunk, ugyan miért szórakoztatunk? Úgy látszik, a szórakoztató ipar nagyon ártatlan dolog, legrohadtabb manipulációja is gyermekjáték ahhoz képest, ami a világban folyik.

ABSTRACT: I am vice-chairman of the jury at the Montreaux festival and watching 31 films of 31 TV stations I have the opportunity to think about what entertainment means. Some consider it a blessing, some regard it as an abuse. There are people who hate it, many adore it, but only a very few people try to find out what it is in reality. As to its content or contents, I do not dare to make generalizations either, I only point out some phenomena, means, effects.

Nej György

„Nincs is ilyen, hogyan szórakoztatás”

A szórakoztatás a közművelődés egyik legvitatottabb és legellentmondásosabb területe. Feltétlenül szükségességét mindenki elismeri, ám formáinak és különösen tartalmának behatárolásakor már kisebb helyi háborúk is kitértek.

Kérdéseinkre* a szórakoztatás különböző intézményeiben dolgozó ismert szakemberek válaszoltak. Megpróbáltuk meghatározni, mi is a szórakoztatás, és milyen a helyzete.

Melyek a szórakoztató intézmények?

A szórakoztató intézmények tudományos értékű meghatározására senki sem vállalkozott, de általában azonos szervezeteket soroltak föl: Országos Rendező Iroda, Országos Szórakoztató-zenei Központ, MACIVA (Magyar Cirkusz és Varieté Vállalat), könyvkiadók, filharmónia, mozik, színházak, múzeumok, sport- és vendéglátó intézmények. Ki-ki aszerint alakította a listát, hogy magánéletében mit tart fontosnak.

„Tiszta formában nincs is szórakoztató intézmény, csak olyan, amelyben ezzel is foglalkoznak.” (Antal Imre)

„A legfontosabb szórakoztató intézmény a televízió. Kiemelten az első, tehát nem az első az egyenlők között. Mégpedig nem is azok a műsorok, amelyek kifejezetten a szórakoztatás igényének kielégítésére készülnek, hanem maga a tévé, amely a legtöbb családban külön életformát alakított ki. Ugyanilyen okból talán második helyen említésem a rádiót, amely a konkurrenciaharcban kissé háttérbe szorult. Széles értelemben a szórakozás körébe tarto-

zik a horgászás, a kertészkedés, az autójavítás vagy a bélyeggyűjtés is. Nem maradhat ki az újságolvasás sem.” (Árkus József)

„Ide tartozik minden szórakoztató funkciót betöltő tömegkommunikációs intézmény, egészen a hanglemezzgyártásig. Feltétlenül meg kell említeni a különböző társadalmi és tömegszervezeteket is, amelyek segítséget nyújtanak a szabad idő eltöltéséhez. Tehát természetbarát, turisztikai egyesületeket, különböző hobbiformákat.

A színházakat profil szerint kell differenciálnunk. Az Operettszínház, a Vidám Színpad például szórakoztató intézmény, a Nemzeti Színház semmiképpen nem az, a cirkusz megintcsak az. A Moulin Rouge szórakoztató műsort nyújt, de milyen műsornak nevezhetjük a Korona cukrászda előadásait? A tévé vagy a rádió műsorait is nehéz elkülöníteni a szórakoztatás egyetlen és csupasz ismérve alapján.” (Lászkay Tamás)

„Az intézmény kifejezés helyett a műhely fogalmát javaslom, mivel hiába foglalkozunk a szórakoztatással, ha csak szűk körben verbuválódhatnak

* A Népművelési/Művelődéskutató Intézetben Tibori Tímea irányításával vizsgálat folyt a szórakoztató intézmények szűk körében (ORI, tanácsi-alkalmi rendező szervek), az említett interjúk e kutatáshoz készültek.

igazán jó műsorok. Ha azokat nézem, akik ezzel foglalkoznak, rengetegen vannak, ha a műhelyeket figyelem, kevesen. A rádió Kabarészínháza és a Mikroszkóp Színház műhely, de a tévé nem az. A tévé egyik legnagyobb hibája, hogy nem tud műhellyé válni, csak fogyasztóvá, pedig állandó és rendszeres munkát kellene végeznie a szórakoztatás területén is. Helyette alkalmi társaságokkal próbálkozik, és a kritika is meg a nézők is igazolják, nem sok sikerrel.” (*Marton Frigyes*)

„A szórakoztató intézmények — klasszikus értelemben — arra szerveződtek, hogy a szabad időt értelmesen kitöltsék. Ezért ide értendők a színház, a film, a tévé, a rádió és a lemezhallgatás is, noha ez utóbbi általában otthon történik. A szórakozást csak meghatározott helyen és időben és meghatározott célból tartom értelmesnek.

A szórakoztatás legnagyobb ellensége az a korlátlan dömping, amit várnak tőle, és amit ki kell elégítenie — egyre több csatornán, formában, a szabad idő teljes kitöltésével. Pedig bármennyire színvonalas és a tömegekhez szól is, a szórakoztatás nem helyettesítheti az olvasást, vagy a zenehallgatást: ellenkezőleg, éppen erre kell serkentenie. Az embereknek szabad időt kell hagyni, hogy tudjanak sétálni, hogy eltűnődhessenek, mit olvastak, mit láttak. Hagyni kell, hogy szabadon választhassanak, hogyan, mivel szeretnének pihenni, ne kelljen nekik állandóan, mint valami kötelező feladat — szórakozni.

A jó szórakoztatás éppen olyan szakma, mint a nemesebb művészet, és ezért éppen olyan nehéz magas színvonalon művelni, mint verset, regényt írni. A szórakoztatás műfajainak megtalálása, szakembereinek kiválasztása éppen úgy feladata ennek a területnek, mint a művészetnek, mert csak ez biztosíthatja, hogy ha bekapcsolom a tévét, akkor lehetőleg szépet és jót kapjak — és persze szórakoztasson is. De ha szép és jó, akkor már biztos, hogy szórakoztat.

Mint szerző, szórakoztatva szeretnék ismereteket átadni, azzal a Németh László jelszóval, hogy a legjobb szórakozás a világon, amit az ember élete végéig csinálhat — a tanulás”. (*Sediánszky János*)

„Az a döntő, hogy a szórakoztatás mennyire öntörvényűen lép előtérbe valamely intézményben. Emellett azonban az ilyen intézményeknek ne csak szórakoztató funkcióik legyenek, hanem képezzenek is, szélesítsék a befogadók látókörét.” (*Timár György*)

„Rájöttem, hogy ez a kategória nem létezik! Arra gondoltam vajon el lehet-e választani egymástól a műélvezetet és a szórakozást? Nem különülnek el, de nem is azonosak, mert a „József és testvérei” olvasójáról nem mondhatom, hogy szórakozik, de azt sem, hogy nem szórakozik. A szórakozás talán olyan időtöltés, melynek során a mindennapi gondjaimat, búmat, bánatomat elfelejtem, de akkor oda lyukadunk ki, hogy voltaképpen egy epeműtét vagy elektrosokk után szórakozom a legjobban, mert utána már semmire sem emlékszem. Summa summárum: ezt a fogalmat nem lehet meghatározni, a köznapok szintjén mozgó kategória, nincsen körülhatárolható tartalma, nincs is ilyen, hogy szórakozás.” (*Váncsa István*)

A válaszokból kitűnik, hogy valahol mindenki szétválasztotta a szórakoztatás két nagy csoportját — ha nem törekedett is merev határvonal meghúzására, mindenesetre beszélt mozi-ról, tévéről, meg szó esett horgászás-ról, társasági együttlétről is. Tehát vannak intézményes és nem intézményesített formák. Ennek ellenére meglepő volt, hogy az utóbbi csoport — noha összehasonlíthatatlanul gazdagabb választékot nyújt — mindenütt másodlagos, alárendelt szerepet kapott. A televízió megdönthetetlen vezető pozíciót foglal el, ami azért is érdekes, mert nem csupán a szórakoztató műsorokat említették a válaszolók, hanem magát a műfajt, a tévét.

Milyen intézményen kívüli szórakozási lehetőségek vannak?

Ki-ki kedvtelésének megfelelően nyilatkozott, a válaszok alapján két csoport alakítható ki: a hagyományos és az újabb időtöltési formák. Az elsőbe tartozik pl. a horgászás, kertészkedés, kézimunka, a másodikba az autószerelés, lemezhallgatás, turisztika. A mindenki számára szükséges felfrissülés, aktív pihenés legkülönbözőbb módjai kerültek itt szóba.

Általános az a vélekedés, hogy sajnos kiveszőben vannak a társasági együttlét formái, a közös muzsikálás, kártyázás, játék, beszélgetés, noha lenne rá igény. „Elavulásuk” oka az életmódváltozás. Nincs rá idő — állították. Pedig szükség lenne arra, hogy az emberek ne hanyagolják el a személységfejlesztésnek ezt az oldalát, amikor is önállóan kell kiválasztani a számukra legmegfelelőbbet.

Van-e Magyarországon szórakoztató ipar?

Megfontolt és indulatos reagálások váltogatták egymást. Antal Imre szerint ennek nincsenek nálunk hagyományai, és az elmúlt 30 évben sem alakultak ki jól körülírható intézményei. Nem az a kérdés, hogy iparszerűen műveljük-e a szórakoztatást, hanem az, hogy milyen színvonalon foglalkozunk vele. Márpedig a nivós alkotások létrehozását egészségtelen klikkharcok gátolják: „A művészetek és a szórakoztatás között van egy országút, amelyen nem jár senki, sőt hatalmas szakadék tátong a kettő között.”

Árkus József nemcsak, hogy létezőnek véli a szórakoztatóipart, hanem tendenciáiban a nyugatihoz hasonlítja. „A futball például ma már teljes egészében ennek az iparnak a része, olyan helyzet alakult ki, hogy az emberek szívesen adnak ki pénzt azért, ami őket szórakoztatja, vagy amitől ezt várják”.

Liszkay Tamás szerint ahol a dolgok technikai feltételei megkövetelik az iparszerű termelést, ott a szórakoztató műfajok iparszerűek. Ahol ezeket utánjártsszák, átveszik, ott nem. Példaként említette a hanglemezzgyártást. „A művelődési ház nem tekinthető az ipar részének, ugyanakkor egy hahniműsor vagy egy zenekari koncert már iparszerű, függetlenül attól, hogy a hely, ahol előadják, nem része a szórakoztató iparnak.”

Marton Frigyes a szórakoztató ipar létrejöttét és különvadását az úgynevezett elitkultúrától sajátos társadalmi viszonyainkkal magyarázza. Az 1848-as forradalom és szabadságharc bukását követően a nemzeti tudat ébrentartását az irodalom vállalta magára, így fontos és haladó szerepet játszott. Ebben a helyzetben hosszú időre száműzték az oldó hatású humort. Mire a századfordulón létrejöttek a szórakozóhelyek, addigra a tudatba mélyen beleivódott ez a kettősség, és a szórakoztató iparnak a mai napig pejoratív értelme van.

Valamennyi válaszoló egyetértett abban, hogy a szórakoztató ipari termékek előállításában az alkotóké a döntő szerep, de megemlítették a közönséget is, a befogadókat is. Váncsa István például arról beszélt, hogy a befogadó attitűdje a meghatározó, mert ugyanúgy közelíthet a magyar nótához, mint Szophoklészhez, így az utóbbi is szórakoztató ipari terméké válhat.

A közfelfogásban nincsenek jó szórakoztató szakemberek, csak művészek, a szórakoztatásban dolgozók pedig nem vállalják, hogy egy szakma képviselői, holott ez is feltétele a színvonal emelkedésének.

Milyen gondjai vannak a szórakoztató iparnak?

Az a felemás helyzet, ami ma a szórakoztatásban tapasztalható, a speciális területeken belül is kialakult. A megol-

datlan szakkérdések az általános problémákból adódnak.

„A szerkesztők azt hiszik, hogy mindenkor sikeres lesz az a műsor, amelyben egymás mellé sorakozik a magyar nóta, a folk-beat és az operett.” (*Antal Imre*)

Az újságírónak, a karikaturistának nincs igazi kritikusa, és ezt a magára-hagyatottságot nemcsak a humoros újságok rajzolói, szerkesztői és írói panaszolják, hanem más területek képviselői is.

„Mivel nincsenek olyan pódiumok, ahol az egyes előadókban kiteljesedhetnek a speciális képességek, amelyek őket igazán szórákkoztatóvá, egyénivé tennék, előbb-utóbb mindenki rutin-feladatok jól megfizetett előadójává válik. A sajátos képességek pedig el-sorvadnak.” (*Liszkay Tamás*)

Mivel a szórákkoztatásnak nincs tudományos alapossággal kidolgozott irodalma, értelmezése vitatott, homályos, nem tudjuk, mit neveznek ki-kapcsolódásnak, és ha valamit annak titulálnak, nem tudjuk, hogy elmarasztaló vagy dicséző szándékkal teszik-e. De gyakori, hogy az e témakört érintő írások megkerülik a kérdést, és elmerülnek a részletekben.

„Kialakult az a vélemény, hogy ezt csak vakbél-komolysággal lehet csinálni (t. i. a televíziózást), isten őrizz, hogy emberarca legyen annak, aki ilyen komoly, magasröptű témában dolgozik, holott ezt a dobozt még emberfia nem kapcsolta be azért, mert tanulni akart. Ha megkérdézi azokat, akik főoglalkozásban kvázi szórákkoztatnak, nem hisznek abban, hogy az élő ember is lehet szórákkoztató. Akik viszont nem a szórákkoztatással foglalkoznak, úgy érzik, hem lehet szórákkoztató, amit komolyan gondolunk. Hát nem bonyolult?” (*Vilray Tamás*)

„A mi szórákkoztatásunk színvonala óvatosan fogalmazva is egyenetlen, mert szűk a válogatási lehetőség. Ez meg abból fakad, hogy nálunk a szórákkoztatás — nem azt mondom, hogy

lenézett műfaj, de tagadhatatlan, hogy — nem nagyra értékelt mesterség.” (*Sedlánszky János*)

**Ki a jó szórákkoztató szakember?
Milyen legyen a közönség számára
rokonszenves művész?**

„Feltétlenül tehetséges, éles szemű megfigyelőnek kell lennie ahhoz, hogy valaki vállalni merje annak a felelősségét, hogy másokat szórákkoztat.” (*Antal Imre*)

A szórákkoztatásban *szakembernek*, *avatott hozzáértőnek* lenni nem nagy megtiszteltetés, sőt szinte restellni való, így ezt a jelzőt senki sem vállalja szívesen. De, mint mondták, a mesteremberek között sincs egyetértés ebben a kérdésben, mindenki a maga teremtette világot, módszereket tartja a legjobbnak.

A tehetség is kevés önmagában, elmélyült szakmai tudásra van szükség, mert itt nem létezik amatőr és zseni, mint az autonóm művészetben. Itt éppen az iparszerűség következtében biztos tudással, szakmai rutinnal kell rendelkezni, olyannal, amely a sémafeladatokat átlényegíti, és új minőséget hoz létre. Ezzel a szórákkoztató alkotás művészi rangot kaphat — de erre csak néhányan alkalmasak.

„Itt első helyre állítanám a profizmust, ami a mesterségnek valamennyi titkát, felhalmozott tapasztalatát magába foglalja, és ahol ez a mesterségbeli tudás egy határon túl már olyan minőséggé változik, ami művészetnek nevezhető. Ez nem lehet mechanikusan kiszámított, ha úgy tetszik, programozott hatások eredménye, hanem tehetség kell hozzá, amely már túlnó a rutinon, és nem lehet csupán a felhalmozott tapasztalatok összessége. Ment a tévében az Egy kínai vizsontagságai Kínában című film. Pápir szerint ebben szupersztárok szerepeltek, fölvonultatták a kalandfilm

valamennyi kellékét, egészében mégis elviselhetetlen fércmű lett, holott részleteiben magában hordozta a szórakoztatás és a szórakozás lehetőségeit”. (Liszka Tamás)

„A szórakoztató ipar társadalma, irányítói, vezetői, profilt adó munkatársai és előadói más-más fölkészültséggel, intelligenciával rendelkeznek, ugyanúgy, mint maga a társadalom, miért éppen itt lenne egységes ízlés? Jó lenne, ha megbízható képünk lenne arról, hogy a tíz millió magyar mit tart — akár kifinomult, akár torz formában — szórakoztatónak. A szótárunkban ugyanis vélt néző, vélt modell, vélt közönség szerepel. De mit reprezentál egy közel sem valóságos modell?” (Sipos Tamás)

Segítik-e egymást a szórakoztató intézmények?

Senki sem zárta ki az egymásra épülés szükségességét, azt azonban egyértelműen állították, hogy ez a gyakorlatban nem, vagy csak alkalmanként valósul meg. Ki-ki saját példát említett, hogy az együttműködés vagy összehangolás hiánya mennyi nehézséget jelent.

A bajok külső forrását az elvi irányítás gyengeségében, a kritika hiányában és hozzá nem értésében, a belső gondokat a személyes ellentétekben, ellenszenvben, az egyes intézmények vezetői, illetve beosztottai és a művészek közötti, gyakran hiúság okozta féltékenységekben látták.

„Akármelyik területet nézem, egymástól teljesen elszigetelten működik. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy egymás hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni.” (Liszka Tamás)

Kimutatható, hogy a személyes kapcsolatok döntően befolyásolják az intézmények közötti kapcsolatot, meghatározzák az alkotások színvonalát is.

Kritikusan jegyzik meg néhányan, hogy az egymásra épülés helyett inkább egészségtelen párhuzamosságról lehet beszélni. Sokszor szinte egy időben, hasonló koncepcióval, de egymástól mereven elzárkózva készülnek műsorok, a közönség pedig azon tűnődik, mi lehet az oka annak, hogy dráma és kabaré, zenés műsor és vetélkedő olyannyira hasonlít egymáshoz.

Milyen a tömegkommunikáció és a szórakoztatás kapcsolata?

A tömegkommunikációs intézményeknek nem kizárólagos feladata a szórakoztatás, lehetőségeikből viszont az következik, hogy alkalmasak szinte bármilyen gondolat széles körű terjesztésére. Az lenne a cél, hogy olyan arányok alakuljanak ki az egyes műsorok között, hogy ki-ki megtalálhassa a neki leginkább tetszőt, és azt megfelelő mennyiségben, mértékben és minőségben élvezhesse is.

Természetesen fontos, hogy a közvetítés kellemes, élvezhető legyen, függetlenül attól, hogy napi hírek fölolvásáról vagy tudományos-ismeretterjesztő előadásról van szó.

A rádiós és televíziós szakmában már kialakulóban van az egyes műsorfajtáknak megfelelő előadásmód, amely nem elsősorban a rutinra épül. E két intézmény — és főképpen a tévé — minden mást megelőz, és külön előnyük, hogy bárki rendszeresen „igénybe veheti” őket. Ugyanakkor misztifikálásuk veszélyes is lehet. Egyik sem, pótolja, csak kiegészítheti a tanulást, olvasást, színházi vagy moziélményeket.

A tömegkommunikáció sokkal hajlékonyabban nőtt bele a politikai közvélemény-formálásba, mint a kulturális értékek közvetítésébe, már csak azért sem szabad eltúlozni jelentőségét a szórakoztatásban.

További kérdéseink a produkciók szórakoztatóvá minősítéséről és a ma

divatos szórakozási formákról érdeklődtek, ám mivel ez a fölmérés egy nagyobb kutatáshoz készült, csak a leglényegesebb összefüggéseket vázoltam. A válaszok legtöbbször egyébként általánosságokat fogalmazott meg, egyik-másik feleletről nyugodt lelkiismerettel állítható, hogy „bárki mondhatta volna”. Ez is azt mutatja, hogy a szórakoztatásnak nincs közismert, hozzáférhető szakirodalma, és az elméleti hiányosságok miatt a gyakorlatnak van döntő szerepe.

Egy-egy félmondat természetesen sok mindent elárul, akár a közönségről, akár a válaszolóról. Például: „Azt hi-

szem, nem szabadna arra törekedni, hogy a szórakoztatás két szélső értéke közelítsen egymáshoz, tehát a legmagasabb röptűtől a legalacsonyabbig, mert ettől nem lesz jobb. Miért? Ha engem a kamarazene szórakoztat, kapjam meg azt, más meg kapja meg, ami neki nyújt örömet. Nem lehet ezt sem, de mondjuk a lóversenyt sem kirekeszteni az általános színvonalemelést érdekében. Itt nem átlagról van szó. Vannak itt a házban szenvedélyes lovisok, akik ugyanakkor mániákus zenebarátok és zeneértők, minden koncerten ott vannak, mint ahogyan minden futtatáson is.” (*Vitray Tamás*)

ABSTRACT: Entertainment is one of the most discussed and contradictory fields of public education. Everyone agrees that it is necessary, however, determining its forms and especially its content has already provoked heated quarrels. We interviewed well-known personalities who work in different entertainment institutions trying to determine the meaning and present situation of entertainment.

Rubovszky Kálmán

Volt egyszer egy regény...

Fekete István *Vuk* című regényének továbbélése
a tömegkultúrában

A szellemi termék valódi élete akkor kezdődik, amikor azokat a befogadók elsajátítják, majd többszörösen újratermelik. Helyes, ha ezeket a problematikus tömegtermékeket nagytónk alá helyezzük, hiszen csak akkor van jogunk javaslatokat tenni az esetleges beavatkozásra.

Világunkban a legtöbb dolognak, mely bennünket körülvesz, áru jellege van. Bármennyire szeretnénk is az ellenkezőjét, csaknem minden kulturális termék (dolog) áru jelleget ölt: a zeneszerző zeneműve, az előadóművész játéka, a tudós tanulmánya, az író írása stb.

A legjobb az lenne, ha a dolgok értéke egybeesne használati értékkel. Jelenlegi társadalmunkban ezt a gondolatot leginkább az autonóm művészeti alkotásokra és a színvonalas tudományos teljesítményekre vonatkoztathatjuk, legalábbis elvben, aminek átvitelére a gyakorlatra mindig az ország gazdasági helyzetével is összefüggő tudatállapottól függ.

Az autonóm és nem autonóm művészeti alkotások közötti egyik fontos átvezető művelet az *adaptáció*. Az adaptáció, mely nem mindig eredményez árucikket, olyan szövegkiűlő ismétlés, melynek során egy utószöveg, annak lényege szerint, magába fogadja előszövegét abból a célból, hogy ezáltal valamilyen fontos gyakorlati feladatot megoldjon (Rubovszky Kálmán: 1981).

Amikor az autonóm művészeti alkotások alkalmazottákká kezdenek válni, az áruvilág sajátos törvényeit

fedezhetjük fel rajtuk, az eltávolodás fokától függő erősségben. Egyik legfontosabb az a vonás lesz, hogy különféle stilisztikai változásokon mennek keresztül. E poétikai álláspontból fakadó stilisztikai változásokat Haug *áruesztétikai* tényezőknak nevezi: „Azoknak a jelenségeknek, funkcióknak és határösszefüggéseknek a komplex, sokoldalú területét, amely az elemi kvalitatív értékesítési probléma megoldásának céljából keletkezik, az áruesztétika területének nevezzük.” (Haug, W. F. 1979) Amikor pl. egy autonóm irodalmi alkotás továbbélését vizsgáljuk a kultúrában, akkor két tényezőt feltétlenül figyelembe kell venniük:

— az illető alkotás egyéb árudolgok esztétikai burka, vagy

— egyéb árudolgok az illető alkotás esztétikai burkai-e?

Az esztétikai burok, mely manipulatív kerület a vizsgálendő dologi minőség köré, kísérleteket tesz, hogy megígérje a fogyasztónak a dolog használati értékét, anélkül azonban, hogy ígéretét ténylegesen teljesíteni akarná. Felfogásunk szerint a társadalom a dolgok tömegét oly módon juttatja el az emberek tömegéhez,

amilyen ideát tűzött ki maga elé. A kapitalizmus ideája a haszonszerzés, tömegtermékei ennek megfelelően látja el hamis esztétikai címkével, a szocializmus ideája (nem beszélve a kommunizmusról) a szabadság, termékeit tehát ennek megfelelően tömegesíti, és átmeneti jellegéből következően szenvedhet kisebb-nagyobb csorbát az idea megvalósítása.

A szocialista viszonyok között jelentős az a probléma, hogy az autonóm művészeti alkotást nem tudja befogadni, tehát értékességét felismerni az a tömeg, melynek a javát szolgálja. Helyes-e, ha ilyenkor áru-esztétikai fogásokkal fűszerezve kínáljuk a termékünket? Míg olyan társadalmat nem tudunk létrehozni, amelyben az áruviszonyok megszűnnek, ez a minimális kínálás elkerülhetetlen.

E minimális kínálásnak egyik esz-köze az adaptáció is.

A fokozatosság elve

Ideális esetben a szellemi alkotásokat eredeti formájukban kellene élveznünk. Ha azonban átmeneti jellegű szocialista társadalmi rendszerünkben ezt a követelményt, mint egyedüli választási lehetőséget állítanánk az emberek elé, pontosan azoktól a szellemi termékektől vadítanánk el őket, melyek leginkább javukat szolgálják.

Hogy a kapcsolat mégis létrejöj-jön, elkerülhetetlen, hogy a szellemi termékek sajátos átalakításait se tekintsük értéktelennek, hanem fedezzük fel *relatív* használhatóságukat. A fokozatosság elve, a szocialista viszonyok között, értékesebb, mint a merev elutasítása.

Azoknak azonban, akik az adaptáció műveleteket elvégzik és bármilyen utószöveget hoznak létre, nagyon is észnél kell lenniük. Lazább kulturális irányítás mellett és alapos, tömegtermék elemzések hiányában ugyanis, az áru-dolgot jellemző használati és csereérték kettősség dialek-

tikája megbomlik és a csereérték dominanciája kisiklatja szabadság elvű koncepciónkat. Belső és külső gazdasági tényezők, valamint divatelemek egyaránt elősegíthetik e torzulásokat. Fekete István regényének utóéletét elemezve keressünk választ arra, hogyan van jelen egy szellemi termék üzleti pezsgésű társadalmi rendszerünkben.

Fekete István Vuk című regényét 1965-ben adták ki először (Fekete I.: 1965a; 1967; 1975; 1982). Regény autonóm művészeti alkotásnak tekinthető, annak ellenére, hogy író-ját bizonyára nem hagyták hatás nélkül olyan tények, mint az állattörténetek kelendősege és a természet felé vágyódás romantikus igénye. Hiszen ő is, a többi között, a piacról élt. Ez a Vuk című regénynek, mint árucikknek szükségszerű velejárója. Ettől eltekintve azt mondhatjuk a regényről, hogy használati értékre orientált.

A Vukban, mint autonóm művészeti dologban, a használati és a csereérték dialektikus egységét tekintve a vezető szerepet azok a tényezők játsszák, melyek képesek modellszerűen koncentrálni felmutatni a világ megcélzott szegmentumán létező használati értékeket. Fekete István egy kis róka történetét meséli el és semmi egyebet nem tesz, mely a regényt külső tényezők szolgáivá tenné. Pl. nem változtatja természetvédelmi példabeszéddé vagy olesó szórakoztatássá, közhelyek halmozásával.

A regény befejezése Fekete István egész munkásságának egyik jellemzője. „...regényeiben még az emberi ferdeség, a könny, a szerencsétlenség, sőt a halál is valami megbékítő fényt kap.” (Szigeti E. 1970.) Ő maga így vall erről: „...nem lehet igaz az, amiből könnyek születnek, és ha igaz, hát jobb hallgatni róla, és akkor talán valahogy elmúlik...” (Fekete I. 1965 b). Aki kizárólag a Vukot olvasta az író művei közül, meggyőződhet róla, hogy a megbékítő fény ellenére korántsem hallgatja el a

rosszat, a gonoszat. Műveiben az ember az, aki megbontja azt az ősi kozmikus rendet, amelyben mindennek, és az embernek is törvény szerint meglenne a maga helye, ha mohóságával nem irigyelné azt más élőlényektől: állatoktól és embertársaktól egyaránt. „— Hallod a Símabőrű Embert? — dörmögött Karak. — Nem tud csendben lenni! Teleordítja az egész erdőt, és azt hiszi, minden érte van.” „Irigy az ember, ezért utálja a rókák szabad népe.” (Fekete I. 1982: 338—339.) „Az emberek pedig egymást gyanúsították a tyúkok és kacsák ellopásával, és mérgesek voltak nagyon, mert az emberek nemcsak a rókától irigyelték az enni-valót, de egymástól is.” (Fekete I. 1982: 346.)

E sorokból talán kiderül, hogy Fekete István „a rókák szabad népe” oldalán áll, akik csakúgy helyet követelnek maguknak az esőverte mező napsütötte tisztásán, mint az ember.

Fekete István tulajdonképpen a természetes állapotba, a természetbe vágyódik ebben a regényében is. Azokra a helyekre, amelyekkel egész életében szoros kapcsolata volt. (Magyar irodalmi lexikon 1963: 341; Magyar életrajzi lexikon 1981: 198;

Fekete Istvánné 1975; Ruffy Péter 1970.) Nem véletlen tehát, hogy Bogács, a kutya; Csi, a fecske; Hu, a bagoly; Kele, a gólya és Lutra, a vidra után Vukot, a kis rókát választja hőséül. Olvasói pedig hálásak ezért. Az állatirodalom általában népszerű: a Vuk 1982-es kiadásának példányszáma pl. 100 000.

Fekete István állatai azonban különböznek az állatirodalom allegorikus figuráitól: Aesopus, La Fontaine, Krilov stb. állataitól. Vukot nem a ravasz-ság megtestesítőjeként állítja élénk, talán ez a jelző el sem hangzik a regényben. Inkább Kiplinghez áll közel, aki ért az állatok nyelvén. Veres Péternek is ez a véleménye: „Azok, akik az állatokkal együtt élnek, nem állatromantikusok, hanem állat-realisták lesznek, vagyis nemcsak a szeretetet érzik az állatok iránt, hanem mindent, amit az ember és az állat érezni szokott.” (Veres P. 1966.) Fekete tehát nem a hagyományos sémák szerint viselkedtetni állatfiguráit, állatai közepúton vannak a reális „emberi” és az etologia szerint hiteles állatok között. A lényeges azonban számunkra, hogy olyan regény a Vuk, mely miközben „természet-realizmust és életszeretetet” sugároz, elgondolkodtatja az az embert emberségről. Ezért valódi érték.

Vuk a mozifilm plakátján

Egy kis róka mint társvállalkozó

A könyvek nem kerülhetik el a sorsukat, különösen Fekete Istvánéi nem. És, noha a Bogácsból, a Tüskevár-ból és a Ballagó időből is készült film, eddig a Vuk az, mely a legérdekesebb utóéletet éli. Az egyes irodalmi alkotások utóéletének összehasonlítása a társadalom életének változásairól is fontos adalékkal szolgálhat. Addig ugyanis, míg az előbb említett művekből jószerivel csak film készült, a Vuk „családfája” meglehetősen kiterjedt és mélyen beleágyazódik az üzleti tömegkultúrába.

1. *A regény*: Fekete István: Vuk. Állatregények (III.) Csergezán Pál. Bp. 1965. Móra. A regény azóta több bel- és a Corvina révén több külföldi kiadást ért meg (német nyelven). Legutóbb, 1982-ben a Kele című regénnyel egy kötetben jelent meg a Móra Könyvkiadó állatregény sorozatában.

2. *A képregény*: Vuk. Fekete István regénye nyomán írta Cs. Horváth Tibor, rajzolta Dargay Attila. Megjelent a Füles című szórakoztató hetilapban 8 részben 1972. május 18-tól 1972. július 6-ig. E változat stilisztikai jellemzője, hogy a gyermekszempontúságot (Miko, F. 1978) emeli ki a regény eredetileg sokféle üzenetéből, igyekezik a művet egy irányba terelni: a gyerekek felé. Főleg Dargay Attila rajzai képviselik ezt a tendenciát. Kellemes gömbformátumra kerekített rajzai megnyugtatóak és mesés derűt árasztanak, mely állatot és embert egyaránt önfeledt játékosságban old fel és szórakoztatva leegyszerűsít. Kag halálának éppúgy nincs súlya, mint Karakénak.

A Vuk képregényváltozata tehát olyan adaptációs mű, mely esereértékre orientált. Ilyen értelemben nem tekinthetjük autonóm műalkotásnak, hanem alkalmazott művészeti alkotásnak. A Füles üzleti vállalkozás, mely nemes feladatot vállal magára: megpróbál színvonalasan szórakoztatva ismereteket terjeszteni. Az áruviszonyok közepette ebben a fedőlapon megjelenő szexis vagy népszerű (többnyire hölgy) sztárok éppúgy segítik, mint a sikeres (néha klasszikus és sikeres) regények képregényváltozatai. E felsorolt dolgok vizsgálata az áruesztétikába is tartozik, mert pl. vizsgált képregényünk esztétikai eszközzel éri el a használati érték ígérését és ezáltal növeli a lap esereértékét.

A Vuk képregényváltozata nemcsak azért fontos állomás a regény továbbélését illetően, mert elindította a kis rókat a tömegkultúra még szélesebb szférája felé, hanem mert itt fogalmazódtak meg azok a vizuális elemek is, melyek a későbbi pályafutás tartozékai. Hogy ez bekövetkezzen, szükség volt arra a helyzetre is, amit úgy jellemezhetnénk, hogy művészeti életünkben hiányoznak a gyermekeknek szóló igényes szellemi termékek. Ezt a hiányt pótolták részben a Vuk variációi.

3. A Vuk című 4 részes *rajzfilmsorozat* eredetileg a Magyar Televízió számára készítette a Pannónia Filmstúdió. Itt hangzott el először a sorozat egyes részeit átkötő Vukdal, mely hétről hétre felhangzott az epizód záróakkordjaként. Itt még nem a zeneszerző, Wolf Péter kis-lánya énekelt, hanem Maros Gábor, illeszkedve a fiúróka jelleghez, és a rendező nem tartotta szükségesnek kijátszani azt a kártyát, hogy egy filmsorozatban egy állat és egy gyerek szerepeltetése biztos siker. A képregényben megálmodott koncepció folytatódik, a hangsúly teljesen a gyermekszempontúság stílárius jegyeire helyeződik.

A sorozatot a televízió 1981. április 18-tól egymást követő 4 napon át 20—20 perces részletekben április 21-ig sugározta.*

4. Amit nem tett meg a televíziós rajzfilmsorozat, azt elvégezte a *hanglemezipar*. Az immár Wolf Kati által énekelt dalocska, melyből 1982-ben kislemez is készült, a maga sajátos eszközei révén egyszerűen csak szórakoztatást ígért és ennek viszonylag színvonalasan eleget is tett. A használatiérték-ígéret fokozására a lemezipar

* A filmsorozat televíziós közvetítését a Tömegkommunikációs Kutatóközpont vizsgálata szerint rendkívüli érdeklődéssel fogadták a nézők. A műsort a különböző korosztályú gyerekeknek kb. négyötöde nézte meg (a felnőtteknek is több mint egyharmada), s a tetszési index is kiemelkedően magas volt, gyerekek és felnőttek egyaránt 93 és 96 közötti pontszámmal értékelték a Vukot, ennyit csak a legsikeresebb műsorok szoktak kapni. (Szerk.)

a Vuk állatregény, a Vuk rajzfilmsorozat, valamint szép hangú gyerek, Wolf Kati szerepeltetésének áruesztétikai fogásait hasznosította, ami bizonyára megnövelte a kislemez értékesíthetőségét. Ha ehhez még azt is hozzávesszük, hogy a kislemez másik oldalán a táncdalfesztiválon díjat nyert Ullmann Mónika énekel az utóbbi idők legnagyobb gyermekdivat blódlíjéről, a monchichiről — az ízlés óreit is kiszolgáló, lojálisan csipkelődő dalt — azt mondhatjuk, hogy tökéletessé vált a tömeges kiszolgálás. A népszerűséget jelzi az is, hogy a dal 1982. május elsején szerepelt a televízió Önök kérték műsorában. A kislemezt — mely negyven forintért volt kapható — Debrecenben egy nap alatt elkaptokták.

5. A Vuk *diafilm*en még 1981-ben megjelent. Adatai: Fekete István: Vuk. Dargay Attila rajzfilmje nyomán rajzolta: N. Csathó Gizella. Szerkesztette: Tóth Erzsébet. Diafilmre átdolgozta: Fehér Judit. Diafilmgyártó Vállalat 1981. 30 képkocka. Ára: tizenhárom forint.

A történet egy rövid bevezető után, hasonlóan a képregényhez és a filmhez, itt is Vuk és Karak találkozásával kezdődik, de a néző épp-hogy belekóstol a kis róka és Karak kalandjaiba, azok félbeszakadnak, a következő szavakkal: „Filmünk itt véget ért. Fekete István regényéből megismerhetitek Vuk további kalandjait. Megtudhatjátok, hogyan szabadította ki Karakkal együtt testvérét, a kis Iny-t a Simabőrű rabságából.” Meglehetősen szokatlan és egyben pozitív megoldás. A diafilm alkotói vállalták, hogy miután 30 képkockába nem képesek belesűriteni a regényt, így a kisiskolást mégcsak nem is a filmhez, hanem egyenesen az eredeti regényhez irányítják.

6. Még 1981-ben kiadták a Vuk c. *kifestőkönyvet*. Adatai: felelős kiadó: a Képcsarnok Vállalat, Köteles István 1981. Fogyasztói ára húsz forint. A rajzok a Pannónia Filmstúdió „Vuk” c. tévéfilmsorozata alapján készültek. Off-

set és Játékkártya Nyomda, Budapest, 35 000 példány. A kifestőkönyvben csak igen halvány nyoma van az eredeti történet linearitásának.

7. A kifestőkönyvből azt a színes rajzot, mely Kag családját ábrázolja a kisorókkal együtt, színes, 50×100 cm-es *öntapadós poszterre* is elkészítették, és a debreceni Csapó utcai Ezeremsterbolt 1981 őszétől rövid ideig árusította.

8. Miként a kislemez, a kifestő, a képregény, valamint az öntapadós poszter és talán a film is, ugyanúgy a Vuk *képlógikai játék* is (mely 1981 nyarán már megjelent a debreceni piac egyik bazárjában negyven forintért) egyértelműen csereértékre orientált. Adatai: Vuk, Képlógika. 4/1976. sz. KIP. M. rendellet alapján kézi munkával előállított fröccsölt, extrudált, hegesztett, ragasztott, varrott, anyagában színezett műanyag alapú játéktermék. Készítette: Kékesi Ferenc műanyag feldolgozó mester 1134 Budapest, Kassák L. u. 45—49. Kermi szám: III/10598/79. Törv. védve. Rozmaring Mgtysz Nyomda”. Az ide-oda mozgatható mozaik lapocskákon Vuk és Kalán látható. A rajzok Dargay Attila rajzfilmsorozatának figurái.

9. Vuk 1981. évi pályafutásából még csak egyet kell megemlítenünk: feltűnését az 1981. évi augusztus 20-án megrendezett hagyományos debreceni *virágkarneváli felvonuláson*. Az a kocsi, amelyen két, kb. 4 méte magas, virágokból kialakított róka figura foglalt helyet, nagy tetszést aratott.

10. A Vuk *rajzfilmváltozata* 1981 karácsonyára jelent meg a mozikban. Adatai megegyeznek a televíziós sorozatával: Vuk, magyar rajzfilm 1981. Rendezte és tervezte Dargay Attila. Háttér: N. Csathó Gizella. Rajzolták: Fülöp Márta, Sostarics Yvette, Gyarmati Ildikó, Balogh János, Kovács Magda. Írta: Fekete István regénye nyomán Tarbay Ede, Imre István, Dargay Attila. Kép: Henrik Irén. Zene: Wolf Péter. Szereplők: Vuk (Pogány Judit, Gyabronka József),

Iny (Földi Teri), Kag (Szabó Gyula), Karak (Csákányi László), Rókalány (Kútvolgyi Erzsébet), Mesélő (Bitskey Tibor). Gyártó: Pannónia Film-, Rajz- és Animációs Stúdió (a Magyar Televízió részére gyártott változat felhasználásával).

A mozifilm lényegében csak kisebb átalakítása a tévéfilmsorozatnak, és mint azt, ezt is a gyermekszempontúság uralja. A Vuk mozifilm változatának azok a jól bevált rajzfilmes poének voltak a csalogatói, melyek mozivá teszik ugyan a filmet, azonban Fekete István világtól némiképp el is távolítják. Csakúgy, mint a szereplők Walt Disney-hagyományon alapuló ábrázolása. Dargay Attila szép és fordulatos mesefilmet akart készíteni, mely szórakoztató, nemes gondolatokat hordozó, egyszersmind kelendő, és ezt meg is valósította. Ennek a csereértékre orientált adaptációnak az esztétikai burka Fekete István nagysikerű regénye. A továbbiak során a regény, a képregény és a filmváltozatok sikere együttesen járult hozzá más, enélkül kevésbé eladható árucikk értékesítéséhez. Mielőtt azonban ezt az értékesítést feltérképeznénk, még említsünk meg néhány propagandaanyagot, mely kifejezetten a mozifilmet reklámozza.

10.1. *Rengeteg kiskőka*. Rejtvényoldal a Filmjáték című filmpropaganda jellegű külön kiadvány 10. oldalán. Kiadja az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat, 1982-ben. Itt a kiadvány esztétikai burkát a film jelenetei, képei stb. képezik.

10.2. *Reklám képregény*. A filmszem 1981/12. számában. Jellemzője, hogy a tévéváltozat sikerére apellál, hogy a nézőt a moziba csalogassa. A reklám itt a derűs, kalandos oldalt méginkább felnagyítja. Jellemző rá az a mondat, melyet kedélyesen a lapalji rajzon Vuk Karaknak mond: „Karak, úgyse hiszem, amit az emberről mondasz!”

10.3. Jön Vuk a moziban. *Képkivágó*, 1981. Szövegéből: „Kedves gyerekek! Fekete István egyik kedves regényhőse Vuk, az okos és bátor róka most — a televízió képernyője után —

a mozikban is elindul hódító útjára. Ebből az alkalomból készítettük el Nektek a kis róka papírfiguráját is, hogy mindig a közeletekben lehessen. . . ” 70 000 példány készült belőle.

10.4. Hajdú-Bihar megyei Moziüzemi Vállalat. *Mozikifestő*, Vuk. 40 000 példány. Jellemzője: derűs, pajkos rókatekintetek.

11. A film karácsonyi mozibemutatója után a Vuk egyre több árucikk prókátora lett. Ezeket itt csupán felsoroljuk, lelőhelyeikkel együtt:

- Műanyag gyermek *pénztárca*, Vuk fejfel: 20,— forint. Debrecen, Landler Jenő utcai óvoda melletti bazár. (Az óvodások körében közkedvelt cikk.)
- Vuk *marcipán figura tortára*: 18,— forint. (Ruzicska Józsefné cukrászdája, Debrecen)
- Vuk *trikó*: 90,— forint. (Debrecen, Nagyverdei utca.) Nagyvásár bazár. 1982. május 8—9. (Többféle anyagra több színváltozatban.)
- Vuk *összerakó játék*: 50,— forint. (Debreceni Nagyverdei Nagyvásár, Bazár 1982. május 8—9. (A játék alapkartonján Vuk a kacsával látható.)
- Vuk *felfújható műanyag figura*: 50,— forint. (Debreceni Nagyverdei Nagyvásár, Bazár 1982. május 8—9.)
- *Felfújható nagy méretű kacsafigura*. Oldalán Vuk és néhány róka. 100,— forint.
- Kisméretű róka *matrica*, Vukra emlékeztet: 4,— forint.
- Vuk műanyag *reklámszatyor*, 1982. (Debrecen, Landler Jenő utcai bazár.)

A legutóbbit kivéve valamennyi árucikk a Dargay-féle rajzfilmes Vuk figurát hasznosítja. Egy trikót ilyen felülnyomással pl. minimum 30—40 forinttal több pénzért lehet értékesíteni mint anélkül. 1982 májusára azonban a Vukos árucikkeket a Monchichi kiszorította a piacról, és az egész debreceni giccs piacot ez jellemezte. Mint azt az egyik trikoárus elmondta: a Vukkal, noha még keresik az ilyen

ábrás trikókat, más „probléma” is van. A filmet decemberben mutatták be, és májusra, mikor a trikókat már hordhatnák a gyerekek, lassan „lefut a szezonja”. Az ő szempontjából tehát szerencsésebb lett volna, mondjuk, egy márciusi bemutató. Megjegyezzük, hogy a mindent elsöprő Monchichi internacionális giccs mellett a Mundial felirat volt az, amellyel 1982. májusában leginkább el lehetett adni a trikót. A Vuk „húzóhatása” pedig, mint láttuk, lassan kifulladásban van.

Átvizsgálva a már jelzett debreceni nagyverdei vásár bazárait, arra a megállapításra juthattunk, hogy ahol a Vuk figurát a Dargay-féle rajzhoz hűen alkalmazták (és többségében ezt tapasztaltuk), izléseesebbek voltak a tárgyak. Dargay Attila markáns figurája még ilyen kétes karriert befutva is pozitív hatással volt a teljesen ellenőrizetlen bazárookra.

12. A Magyar Rádió *hangjátékot és nagylemezt* is készített Fekete István regényéből 1981-ben és 1982-ben. Ennek adatai: Vuk, Fekete István regényéből hangjátékra alkalmazta Szabó Éva. Rendezte: Gothár Péter. Szereplők: Narrátor: Császárs Angéla; Vuk: Kalocsay Miklós; Kag: Papp János; Any-Iny: Temessy Hédi; Kis-Iny: Jami Ildikó; Karak: Csákányi László; Sut: Helyei László; Csole: Detre Annamária, Bark: Téri Sándor; Rá: Usztics Mátyás; Csi: Dániel Vali; Vahur: Konrád Antal; Komondor: Cs. Németh Lajos. A lemez a Magyar Rádió és a Magyar Hanglemezzgyártó Vállalat közös kiadása. Hangmérnök: Fülöp Sándor. Grafika: A Pannónia Filmstúdió Vuk c. filmje alapján Dargay Attila és Orosz István. A lemez mind sztereo, mind mono szedővel lejátszható. LPX 13911 MONO. Révai Nyomda Bp. MR—HUNGAROTON. Made in Hungary 1982.

A hangfelvételt tudomásunk szerint a Magyar Rádió 1981. február 7-én 15.42-től a Petőfi adón sugározta először. E hangjátékváltozat Fekete István regényének leghűségesebb adaptációja. Az állatok itt nem mesefigu-

rák, hanem életükért aggódó, gondokkal küzdő lények. A történet alatt hallható dallamos, monoton popzene a gondokat a mához hozza közel, ugyanakkor a vegetáció gazdagságát is idézi. Ha mégis bírálunk kellene a feldolgozást, megemlítenénk, hogy a mondanivalót dramaturgiaiilag egy árnyalattal talán nem ártott volna még markánsabbá tenni.

A hangfelvétel a regény használati értékre orientáltságát megtartja, bár maga a lemez árucikk, melynek áruesztétikai köntösét, a sikeres Vuk film néhány figurájának a lemezborítón való feltüntetése színesíti. A „megtévesztést” ennek ellenére pozitív erkölcsi cselekvésnek tartjuk, mert az a lemezhallgatót az igaz dologhoz, a regényváltozathoz irányítja vissza, ahogy a diafilm is tette.

Ami az elszámolás közben kiderül

Fejtegetésünket a következőképpen foglalhatnánk össze: Fekete István olyan autonóm művészeti alkotást teremtett, mely stílusa révén erőteljesen tartalmazza a használati érték jellegén túl a gördülékeny csere lebonyolításának lehetőségét is. A Vuk, adott történelmi-gazdasági viszonyok között, csak mint árucikk lehet gazdára. A Vuk utószövegei a tömegkultúrában a diafilm és a hangjátékváltozat kivételével átlélik az autonómia diktálta mértéket, és többnyire domináns módon csereértékre orientálódnak. Ezzel párhuzamosan azonban ezekben az árucikkekben megszüntetve-megőrizve megmarad Fekete István Vukja, mint használatiérték-kínálat, a tömegcikkek esztétikai burkaként. Elemzésünkben a vizuális szövegekre (tömegcikkekre) még az is jellemző volt, hogy Vuk figurájával Dargay Attila szakmailag színvonalasan szolgálta az előbb említett elképzelést. A Vuk-figura a regényhez képest veszteség, további, tömegkultúra-beli karrierjét tekintve azonban nyereség, mert izlésses divattal látta el egy rövid időre

a bazárokat. Ha a kultúra egészét nézzük hazánkban, megállapíthatjuk, hogy különösen kevés a hazai készítésű, gyermekeknek szóló vizuális termék (film, képregény stb.). Az ízlésesen elkészített Vuk képregény, vagy Vuk film ilyen értelemben jól tölti ki az űrt. Az persze más kérdés, hogy nem hűséges Fekete István elképzeléseihez.

Tanulmányunk megírása óta a Vuk tovább „él” és „virul”. E korszakának jellemzője, hogy „húzóhatását”, a maga kényelmesebb tempójának megfelelően, most már az állami kereskedelem eddig kevésbé aktív régiói is

felismerték. Debrecen területén például a következő nyomait fedezhettük fel ennek: Vuk lámpaernyő (Unió Áruház, Debrecen); Vuk posztervariációk (bélyegszaküzlet, Debrecen); Vuk ágynemű-garnitúra (lakberendezési szaküzlet, Debrecen). (Ez utóbbit e sorok írója 1982 nyarán a bécsi Mariahilfer strasse-n is felfedezte.) Vuk naptár és sűrített regény a hátlapon (Táltos Önálló Kiadói Társulás, Pannónia Filmstúdió). A debreceni Játékbolt Vuk kirakati dekorációja (1982. augusztus). Mire a sorok napvilágot látnak, már talán a magyar posta Vuk bélyegsorozata is megjelenik.

Irodalomjegyzék:

- Fekete István (1965. a): Vuk állatregény. 1. kiadás, Móra Ferenc Kiadó.
 Fekete István (1969): Vuk. Állatregény. 2. kiadás, Móra Ferenc Kiadó.
 Fekete István (1975): Vuk. Állatregény. 3. kiadás, Móra Ferenc Kiadó.
 Fekete István (1982): Művei az ifjúságnak. Kele—Vuk. (Regények) Budapest, Móra Könyvkiadó
 Fekete István (1968): Der schlaue Fuchs (VUK) (Roman.) Übertr. Josef Sternberg. III. Pál Csergezán Bp. Corvina
 Fekete István (1966): Vuk. Bestromano (Trad. Margit Leszkó), Bp. Corvina.
 Fekete István (1965. b): Csend. Regény. Bp. Kozmosz könyvek.
 Fekete István: In: Néptűjság. Eger, 1960. VI. 24.
 Fekete Istvánné (1975): Emléksorok Fekete Istvánról.
 Haug, W. F. (1979): Ideologie—Warrenästhetik — Massenkultur. AS 33, Argument Verlag, 1979.
 Kenyeres Imre (1939): Fekete Istvánnál. In: Diárium.
 Magyar Életrajzi Lexikon 1981. Főszerkesztő Kenyeres Ágnes. Harmadik kiegészítő kötet. A—Z Akadémiai Kiadó, Bp.
 Magyar Ferenc (1960): Fekete István. In: Vigilia 5.
 Magyar Irodalmi Lexikon (1963) Főszerkesztő Benedek Marcell. Első kötet A—K, Akadémiai Kiadó, Bp.
 Marx Károly (1955). A Tőke. A politikai gazdaságtan bírálata. Első kötet. A Tőke termelés folyamata. Harmadik kiadás. Szikra Kiadás, Bp.
 Miko, Frantisek (1978): Style, Literature, Communication. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
 Rubovszky Kálmán (1981): Szépirodalmi művek adaptálásának kommunikáció elméleti megközelítése, különös tekintettel Móricz Zsigmond műveire. Kandidátusi disszertáció. Kézirat.
 Ruffy Péter (1970): Bogács gazdájánál. Hetvenéves Fekete István. In: Magyar Nemzet, jan. 25.
 Szigeti Endre (1970): Búcsú Fekete Istvántól. In: Új Ember, júl. 5.
 Veres Péter (1965): „Állatirodalom”, Élet és Irodalom, 25. sz.

ABSTRACT: The life of an intellectual product actually begins when the recipients understand and multiply reproduce it. If we want to make suggestions for influencing this process, we should thoroughly analyse these problematic mass products.

„Elvont borzalom nincs”

Divat manapság a horror. De vajon milyen művelődéstörténeti előzmények s korunk emberének miféle igényei táplálják ezt a divatot? A kérdést a rádió Gondolatjel című műsorának 1982. július 18-i adása vizsgálta. Böles István szerkesztő-műsorvezető irányításával Bojár Iván művészettörténész, Hernádi Gyula író, Jancsó Miklós filmrendező és Petrovics Emil zeneszerző vett részt a beszélgetésben. „Ismétlésünk”, sajnos, csökkentett értékű, mert az eredeti adás zenei illusztrációit nem tudjuk mellékelni.

ZENE

Böles István: Arisztotelész óta tudjuk, hogy *a művészet a félelem és a részvét érzését váltja ki az emberben*. Így volt ez a görög tragédiákban, de — egy másik, mai végpontját keresve a példásor-nak — így van a mozikban forgó katasztrófafilmekben is. A „Nyolcadik utas a halál”, a „Kóma”, a „Szuper-express”, a „Psyho” vagy az ezen a héten bemutatott „Földrengés Tokióban” jelzi: a közönséget érdekli a szörnyű, az ijesztő, a pokoli — mai divatos szóval, a *horror*.

A mozi a maga természetességével a borzongást rendkívül átélhetően közvetíti, de az ismeretlentől való félelem már a legősibb mondáikban is megel-hető. A félszemű szörnnel, a Poliüphé-mosszal Odüsszeusz viaskodott, az ördög emberarcú szörny volt, patáit talán Dionüszosztól, a mámor és a kicsapongás kecske-istenétől nyerte. De felbukkan a motívum a népmesékben vagy gyerekkorunk Grimm-fabuláiban is.

Az „Ó, csak borzongani tudnék!” „Ó, csak futkosna a hideg a hátamon!” gyermekded, fabulás óhaját-sóhaját mindig kiszolgálta a művészet is.

ZENE

Böles István: Vezessük tovább a gondolatsort *Bojár Iván* művészettörténész segítségével! Az emberi félelem,

amely az irodalomnak, a zenének, a színháznak és a filmnek is örök és visszatérő témája — nem idegen a képzőművészettől sem. Hol kezdődött, hogy kezdődött, mi volna az az első csomópont a művészet történetében, amit érdemes volna ebben a témában megragadnunk?

Bojár Iván: Maradjunk a *keresztény európai kultúrkörnél* az egyszerűség kedvéért, mert különben a szálak nagyon is szétfutnának. Az első nagy „*halál-ábrázolásoktól*”, sőt „*halálfélelmet*” felidéző ábrázolásoktól induljunk el. Ezek elsősorban az utolsó ítéletet tárgyazzák, akár a firenzei keresztelő kápolnának, a Battisterónak a XIII. századi mennyezeti mozaikjára gondolunk, akár mondjuk Torcellóban az ugyan-csak ebből a korból származó mozaikokra, vagy mondjuk Luca Signorellinek az Orvietóban levő hatalmas és magával ragadó freskójára — elég szép számmal található meg az ijesztőnek az ábrázolása.

Böles István: Hogyan jelenik meg ebben a korban a pokol?

Bojár Iván: Vagy úgy, hogy a pokol egy kitátott, nagy, félig emberi, félig állati száj, amelybe bevonulnak az elkárhozottak, vagy pedig egy olyan fajta ördögszörny képében, amely két kezébe kapja a gonoszokat, és a szó szoros értelmében a pofájába tömi őket. Nem lehet finomabban kifejezni, hiszen az ábrázolás maga is pontosan ezt a fogalmat akarja felidézni. Tehát az elkárhozásnak a képe, mint elrettentő erő,

már a nagy korai keresztény-művészeti alkotásokban megtalálható.

Ezek mellett van egy másik, hasonló témavonulat, ez a *haláltáncoké*. A haláltáncok elsősorban a középkor első nagy válsága után, szintén a XIII. század fordulóján alakulnak ki, és bizonyos fajta *társadalmi igazságszolgáltatás* jelentkezik bennük: mert mindenkit elvisz a halál, a pórt, a szegényembert, a részegest, az öregasszonyt ugyanúgy, mint a püspököket és a királyokat. Tehát egy bizonyos *egalitarius szemlélet* jelenik itt meg, párosulva a *horrorral*, figyelmeztetésképpen, hogy tessék tisztességesen viselkedni, különben a pokolra tetszik jutni!

Bölcs István: Az, hogy a halálban mindannyian egyenlőek vagyunk, nemcsak a keresztény Európában jelenik meg, hanem már az antikvitásban is. Horatius azt mondja, hogy „Pallida Mors aequo pede pulsat pauperum tabernas regumque turres”. Magyarul: „a kegyetlen halál egyenlőképpen kopogtat a királyok palotáin és a gazdagok kunyhóin.” Van tehát egy ilyen fajta — „a halálban mindannyian egyenlőek vagyunk” — gondolat az Ókortól kezdve.

Bojár Iván: Már a judaizmusban is van, a rómaiak hitvilágában is van. És amikor a judaizmus a kereszténységgel és a rómaiak eszméivel találkozik, végül, akkor érthető, hogy miért van akkora nagy ereje és akkora nagy terjedési sugara ennek a fajta túlvilághitnek és a túlvilági büntetéstől való félelemnek. Másrészt, ha ezt végiggondoljuk, érthetővé válik, hogy a halálfélelmet az egyház negyedik századtól kialakuló szervezete miért tudja a saját hasznára fordítani, hogyan tudja beilleszteni abba az etikai példatárba, amelyik arra hivatott, hogy az egyház vezérletével a tisztességes élethez való utat megmutassa. Ilyen értelemben itt a félelem, a félelemnek a felmutatása, a kárhozat lehetőségének a képszerű bemutatása arra való, hogy ennek a révén katartikus hatást idézzon fel a szemlélőben, aki mintegy a félelemben megtisztulva már *e földön is* etikus

lesz azért, hogy elnyerje a túlvilági boldogságot.

Bölcs István: Ebben az időben tehát *ideologikusan, vallási-morális alapon* jelenik meg a túlvilág képe és a pokoltól való elrettentésnek a szándéka.

Bojár Iván: Igen. És az irodalomban ugyancsak. Mert ha semmi mást nem említek, csak Danténak a Divina comediáját, mindjárt a pokol kapujának a felirata is — „. . . ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!” — figyelmeztet arra, hogy ezután nincs más lehetőség, itt maradsz a pokolban.

Ha tovább haladunk az évszázadokban, azt láthatjuk, hogy a későbbiekben *szekularizálódik* ez a fajta túlvilág-ábrázolás, magyarul: az egyházi és a világi ábrázolásmód elválik egymástól, sőt az egyházi ábrázolás módosul, bizonyos szempontból a visszájára fordul, *groteszkké* válik. Erre egyetlen példát említenék. A homarzzói szörnyek kertjét, ahol ugyanaz a pokolajtó, a szörny kítátott szája látható, mint a korai mozaikokon, vagy mint Hieronymus Boschnak, mint Brueghelnek a képein. Itt azonban, ha benézek a szörnynek a torkába, bent egy kőből faragott reggeliző asztalt látok, két hozzá való faragott ülökével — és ezáltal a pokoltól való félelem helyett a nevetés, a groteszk felszabadulás érzését élem meg.

Bölcs István: Ez majdnem olyan frivol, mint egynémely mai pesti vice, amelyik a pokolban is elnyerhető kelemességeknek az ötletével játszik el . . .

Bojár Iván: Igen, sőt hogyha most a vonatkozó szót elemezzük: „akasztófa-humor”, akkor megint csak a halálnak és a humornak az összefüggését látjuk, a halálfélelemtől való felszabadulásnak a tipikus útját járjuk.

A későbbiekben ez az elvilágiasodás tovább halad, mert a XVII. században Jacques Callot hatalmas sorozatban horrorisztikusan rajzolja meg a háború borzalmaikat. Itt már szó sincs transzcendenciáról, sem pedig katarziszról, hanem egyszerűen az immanens emberi létnek a borzalmaikat áb-

rázolja a művész. Ugyanez a vonal folytatódik egészen a XIX. század fordulójáig, amikor Goya a Caprichos-sorozatban megint csak az emberi szenvedést, a borzalmakat festi meg, illetve olyan fajta filozófiai tartalmakat ábrázol *horrorisztikus* formában, hogyha szabad ezt a kifejezést használnom, mint például: „az idő megeszi gyermekeit”. Goyát viszont most már formai szempontból is (és nemcsak tartalmilag) szinte egy olyan fejlődés kiindulási pontjának tekinthetjük, amelyik a század hetvenes, nyolcvanas éveiben megvalósítja a *szimbolizmus* néven ismert irányzatot. Ebből most szánt szándékkal csak egy valamit emelek ki. A fin du siècle-nek, a századvégnek a hangulatát nagyon jól reprezentálják azok az elomló, lágy formájú női alakok, akinek az ellentétéként a képeken denevérek, vámpírok röpködnek, testükbe marnak — és így megint csak felkeltenek egy olyan fajta horrorhangulatot, amelynek most már *semmi köze nincsen a középkorhoz, semmi köze nincsen a reneszánszhoz*, hanem előre mutat *Hitchcockig*.

Foglaljuk tehát össze: mi történt? Láttuk, hogy a középkorban a horror etikai célokat szolgált, arra szolgált, hogy a hívő egy misztikus élmény révén *transzcendálni* tudjon. Aztán láttuk; arra szolgált, hogy immanens emberi síkon megint csak *etikai követelmények* valósuljanak meg a horror ábrázolása révén. Most pedig azt látjuk, hogy teljesen eljutottunk a horror szekularizálódásához és *szubjektívizálódásához*. A XIX. és XX. században a horror nem más, mint az egyén belső szorongásainak a képi kivetítése. Vagyis: *sokkolásról* van szó. És azt hiszem, hogy innét csak egy fél lépés kell, hogy elérkezzünk Hitchcocknak a képi világához, aki mesteri fokon valósítja meg azt, amit a szimbolizmus grafikusai kezdetlegesen megpróbáltak ábrázolni.

Böles István: Ugye a borzalomnak mindig „emberarca” van? Az ijesztő szörnyeteggek, amelyek megjelennek, ismerős élőlények, legfeljebb „másképpen” vannak összerakva. A sárkány-

nak lehet, hogy ló feje van és krokodil teste és madár karmai vannak, tehát szürrealisztikusan, a valóság elemeiből épül fel a monstrum. A borzalom mindig az ember *valóságos tapasztalatait hordozza*. Durván és egyszerűen szólva tehát: „*absztrakt*”-borzalom nincs.

Bojár Iván: Nincs absztrakt borzalom, mert ha nincs emberi korrelációja a szörnynek, akkor nincs horror, de nincs katarzisz sem.

ZENE

Böles István: Ismerős-e a zenében a félelem feloldásának ez a képlete? — Petrovics Emil zeneszerzővel Váradi Júlia beszélget.

Petrovics Emil: Már az 1300-as évektől kezdve olyan dallamok kerültek be az ún. komoly zenei fogalmazványokba, akár misékbe is, olyan világi, gyakran frivol, népi dallamok, trágár dallamok, amelyek már a groteszk jelenlétét érzékeltetik. A zene mindig is a maga hagyományos eszközeinek megcsavarásával, kifordításával, elhangolásával tudott groteszk hatást kelteni. Puccini Köpenyében van egy hely, ahol az uszálykormányos felesége (aki kikapós asszony és sokkal fiatalabb a férjénél) az egyik rakodómunkással, akivel szerelemben van, egy utcai verklis zenéjére táncol. Ez a zene olyan, mint általában a verklizene: kicsit fals, kicsit hamis. De az a szándékolt, az a pompázatos elhangolás, amivel Puccini itt a dallamot keveri, már túlmutat a verkli hamisságán. Oda mutat, hogy ez a tánc — veszélyes tánc, amely végül horrorba torkollik, hiszen az uszálykormányos megöli majd ezt a fiatalembert. A verkli eredeti dallamocskája így hangzik:

ZENE

Ez elég könnyű kis dallamocska, keringő, a századvég keringője. Ehhez Puccini hozzáteszi a következőket:

ZENE

Természetesen ez hangszerelve, énekel a színpadon keményebb hatást kelt. A XX. század különösen kedveli ezeket az effektusokat.

Váradi J.: Gondolom Bartókra céloz. **Petrovics Emil:** Igen.

Váradi J.: Bár furcsa Bartókot és a horrort együtt említeni, de amikor a Mandarin megjelenését látjuk a színpadon...

Petrovics Emil: Horror nemcsak a Mandarinban van. A Kékszakállú is tele van vele. A különböző férfititkok kapui mögött fegyverek, virágok, egyebek vannak. Ezek a titkok. Mindig egy furcsa hang kíséri őket, egy úgynevezett tritonus, amit már régen „diabolus in musica”-nak hívtak (ördög a zenében). Tehát az ördög valamifajta horror effektust hordozott már nagyon régen, és a zenében szimbolikusan ez a bizonyos „tritonus” fejezte ki megjelenését. A Mandarin is valamifajta szimbólum, talán az életre való rendelésünknek, életprogramunk teljesítési kényszerének szimbóluma. Ez a fantasztikus, látomásszerű figura úgy végig tudja vinni az életét, mint ahogy Bartók Béla végig tudta a magáét. Ezért ad neki Bartók a zenéjében egy olyan rémületes hatalmi jelet, amely előkészíti a Mandarin félelmetes-rémületes megjelenését.

És hát — jegyezzük meg — ugye Lengyel Menyhért szövegekönyve sem nélkülözi a horrorelemeket. Az viszont nem véletlen, hogy Bartók éppen ehhez nyúlt. A zenei groteszknek az a lényege, hogy ismert harmóniai, dallami, ritmikai fordulatokat elhangol. Ezeket olyan közegbe helyezi, amelyben evidens, hogy az összefüggésrendszer megváltozott, hamissá vált.

ZENE

Váradi J.: És Petrovics Emil kompozíciói között akad-e példa a groteszkre vagy a horrorhatásra?

Petrovics Emil: Én is jártam ezen a

rögös úton, az elhangolás útján a fúvósötösömmel. Én is írtam egy valcert, amely lényegében a Puccini-féle vagy a bartóki alapelveknek megfelelően valcer ugyan, de azért eltér a szokványos valcertől. Az én darabom is bizonyos mértékig groteszk.

Vagy a C'est la guerre-ben egy kívülről felhangzó német katonainduló szóval meg, amelyet egyébként Immanuel Kant szövegére írtam annak idején, hogy még egy csavart tegyek az egészre. A szöveg Kant egyik tanulmányából való, amelyik az örök békéről szól. Az én darabom, az opera pedig a háborúról. Ez tehát egy hármasszöveg. Ezt a megoldást lehet horrorelemnek is és groteszk elemnek is kezelni. Az az érzésem, hogy a groteszk és a horror talán a zenében hozható leginkább közös nevezőre. És gyakran talán azért félelmetes ez a hatás a mi századunk zenéjében, mert az ember először azt hiszi, hogy nevetnie kellene, majd hirtelen úgy érzi, hogy most sírnia kell. Vagy megfordítva.

ZENE

Bölcs István: A „félelem és rettenetesség” tömegigénnyé vált a nyugati társadalmakban. King-Kongostól, Cápástól, szörnyestől, katasztrófástól ki is szolgálják azt mozikkban, képregényekben, színházakban. Frankenstein fia, Drakula, az idegen bolygókról érkező zöld kis varangyemberkék ránk köszönnek ma is a plakátokon, újságok lapjain. A Hernádi Gyula—Jancsó Miklós szerzőpáros által a Vigadóban színpadra állított Drakula viszont idézőjelbe teszi a szörnymítoszt. A szerzővel és a rendezővel Osgyáni Csaba beszélget.

Hernádi Gyula: Itt a horror lényegében a különösségnek a kifejezője. Ha az ember művészkedik, akkor mindig valami újat, különöset vagy mást akar mondani. A horrorelemek a modern mitológiának a részei. Ezek a horrorelemek végül is csak akkor válnak különössé, akkor válnak egvedivé, hogyha másképpen használod őket, mint a ko-

molyan vett horrorban. Akárhogyan is nézzük, ezek a horrorelemek végül is mitológiai részei ennek az elszabadult szuperstruktúrának, amely bennünket körülvesz. Mert miről van szó?

Ez az egész technikai civilizáció egy gólem, amely felett már nagyon nehezen tudunk úrrá lenni. Tulajdonképpen egy frankensteini szituáció ez, olyan hadigépezetet épített fel az emberiség, amellyel nem tud mit kezdeni. Tehát mára reális horrorfigura lett a Frankenstein fia vagy a Gólem, vagy pedig a Drakula.

A Drakulában mi azt mondjuk, hogy a szörnyek információkat szívnak, nem vért. Ez a fajta horror egy absztraktabb horror. Az információ-szívás a különböző massmediáknak az elszabadulásából következik. Ezek ugyanis úgy informálnak, hogy letörlik, megsemmisítik a régebbi tudásodat. Tehát nemcsak adják, hanem rádiózzák is az információt. Ez pontosan azt jelenti, hogy az embernek mindig résen kell lennie, mert amelyik manipulátor az ember közelébe kerül, és nagyon szívélyesen és kedvesen, a szerelem, szírének hangjain szól hozzá, az tulajdonképpen információt szív ki belőle, és tehetetlenné teszi. Ez ma valóságos veszély, egy valóságos horror eleme. Ezt a veszélyt az ember úgy tudja legyőzni, ha megpróbálja végiggondolni, megpróbálja magában analizálni — és ugyanakkor kiröhögi. Mert nem tehet mást. És ezért a humor, egyáltalában ez a típusú irónia — azt hiszem — az embernek a legnagyobb teljesítménye.

Jancsó Miklós: Van még egy megoldás, és ezt a kereszténység az első századaiban kitalálta. Azt tudniillik, hogy az egész földi problematikát át kell helyezni egy másik világba. A korai kereszténység ezt még nem tudta. A Messiást konkrétan várta. Azt a fölszabadítót, amelyik a földi bajoktól meg fogja szabadítani azokat az elnyomott népcsoportokat, akik ebben hittek. Aztán valaki nagy ötlettel kitalálta, hogy a Messiás már egyszer eljött, de vissza fog még téni, és az egész kérdés majd a túlvilágon oldódik meg. Ez nagyon

nagy ötlet. Akinek nincs túlvilág — és az emberiség egy jelentős hányadának nincs túlvilág, annyira már okos és tragikus is az emberiség, hogy erre rájött — ennek más eszköze nincsen a földi bajok és problémák megoldására, mint egyfajta analízis, fölülemelkedés, valamiféle irónia, vice.

Osgyáni Cs: Érdekes egyébként, hogy most a kívülről jövő, más holygóról érkező lényeket nem megváltóként képzeled el az emberiség, hanem mindig valamiféle baj hozójaként, valamiféle félelem, rettegés hordozójaként.

Jancsó Miklós: Hát ebben a Vigadóbeli darabban . . . nem a félelmet hordozzák, csak annak a szimbólumát. Aztán kiderül, hogy ezek az idegen lények is annyira esendőek, mint a földi emberek.

Hernádi Gyula: Pontosan az a történet lényege, hogy ők eljönnek ide, hozzánk, a Földre, mert szükségük van az emberi információra, hiszen ezzel táplálkoznak, tehát ők is ugyanolyan szerencsétlenek, mint mi, akik állatokkal vagy növényekkel, vagyis élőlényekkel vagyunk kénytelenek táplálkozni, hogy az életünket fenntartsuk. Ők ember-információval élnek, de hát őket is érheti baj, és akkor nálunk kérnek menedéket. Majdnem azt mondhatnám, hogy földi kategóriák között élnek ők is . . .

Jancsó Miklós: A horrornak egyik eleme a váratlanság. A félelem. Ha az ember egy sötét szobában ül, és fél, akkor nem tudja, hogy mi hol van. Ha a villanyt felgyújtod: mindjárt egyszerűbb a dolog. A villanyfelgyújtás tulajdonképpen az analízis. Az analízis az ügyek elemzését jelenti, és azt a cselekvéssort, amellyel az ember megpróbál úrrá lenni a dolgok felett — ahelyett, hogy passzívan félne. A horrorelemeknek a kézben tartása tulajdonképpen maga a villanygyújtás.

Osgyáni Cs.: De ezt a hatást a játék során éppen úgy lehet elérni, hogy a rendező *leoltja* a villanyt. Tehát a sötéttel a horror légkörét teremti meg a színpadon. Nem?

Jancsó Miklós: Ebben a modern euró-

pai társadalomban a színház — már nem rítus. És nem mítosz. Ez már játék. A mi társadalmainknak, az európaiaknak a számára, a fehér ember számára ez már játék.

Ugyanakkor kezd visszatérni világunkba egyfajta irracionizmus. Gyula és más barátaink azzal próbálkoznak, hogy ez ellen valami orvoslást keressünk. Ugyanis az irracionálist nem irracionálissal kell gyógyítani, hanem valami mással, és valószínűleg ebben a műfajban, ami a színház, ez maga az irónikus játék, és annak az újra bevezetése a társadalomba.

Hernádi Gyula: Az autonómiánknak a megőrzése, emberi eszközökkel való megőrzése — borzasztó nehéz feladat. Idézem Garai László barátomnak a definícióját a művészetéről, amely „az emberi szabadságszükségletnek a szimbolikus átélése és megélése”. Én úgy gondolom, hogy az emberi szabadságszükséglet szimbolikus megélése — persze ez lehet elfogult vélemény, és nem biztos, hogy igazam van — ezzel a formával érhető el ma. Hogy mindazt a

borzalmat, és mindazt a veszélyt, ami az emberre leselkedik — az ember analizálja, legyőzhetőnek tekinti és megpróbálja a maga humán autonómiáját megőrizni.

ZENE

Bölcs István: A régi barlangrajzokra azért került a medve figurája, mert az őskori művész azt hitte: ha lerajzolja — akkor uralja is a szörnyet. A szó mágiája, az irodalom azért született, mert hittek az igézésben, a kimondás varázsában. Hitték, ha megnevezik a monstrumot — parancsolni is tudnak neki.

A feszültségteremtés és a feszültség feloldása egy alkotáson, egyetlen hatáson keresztül a művészet ősi szándéka, amely él ma is a magas művészetekben, és él a tömegkultúrában, a kommersz szórakoztatásban is, mint a világhoz való viszonyunk kifejezésének egyik lehetősége.

ABSTRACT: Horror is fashionable today. But what kind of cultural antecedents bring to life and what kind of present demands keep alive this fashion? This question was examined by a radio program titled „Gondolatjel” which was broadcast on July 18, 1982. Art historian Iván Bojár, writer Gyula Hernádi, director Miklós Jancsó and composer Emil Petrovics took part in the conversation lead by editor István Bölc. This „repetition” of the program is, unfortunately, of less value, since we cannot present the musical illustrations of the original transmission.

Szecső Tamás

Az elektronikus regős*

A történelmi ismeretterjesztés — a szerző értelmezése szerint — nemcsak ismeretek átadása; szükség van a nemzeti történelem átélésére, a társadalom történelmével való azonosulásra is. Ezért van rendkívül jelentős szerepe a történelmi ismeretterjesztésben az elektronikus tömegkommunikációnak, amely nem írja, hanem előadja a történelmet, s ahol lehet, megrikat vagy megnevettet.

Fernand Braudel, az Annales-kör kitűnő képviselője egyik esszéjében egyetértéssel idézi az antropológus Margaret Meadet, aki szerint „a civilizáció az, amit az ember már sohasem felejt el”.¹ Vajon a tömegkommunikáció, ez az egyesek szerint „emlékezet nélküli óriás” mennyire képes segíteni az embert, hogy civilizációját, kultúráját, történelmét ne felejtse el?

Alábbi megjegyzéseim kizárólag a rádióra és televízióra vonatkoznak, s abból indulok ki, hogy a rádió, a televízió nemcsak eszköz a történelmi ismeretek elsajátíttatásához, a történelmi tudat formálásához, hanem egyben *tükrözője, kifejezője* is egy adott korszak történelmi szemléletmódjának, reflexrendszerének, tudattartalmainak. A rádiós vagy televíziós „médium” — ahogy Hermann István szellemesen bontja ki egy régebbi tanulmányában² — egyszerre lát el eszköz-funkciót és közeg-funkciót. Azt hiszem, ez a történelemhez való viszonyára is érvényes.

Nagy vállalkozások — nagy csaták

A két médium természetesen eltérő anyagi, technikai és időlehetőséggel rendelkezik a történelmi ismeretterjesztésben, és közönségét is egymástól né

mileg különböző formában keresi és találja meg. A műsoridő kemény korlátai között tervező, gondolkodó televízió elsősorban nagy vállalkozásokra koncentrál. Ilyen a *Századunk*, ilyen a *Tv-egyetem* egyetemes történelmi sorozata, amelyből az első — ókori Kelettel foglalkozó — adás hároméves munka után már szalagon van. És ilyen *Sára Sándor* hosszú sorozata, a második magyar hadsereg sorsáról, pusztulásáról, amely a közeljövőben kerül adásba.

Tudomásom szerint előfordulhat, hogy a film a második programba kerül. Ebben talán az fejeződik ki, hogy a sorozat sugárzását, legalábbis hatásait illetően, a tévé sötétbe ugrásnak tartja.

Néha célravezető az a sugárzási taktika, amely először a második programban próbálgatja az adott műsor hatásait, s ha ezek között nem mutatkoznak nem kívánt mellékhatások — amelyek az ásitó unalomtól a politikai irritációig igen sokfélék lehetnek —, a műsort az első program szélesebb közönsége előtt megismétli. A Sára-sorozat esetében azonban ez a taktika egyrészt kivihetetlen, másrészt méltánytalan. Kivihetetlen, mert a televízió nem olyan gazdag műsoridőben, hogy belátható időn belül egy 20 vagy 24 részes sorozat

* A szerzőnek a „Történelem és közgondolkodás” című konferencián — Eger, 1982. jún. 16—18-ig — tartott előadása alapján.

ismétlésére gondolhasson. Méltánytalan, mert a második programban való sugárzás másfajta szelekciós elvet érvényesít, mint az első program főműsor előtti vagy utáni műsorideje. Az ország végvidékei maradnak ki a szórásból, pedig a Don-kanyar tragédiájának emlékei, traumái ezeken a vidékeken legalább annyira élnek, mint a centrumokban.

Persze, jogos lehet a műsorszerkesztői ellenvetés: a II. világháborús tematikára nincs tömegigény. Ehhez csak egy adaleket. Néhány évvel ezelőtt több nézői csoportnak feltettük a kérdést, hogy az egyetemes történelem mely korszakáról nézne szívesen ismeretterjesztő műsort. A részletes sorrend tulajdonképpen nem érdekes; lényeg az, hogy a felvilágosodás és a XIX. század vezetett (29 százalék), s utolsó volt (4 százalék) a második világháború.

De mit tesz isten! A kérdés után néhány héttel sugározni kezdte a televízió a *Nagy Csaták* c. sorozatot, amelynek a nézettsége rendre 60—70 százalék között volt. Úgy tűnik tehát, hogy nem egy-egy korszakkal van csordultig tele a néző, hanem egy-egy korszak sematikus értelmezésével. Mert tény, hogy az egyébként sok szemléleti hibával terhelt Nagy csaták újszerűen közelítette meg a II. világháborút. És az is tény, hogy a *Századunk* legutolsó epizódja, a Végjáték a Duna mentén — jól lehet II. világháborús tematikával foglalkozott — megint 4—5 millió nézőt ültetett a képernyő elé.

Gyártási szempontból nem „nagy vállalkozás” ugyan, de tartalmilag a történelmi ismeretterjesztés gerincműsorai közé tartozik még a *Gólyavári esték*, amelynek egy-egy adása eszköztelensége ellenére is méltán kelt intellektuális izgalmat — és méltatlanul kerül a kora délutáni műsoridő ritka levegőjébe.

Mindezeknek a műsoroknak, sorozatoknak — talán a Gólyavári esték kivételével — a tervezési, gyártási, műsorvezetési, átfutási ideje több év. Nem reagálhatnak tehát frissen a történet-

tudományok egy-egy új eredményére, a történezs műhelyekben folyó, de a nagyközönség horizontját is ágító vitákra. Ezt a funkciót inkább a *Tudós-klub* vagy a *Szemle* látja el.

Felfedezett évfordulók

Más adottságok között dolgozik a rádió; produkciói nem polarizálódnak olyan mértékben, mint a televízió. A történelmi ismeretterjesztő műsoroknak sokkal összefüggőbb spektruma alakul ki, a műsoridő gazdagabb, de a célközönség megtalálása összehasonlíthatatlanul nehezebb. Hanak Péter történelmi figyelőjétől, az elsősorban a képzetebb hallgatót célbavevő *A Dunánál* című műsortól a *Ha még nem tudnád...* című műsor populárisabb történelmi mozaikjaiig; az *Így látták, így történt* egykori dokumentumokat és a kutatások mai eredményeit szembesítő műsorformájától a hallgatók levelére válaszoló történelmi postaládáig, az *Olvastam valahol-ig*, több rendszeresen visszatérő rádióműsor járul hozzá a szűkebb és a szélesebb közönség történelmi szemléletének gazdagításához, árnyaltabbá tételéhez.

Az alkalmi évfordulós vagy megemlékező műsorokkal kapcsolatban mind a rádióban, mind a televízióban új koncepció érvényesül. A méltóságteljes megemlékezések, az ünnepélyeskedés szöfűzérei, az évfordulós események árnyalatlan olajnyomatai annak idején alaposan megtépázták ennek a műfajnak a hitelét, mind a történészek, mind a közönség körében. Olyannyira, hogy a rádió és a televízió is csak az utóbbi években fedezi fel ismét az e műfajban rejlő fantáziát. Az évfordulók céltudatos „ünneplése” lehetőséget ad a történettudományi eredmények *folyamatos, szolid és aktualizált, tehát médiumszerű* kifejtésére, másrészt egy-egy történelmi személyiség, esemény bemutatására, eddig kevésbé ismert oldaláról. Például arra, hogy a közönség Dimitrov portréját ne csak a Reichstag-

perhez, hanem a Duna-völgyi konföderáció eszméjéhez is kösse, vagy október hatodikát ne csupán a magyar, hanem az európai történelmi összefüggések szemszögéből is szemlélhesse.

A konkrét műsorpéldákat nem akarom szaporítani, inkább azt az alapelvet hangsúlyoznám, ami mind a rádiós, mind a televíziós műhelyekben megfogalmazódott valamennyi történelmi ismeretterjesztős műsorral kapcsolatban: *a történelmi események eddiginél árnyaltabb, összetettebb, ellentmondásaiiban gazdag bemutatása* a cél. Úgy is mondhatnám, hogy a történelmi ismeretterjesztés „manicheista világképnek” felrobbantása.

Kihívások és válaszok

Nemrégiben elkészültek a televízió távlati műsorpolitikai terveihez egy-egy műsorterület részfeladatait, sőt helyenként „jövő-vízióját” tartalmazó anyagok is. Hadd idézzem most kissé hosszabban a történelmi ismeretterjesztéssel kapcsolatos részt, hiszen ez már a konkrét műsoroknál általánosabb elvekből építkezik:

„Az elmúlt években számos ok következtében a közgondolkodás középpontjába kerültek a nemzeti tudat, a nemzeti identitás kérdései, megnövelve a történelem iránti érdeklődést, ami a politikai folyamatok megértését is segíti. A reális, illúziómentes nemzeti tudat alakítása szempontjából rendkívüli jelentőségű a történelmi ismeretterjesztés, amelynek stratégiáját érdemes végiggondolnunk” — írja az anyag készítője, Sylvester András, majd így folytatja: „Történelmi ismeretterjesztésünk középpontjában — kapcsolódva nemzeti ünnepeinkhez, évfordulókhoz — történelmünk forradalmi hagyományai álltak; úgy vélem, hogy a jelenlegi reformperiódusban — forradalmi legitimitációs rendszerünk fenntartása mellett — a korábbi időszaknál sokkal

nagyobb figyelmet kell fordítanunk történelmünk reformkorszakaira, történelmünk hosszabb távú gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti, életmód- és mentalitástörténeti folyamatainak sokoldalú, dokumentált bemutatására, amelyek szélesebb összefüggésrendszerbe állítják a jelenkor problémáját. Valamint el kell kezdenünk az eltelt 30 év történelmi folyamatainak a jelenleginél elemzőbb feldolgozását is.

A nemzeti tudat alakítása szempontjából lényeges továbbá, hogy a nemzeti múltunk eseményeit minden korszakban a nemzetközi összefüggésekbe ágyazottan tárgyaljuk, történelemszemléletünk provinciális vonásait közgondolkodásunkban leküzdjük.

Történelmi ismeretterjesztésünk ma még kiaknázatlan nagy lehetősége, hogy a nemzetközi politika állandó változócaihoz kapcsolódva, azok történelmi hátterét, mélyebb összefüggéseit a rendelkezésre álló tudományos kapacitásokkal szélesebb összefüggésekbe ágyazottan tárgyaljuk, történelemszemléletünk provinciális vonásait közgondolkodásunkban leküzdjük. Ebben különös figyelmet kellene fordítani Európa különböző régióinak kialakulására, a Közel-Kelet történelmére, valamint Latin-Amerikára is.”³

Eddig az üdvözölhető elképzelés. Az utóbbi időben a televízió aktuális műsoraiban — részben a megújított *Hétben*, részben az általa támasztott verseny következtében a *Panorámában* és *Hírháttérben* — mind többször érezni az aktuális politikai események történeti dimenzióinak felvillantását. Ez a törekvés rimel az előbb idézett követelményekre, és kihívást jelent a történelmi ismeretterjesztő műsorok szerkesztőinek is.

(De hadd fűzzem hozzá azt is, hogy nem tartom valószínűnek e tendencia általánosságát egyhamar a hazai tömegkommunikációban. Már részletebben írtam egy helyütt róla,⁴ hogy az újságírók szakmai specializációs folyamatának még nem része a történeti szemléletmód elsajátítása. A gazdasági, belpolitikai, kulturális rovatok munka-

társai, de még a külpolitikuskok is szakmai rangot, tekintélyt tudnak szerezni történeti ismereti és szemléleti háttér nélkül. A szerkesztőségi mechanizmus és az ösztönzési rendszer pedig kifejezetten gátolja, hogy az újságíró a szinkron összefüggések világából időnként a történelembe is átlépjen.)

A műsorfolyam számát

A történelmi leckét tehát nemcsak az ismeretterjesztő műsorok szerkesztőinek adták fel. Különösen nem az elektronikus tömegkommunikációban, ahol az óriási — tartalmaiban és jelrendszereiben heterogén — műsorfolyam egésze hat a közönségre, így történelemszemléletére is. A Századunk vagy a Dunánál című műsor mellett hat *A pesti Broadway mesél* tévéműsor vagy Szilágyi György *Hanyas vagy* rádiómónológja is. Az ismeretterjesztésben fontos funkciót töltenek be a művészi és aktuális műsorok széles mezőnyei is. Az ismeret-, vélemény és hangulatelemek dzsungelszerű burjánzása persze sokszor irritálja a történész szakszerkesztőt, mégha tudatában is van, hogy nem tudja kiküszöbölni a szemléleti és érték-kollíziókat. De talán nem is lenne érdemes, mert a médium megszűnne élő, a társadalom tudatállapotát kifejező közeg lenni, pusztá eszközzé válna. Azt hiszem, bele kell törődnünk abba a ténybe, hogy az elektronikus tömegkommunikáció *a modern társadalom regőse*; a múltról szól, de többnyire maga szerette dallamra; nem írja, hanem előadja a történelmet, s ahol lehet, megrikat vagy megnevettet. Természeténél fogva — ismét hangsúlyozom, hogy itt a műsorfolyam egészéről beszélek! — közelebb van a mítikus történelemszemlélethez, mint a hűvös racionalizmushoz.

Az, hogy a tévé esetében nem „hűvös” racionalizmusról van szó, hanem érzelmi elemekkel telített hatásrendszerről, természetesen előnyös hely-

zetbe juttatja a televíziót a történelmi ismeretterjesztésben a sajtóval és a rádióval szemben. Hiszen a történelmi ismeretterjesztés — az én értelmezésem szerint — nemcsak ismeretek átadása; szükség van a nemzeti történelem átélésére, a társadalom történelmével való azonosulásra is. A tévé helyzete könyvebb e funkció ellátásában.

A köznapi, a mindennapi tudat és a tudat magasabb fokon objektiválódott formái között a televízió *középponton van*. Állandó átjárást biztosít a tudomány, a művészet és a mindennapi tudat, és viszont: a gyakorlat, a mindennapi tudat irányából a magasabban objektivált tudatformák irányába. E belső lényegéből következik például olyan tény, hogy a televízió, mint médium, jobban szereti az eseményekhez és a személyekhez fűződő történeti argumentációt. A történettudományok korszerű iskolái viszont egyre inkább folyamatokat elemeznek, sokkal összetettebb módon, mint korábban bármikor. E módszertani ellentmondás hatása nemcsak a szakszerkesztők munkakörében, hanem az egész műsorfolyamban jelentkezik, néha még egy-egy történelmi szemlélyiségről tudományosan kialakított kép „másképpen” értelmezését is felvetheti, mint például Széchenyi István, vagy Teleki Pál „meggyilkoltatása” esetében. (Ez utóbbi persze, azután került műsorba, miután már a *História* a róla szóló dokumentumokat közölte!) Tragédia ez? Félnünk kell attól, hogy a televízió a több alternatívás hipotézisek esetén a dramatikussabb, a köznapi gondolkodás számára kedvesebb alternatíváját választja — még akkor is, ha a másik alternatíva tudományosan jobban valószínűsíthető? Véleményem szerint nem olyan mértékben, mint ahogy ezt maguk a szakszerkesztők és a történészek vélik. A televízió ilyen jellegű hatásmechanizmusait akkor látjuk reálisztikusabban, hogyha *egy-egy műsor-elemhez* kevesebb illúziót fűzünk, kevesebb gondolunk arra, mily mértékben hat ez a tudatra; viszont a *műsorfolyam egészével kapcsolatban* sokkal alaposabban figyelünk ezekre a hatásokra. Való-

színű, hogy egyes csoportok történelem-szemléletében Széchenyi „meggyilkoltatása” vagy Teleki Pál halálának ilyen bemutatása egyensúlytalanságot vagy torzulást okoz, viszont igen széles rétegek számára azt az információt hordozza, hogy egyáltalán volt egy miniszterelnök, akit Teleki Pálnak hívtak, és ő talán valamely pozitív vonásokkal is rendelkezett abban a korban. Ne történész álláspontról induljunk tehát ki és ne is értelmiségi álláspontról!

Számomra az a lényeg, hogy a műsorfolyam egésze tanítson *kritikusan gondolkozni*, egész *értéktartalmával* és azokkal a *műveleti szabályokkal*, amelyeket átad a közönségének. Tanítsa meg kritikusan gondolkozni a nézőt és próbálja meg kiemelni őt a köznapiságból. Ha sikerül a műsorfolyam egészével ezt elérni, akkor nem okozhat oly nagy veszélyt, ha Széchenyit drámai formában — hangsúlyozom „fiction” műsorban — az addigi közfelfogástól eltérően meggyilkolják.

A már idézett *Nagy csaták* sorozat után egy célkutatást folytattunk,⁶ amelynek során többek között kiderült, hogy a mintában szereplő *fiatal szakmunkások* — tehát nem közvéleményről, nem felnőttektől volt szó — jelentős része úgy tudja, hogy Magyarország a Szovjetunió szövetségese volt a második világháború során. Akik pedig tudták, hogy nem így volt, elég nagy részben állították, hogy Magyarországon igen jelentős ellenállási mozgalom állt szemben a faszizmussal. (Azóta megtudtam, hogy az egyetemi felvételen is sokszor hallható ilyen válasz.) Amikor a kutatók megpróbálták a fiatalok második világháborús ismereteinek gyökereit is kitapintani, kiderült, hogy családjukban már-már traumatikus hallgatás veszi körül a háborús emlékeket, az iskolai tankönyvekből pedig nem sokat őriztek meg a második világháborút taglaló oldalakról. Mint ismeretforrás, mint orientációs keret maradt nekik a második világháborús kalandfilmeknek, tévésorozatoknak az a meglehetősen széles körű, de még inkább egysíkú tárháza, amelyben mint a

fekete és fehér kalapos cowboyok, harcol a fasizmus és az antifaszizmus egymással. A pszichológusok azt mondanák; itt már egyszerű feszültség-redukcióról, vagy az egyensúlyi állapot helyreállításáról van szó. Mert ilyen körülmények között hogyan gondolkodik a gyerek? „Becsülöm a szüleimet, családomat, nemzetemet, tehát ők annak idején nem harcolhattak a »fekete kalaposok« oldalán!” Ergo: vagy a Szovjetunió szövetségesei voltunk vagy ellenállók.

Ez a példa különben abból a szempontból is tanulságos — és ezt a vonatkozását kevésbé szokták idézni —, hogy arra utal: ha a többi szocializációs faktor, a család, az iskola nem adja meg a gyerekeknek azt az algoritmust, amely a társadalmi, történelmi információk szerves feldolgozásához szükséges, akkor a tömegkommunikációs műsorfolyamból érkező, önmagukban is ellentmondásos információk lebegők, összefüggéstelenek maradnak, s inkább pszichológiai, mint történelmi törésvonalak mentén rendeződnek el.

Végül a nosztalgia

Végül néhány gondolat a nosztalgiáról, amelyről a négy év előtti szociológiai világtalálkozó egyik előadása szellemes duplacsavarral jegyezte meg: „ma már a nosztalgia sem a régi”⁷. Az előadó, az amerikai Fred Davis professzor három jellegzetességet tulajdonított a jelenkori nosztalgiahullámnak. Egyrészt nagymértékben kötődik a *tömegkommunikációs eszközökhöz* (nemcsak úgy, hogy ezek terjesztik, hanem úgy is, hogy a nosztalgia tárgya, katalizátora maga is tömegkommunikációs produktum); másrészt a nosztalgia visszapillantási *ideje sokkal rövidebb*, mint a régebbi nosztalgiahullámok idején (10—20 évre „nosztalgiázunk”, nem 50—100 évre, mint régebben); végül az egyéni nosztalgiák sokkal jobban kötődnek *kollektív élmények* nosztalgikus udvarához, mint régebben (nem a

regi ház, az iskolapad vagy az első csók emlékére emlékezzünk, hanem arra a dalra, ami akkor sláger volt).

Hogyha végiggondoljuk, első látásra mindez ránk is érvényes. A Karády-lemez sikere, a Filmmúzeum telt házai a nosztalgia tömegkommunikációs jellegére utalnak. A „Koncert” gyűjtőnéven összefoglalható hangverseny-, lemez-, könyv-, kazetta-, multimédia-akció vagy a Hungária-együttes egész műsorpolitikája a nosztalgia-időtáv lerövidülését bizonyítják. Végül az is ténynek tűnik, hogy egyéni emlékeink időbeli horgonyait jobban tudjuk kötni egy-egy tévésorozathoz vagy a futballvilágbajnoksághoz, mint individuális tapasztalásaink ciklusaihoz.

Mégis óvatosságot javasolnék mindenkinek a következtetések levonásában. Azoknak is, akik a hazai nosztalgia-jelenségeket mindenestől a világpiac kulturális, ideológiai hatásának tartják, és azoknak is, akik a nosztalgiahullámot saját múltunkkal való autentikus — esetleg helyenként mitizált — szembesítődesnek vélik. Azoknak meg különösen, akiknek a gondolkodása kevésbé érzékeny az egyéni, családi és társadalmi élet kontinuitásának és diszkontinuitásának belső logikájára, finom dialektikájára.

Véleményem szerint abban a jelenségsorokban, amelyet az utóbbi időben „nosztalgiahullámként” is emlegetünk, legalább öt különböző tényező elegyedik. A legfontosabb tényező: *a saját múltunkkal való őszinte szembenézés, amely az ideológiai mozgásokban, a történettudományi tevékenységben, irodalmi, művészeti életünkben és mindez a köznapi tudat síkjába fordító tömegkommunikációs, ismeretterjesztő tevékenységben tükröződik. A másik tényező tárgy értékmentő jellegű: népművészeti tárgyakat gyűjtünk, környezetet védünk és önkéntes munkatársai leszünk az Unokáink sem fogják látni c. tévéműsornak —, hogy azért mégis lássák!*

A harmadik tényező egybecseng azazal, amit az angol Orr Klapp fejteget a társadalmak információ-háztartásáról írott monográfiájában.⁷ Nevezetesen, hogy az egyének, csoportok, társadalmak életében vannak információra nyitott és információra zárt időszakok. Az egyikben mindenki új információra éhes, a másikban a begyűjtött információt próbálja megemészteni, asszimilálni, az új körülmények között megtalálni identitását, feldolgozni azt, amit már nem felejt el. Azt hiszem, a reformkorszakok, ilyen értelemben, általában *információra zártak*. A negyedik tényező, a tömegkommunikációnak korunkban valóban már nem elhanyagolható, s az előbbi összefüggéseket részben markánsabban megmutató, részben felerősítő vagy kumuláló szerepe. Végül az utolsó tényező a *piacnak* a nosztalgiaiból nálunk is üzletet csináló hatása, pl. a Margit-híd pesti hídfőjénél kitett cégtábla, amely a „Nosztalgia lakberendezési bolt”-ot hirdeti. Helyzetünket tévesen értelmeznénk, ha nem látnánk ezt az öt réteget — egymásra rakódva, de külön-külön is.⁸

Hozzásegíthet a tömegkommunikáció a kollektív emlékezethez? Azt hiszem, ennél többet is tehet. A háború után Angliában a munkáspárti kormány néhány új egyetemet alapított a hagyományos elit egyetemek monopóliumának letörésére. A népnyelv „vöröstéglás” egyetemeknek keresztelte el őket, így különböztetve meg a borostvánnal benőtt falú Cambridge-től vagy Oxfordtól. Persze, az új egyetemeknek semmi hagyománya nem volt. Meg is született az anekdota, amely szerint az egyik „vöröstéglás” egyetem rektori hirdetőtábláján megjelenik a felirat: „Holnaptól a következő tradíciók lesznek érvényben...”

Meggyőződésem, hogy ilyen értelemben a rádió, a televízió, a sajtó társadalmunk rektori hirdetőtáblája lehet.

Jegyzetek

- 1 Braudel, F.: *Écrits sur l'Histoire*, Paris, 1969. 290. o.
- 2 Hermann, I.: *Televízió, esztétika, kultúra*, Bp. 1976. Kossuth Kiadó (Esztétikai Kiskönyvtár)
- 3 Sylvester A.: *Ismeretterjesztés a 80-as években*, soksz. 24—25. o.
- 4 Szecskő T.: *Történelmi műveltség*, *Jel-Kép*. 1981. 4. sz. 3—4. o.
- 5 Hanák K.: *Két tanulmány a Nagy csaták-ról*, Tömegkommunikációs Kutatóközpont Tanulmányok, 1975/3. 153. o.
- 6 Davis, F.: *Contemporary Nostalgia and the Mass Media*, in: Katz, E. and Szecskő T. (eds.): *Mass Media and Social Change*, London—Beverly Hills, 1981. 223. o.
- 7 Klapp, O. E.: *Opening and Closing: Strategies of information adaptation in Society*, Cambridge, 1978.
- 8 A különböző rétegek egybemosására sok példát lehet találni a napi sajtóban. V. ö. Tamás E.: *Lóvasúttal? Népszabadság*, 1982. május 9.

ABSTRACT: Propagation of historical knowledge — in the author's interpretation — is not only simple information transmission; entering fully into the spirit of national history, identification with the society's history are also required. That is why the electronic media, which do not write but present history, and make us cry or laugh if possible, have an extremely important role in the propagation of historical information.

Földvári Éva—D. Hoffmann Márta

Az illúziókergetés vetélkedője

Hosszú idő után, 1981-ben ismét Riporter kerestetik-vetélkedőt hirdetett a televízió. A jelöltek útját a szerzők jelentkezésüktől kezdve végigkísérték. Tanulmányukban arra keresnek választ, hogy kiket és miért vonz a riporteri pálya (ez a vetélkedő).

Mint ismeretes, Magyarországon nincs hivatásos újságíróképzés, a MUOSZ újságíró-iskola pedig csak formális végzettséget ad. A televízióban időszakosan megrendezett „riporter kereső” vetélkedők — elméletileg — segíthetnének ezeknek a gondoknak a megoldásában. Ráadásul a nyilvánosság előtt zajló verseny során nemcsak a szakértőkből álló zsüri, de a nézők szavazata is befolyásolja a győztesek kiválasztását. A *játék* tehát azon demokratikus elv alapján zajlik, hogy *minden* versenyző kézbe foghassa a marsallbotot jelentő mikrofont, nyílt színen mérkőz-zék meg a többiekkel és a feladatokkal. Az eddigi vetélkedők eredményei azonban azt mutatják, hogy a verseny hatékonysága messze elmarad a lehetőségektől, hiszen a képernyőre — előzetes szelekció után — csak a legígéretesebbek kerülnek, de még közülük is csupán néhányból lehet hivatásos tévériporter.

Amikor 1981 derekán ismét megjelent a Riporter kerestetik pályázati felhívása, elhatároztuk, hogy a pályázatok beérkezésétől kezdve a döntőig végigkísérjük a jelöltek útját. Vizsgálatunk során elemeztük az előzetes válogatást, a képernyőn folyó vetélkedők szelekciós szempontjait, a versenyzők teljesítményét. Postai kérdőív segítségével közvélemény-kutatást végeztünk a műsorról a közönség körében, és a folyamatosan megjelenő sajtókritikákat elemezve összegeztük a kritikusok véleményét is. A vizsgálatba azt a legelső rostán túljutott 410 versenyzőt vontuk

be, akik megjelentek a személyes válogatás első fordulóján. Közülük 287-en válaszoltak kérdőívünkre. (Mivel a versenyre jelentkezett összes versenyzőről szeretünk volna információkat szerezni, gondot okozott a vissza nem küldők kiténének kiderítése. Végül is, a versenyzők pályázati dossziéjából az összes versenyző főbb demográfiai adatai kiderültek, és megállapítottuk, hogy a kérdőívet visszaküldők és vissza nem küldők összetételében nincsenek szignifikáns különbségek, ezért a továbbiakban csak a kérdőívet visszaküldők adataival dolgozunk.) Most elsősorban arra keressük választ, kiket és miért vonz ez a vetélkedő, vagy hosszabb távon a riporteri pálya. Csupán játéknak vagy sorsfordulót hozó versenynek tekintik-e a jelentkezők a vetélkedőt.

A visszaküldött kérdőívek szerint a jelentkezők 56 százaléka volt férfi, 44 százaléka nő. (A legutóbbi, 1975-ös Riporter kerestetik résztvevőiről is készült ugyan felmérés, de adataink csak ritkán hasonlíthatók össze. Ahol erre lehetőség van, megteesszük.)

A jelentkezők — érthetően — a fiatal korosztályokból kerültek ki, pontosan a következő összetételben:

(százalékban, N = 287)

18 évesig	3,1
19—20 éves	8,4
21—23 éves	16,0
24—26 éves	20,6
27—29 éves	22,6
30—34 éves	22,0
35 fölött	7,3

A jelentkezők iskolai végzettsége a magasan kvalifikáltak túlsúlyát mutatja. A jelentkezők 12 százaléka csak érettségivel rendelkezik, ötödének van az érettségi mellett szakmunkás-bizonyítványa, tanfolyami képzettsége vagy marxista esti egyetemi diplomája. 18 százalékuk egyetemi hallgató, főleg a felsőbb évfolyamokból. Minden második jelentkező felsőfokú végzettséggel rendelkezik (valamivel több köztük az egyetemi, mint a főiskolai diplomás).

A vetélkedőre jelentkeztettek társadalmi hovatartozásáról legtöbbször foglalkozásuk mond. Itt nem a szokásos besorolásokkal dolgoztunk, hanem a jelentkezők szakmacsoportjaival. Ezt mutatja a következő táblázat:

(százalékban, N = 275)	
műszakiak	26,5
humán foglalkozású, nem tanár	18,5
pedagógus	26,5
újságíró	1,1
szabadúszó	1,8
egyetemi hallgató	14,2
érettségizett, szakmátlan	11,3

Az összes jelentkező megoszlása némileg eltér a fenti táblázatból kiolvashatótól, mivel a műszakiak és a pedagógusok — akik, mint kiderül, a versenyben szubjektíve a leginkább „érdekeltek” voltak — saját súlyuknál többben, a kevésbé involvált egyetemisták pedig kevesebben küldték vissza kérdőívünket.

A jelentkezők az 1975-ös vetélkedőhöz hasonlóan egyenlő arányban (40—40 százalék) jöttek Budapestről és vidéki városokból, míg összesen 20 százalékuk lakóhelye község.

A Ríporter kerestetik felhívására ezúttal közel 600-an jelentkeztek. Hogy ez sok vagy kevés, átlagos vagy ettől eltérő, várható vagy meghecsült, ez számunkra nem mennyiségi értelemben érdekes, hanem mint jelzőszám, tünet. Az előző, 1975-ben meghirdetett vetélkedőre 750-en jelentkeztek, ehhez képest tehát csaknem 30 százalékkal csökkent a mostani versenyen indulók száma. Akik végül is jelentkeztek, tudták-e mire? Vagy számukra ez nem is volt olyan fontos? És a televíziónak?

Már a vetélkedő címe is illúziókeltő. Nem lehet „kész” tévériportert találni, amint ezt már a gyakorlat többször is bebizonyította. Az is illúzió, hogy a három nap alatt lezajlott előzetes válogatás elegendő ahhoz, hogy az ott megjelent 400 jelentkező közül a rátermettebbeket kiválogassák. A versenyzők számára viszont azt az illúziót kelti a cím, „hogy döntőbe jutva a televízió riporterei lehetnek”. Bár a játékosok mindjárt az elején cseréptörést kiabálhattak volna: a tévé státust, munkahelyet, szakmát, lehetőséget a riporterré válásra nem biztosít. De akkor mi értelme a több mint három hónapig színpalak mögött, életre-halálra zajló szűrővizsgáknak, a lámpaláznak? Egy úgymond demokratizmust hirdető, hagyományt ápoló, ugyanakkor olcsó és igen népszerű műsor előállításának, a jólérsületek által ismert „azért valahogy mindenki bekerült a tévébe” kiskapuival, mézesmadzagjaival? A Ríporter kerestetik igazi haszna talán sem egyikben, sem másikban, hanem a jelentkezők önismeretszerzésében, megmértetésében, tapasztalatszerzésében keresendő.

Ugyanakkor a televízió szembesül saját ellentmondásos értékrendszerével, kénytelen-kelletlen megfogalmaz bizonyos szakmai-erkölcsi-politikai követelményeket, szabad-nem-szabadokat és egyúttal szembesül a társadalom egyik legmobilabb, legaktívabb, önmagában bizonytalan, de a környezet segítségével bizakodó fiatal rétegével.

500 jelentkezőről pontosan is tudjuk, hogy kicsoda. Csoportjuk meglehetősen egyöntetű, jól leírható. Fiatal, átlagosan 25—27 év körüli, diplomás értelmiségiekből áll a mag, körülötte néhány jellemző csoport: a 23 körüli, főleg felsőbb éves egyetemisták, az egyetemre fel nem vett érettségizettek, akik dolgoznak ugyan valahol, de valami egészen mást szeretnének, néhány kitörni vágyó szakmunkás és orosz-lánkörmeit mutogatni akaró vidéki vagy éppen nagyon is pesti újságíró.

A diplomás mag leginkább foglalkozásával jellemezhető. Minden negyedik jelentkező pedagógus. Több mint 10

százalékuk mérnök, ugyanennyi a technikus, a laboráns, a középszintű műszaki szakember. Sok a jogász, közgazdász, a papírokból kibújni akaró statisztikus, tervező, levelező.

Az is jellemző, hogy milyen pályák hiányoznak. Gyakorlatilag nincs a jelentkezők között orvos, művész, társadalomtudománnyal szakmaként foglalkozó, a tömegkommunikációval másodkézből érintkező és hiányoznak az ország szakmasztruktúrájának túlnyomó részét képező munkásfoglalkozások is.

A diplomás *versenyzők foglalkozása* nagyon árulkodó. Lakmuspapírként jelzi, honnan áramlanak el az emberek, mely szakmák nem megbecsültek sem erkölcsileg, sem anyagilag, hol vannak már túl sokan a pályán, melyik iparág túlméretezett, veszteséges. Az ambíciók és a feladatok közti szakadék kiábrándító, és akik éreznek magukban elég erőt és főleg lehetőséget a változtatásra, próbálnak tenni valamit. Kipróbálni, bennük van-e a hiba vagy a körülményekben? Van-e lehetőségük, képességük mást csinálni, újra belefogni. A szakmaváltásnak Magyarországon sem a meglehetősen merev szakmasztruktúrára, sem a képzés nem kedvez. Posztgraduális képzés alig van, más szakmát, pláne más diplomás szakmát megtanulni szinte lehetetlen. Mi marad tehát? Az önképzés — amihez számos anyagi és tárgyi feltétel még hiányzik — és/vagy a minden kiírt pályázaton, játékon, versenyen való részvétel.

Először azt vizsgáljuk a jelentkezők körében, hogy egy szakmában (a mintán belül) hányan végeztek és hányan úzrik ma is ezt a foglalkozást.

Ha az egy szakmában végzetek számát osztjuk az ott dolgozók számával, egy mutatót nyerünk, mely 0,00 és 1 között helyezkedik el. Minél közelebb van a mutató az 1,00 értékhez, annál inkább egyensúly van a szakmában, minél inkább közelít 0,00-hoz, annál inkább vonzó a szakma és minél nagyobb 1,00-nál, annál kevésbé maradnak meg abban a szakmában.

A jelentkezők esetében ez a következő:

mérnökök	1,6
középszintű műszakiak, technikusok	1,4
pedagógusok	1,3
egyetemisták	1,00
humán értelmiség (jogász, közgazdász stb.)	0,93
középszintű irodai dolgozók	
adminisztrátorok	0,32
szabadúszók, vegyes foglalkozásúak	0,16

Tehát a legkevésbé pályán marasztaló foglalkozások a műszaki és a pedagóguspályák. Az életük során már pályát változtatottakat pedig, látjuk, a végzettségüknél sokszor alacsonyabb szintű, kötetlenebb szellemi foglalkozások szívják fel. A műszaki végzettségűek kb. 60 százaléka dolgozik eredeti szakmájában, a többiek kötetlenebb szellemi, illetve középszintű irodai, adminisztratív munkakörökben dolgoznak. A pályaváltókat pedagógusok többsége más értelmiségi munkát keres (tolmács, fordító).

Összességében, a vetélkedőre jelentkezettek 57 százaléka (az egyetemisták nélkül) nem dolgozik eredeti, végzett foglalkozásában. (Ez az arány a valószínűleg valamivel kedvezőbb, mivel kérdőívünket éppen a pályát leginkább elhagyni kívánó műszakiak és pedagógusok küldték vissza legtöbben.)

Még mélyebb információkhoz juthatunk, ha azt vizsgáljuk, milyen családi háttérrel rendelkeznek a Riporter ke-restetikekre jelentkezettek. A szülők foglalkozását elemezve legtípikusabb az értelmiségi házaspár, ill. az értelmiségi apa és a nem diplomás, de szellemi foglalkozású anya; az összes jelentkező közel kétharmadának értelmiségi, vezető állású és szellemi foglalkozású az apja. A jelentkezők ötödének szakmunkás az apja és irodai, illetve adminisztratív munkakörben dolgozó az anyja. Szakmunkásnál alacsonyabb végzettségű szülőt csak minden tizedik jelentkezőnél találunk. Több az értelmiségi családból származó nő, mint az értelmiségi családból származó férfi jelentkező. Míg a pályázó férfiaknak csak egynegyede, addig a nőknek 40 százaléka olyan családból való, ahol az apa értel-

miségi és az anyák között is jóval több a szellemi foglalkozású.

Mindezek alátámasztják azt a feltevésünket, hogy a Riporter kerestetik ma már meglehetősen paradox helyzetben próbálja megtartani régi dicsőségét. Bár a játék nem kínál nyíltan sem új munkalehetőséget, sem új szakmát, a korábbi győztesek közül néhányan képernyőn vannak és ez a tény biztatót jelent a jelentkezők számára. A játékra jelentkezők pedig éppen azokból a rétegekből jönnek, akik számára ez a bizonytalan, kimondatlan lehetőség nagyobb vonzerő, mint a játék, a versenyzés öröme. Számukra, ha nem is vallják be nyíltan, választóvíz lehet az itt elért teljesítmény. Sikerük megerősítheti bennük a pályamódosítás gondolatát.

A visszaérkezett kérdőívek alapján képet kaptunk a pályázók indítékairól is. (Mivel egy jelentkező több indítékot is említhetett, ezért összegük több mint 100 százalék.) Két motívum emelkedik ki egyforma gyakorisággal a válaszok közül. A versenyzők 46 százalékának biztonságérzetet ad az a tény, hogy *van újságírói vagy riporterri tapasztalata*, igaz többségüknek csak amatőr-szinten, de egy részük úgy véli, *tehetsége* van a riporterri pályához.

„... újságíró vagyok, pályakezdő... Nem volt még mikrofon a kezemben, és kamera előtt sem dolgoztam még. A munkahelyem nem elégíti ki, talán sikerül a verseny segítségével jobbat találnom, ami kielégít.” (27 éves tanár, újságíró-gyakornok nő.)

„Újságíró vagyok. 1. képességeim alkalmassá tesznek-e a televíziós munkára; 2. kell-e nekem a tévésmunka; 3. milyen követelményeket támaszt a tévé az indulókkal szemben, és hogyan szervezi meg ennyi ember felelős értékelését.” (26 éves közgazdász újságíró.)

Ugyanilyen arányban, szinte minden második jelentkezőben megfogalmazódott az önismereti igény, hogy kipróbálják magukat, megméressenek a riporterri szakma mércéjével.

„Úgy érzem, van bennem valami, csak nem tudom milyen irányba induljak el. Ez nagyon jókor jött éppen.” (19 éves katona, férfi)

Általában szeret játszani, vetélkedni a pályázatra jelentkezők egyharmada.

„Szeretek versenyezni, vetélkedni, másokkal és saját magammal is megmérkőzni, tudásomat ezen a módon is gyarapítani.” (24 éves egyetemi hallgató, férfi)

A versenyzők egynegyede úgy érzi, ilyen módon segíthetne, adhatna valamit az embereknek, mondanivalója van a társadalom vagy egy szűkebb közösség számára. Számukra ez a vetélkedő lehetőséget ad arra, hogy tegyenek valamit a közért, hasznossá váljanak.

„Úgy érzem, tudnék segíteni az ifjúsági mozgalomnak.” (26 éves gépészmérnök, nő)

„Vonzó számomra a közvélemény, a köztudat formálása, az emberek segítése, az ellentétek, problémák feltárásával, megoldásával, a tudományok népszerűsítésével.” (29 éves pszichológus, hírlapkézbesítő, férfi)

Akár azt is hihetnénk, hogy a Riporter kerestetik felhívása az önjelölt riportereket vonzza elsősorban. De a pályázók mindössze egynegyedénél találkozhattunk azzal a határozott, eltökélt szándékkal, hogy riporterrek akarnak lenni. Számukra a verseny eszközt jelent, egy már megfogalmazódott cél eléréséhez.

„A riporterri pálya álmaim netovábbja, ezt szeretném tekinteni hivatásomnak.” (26 éves, útépitő technikus, nő)

Az indulók egyötödénél a jelentkezés mögött nincs megfogalmazható motiváció, csupán hirtelen elhatározás, családtagok vagy barátok rábeszélése, vagy mert úgy érzik, nincs veszténivalójuk. Nagyjából ugyanennyi jelentkező számára a riporterri munka külsőségei, előnye, presztízse, változatossága jelentette a vonzerőt.

„Semmit sem veszíthetek. Egy kis önkontrollnak is tekinthető.” (19 éves főiskolai hallgató, nő)

„Érdekelnek a kulisszatitkok, milyen ez a világ belülről szemlélve.” (23 éves műszerész, férfi)

Azok számára, akiket a jelenlegi munkájuk, pályájuk nem elégít ki és azon változtatni szeretnének, az útkeresés egyik formája, a „minden lehetőséget megragadni” közül csupán az egyik lehetőség volt a vetélkedő. Ezzel a motívummal a jelentkezők 13 százalékánál találkoztunk.

„Jelenlegi szakmám is emberi, nemes értelemben az, gyermekek tanítása. Hivatásomnak ez a fele boldoggá is tenne, de képtelen vagyok továbbadni számomra teljesen értelmetlen konvenciókat, megkövesedett iskolai szabályokat.” (22 éves tanítónő)

„Kissé előrehaladott életkorom, és viszonylag kiforrott körülményeim ellenére, még mindig keresem azt a pályát, amelyben legjobban meg tudnék felelni azoknak a követelményeknek, amelyeket magammal szemben támasztok.” (30 éves üzletkötő, férfi)

Csupán a jelentkezők egy töredéke (6 százalék) fogalmazta meg azt, hogy a várható siker, a népszerűség lebegett a szeme előtt, amikor elindult ezen a vetélkedőn.

A nőknél gyakoribb az a motívum, hogy szeretnék megmérteni, próbára tenni magukat, mint a férfiaknál. Azt is kevesebben említik, hogy már rendelkeznek újságírói vagy riporterri tapasztalatokkal. Ez a nemek közötti aránytalanság a szakmán belül is létező jelenség: jóval kevesebb a női riporter a televízióban, mint a férfi. Érthető, hogy

kevésbé alakulhattak ki a közvéleményben sztereotípiák az ideális riporternőről. A pályamódosítás motívuma háromszor olyan gyakran fordul elő a női versenyzőknél, mint a férfiaknál.

A versenyben elért siker megerősítheti a versenyzőkben a pályamódosítás gondolatát — akár a megálmodott televíziós karriertől függetlenül is: a pedagógus elmegy szabadúszónak, a mérnök vállalkozásba kezd. Ugyanakkor a sikertelenség elveheti kedvüket, önbizalmukat, és egy részük marad a tapasztalomban. Ezt a feltevést erősíti meg az a tény, hogy a kérdőívet visszaküldőknek csupán egynegyede próbálkozik még tovább, keres más lehetőséget, tanul tovább vagy változtat munkahelyet akkor is, ha nem lesz a versenygyőztese között.

A játékosok és a tévé tehát két hajóban eveznek. Egyrészt a tévé hirdet egy herendi vázákért folyó vetélkedőt. A jelentkezők a herendiket felcserélik saját díjaikkal — a riporterség lehetőségével; másrészt a tévé minderről nem vesz tudomást, játékot — és olcsó műsort — akar csinálni. A képernyőre került versenyzők között volt egy olyan, akinek esze ágában sincs elhagyni a szakmáját, számára ez nem „a nagy lehetőség” volt, az ősszel megrendezendő riporter-tanfolyamra sem akar elmenni. Ő nyerte meg a vetélkedőt.

ABSTRACT: After a long time, in 1981 Hungarian Television again announced a competition with the slogan „Reporters Wanted”. The authors of his study observed the participants from the beginning to the end of the competition. They want to answer the question who and why are attracted by this profession (and by this television program).

Május elseje mint tömegkommunikációs esemény

E. Katz szerint a tömegkommunikációs események — mint pl. Kennedy elnök temetése vagy Szadat látogatása Jeruzsálemben — a következő jellemzőkkel írhatók le: 1. legyen élő közvetítés, 2. legyen előre megtervezett, 3. legyen időben és térben körülhatárolt, 4. a középpontban egy hős vagy egy hősi es csoportosulás álljon, 5. bővelkedjen dramatikus és rituális elemekben, 6. társadalmi normák kényszerítsék ki a közvetítés tömeges nézését. Hogyan alakulnak ezek a jellemzők a szocialista országokban? Egy társadalmi-politikai tömegmozdulás — mint pl. a május elsejei felvonulás — tömegkommunikációs eseménynek tekinthető-e? A szerzők ezekre a kérdésekre keresik a választ dolgozatukba. (A tanulmány a X. Szociológiai Világkongresszusra — 1982. augusztus, Mexico City — készített beszámoló egy részlete.)

Május elseje mindenekelőtt társadalmi és politikai esemény. Közel évszázados tradíciója összefonódik a munkásmozgalommal. 1945 óta a magyar munkáscsoport nyilvánosan megrendezett ünnepei közé tartozik, amelyben itt-ott már megjelennek a *rutinszerű* elemek. Kezdeményezője tehát nyilvánvalóan nem a tömegkommunikáció, azonban mind az ünnep előkészítésében, mind lebonyolításában részt vesz.

Május elseje megszorítja az évi pihenőnapok számát. A tavaszi idő a pihenésen túl kirándulásra, ház körüli munkára csábíthat. Az ünnepi rendezvények ellenben kétféleképpen is a politikai ünnepen való részvételre készítetnek: délelőtt a felvonulásra vagy annak megnézésére, délután és este pedig a szórakoztató ünnepi programokba való bekapcsolódásra.

Úgy tűnik, hogy a társadalom bizonyos csoportjaiban a hivatalos vagy szervezett ünnepen való részvétel olyan

norma — legalábbis az „illik” dimenziójában —, ami minden egyéb lehetséges elfoglaltságot háttérbe szorít. Egy, a kemény mutatók szerint reprezentatív, de a kutatott kérdésben az átlagosnál minden jel szerint elkötelezettebb csoport* több mint egynegyede a felvonulást nevezte meg a nap hangulatához legjobban illő tevékenységnek, további közel egyötöde pedig a felvonulásnak tévében való követését. A társadalom minden részében a felvonulást tartják a leginkább a május 1-hez illő elfoglaltságnak: szinte minden csoport ezt említi az első helyen, s az arányok is meglehetősen hasonlóak. A legfontosabb eltérés életkori. Az idősek ritkábban tartják a felvonulást a nap szükséges részének, mint a fiatalabbak. Az érem másik oldala, hogy az idősek, a nyugdíjasok és a háztartásbeliek 28, illetve 26 százaléka igényli a felvonulás televíziós közvetítését.

1982-ben hivatalos becslés szerint

* Postai kérdőívvel megkérdezett 562 személy. A csoport megoszlása nem, életkor, iskolai végzettség, családi állapot, a társadalmi hierarchiában elfoglalt hely, párttagság, autótulajdon, tévétulajdon és tévénézési intenzitás szerint az egész társadalom megoszlásával azonos. A visszaküldési arány 40,1 százalék.

a budapesti május 1-i felvonuláson mintegy 100 000 ember jelent meg. (Korábbi éveken a felvonulók számát ennél lényegesen többre becsülték.) Az egész országban körülbelül háromszor annyian vonulnak fel, mint Budapesten. A végeredményt pedig ki kell egészíteni azokkal, akik nézőként, rendezőként, árusként stb. voltak jelen. Tehát Magyarországon összesen körülbelül félmillió ember, a felnőtt népesség kb. 8 százaléka vett részt a felvonulásokon. Ezzel a — nem lefelé torzító — becsléssel szemben az idézett vizsgálatban minden *negyedik* ember azt mondta, hogy idén felvonult. Még akkor is, ha feltételezzük, hogy a kérdőívet elsősorban a felvonulók küldték vissza, helyesebb, ha ezt az utóbbi adatot inkább a felvonulásra kötelező *társadalmi norma* megnyilvánulásaként, semmint a tényleges részvételre utaló adataként kezeljük.

A személyes *részvétel indítékait* a különböző csoportok eltérő módon ítélik meg. A párttagok és még inkább a tisztiséget viselők negyedrésze azt mondja, hogy az emberek azért mennek felvonulni, mert párttagok, vagy mert „ki akarják mutatni politikai meggyőződésüket”. A pártonkívüliek többsége szerint viszont az emberek azért mennek el, mert „jól érzik magukat a felvonuló közösségben” vagy mert „személyesen akarják látni az ünnepi rendezvényt”. Ez a kétféle motívum, a politikai demonstráció és a kellemes tömegmegmozdulás a különböző foglalkozási csoportokban is igen eltérő módon jelentkezik: a társadalmi hierarchiában magasabban levő csoportok viszonylag gyakrabban mondják, hogy „illik” elmenni, hogy „ez a szokás”, hogy „a párttagság” vagy a „politikai meggyőződés” az ok. Az alacsonyabban elhelyezkedő csoportokban inkább azzal indokolnak, hogy „jól érzik magukat a felvonuló közösségben”, hogy „személyesen akarják látni”, vagy hogy „gyermeküknek mutatják meg”.

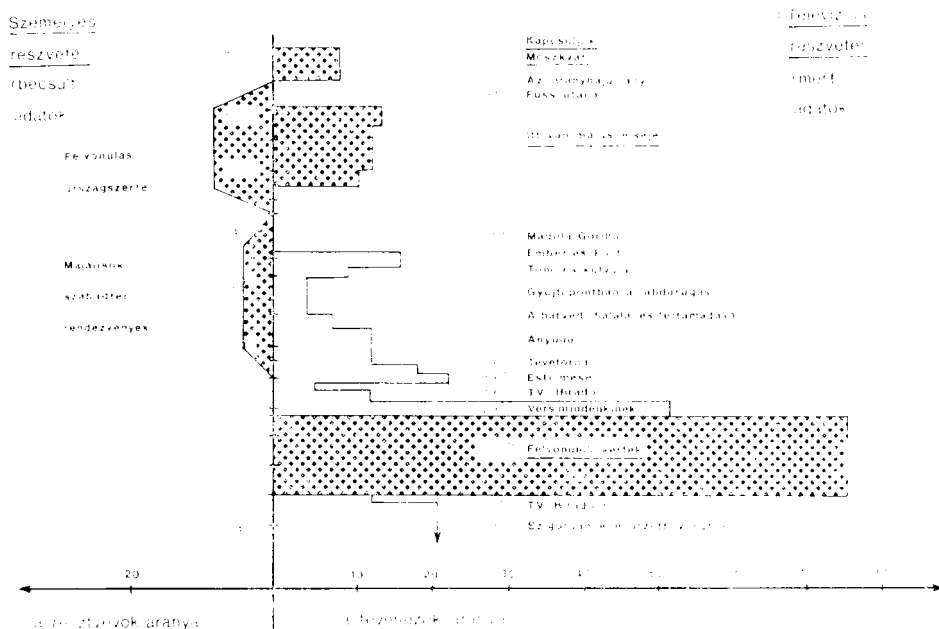
Példátlan érdeklődés

Ha az egész napot ünnepnek és *tömegkommunikációs ünnepnek* tekintjük — és az ünnepi műsor terjedelme és folyamatosága alapján ezt kell tennünk —, a tömegkommunikációs és a személyes részvétel lehetőségeinek sajátos hullámmását látjuk: a részvételre reggel csak a tévén keresztül van mód (a moszkvai felvonulás közvetítése), délelőtt mind személyesen, mind a tévén keresztül (magyar felvonulások), délután és délután a részvétel csak személyes lehet (majálisok és egyéb tömegünnepnek), este pedig ismét a tévén a sor (a Felvonulók kérték c. kívánságműsor). Ez a szerkezet szabályozza azt is, hogy mikor s melyik formának lehet viszonylag nagyobb vagy kisebb mobilizáló hatása.

A személyesen, illetve a televízió segítségével az ünnepbe bekapcsolódók száma között nagyságrendi különbség van. 1982-ben az előbbi aránya nem haladta meg a 8, az utóbbi viszont megközelítette a felnőtt népesség 80 százalékát. Még nagyobb az eltérés, ha az ünnepre fordított időmennyiséget vizsgáljuk. Az ország 7,2 milliónyi felnőtt népessége összesen mintegy 1,2 millió órát töltött a felvonulással, valamint az oda- és visszautazással és a délutáni májusi ünnepélyeken való részvétellel. Ezzel szemben a május elsejei televíziós műsorok nézésére fordított idő összesen mintegy 38,9 millió óra.* 24 órás „időtökével” számolva a felnőtt népesség ennek körülbelül egynegyedét (!) ünnepléssel vagy ahhoz kapcsolódó tevékenységekkel töltötte: ezen belül a napi időtöke 22,5 százalékát az ünnepi tévéműsorok megnézése, 0,7 százalékát pedig a felvonulásban vagy a majálisokon való személyes részvétel tette ki.

A televízió szerepét az ünnepben két dologhoz viszonyíthatjuk. Ami a *magyar* tévénézési szokásokat illeti, a 70—

* A nézettségi adatok a Tömegkommunikációs Kutatóközpont reprezentatív mintán (N = 1000) végzett folyamatos tévénézési vizsgálatából származnak.

A személyes és/vagy tömegkommunikációs részvétel – 1982

80 százalékos nézettség esti műsorok esetén nem ritka, és évi átlagban körülbelül minden 3—4 adásnapra esik egy ilyen műsor. Példátlan, viszont, hogy egyetlen eseménysorozat ilyen sok nézőt ilyen sok ideig a képernyő elé vonz. Mivel egy téma köré csoportosuló, s egy egész napi műsort strukturáló műsorfolyam egyébként nemigen fordul elő, alig eldönthető, hogy a május elsejei tévéműsorok ilyen nagy mértékű nézettségében milyen szerepe van a műsorkínálatnak és milyen az érdeklődésnek. E kérdés eldöntése nélkül is tény marad azonban a műsorfogyasztás igen nagy mennyisége — amit a tömegkommunikációs esemény egyik fontos összetevőjeként értelmezünk.

A másik viszonyítási pont, hogy *más országok* gyakorlatában milyen mérvű nézettséget ér el egy-egy „történelmi horderejű” esemény televíziós közvetí-

tése. A francia Centre d' Études d' Opinion 1980-ban visszamenően tisztázni próbálta, hogy hányan látták az elmúlt 40 év legkimagaslóbbnak ítélt 7—8 látványos eseményének élő közvetítését.¹ Noha az adatokból nyilvánvaló, hogy azok felfelé torzítanak (olyan eseményről is mondták, hogy a tévében látták, amit a tévé nem közvetített; olyanok is állították, hogy egy-egy élő közvetítést néztek, akik akkor még nem is éltek stb.), közülük csak egy haladja meg a 60 százalékos nézettséget. Természetesen lehetséges, hogy más országokban más, esetleg még fontosabb események televíziós közvetítése nagyobb nézői táborra is számíthat, de úgy véljük, hogy a magyar nézettségi arányok megközelítik más országok csúcserőit és mindenképpen azt mutatják, hogy a műsorsorozat a társadalom többségét eléri.

Tér és idő — az utcán és a képernyőn

A sok éves tapasztalat, a szervező bizottság munkája, a technikai körülmények megteremtése és a felvonulás rendjének nyilvános közzététele mindenki számára dokumentálja az ünnep *szervezettségét*. A tömegkommunikáció részvétele a tervezési fázisban kevésbé közismert, s inkább csak az írott kommunikáció csatornáin (újság, plakát, felirat stb.) fedezhető fel. Hogy ez ne okozza az egyensúly egyfajta megbillenését, az ünnep televíziós közvetítése közben többször szóba került mind a tévé sok éves részvétele az ünnep formálásában, mind az adott ünnepre való televíziós készülődés, annak más közvetítésekhez viszonyított rendkívüli mérete stb. A televízió ellentmondásmentesen tudta egyesíteni az ünnepszervező és az együtt ünneplő szerepet.

Pedig nagy feladat hárult a televízióra. Ennek egyik fő forrása, hogy az *időbeli és térbeli elhelyezés* más-más feladatot rótt egy-egy helyi (vagy akár az országos) szervező bizottságra és más a tévére, mint ahogyan egy-egy ünnepi felvonulás konkrét valósága is más koordináták közé fogható, mint a televíziós közvetítés. A *tér* délelőtt: a felvonulás helyét képező tér és a környező utcák. A felvonulás egyetlen helyszínen történik, és a kezdeti, sok irányból jövő, csillagszerű gyülekezéstől s a hasonló logikájú széteszlástól eltekintve lineáris logikájú, nagyjából a feleúton levő csúcsponttal (dísztribün). A televízió ugyanakkor mind a felvonulási tér szerkezetének bemutatásával, mind az ünnep által érintett tér — az előbbbitől függetlenül — kijelölésével tökéletesen más helyzetet, s nem túlzás azt mondani: másfajta, másképpen szerveződő társadalmi ténytet teremt. A felvonulásról közvetlen közelből tudósít, de tudósításában egyrészt a tribünről vagy a tribün előtti térről kialakuló látvány dominál, másrészt lényegesen nagyobb arányban mutat oda, harmadrészt a képsorok egyik — s éppen rendkívülisége miatt hangsúlyos —

része felülnézetet ad. Ily módon a tévé nemcsak a részt vevő tömeg nagyságát szemlélteti, hanem megteremti az „egész” felvonulás áttekinthetőségének, az „egészben” való részvételnek az érzését. A kamera szemén keresztül a néző kerül a középpontba, mintha körülötte rendeződne a felvonulás.

A tribün melletti kameraállásoknak köszönhetően pedig a néző a felvonulónál hangsúlyosabbnak s hozzá közelebbieknek észleli a tribünt, s az ott helyet foglalókat. A televízió azonban ennél többet is tesz. Az ünnep terét nem egy településben, hanem az egész országban szabja meg, úgy oldva meg a térkibővítést, hogy a fővárosi felvonulás adja a közvetítés gerincét és a képsorok zömét. A közben vissza-visszatérő vidéki képek, a Budapestről vidékre (és viszont) történő gyors és nem túlmagyarázott képváltások hatásonosan jelzik az ország egységét és az ünnep országos jellegét. A baráti országok május elsejei felvonulásainak képei pedig messzebb mutató összefüggéseket is megfoghatóvá tesznek. A televíziós ünnepábrázolásnak ez a szerkezete — úgy véljük — sokkal inkább a teljesség érzetét adja, mint maga a lineáris elrendeződésű felvonulás. Ugyanakkor a több helyszínből következő változatoságon kívül a tévénező „központi” helye hozzájárulhat a figyelem (a televíziós részvétel) folyamatos ébrentartásához. Végül a térszerkezetnek ez az egész közvetítésben érvényesülő szerkezete teszi azt is lehetővé, hogy a műsor nézésébe bármikor be lehet kapcsolódni.

Az esemény *időstruktúrája* valamivel bonyolultabb, mivel nemcsak a tömegkommunikáció igazodik az ünnepi rendezvények időpontjához, de azokat sem lehet tökéletesen függetleníteni a televíziós közvetítéstől. Azzal, hogy a televízió megjelenik a felvonuláson és közvetíti azt, lényegében megnöveli a délelőtti ünnep társadalmi hatókörét. De kibővíti a tévé az ünnep időtartamát is a moszkvai felvonulás reggeli közvetítésével, este a Tv-híradóban az ünnepi események elemeinek felvil-

lantásával, és végül az ünnep délelőtti résztvevőinek javaslatai alapján összeállított Felvonulók kérték című kívánságműsossal. A televízió segítségével a néhány órás ünnepek helyére egész napos, különböző hangulatokat és tartalmakat közvetítő ünnep kerül, amelyben a délelőtt közvetlenebbül, a délután és az este legfeljebb közvetve politikai jellegű.

Érzelmi csúcsok

A felvonulás mind konkrét szerveztségében, mind televíziós bemutatásában egy központ köré rendeződik, ami *egy csoport vagy néhány személy* központba állítását jelenti. Ez azonban ugyancsak viszonylagos és semmiképpen sem minősíthető sem egyedi hősökre koncentrálásnak, sem a résztvevők háttérbe szorításának. Sőt, az ünnep csökkenti az ország vezetőinek „rendkívüliségét”. A vezetők megjelenésének s televíziós megjelenítéseinek, megszólaltatásának jelentősége is részben abból adódik, hogy arra egyébként viszonylag ritkán kerül sor. Ezt a jelentőséget a televízió tovább csökkenti (de meg nem szünteti) azzal, hogy az egész napos ünnepben a felvonulás és különösen azon belül az állami és pártvezetők képernyőre vitele viszonylag rövid intermezzo, ráadásul a felvonulás közvetítése közben egy sor további interjú is elhangzik gazdasági vezetőkkel, külföldi résztvevőkkel vagy akár egyszerű felvonulókkal. Lehetséges tehát, hogy az ünnep időben s még inkább térben egy központ köré rendeződése e központnak nagy jelentőséget biztosít, de ez nem elszigetelt középpont, és a hangsúly nem a középpontban ábrázolt emberek más voltára, hanem társadalmi kapcsolataikra, az ünnepben való szerves részvételükre helyeződik. Sem az alapot képező társadalmi-politikai ünnepben, sem a ráépülő tömegkommunikációs eseményben nem válik egyetlen vagy néhány személy önmagában eseménnyé vagy eseményformálóvá,

noha megfordítva, a tribünön levő vezetők (legfeljebb elvben elképzelhető) távolmaradása nagymértékben csökkentené az esemény fontosságát és nehezítené az ünnep hagyományos szervezését a fenntartását.

A középpontban álló személyek léte, de nem túlhangsúlyozott szereplése minden bizonnyal az esemény ritualizáltságával is összefügg. Nem spontán örömkítőreőről van szó, nem egy hős felmagasztalásáról, hanem tudatos célok, a rend, a béke és az egész társadalom egységének örömteli, ám emelkedett hangulatú ünnepléséről. Ennek az ünnepnek tradíciója van, saját jelképei és jelmondatai vannak, olyan sajátos rendje van, aminek alapján minden résztvevő el tudja mondani, hogy a felvonulásnak vagy az ünnepnek milyennek „kell” lennie. A ritus megszokásához és begyakorlásához a televízió is hozzájárul a fővárosban és fontosabb településeken tartott felvonulások (minták) országos közvetítésével, valamint a közvetítések révén a felvonulás menetét figyelők számának jelentős növelésével, de még a külföldi (és sok vonatkozásban más rendezési, más ritusú felvonulások egy-egy részletének a bemutatásával is. Hiszen az „ők úgy csinálják” kontrasztja az érzést, hogy „mi így csináljuk”.

A ritualizáltság nem merül ki a rutinosságban. Mint általában a ritus, május elseje rítusai is a konkrét esemény formáinak biztosításán túl egy általánosabb szinten is érvényesülnek. Az ünnep, az esemény és a legtágabb világnézeti-ideológiai horizont közötti megfogható konkrét kapcsolatot a ritus biztosítja (Cazeneuve 1971)². A rítusnak ez a funkciója jól nyomon követhető a május elsejei felvonulásban és ünnepsorozathban (Voigt 1978)³, noha az a benyomásunk, hogy a ritusosság explicit érvényesülését mind a rutinosság fokozódása, mind a játékos, könnyed jelleg akadályozza. Ennél sokkal fontosabb fenntartás, hogy meggyőződésünk szerint az esemény pátoszát és rítusos jellegét — mások (Katz 1980)⁴, véleményével ellentétben — a televízió

technikai és esztétikai lehetőségeiből és korlátaiból következően (tehát a társadalmi rendszertől vagy a kulturális fejlettségtől függetlenül mindenütt) csökkenti, formalizálja, vulgarizálja. A hazai május elsejei tévéközvetítés pedig a színhelyek váltogatásával és a változatosság érdekében bevágott gazdasági vagy kulturális ismertetésekkel és interjúkkal minimálisra csökkenti, vagy csak rövid időátmenetekben engedí érvényesülni. Feltételezzük, hogy ez nem magyar specialitás, hanem talán a szocialista tömegkommunikáció sajátossága, amely nem szán a közvetítő riporternak sem központi vagy az ünnepet irányító (Katz szóhasználatában: papi) szerepet.

Az esemény lényegesebb

Mind a középpontba állított személy vagy csoport, mind a rituális jelleg kiegyensúlyozott és higgadt kezelése közrejátszik az ünnep *emocionális feszültségének* tervezhetőségében. Az ünnepi hangulat kialakulása a rendkívüli napirenddel (munkaszünet, későbbi felkelés, ünneplőbe öltözés stb.) kezdődik. A tömegkommunikációban a moszkvai felvonulás reggeli televíziós közvetítése a kezdet. A felvonulásra való gyülekezéssel (megváltozott forgalmi rendben) fokozódik a szubjektíve érzékelt feszültség, ami tovább folytatódik a kollégákkal, barátokkal való találkozáskor és a majálisra vagy falusi búcsúra emlékeztető látvány észlelésekor. A felvonulás megindulásával a személyes felszabadultság érzése ellenére az emocionális feszültséget egyre céltudatosabban a rendezett ünnep menete irányítja, amely talán kicsit korlátozza a korábbi egyéni feszültséget, miközben várakozássá is alakítja: az ünnep elvont és általános, ideológiai és közösségi céljai mellett fokozatosan erősödik a gyakorlatiasabb cél, azaz a tribün megközelítése iránti várakozás. A tribün előtt az addig fokozatosan kon-

centrálódo figyelem egységesen az ott álló és integető állami és pártvezetőkre irányul. A vezetők és a felvonulók közötti 10—100 méteres távolság ellenére a résztvevők ezt az egymásra nézést valamiképpen az *egymáshoz hasonló emberek találkozásaként* élik meg — ami emberibbé teszi a vezetők által megszemélyesített igazgatási és tömegszervezeti struktúrát, egyúttal az egyént abba belefoglalja és a vezetőkhez való hasonlítás és kapcsolat révén saját fontosságának érzését is fokozza.

A tribün elérése az ünneplés első csúcspontja. A felvonulás további részei és a szétoszlás meglehetősen egyértelműen az emocionális feszültséget levezető, feloldó szakaszt alkotják. Az előbbi határozott keretekhez igazodás és egy pontra koncentráció oldottabb vidámságnak ad helyet. Ez folytatódik a délutáni majálisok részvevőiben. Ekkor újabb, de már alacsonyabb szintű érzelmi csúcsok alakulhatnak ki. Végül egy utolsó csúcs, de már minimális közösségi vagy össztársadalmi töltéssel az esti tévéműsor, a „Felvonulók kérték”. Szerkezetét tekintve tehát maga a május elsejei ünnep a kötöttség—kötetlenség vagy a formális—informális szervezetség dimenziójában egy emelkedő és egy lehajló ág közötti csúcsot képez; a személyes élmény és érzelmi feszültség dimenziójában viszont mind az emelkedő mind a lehajló ágon több kisebb csúcs van, alacsonyabb érzelmi töltésű átmenetekkel.

A tömegkommunikációs közvetítés másképpen generálja az emocionális töltést. Egyrészt a délelőtti műsor folyamán a feszültség meglehetősen egyenletes, másrészt az esti kívánság-műsor legalább akkora hangsúlyt kap. Önmagában véve ez két csúcs köré rendeződést jelent, amelyek egyike sem olyan artikulált, mint a felvonuláskor megjelenő érzelmi csúcspont. A televízió tehát a kétségtelen csúcsok ellenére inkább kiegyenlítő szerepet játszik. (Ezt a megállapítást csak az relativálja, hogy a délelőtti köz-

vetítés nézőinek többsége valamikor maga is felvonult, bennük tehát a közvetítés viszonylag egyenletes érzelmi töltése és emlékeik együttese közösen alakíthatja ki a csúcst — minden bizonnyal szintén a vezetők bemutatásakor, vagy a velük készített interjúkor.)

Mindezek után alig kell külön említeni, hogy esetünkben az élő közvetítés mennyire szerves része az ünnepnek, és feltétele a tömegkommunikációs esemény kialakulásának. Ugyanez a televíziós tartalom ugyanebben a terjedelemben felvételtől semmiképpen nem lenne közvetíthető (vagy nem tudna érdemleges közönségre szert tenni), varázsa élő jellegéből következik. Ahhoz azonban, hogy valódi tömegkommunikációs esemény jöhessen létre, az élő közvetítés is csak a már korábban körvonalazott feltételek (adott időpont, megfelelő szervezethez, általánosan érvényesülő szubjektív fontosság sth.) megléte esetében válik alkalmassá.

Ha most az eddigiek alapján kissé általánosabban fogalmazzunk, azt mondhatjuk, hogy a *szocialista típusú* tömegkommunikációs eseménynek — a nyugati típusúval szemben — a következő sajátosságai vannak: Elsősorban is összhangban áll a tömegkommunikáció (és a kultúra) általános köznapi szerveződése, illetve a tömegkommunikációs esemény belső szerkezete és logikája. Másrészt összhangban vannak

a tömegkommunikációs esemény és az egyéni és társadalmi életvitel legkülönbözőbb szektorai is. Végül pedig az eseménynek igen erős a tömegkommunikációtól független (vagy a tömegkommunikációs eseményt megelőző) mobilizáló hatása, amiből viszont a tömegkommunikációs esemény viszonylagossága, kiegészítő szerepe következik.

Hogy pedig mindezek a sajátosságok nem vezetnek a folyamatos tömegkommunikáció és a tömegkommunikációs esemény közötti határ elmosódásához, az két dolognak köszönhető. Egyrészt annak, hogy az általános kulturális és társadalmi-politikai környezet hosszú távon is és esetenként is fokozza a tömegkommunikációs közvetítés iránti várákozást és a tömegkommunikáció hatását. Másrészt az esemény ünneplésre irányuló formális és informális elvárások a tömegkommunikáció számára egészen rendkívüli mértékű erőbefektetést és az ünnepi műsorra fordított hosszú adásidőt tesznek lehetővé.

Ezek az összefüggések minden bizonnyal azt eredményezik, hogy a legkimagaslóbb politikai, kulturális vagy sportesemények a szocialista társadalomban rendszerint tömegkommunikációs eseménnyé válnak — úgy és olyan mértékben, mint ahogyan 1982. május 1. Magyarországon tömegkommunikációs esemény volt.

Irodalomjegyzék

- 1 Les Grands Événements historiques á la radio et á la TV : qui les écoute ? qui les regarde ? Enquete du Centre d'Études d'Opinion (1981). Les Cahiers de la Communication 1. No. 1. 51—61. 1.
- 2 Cazeneuve, J. (1971): Sociologie du rite. Paris, Presses Universitaires de France.
- 3 Voigt V. (1978): Május elseje jelei. Világosság XIX. 8—9. 525—533. 1.
- 4 Katz, E. (1980): Media Events: the Sense of Occasion. Studies in Visual Communication 6. 84—89. 1.

ABSTRACT: According to E. Katz a media event — e. g. the assassination of Kennedy or the visit of Sadat to Jerusalem — can be characterized by the next features: 1. live transmission, 2. it should be preplanned, 3. framed in time and space, 4. with a heroic personality or group in its focus, 5. with many dramatic and ritual elements, 6. the presence of social norms which makes viewing mandatory. Can these characteristics be found in social countries? Can a social-political demonstration — as May Day events — be considered a media event? These are the questions the authors try to answer in their paper.

A dzsessz hullámhosszán

A rádió dzsesszel kapcsolatos tevékenysége elmarasztaló és dicsérő vélemények kereszttüzében áll. Miért e kettősség? A szerző ebben az írásában összefoglalja A jazz Magyarországon című tanulmányának¹ a rádióra vonatkozó következtetéseit, kiegészítve legfrissebb elemzéseinek eredményeivel. A kérdést alapvetően a kereslet és a kínálat oldaláról közelíti meg. Keresleti oldalról a legaktívabb közönségréteg, a dzsesszklubokat látogatók véleményének elemzése látszott kézenfekvőnek. A kínálati oldal problematikusabb. Kiderült ugyanis, hogy érdemleges kínálattal — a dzsesszklubok mellett — csak a rádió rendelkezik.

Stúdióin innen és túl

A rádió egyik alapvető, természetes dzsesszzenei tevékenysége: műsorok sugárzása és hangfelvételek készítése dzsesszzenészeinkkel. Ez utóbbi jelentőségét növeli, hogy a műfajban minimalisak a lemezfelvételi lehetőségek. Ráadásul a rádió fesztiválokat és más dzsesszeseményeket is rendez és szervez, főleg vidéki városokban, s ezekre külföldi és magyar előadókat hív meg, sőt foglalkozik a magyar dzsesszzenészek külföldre való ajánlásával, menedzselésével is. Nincs még egy ország, melynek dzsesszéletében mindezeket a funkciókat kizárólagosan a nemzeti rádió töltené be. Nálunk az illetékes intézmények (ORI, Interkoncert) „átadták” e szerepköröket a rádióknak.

A rádió jóhiszeműen mindent magára vállalva szándékától függetlenül monopolhelyzetbe került, és éppen ezzel vált a kritikák céltáblájává. Nehezebben védhetővé teszi a helyzetet, hogy „házon belül” is minden egyetlen szerkesztőnek a kezében van. Amikor a rádió hatáskörén, profilján messze túlmutató feladatokat vállal, egyrészt elősegíti a magyarországi dzsesszélet kibontakozását, másrészt tovább erősíti a kulturális életünkre jellemző monopolizációt, centralizációt.

Ez magában hordja annak veszélyét, hogy tevékenysége végül szándékával ellentétes eredményekre is vezethet. Nem nehéz belátni, hogy ilyen körülmények között milyen felelősség hárul az intézményre.

A kínálat

A rendelkezésre álló adatok lehetővé teszik, hogy ne csak egy bizonyos időszak rádiós dzsesszműsorkínálatának statikus, állapotleíró elemzését ismer-tessük, de akár háromlépcsős, dinamikus időbeni összehasonlításra is vállalkozhassunk a vizsgált tényezők többségénél.

Az első adatforrás Róbert Péter Dzsessz a rádióban című cikke (RTV Szemle 1977/4.), mely még csak egy hónap — 1977. május — műsorainak elemzésére vállalkozott. (Teljes értékű, reális összehasonlításhoz egy hónap természetesen nem elegendő.) A következő lépcső már említett tanulmányom, ahol az 1979. júliustól 1980. júniusig terjedő műsorév valamennyi dzsesszműsorát vizsgáltam. Mindezek után bizonyos időbeli tendenciák ábrázolásának és az ellenőrzésnek a lehetőségét rejtje magában az 1981. november 23-tól 1982. március 21-ig terjedő

17 teljes műsorhét (négy hónap) dzsesszműsorainak elemzése.

1977-ben napi átlagban 30 perc dzsesszt hallgathattunk, 1979–80-ban már közel a dupláját, 59 percet. Ez az érték 1981/82-re csaknem az 1977-es szintre zuhant vissza (38,3 perc). Ugyanez a görbe rajzolódik ki a napi átlagos műsorszám tekintetében is: 1977-ben 1; 1979–80-ban 1,5; 1981/82-ben 1,1.

De a műsorszerkezet részletesebb statisztikai elemzése előtt fordítsuk figyelmünket a tartalmi vonatkozásokra. Az 1979/80-ban vizsgált egyéves időszakban 39 magyar és 270 külföldi előadót hallgathattunk. Ez azt jelenti, hogy a magyar előadók 1977 májusában regisztrált 31 százalékos részese-dése 79/80-ra már csak 19 százalékot tett ki, míg a legfrissebb adatok szerint a 15 százalékot sem éri el. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a magyarokat felvonultató műsorok egy része 10–15 éves felvételeket szóltatott meg, akkor meg kell állapítanunk, hogy a kortárs hazai dzsessz egyre alárendeltebb szerepet játszik a rádióban. Meg kell itt említenünk egy kedvező jelenséget is. Míg 1977-ben a műsorok 80 százalékának tartalmát a hallgatók előre nem ismerhették, addig ez az arány 79–80-ra 22 százalékra esett vissza, és feltehetőleg a rádióújság némileg módosult szerkesztése, nagyobb terjedelmi lehetőségei folytán ma már csak 4 százalékot tesz ki.

A tartalom kézzelfoghatóbb, plasztikusabb ábrázolása érdekében lássuk először a 79–80-as vizsgálati évben sugárzott előadók (309 magyar és külföldi) műsoridő szerinti rangsorának első negyven helyezettjét. Az év összes dzsesszműsoridejének több mint a felét a következő 40 előadó adta:

1. Miles Davis (1082 perc)
2. Chick Corea (541)
3. Pege Aladár (413)
4. John McLaughlin (372)
5. Molnár D. B. (348)
6. Dave Brubeck (318)
7. Weather Report (315)
8. Doldinger Passport (265)

- 9–10. Csik Gusztáv (258)
Tomsits Rudolf (258)
11. Jeremy Steig (247)
12. Vukán György (242)
13. Eddy Gomez (233)
14. Dizzy Gillespie (197)
15. Stephan Diez (194)
16. Szakcsi Lakatos Béla (192)
- 17–19. Herbie Hancock (190)
Charlie Parker (190)
MJQ (190)
20. Ella Fitzgerald (181)
21. Keith Jarrett (176)
22. Stan Kenton (170)
- 23–24. Albert Mangelsdorff (167)
Stanley Clarke (167)
25. George Duke (163)
26. Jan Garbarek (161)
27. Jiri Stivin (150)
28. Víg Tamás (149)
- 29–30. Deseő Csaba (148)
Toshiko Akiyoshi-Lew Tabackin (148)
31. Maynard Ferguson (143)
32. Duke Ellington (139)
33. Jasper Van't Hof (137)
34. Benkó D. B. (135)
35. Ralph Towner (134)
36. Count Basie (132)
37. Oscar Peterson (127)
- 38–40. Gerry Mulligan (120)
Joe Pass (120)
Django Reinhardt (120)

Ha a szemléletesség kedvéért a listáról kiemeljük a magyar előadókat, a következő névsort kapjuk:

1. Pege Aladár (413 perc)
2. Molnár D. B. (348)
- 3–4. Csik Gusztáv (258)
Tomsits Rudolf (258)
5. Vukán György (242)
6. Szakcsi Lakatos Béla (192)
7. Deseő Csaba (148)
8. Benkó D. B. (135)

Az összes dzsesszműsoridő 12 százalékát birtokolja ez a 8 előadó, s ők kapták a 39 sugárzott magyar előadóra jutó műsoridő 62,5 százalékát!

De térjünk át a külföldiekre:

1. Miles Davis (1082 perc)
2. Chick Corea (541)
3. John McLaughlin (372)
4. Dave Brubeck (318)
5. Weather Report (315)

A 270 külföldiből erre az öt előadóra jutott a műsoridő 15 százaléka, a sugárzott külföldi dzsessznek pedig 19 százaléka.

Mielőtt mindezeket összehasonlítanánk a 81–82-es eredményekkel, lássuk előbb, mennyiben találkozott ez a műsorkínálat a közönségigénnyel!

Vessük tehát össze a dzsesszklubok közönségének „szavazólistáját”² (kereslet) a rádió 1979–80-as sugárzási preferenciáival (kínálat). Pege Aladár tekintetében a közönség „egyetértett” a rádióval. Az előadók sorában a második helyen álló Molnár D.B. azonban a közönségnél már csak 16–19. helyen szerepelt, míg a 3–5. helyen álló Csík Gusztáv, Vukán György, illetve Tomsits Rudolf fel sem került a közönséglistára. Igen kis műsoridőt szentelt a rádió a közönségnél a 4. helyen álló Kőszegi Imrének, a 7. helyre került Binder Quartett pedig nem volt hallható a rádióban, még az 1979. őszi szegedi dzsessznapok közvetítésekor sem, ahol pedig felléptek. Néhány közismert, a magyar dzsessz élvonalába tartozó muzsikussal egyáltalán nem szerepelt a rádió műsorai: a külföldi versenyt nyert és a közönséglistán 5. helyezett Szabados György, azután Berki Tamás, Gonda János, Kovács Gyula, Bontovics Kati. . .

A külföldi előadókat tekintve a közönségigény és a rádió kínálat között látszólag nem volt lényeges különbség, legalábbis az első helyeket tekintve. De ha alaposabb elemzésnek vetjük alá a két rangsort, kiderül, hogy minimális egyezés mellett jóformán semmilyen kapcsolat nincs közöttük.³

Most pillantsunk bele az előadók 81–82-es sugárzási rangsorába.

1. Pege Aladár (138 perc)
2. Toto Blanke (112)
3. Spyro Gyra (110)
4. Lakatos Antal (106)
5. Thelonus Monk (86)
6. Count Basie (85)
- 7–11. Molnár D. B. (80)
- John Abercrombi (80)

Pharoah Sanders (80)
Jack DeJohnette (80)
Archie Shepp (80)

(A rádió dicséretes gyorsasággal reagált a modern dzsessz egyik legnagyobb egyénisége, Th. Monk halálára. Sajnos a legújabbkori dzsessz másik nem kevésbé kiemelkedő személyiségének, Szabó Gábornak szintén ez idő alatt bekövetkezett halálára egy percnyi műsoridőt sem szánt.)

De az összevont lista további részletezése helyett lássuk csak a magyarokat.

1. Pege Aladár (138 perc)
2. Lakatos Antal (106)
3. Molnár D. B. (80)
4. Benkó D. B. (60)
5. Kaszák egy. (52)
6. Masina egy. (44)
7. Deseő Csaba (40)
8. Lakatos Géza (35)

E rangsor több érdekességet is rejt magában. Az 1979–80-as első 8 helyezett közül ma is itt találjuk Pege Aladárt (aki nemcsak megőrizte elsőségét a magyarok között, de az abszolút rangsorban is átvette a vezetést, amellet, hogy a magyarok részaránya tovább csökkent, és míg 79–80-ban a magyarokra jutó műsoridő 13 százalékát kapta, addig mára már 16 százalékát), valamint a Molnár D.B.-et, a Benkó D.B.-et és Deseő Csabát. Hogy a furcsa arányok mit sem változtak, alátámasztja az is, hogy az első öt magyar előadó kapta a 81–82-ben vizsgált négy hónap alatt sugárzott 26 magyar dzsesszmuzsikusra, illetve zenekarra jutó műsoridő felét! Az 1979–80-ban hiányolt meghatározó jelentőségű magyar dzsesszzenészek közül néhány végre feltűnt a műsorokban, de sajnos csak jelképes műsoridőkkel. A 81–82-es négyhónapos adatok szerint: Binder Károly (26 perc), Gonda János (25 perc), Kovács Gyula (11 perc), Szabados György (23 perc). Tovább árnyalja a képet, ha velük

szemben a nemrég feltűnt amatőr Masina trió 44 percére vagy az igazán nem meghatározó jelentőségű Kaszákó 52 percére tekintünk.

Műsортípusok, műsorszerkezet

Lássuk, mi a helyzet a sorozatokkal, melyek bizonyos szempontból a szerkesztői koncepciózusság fokmérőinek tekinthetők. Míg 1977-ben a sorozatok a műsoridő 20 százalékát tették ki, addig 79–80-ban már 35 százalékát, viszont újabban furcsa érzésünk támadhat, ha belelapolozunk a rádió-újságba: mintha megszámlálhatatlanul sok sorozat futna a rádióban, egyszerűbben fogalmazva, mintha csak sorozatok lennének. Mindez természetesen az elemzés szempontjából óvatosságra int, ezért a konkrét műsортípusok, sorozatok áttekintése és az aktuális 81–82-es helyzet értékelése előtt vonjuk meg az 1979–80-as vizsgálati év műsorszerkezeti mérlegét. Ebben az időszakban már négy valószínű sorozatnak tekinthető műsортípussal találkozhattunk (A dzsessz történetéből, A dzsessz a 70-es években, Örökzöld dzsesszmelódiák, A dzsessz világa), azonban már itt megállapíthatjuk, hogy a dzsessz kedvelői számára talán hasznosabb lenne, ha a különböző sorozatokat más-más szerkesztő-műsorvezetők irányítanák, így nemcsak színesebbek, változatosabbak lennének, de többféle látásmód is érvényesülhetne, s talán nem ártana néhány külső szakértőt is bevonni ebbe a munkába. A sorozatok megjelenése csak dicsérhető, de vajon a műsoridő fennmaradó kétharmadában milyen szerkesztési elveket követtek? A műsorok ezen nagyobbik fele a rádió által szervezett dzsesszhétvégekhez kapcsolódott, illetve egyéb rádiós dzsesszfelvételek töltötték ki, de a főtételt az eléggé esetleges lemez-bemutatók jelentették.

Az összesített sugárzási lista élén a sorozatok külföldi szereplői állnak.

Ha ezeket figyelmen kívül hagyjuk (mivel a sorozatok egyszerűek és kiugrató hatásúak), akkor a magyarok kerülnek az élre, de — mint láttuk — eléggé egysíkúan (Pege, Csik, Molnár, Vukán stb.), illetve a rádiós dzsesszhétvégeken itt járt külföldiek. Így a műsorszerkesztés 79–80-as elvei vázlatzerűen a következőképpen körvonalazhatók:

1. sorozatok (35 százalék)
2. hazai fesztiválok meghívottainak, illetve a fesztiválok hangfelvételeinek bemutatása
3. néhány hazai „szupersztár” állandó műsorra tűzése
4. a fennmaradó időben (40–50 százalék) a világ „maradék” — a fentiekben még be nem mutatott — dzsessztermése, abból is főleg dzsessz-rock és ad hoc új lemezek.

A rádiós dzsesszműsorok jelenéhez juthatunk el, ha közelebbről áttekintjük a sorozatokat.

„A dzsessz történetéből” 1979 elején indult, és 1980 végén fejeződött be. A negyvenperces adások sztereóban szólaltak meg a harmadik műsorban, általában 20–21 óra körül, hetente egyszer, néha melléklettel. Az időpont tehát jó, a hangminőség szintén, a harmadik műsor országos elérhetősége vételi szempontból már kevésbé. A műsorban a vizsgált évben szerepelt: Charlie Parker, Miles Davis, Stan Kenton, Gerry Mulligan, Django Reinhardt, Dave Brubeck, Modern Jazz Quartett, Art Blakey, Billy Holiday, Ella Fitzgerald. Az adatfelvétel után hangzott el a közönséglista nyolcadik helyén szereplő John Coltrane munkásságának ismertetése.

A „Dzsessz a 70-es években” 1979 decemberében kezdődött, pályafutása 1981 utolsó napjaiban ért véget. Hét-köznapokon a Petőfi-adón negyed tizenkettőtől éjfélig volt hallható, hetente egyszer, országosan tehát rossz vételi viszonyok között és túl késői időpontban. A sorozatban a felvételi év alatt bemutatkozott: Chick Corea, Stanley Clarke, John McLaughlin,

Billy Cobham, Keith Jarrett, Jan Garbarek, a Weather Report, Joe Zawinul, Wayne Shorter. A 70-es évek jellemző irányzata a dzsessz-rock volt, amit a sorozat híven tükrözött is, de nem hagyható figyelmen kívül a main-stream és régebbi stílusirányzatok továbbélése. Ez utóbbiakról már nagyon egyetlen képet kaphatott a hallgató. Például érdemes megemlíteni az avantgarde-free irányzatok 70-es évekbeli folytatását, az ún. loft-jazz-t, melynek jelesebb képviselői: David Murray, Lester Bowie, az Art Ensemble of Chicago. Róluk semmit, de más fontos irányzatokról is vajmi keveset hallhattunk.

Az előbbi sorozat jogutódjának tekinthető „*A mai dzsessz*”, mely 1982 első napjaiban vette át a stafétabotot, hétről hétre tematikus adások keretében mutatva be egy-egy előadót. Ez a sorozat azonban már nevéből következően is sokat elbír.

Érdekesnek, közönségsalogatónak tűnik „*A Beatles együttes és a dzsessz*”. Az öthónaposra tervezett, hetente a harmadik műsorban, sztereóban jelentkező sorozat 1982 májusában indult.

Az „*Örökzöld dzsesszmelódiák*” sugárzási szempontból a legstabilabb, évek óta szerdán a Kossuth-adón kora délután hallható jelentős, átlagosan 52 perces időtartammal. A profilja dzsessz-sztenderdek több előadó által történő bemutatása, de néha tematikusabb adásokkal is jelentkezik, amelyekben egy-egy előadó (pl. Oscar Peterson, Modern Jazz Quartett, Duke Ellington, Dave Brubeck, Erroll Garner stb.) által megszólaltatott „dzsesszörökzöldek” hangzanak el. Szerencsés, hogy ezen tematikus (néha már szerzőkhöz is kapcsolódó) adások sorozaton belüli aránya 35 százalékot tesz ki, amit az átlagműsoridő csekély növekedése is kísért.

„*A dzsessz világa*” — információs magazinműsor általában havonta, de néha ennél ritkábban, főleg vasárnap késő este hallható a Kossuth-adón, egyórás időtartamban. A programok

fő részét a rádió által szervezett dzsesszhétvégekről adott információk, a vidéki klubéletről szóló hírek, új lemezek bemutatása, a Down Beat amerikai kortárs zenei lap kritikusai szavazólistáinak ismertetése, illetve hazai zenészekkel (legtöbbször Pege Aladarral) készült interjúk képezték.

A legfrissebb elemzések, mint ahogy azt előre jeleztem, első látásra legalábbis azt sugallják, hogy 79—80-nal ellentétben ma már a dzsesszműsoridő szinte egészét sorozatok töltik ki.

Hogy érzékeljük a változást, fel kell itt sorolnunk mindazokat a fentiekben még be nem mutatott műsортípusokat, melyeket a rádió kínált a 81—82-ben vizsgált négy hónap alatt:

- Dixieland-felvételekből
- Old Timer dzsesszfelvételekből
- Bluesfelvételekből
- Big-band-felvételekből
- Dzsesszfelvételekből (ill. Dzsesszfelvételeinkből)
- Új dzsesszfelvételeinkből
- Finn dzsesszfelvételek
- Japán dzsesszfelvételek
- Ausztrál dzsesszfelvételek
- Ausztrál big-band-felvételek
- Dzsesszfesztivál-felvételekből
- Nemzetközi dzsesszhangversenyek 1981-ben a Magyar Rádió szervezésében
- Szegedi dzsessznapok felvételei
- A X. Szegedi dzsessznapok felvételei
- Emlékezetes dzsesszhangversenyek
- Dzsesszarchívum
- Kaleidofon — dzsesszkedvelőknek
- A 60-as évek hazai dzsesszfelvételeiből
- Magyar dzsesszfelvételek a 60-as évekből

Nem lehet tagadni, a lista lélegzetelállítóan imponáló, ugyanakkor jogos a kérdés: ilyen rövid időszak alatt és az amúgy is csökkent, csekély műsoridő mellett hihető-e ennyi — valóban koncepciózus szerkesztést igénylő — sorozat létezése, vagy csak az éppen adásba kerülő, rendelkezésre álló zeneanyag hangzatos, a kívülálló szemében a gazdagság, koncepciózusság csalóka látszatát sugalló elnevezéseivel állunk szemben? Az a benyomásom, hogy az 1979—80-ra kimutatott túl-

nyomórészt „ad hoc” szerkesztés finomított változata született meg, ami azonban még nem eredményezte a tartalom gazdagodását is. Ahhoz ez túl egyszerű megoldásnak tűnik.

Dzsessz — munkaidőben és éjjel

A dzsesszirányzatok műsoridő szerinti megoszlása 79—80-ban:

1. dzsessz-rock	38 százalék
2. swing	16 százalék
3. bop	15,1 százalék
4. avantgarde-free	14,8 százalék
5. cool	8,2 százalék
6. klasszikus	7,9 százalék

A Kossuth-adó jellege a sugárzott dzsesszműsorok műfaji megoszlása alapján (79—80-as adatok) swing + dzsessz-rock, a Petőfi-adóé dzsessz-rock + free, a harmadik műsoré pedig dzsessz-rock + bop + cool. A dzsessz-rock tehát mindenütt dominált, a klasszikus irányzatok pedig háttérbe szorultak.

Míg 79—80-ban a műsoridő fele a harmadik műsorban hangzott el (a másik felén pedig a Petőfi- és a Kossuth-adó osztozott 4:3 arányban), addig 81—82-re a harmadik műsor részesedése 29 százalékra csökkent (a másik két adó a rájuk eső megnövekedett műsoridőn fele-fele arányban osztozik.) Tehát a dzsessz visszaszorult épp az ilyen speciális rétegműfajokra orientált harmadik műsorból, a műsoridő 37 százalékos visszaesése valószínűleg részben ennek a számlájára írható.

A hét egyes napjai közötti műsor-eloszlásról elmondhatjuk, hogy a szerdák amúgy is kiemelkedő (79—80-as 25 százalékos) részesedése tovább nőtt, körülbőlül egyharmadra (az „Örökzöld . . .” sorozat és a műsoridő-csökkenés együttes hatásának eredményeképpen), ugyanakkor a hétvégék alul-reprezentáltsága fokozódott részarányuk 21,7-ről 20 százalékra módosulásával.

A Kossuth-adó jellege dzsesszműsorainak napszaki megoszlása tekintetében változatlanul délutáni, a Petőfi-adó is őrzi éjszakai karakterét. A harmadik adón nemcsak az adásidő csökkent, de a délelőtti és délutáni karakter erősödött az esti rovására.⁴ Pedig az ország apraját-nagyját a tévé elé láncoló, fél nyoletól fél tízig terjedő esti órákban kellene a harmadik adónak talán az egyik legspeciálisabb közönségréteghez szóló dzsesszzene közvetítése terén a csúcspot produkálnia (mint ahogy ezt 79—80-ban még meg is tette).

1977 és 79—80 között a műsoridő növekedésével párhuzamosan kedvezőtlen eltolódás történt a dzsesszsugárzás napszaki szerkezetében: az esti órák részaránya csökkent, a délelőttieké nőtt. Úgy tűnik, a műsoridő jelentős növelése csak ilyen áron volt megvalósítható. 1981—82-re a napszaki eloszlás tovább romlott, de mindezt a műsoridő csaknem 1977-es szintre való visszazuhanása kísérte. Az esti (18—22 óráig) időszak részaránya tovább csökkent, 27-ről 17 százalékra, ugyanakkor a 22 óra utáni műsorok részesedése 28-ről 37 százalékra nőtt.

A hét egyes napjain tapasztalható eloszlások részletezésétől most eltekintve megállapíthatjuk, hogy 1979—80-ban hétköznapokon a legfрекventáltabb a kora délutáni napszak volt, ezt követte az éjszakai. Ezzel szemben hétvégeken az esti adásidő volt a legszámottevőbb. Hétköznap reggel 8-tól délután 6-ig (tehát munkaidőben) lefutott a műsoridőnek csaknem a fele, míg hétvégén csak egyharmada. 1981—82-ben egyetlen említésre méltó és egyben szerencsés változást regisztrálhattunk: szombatonként — amikor lehetőség van az éjszakai rádiózárra — az eddigi esti jelleg helyett az éjszakai adásidő vált dominánssá (a 22 óra utáni dzsessz-adások részaránya 17-ről 40 százalékra nőtt).

További kedvezőtlen fordulat: a körülbelüli kezdési időpontú műsorok aránya a harmadik adón (mert 1977-ben és 1979—80-ban még csak ott voltak)

a 79—80-as 5,3-ról 20 százalékra nőtt, sőt 3 százalékuk részesedéssel már a Kossuth-adón is megjelent ez a „műsor-típus”. (Összességében arányuk közel háromszorosára, 2,6-ről 7 százalékra emelkedett.) Gyakorlatilag e műsorok az élő közvetítések (melyek mindig elhúzódnak) utáni űrt kitöltő szerepük-nél fogva tovább csökkentik az amúgy is redukált műsoridőt.

Az ismertett műsorszerkezeti változások arra utalnak, hogy a lehetőségek (a műsoridő) jelentős csökkenését az elérhetőség (hallgathatóság) esélyeinek hasonlóan nagymérvű korlátozódása kísérte. Kár, hogy a rádió — talán mert túl speciális rétegműfajnak tekintti — sugárzási szempontból perifériára szorítja a dzsesszt. Így nemcsak a rajongók viszonylag széles tábora, de a potenciális közönség számára is legtöbbször lehetetlenné válik az adások meghallgatása. Pedig éppen a rádió nyerhetne meg újabb rétegeket a műfaj számára, ami figyelembe véve a dzsessz zenei izlésfejlesztő hatását⁵, és egyáltalán zenei kultúránk kodályi elvekhez méltatlan színvonalát, nem volna lebecsülendő feladat.

A kereslet

Ismerkedjünk meg ezek után a klubközönségnek a rádió dzsessz kínálatáról kialakított véleményével. Majd minden negyedik megkérdezett elégedett volt a dzsesszműsorok mennyiségével. Ezen közönségréteg zenei értelemben vett komolyságára jellemző, hogy csak 42 százalékuk jár kifejezetten a dzsessz szeretete miatt a klubokba; a többség a társaságért, a jó hangulatért, a sörért. Ezzel szemben a teljes klubközönség kétharmadának a zene jelenti az elsődleges vonzerőt.

A klubok közönségének 4 százaléka soha, 57 százaléka ritkán és csak 39 százaléka hallgatja rendszeresen a rádió dzsesszműsorait. (A rendszertelen hallgatást 55 százalék technikai, ill. rádió-

tól független tényezőkkel magyarázta, míg 36 százalék a sugárzási időpontokat okolta, 9 százalék pedig tartalmi, szerkesztési problémákra hivatkozott.)

A műsorok *színvonalát* 51 százalék tartotta jónak, 36 százalék közepesnek és 13 százalék gyengének. Megjegyzendő, hogy akik jónak tartották, azoknak 58 százaléka jár a dzsesszéért a klubokba — az elégedetlenek 71 százalékaival szemben. A műsorok színvonalát kifogásolóak 22 százaléka időpontbeli, sugárzási problémákra hivatkozott, 58 százalékuik tartalmi problémákra, míg 20 százalékuk a szerkesztő munkáját bírálta. A szerkesztőre, illetve tartalmi problémákra hivatkozóknak már 82, illetve 70 százaléka jár a dzsesszéért a klubokba, ami arra utal, hogy a komoly dzsesszrajongó közönség véleménye lesújtóbb képet mutat a rádióról. A vidéki közönség kevésbé kritikus: gyakrabban hallgatja a rádió dzsesszműsorait, jobbnak tartja azokat, mint a budapestiek, és kritikája kevésbé heves.

A bíráló megjegyzések meghatározott problémakörökre vonatkoztak:

Időpontbeli, sugárzási problémák (a közönség 11 százaléka): „Szinte csak éjjel vagy munkaidőben sugároznak: sok az ismétlés, a harmadik műsorban megy, amit sokan nem tudnak fogni; sok az előre nem ismert tartalmú műsor (Dzsesszfelvételeinkből); a legjobbak mindig éjjel vannak; ha nem lenne dzsessz, nem tudnák kitölteni az élő műsorok közötti szüneteket . . .”

Tartalmi problémák (a közönség 28 százaléka): „Több zenészt kéne bemutatni s nemcsak a legnagyobbakat; hiányzik a hazai utánpótlás bemutatása; keveset tudunk meg magáról a zenéről; több történet kéne; nem igazán dzsesszműsorok; egysíkú; esztétikailag nem tárja fel a lényegét; vonalas; kevés a friss információ; sok a tárgyi tévedés; csak a dzsessz szórákozottabb oldalát játsszák; ritkán adnak le egész nagylemezt, utoljára Pernesy András sorozatában volt koncepció . . .”

A szerkesztő tevékenységét bíráló megjegyzések (a közönség 10 százaléka)

„Minimális a szerkesztő szakértelme; lényegtelen a szöveg a számok között; mást konferálnak be, mint aki játszik; lehangyják a lemez végét; kizárólag Kiss Imre izlésére van bízva a hallgató...”

Ezek után tekintsük át a rádióról kialakított vélemények mélyebb összefüggéseit:

Akik elégedettek a rádió dzsesszműsoraival, de csak ritkán vagy elvétve hallgatják azokat, kivétel nélkül időpontbeli, illetve egyéb kommunikációs problémára hivatkoztak. Akik viszont közepesnek, illetve gyöngének tartják, és rendszertelenül hallgatják a műsorokat, azoknak 12, illetve 38 százaléka a szerkesztéssel, illetve tartalmi problémákkal indokolta a rendszertelen hallgatást. Az elégedetlen közönségrétegre jellemző, hogy minél hevesebben bírálja a szerkesztőt, illetve a műsorok tartalmát, annál ritkábban hallgatja a rádió dzsesszműsoraival.

A rádióval való elégedettséget, illetve a hallgatás rendszerességét erősen befolyásolja, hogy szerepel-e a rádió a közönség dzsesszhírforrásai között. Érdekes módon a műsoroikról kialakított vélemény attól is függ, hogy a megkérdezett kedvenceit a rádióból ismerte-e meg. Megállapítható, hogy a magántulajdonosok rendszeresebb rádióhallgatók.

Hasonlóképpen a lemezgyűjtemény nagysága is összefügg a rádióhallgatás rendszerességével. Akiknek 1—4 dzsesszlemezük van, azok 25 százaléka, akiknek 5—10, azoknak 38 százaléka, míg akiknek 11-től akár több százig terjedő lemezgyűjteményük van, azoknak 51 százaléka hallgatja rendszeresen a rádió dzsesszműsoraival. Tehát nem az történik, hogy a nagy lemezgyűjteménnyel rendelkezők inkább lemezeiket hallgatják, mintsem a rádiót, hanem éppen ellenkezőleg: viszonylag kis számig (11 lemezig) fokozatosan növekszik a hallgatottsági arányszám (és a dzsessz iránti érdeklődés), azután pedig beáll egy állandó szintre, valószínűleg azért, mert a lemezgyűjtemény további növelése már nem annyira az érdeklő-

dés intenzitásának, inkább az anyagi lehetőségeknek a függvénye.

A száznál több dzsesszlemezzel rendelkezők éppúgy 50 százalék körüli rendszerességgel hallgatják a rádió dzsesszműsoraival, mint a szerényebb gyűjtemények tulajdonosai, viszont a műsorok színvonaláról alkotott véleményük — utóbbiaktól eltérően — sokkal kritikusabb: míg a szerényebb gyűjteménnyel rendelkezők 50—75 százaléka elégedett, addig a száznál több lemezzel rendelkezőknek csak 14—15 százaléka.

A jéghegy láthatatlan része

Célszerűnek látszott az eddigiekben ismerttetett kereslet—kínálat eredmények ellenőrzése szélesebb körben is: a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban végzett panelvizsgálatok országos reprezentatív mintáján. Kiderült, hogy a nagyközönség véleménye nem tér el számottevően a dzsesszrajongókéétól, tehát az utóbbi réteg kritikus véleménye nem tekinthető speciálisnak, mindenképpen megiszívlelendő.

A paneladatokat szerint a leghallgatótobb dzsesszműsor az *Örökzöld dzsesszmelódiák* című sorozat. Hallgatóinak száma elérte a 150—300 ezer főt. Fogadtatása is igen kedvező.

A *Dzsessz történetéből* sorozat a harmadik programban kevesek műsora volt (maximum 80 ezer hallgató); a vizsgált 1000 fős panelből sokszor senki sem hallgatta. Az átlagos hallgatóság létszáma nem lehetett több 2—20 ezernél. A sorozat fogadtatása viszont kedvező volt.

A *Dzsessz a 70-es években* című sorozatnál hasonló a helyzet: kedvező fogadtatása ellenére is maximum 5—20 ezer ember maradt fent a műsor kedvéért éjfélig.

A *Dzsessz világa* című műsorok fogadtatása is kedvező, de a késői (22 órai) kezdést szintén kevesen várják meg (kb. 20—40 ezer fő).

Az „egyéb” dzsesszműsorok már igen vegyes fogadtatásúak; magas közöttük a közepesnek és a gyengének ítélt műsorok aránya. Hallgatottságuk is alacsonyabb, bár néha, kora esti időpontokban, illetve a harmadik műsorban délelőtt eléri az 50—100 ezer főt.

A hallgatottsági számarányok arról tanúskodnak, hogy művelődéspolitikai szempontból egy számottevő, klubba nem járó dzsesszkedvelő réteggel lehet számolni: a klubközönség tehát csak a jéghegy csúcsa. Ezek az adatok egyébként több oldalról is alátámasztják a vizsgálat eredményeit. Egyrészt látható, hogy a viszonylag koncepciózus sorozatokat a közönség is kedvezőbben

fogadja, ugyanakkor a műsorok nagy részére (65 százalék) jellemző ötletszerű szerkesztést valamiképpen érzékeli és nem értékeli pozitívan.

Bevezetőben a rádió dzsessztevékenységével kapcsolatos ambivalenciából indultunk ki. Az ismertetett vizsgálati eredmények eléggé egyértelművé teszik az ellentmondások gyökereit. A dzsesszéletünkben a rádióra háruló felelősség az eddigieknél körültekintőbb műsorszerkesztést indokolna. Ez nemcsak sikeresebb műsorokat eredményezne, de segíthetné dzsesszéletünk struktúrájának egészségesebbé tételét, s a dzsessz tudatosabb felhasználását a zenei ízlés formálásában.

Jegyzetek

- 1 Malecz Attila: A jazz Magyarországon, Tömegkommunikációs Kutatóközpont — Népművelési Intézet, Tanulmányok sorozat 1981. 15. sz. 200 p.
- 2 Az ország 11 vidéki és fővárosi dzsesszklubjában összesen 604-en töltötték ki a vizsgálat alapját képező, terjedelmes kérdőívet, amely feltérképezte a klubba járás szokásait, indítékait, a klubokkal, az intézményi rendszerrel kapcsolatos véleményeket, a közönség társadalmi rétegződését, kommunikációs szokásait, zenei ízlését. Az ízlésvizsgálat keretén belül valamennyi kérdezett felsorolta 3—3 legkedvesebb magyar, ill. külföldi dzsessz-előadóművészt.
- 3 A rádiós és a közönséglista első 13 közös előadójára számított rangkorrelációs együttható 0,29.
- 4 Délelőtt: 8—12 ó., délután: 12—18 ó., este: 18—22 ó., éjszaka: 22 ó. után.
- 5 Lásd „A jazz Magyarországon” — p. 89—105.

ABSTRACT: Radio broadcasting activity concerning jazz is subject to criticism and praises at the same time. Why is this contradiction? In this article the author gives a summary of his study titled „Jazz in Hungary”, adding the results of his recent analyses. He approaches the question from the point of view of offer and demand. As to the demand for jazz, it seemed to be reasonable to analyse the opinions of the most active stratum of the audience, those who regularly go to jazz clubs. The opposite side of the question is more problematic, since it has been revealed that apart from jazz clubs the offer in jazz is only confined to the radio.

Illésfalvi Béla

A siketek jelbeszéde

A siketek társadalmi beilleszkedésének alapvető követelménye a szájról olvasás és az érthető beszéd képessége. Ahhoz azonban, hogy elsajátítsák anyanyelvünket, hogy megértsék a fogalmakat, speciális iskolába kell járniok, ahol a nyelv anyaga nem csupán a szó, hanem a jel is.

„Az ember jelhasználó, sőt a legfőbb jelhasználó lény, és alighanem ebből következően a legbonyolultabb és legkidalgozottabb jeleket használó lény is, mert az emberi beszédhez, az íráshoz, vizuális jelek szövevényéhez, a művészethez, a bonyolult kísérleti eszközökhöz foghatót más jelhasználó lények, az állatok nem tudnak felmutatni.”

(Jeltudomány, Gondolat Kiadó 1975., Horányi Özséb, Szépe György)

Bevezetőben néhány fogalmat szeretnék tisztázni. A nem halló embert általában süketnémának nevezik. Ez az elnevezés helytelen, mert aki nem hall, az süket vagy szebben kifejezve siket. Néma csak abban az esetben marad, ha nem tanítják meg beszélni. Magyarországon a siketek óvodába és általános iskolába járnak, ahol nem teljesértékűen ugyan, de megtanítják őket a beszédre. Ez a beszédtanítás mesterseges úton történik, mert a halláshiány nem teszi lehetővé a beszéd megtanulását természetes úton. A siket a saját beszédét sem hallja, ezért kiejtése nem tiszta, beszéde fátyolos. Sajnos, sok esetben nehezen érthető, sőt néha érthetetlen.

A beszédtanítással egyidőben a siketek megtanulják a beszéd szájmozgásról történő leolvasását és megértését. A beszéd-artikuláció (szájmozgás) olyan finom mikromozgások sorozata, aminek folyamatos megértése erős figyelem-koncentrációt, kombinatív képességet igényel. Ezért a hosszan tartó beszédmegértés fárasztó a nem halló em-

bernek. A kiejtés- és beszédtanítás, valamint az ezzel egyidőben végzett szájról olvasás tanítása hosszú folyamat, és a jelen szurdopedagógiai módszerek és technikai eszközök mellett ezek tökéletes megvalósulása nem is lehetséges.

A siketen született gyermek beszédtanítása nem abban az életkorban kezdődik, mint a halló gyerek beszédtanulása. Ugyanakkor a siket gyerekek is van mondanivalója környezetük számára és viszont. A szurdopedagógusok egy része azt vallja, hogy a korai gyermekkorban kizárólag a szájról olvasás útján történő beszédmegértésre kell törekedni. Ez viszont a korai életrészekben több ok miatt nem valósítható meg. Ugyanis a siketek csak azokat a fogalmakat, kifejezéseket értik meg szájról olvasás útján, amiket már megtanultak s már kimondani is tudnak. Igaz, törekedni kell arra, hogy a siket kisgyerekek minél korábban figyeljen a szájmozgásra, mert később a közösségi és főként a társadalmi beilleszkedésnek a szájról olvasás és érthető kiejtés lesz a két legalapvetőbb meghatározó tényezője.

Kettős nyelvtanulás

Még a halló kisgyerek esetében is sokszor használ a környezet olyan gesztusokat, jeleket, amelyek megkönnyítik a közlés megértését. A siket gyerek esetében a jelhasználat elengedhetetlen. A siket kisgyerek és környezete között fokozatosan kialakul egy sajátos jelrendszer, ami az interperszonális kapcsolatok lehetőségét és annak fejlődését biztosítja. A beszéd, illetve szájmozgás nélküli jelhasználat azonban helytelen, mert e kettőnek mindig együtt kell megjelennie, ugyanis csak így lehet fokozatosan leépíteni a jelek használatát. Mert végső soron el kell érni, hogy a siket jelek nélkül is tudjon kapcsolatokat kiépíteni, hiszen nem várhatja el a halló környezettől, hogy megtanulja a siket jelbeszédet.

A siket kisgyerek 3–4 éves korban óvodába megy és ez az első alkalom, amikor siket közösségbe került, ugyanis a siketek az általános iskolák mellett működő óvodákba járnak. Ebben a közösségben a kisgyerek már kialakult tradicionális jelrendszerrel találkozik. Az új környezetben megtanulja azokat a jeleket, amelyeket többé-kevésbé egész életében használni fog. A beszéd-tanító pedagógus akkor jár helyes úton, ha a gyerekek által alkalmazott jeleket felhasználja a beszéd-tanítás segítőeszközeként. Sajnos, ennek a megoldásnak sok ellenzője van. Pedig az igazi pedagógus—gyermek kapcsolat kialakulásának alapvető feltétele, hogy a pedagógus is „beszélje” a gyerekek által használt jelbeszédet. Sokszor előfordul, hogy egy gyermekközösség jelbeszédben élénk társalgást folytat, amibe a pedagógus nem tud bekapcsolódni, mert nem ismeri a jeleket. Vannak azután olyan elvont fogalmak, melyek megtanítása, egyértelmű megértése lehetetlen a jelek használata nélkül. Továbbá a jelek révén elkerülhető a rokonhangzású szavak rossz értelmezése, illetve félreértése. A siket gyerekek az óvodában és iskolában egymástól tanulják meg a jeleket. A siketek iskolái

maguk alakították ki tradicionális jelrendszerüket, ezért még hazánkon belül is eltérő jeleket — tájjeleket — használnak, emiatt a felnőtt közösségek is. Az egyes országok jelhasználata között is sok eltérés van. A Siketek Világszövetségének törekvése a jelek egységesítése. A jelek közötti eltérés azonban nem jelenti azt, hogy egy magyar siket ne értene meg — hosszabb-rövidebb egyeztetés után — más nemzetiségű siketet.

Van egy másik hátránya is annak, hogy a siket közösségek magukra hagyatottak a jeleik megalkotásában. A siketek nyelvi kifejezése egyszerű, ezért maguk a jelek is csak nagyon egyszerű, mondhatni primitív közlésekre alkalmasak. Igaz, hogy általában több jelet használnak, mint amit beszédben ki tudnak fejezni, de a jelrendszer szerkezete és mennyisége meg sem közelíti az egyszerű beszédszínvonalat. Vannak országok (Szovjetunió, Egyesült Álla-

Zuhanyozás

mok, Anglia), ahol a jeltudománnyal és nyelvtudománnyal foglalkozó szakemberek segítettek a siketeknek olyan jelbeszéd kialakításában, ami felépítségében követi az anyanyelv szabályait, főként nyelvtani vonatkozásban. Gyakorlatilag ezekben az országokban a jelbeszéd az anyanyelvre épül. Felvetődik a kérdés, hogy miért van szüksége a siketeknek az anyanyelv megtanulása mellett a jelbeszédre is. A legfőbb ok, hogy nagyon nehéz és fárasztó a beszéd szájról olvasás útján történő megértése, főként ha az huzamosabb időn keresztül történik. További okok:

- 5–6 méteren túli távolságról a szájról olvasás nem lehetséges. Ezért például az előadások megértése csak jeltolmácsok közreműködésével valósítható meg.
- Sok olyan szópár van, aminek leolvasási képe azonos és csak jellel lehet egyértelművé tenni (képgép; tér-dér; fejem-vejem; lapostapos).
- Sok fogalom nyelvi kifejezésként nem tisztázott a siketnél, ugyanakkor jellel érthetővé válik számára.

Főként az utolsó két indok miatt szükséges a siketek számára jeltolmács közreműködése fontos tárgyalások alkalmával, munkahelyen, államigazgatási, rendőrségi, bírósági ügyekben. A jeltolmács, illetve a jelet alkalmazó személy nem használhat kizárólag jelet, azt minden esetben ki kell egészíteni a mondanivaló szóbeli kifejezésével, az artikulációval is.

Szövegértelmezési vizsgálatok bizonyítják, hogy a legjobb megértést a szájról olvasás és a jel együttes alkalmazásával lehet elérni.

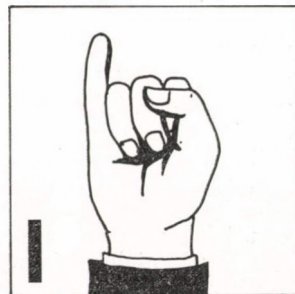
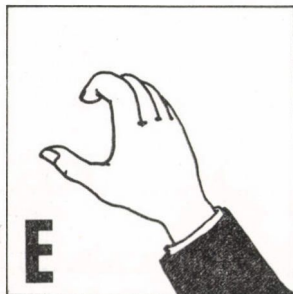
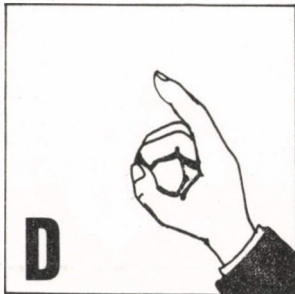
Azok a siketek, akik valamilyen okból kifolyólag gyermekkorban vagy később nem kerültek siket közösségbe, vagyis nem jártak iskolába — nem tanultak meg beszélni és nem tanulták meg a siketek által használt jeleket sem. Ezek az emberek siketnémák maradnak. Ők is használnak jeleket, de ez nem jelelés, csupán mutogatás. Velük nagyon nehéz a kontaktus megteremtése, mert csak annak a közösségnek a jeleit ismerik, amelyben felnőttek, s ezért egyéni, sajátos jeleket használnak. Ezek a jelek eltérnek az általánosan használt és elfogadott jelektől. Nagyon kevés a jelük és azokra is a kifejezőszegénység jellemző.

Gondolatok kifejezése

A siketek által használt jeleket két csoportba osztjuk:

- fogalomjelek,
- ujj-abc jelei.

A fogalomjelek kialakulása egyidős a siketséggel. Ezt bizonyítja az, hogy a siket kisgyerek tanulás nélkül is használ jeleket gondolatai kifejezésére. A fogalomjelek az ujjak, a kezek és a karok különféle helyzetű mozgásával jelennek meg. Ehhez a mozgáshoz társulhat a mimika, főként az érzelmi je-

Ház

Program

lentésű fogalmak esetén. A jelek függőleges irányban, a derékvonaltól a fejtetőig, néha a fej fölött jelennek meg (például a „fejdísz” jelnél). Vízszintes irányban a jel a mellkas szélességéig terjed, de vannak olyan jelek, melyek a mellkas szélességén kívül is megjelennek (pl. a „zászlóvivő” jelnél).

A jeleket azért szükséges szűk határok közé szorítani, mert a jelek mellett a kimondott szavak szóképletét is figyelni kell. Amennyiben a beszélő, a jeltolmács vagy a jelelő személy távolabb van és a szájról olvasás lehetősége megszűnik, a jelek a fent leírtakkal szemben szélesebb mozgásként jelennek meg. Ugyanis nagyobb távolság esetén, 25–30 méteren túl a kis területen alkalmazott jelek már nem értelmezhetőek.

A fogalomjeleket is két fő csoportba osztjuk. Az egyik csoportba azok tar-

toznak, melyek a fogalmak tartalmi jelentésére utaló, utánzó mozgással jönnek létre. Ezek a *természetes jelek* (például: a ház, a felszív, a gépirás jelei).

Az elvont fogalmak jeleit az egyes közösségek egymás közötti megállapodással alakítják ki. Ezek a *mesterséges jelek* (például: okoz, gyenge, gyönyörködtet).

Vannak olyan jelek, amikor egy fogalom egy mozdulattal, ill. egy jellel kifejezhető. Ezeket *egyszerű jeleknek* nevezzük. Azokat a jeleket, amikor a fogalmat csak két vagy több jellel lehet egyértelművé tenni, *összetett jelről* beszélünk. Mint például: a szakadék, az étlap, az örvény és a zuhanyozás, a „mi” (személyes névmás).

A fogalomjelek megfelelő egyeztetés után alkalmasak a nemzetközi kommunikációra.

Az ujj-ABC

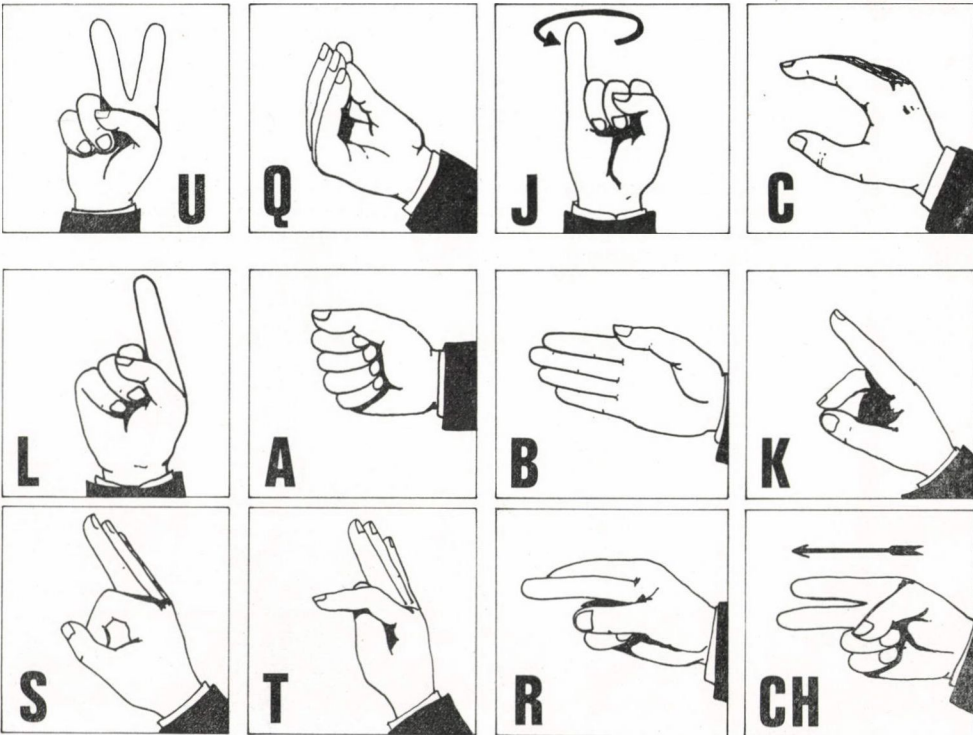
Jelei az egyik kéz öt ujjának mozgása révén alakíthatók ki. Ezek betűjelek. Mivel ez a jelrendszer nem más, mint az írás jelekkel történő kifejezése, a nemzetközi kapcsolatok során csak a személy- és városnevek kifejezésére alkalmas. Egyes országokban (Szovjetunió, Lengyelország, NDK, Anglia, USA stb.) az iskolai oktatásban az írás- és beszédtanítás segítőeszközeként használják. A beszéd közben történő használatnak nagy hátránya abban van, hogy rontja a beszéd ritmusát, mert az ujjak mozgatása több időt vesz igénybe, mint a hang kimondása. Ezért ott, ahol használják, csak a beszédtanítás kezdeti szakaszában alkalmazzák. Magyarországon az iskolai ok-

tatás során az ujj-abc jeleit nem használják, ennek következtében nálunk a siketek között ez a jelrendszer nem ismert.

A jelhasználat lehetőségei

A siketek a jelbeszédet általában sorstársi közösségen belül használják. Azonkívül a családban, a munkahelyen vagy — jeltolmács közreműködésével — hivatalos ügyeik intézésekor.

A sorstársi közösségen belül az egymás közötti beszélgetéskor vagy gyűléseken, előadásokon alkalmazzák. Az előadások közül kiemelésre kínálkozik a siket színjátszók jelhasználata. A siketek a színházi előadásokat nem értik,

ezért amióta siket közösségek szerveződnek, egyik legelső működési területük az amatőr színjátszó mozgalmak kialakítása. Az előadásra kerülő darabok szövegét a siket színjátszók hangtalan artikulációval mondják, amit kézjelekkel kísérik. A hangos beszédet narrátorok közvetítik azért, hogy a nagyothallók és a halló nézők is megértsék az előadást. Egyes országokban önálló siket színházak működnek, Magyarországon ilyen jellegű amatőrmozgalom van. A fogalomjelekkel történő előadást a külföldi siketek is megértik. A siketek halló családtagjai általában megtanulják, de a siketek halló gyerekei már a beszédük megtanulásával egyidőben is használják a jeleket.

Azok a munkatársak, akik huzamosabb ideig együtt dolgoznak siketekkel, szintén megtanulják elsősorban a munkafolyamatokkal kapcsolatos jeleket.

A hivatalos ügyek intézése során jeltolmácsok működése biztosítja a pontos megértést. A jeltolmácsok siketek gyerekei, akik jelelni tudnak, de általában nincs szakképzettségük. Magyarországon még nincs tolmácsképzés és vizsgáztatás. Az amatőr jeltolmácsok

működése remélhetőleg már csak átmeneti, mert várhatóan megindul a jeltolmácsképzés a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán. A képzés során siketekkel foglalkozó szakemberek és nyelvészek közreműködésével megoldható lesz a jelek tökéletesítése és egységesítése, mert a képzés alapja a világszövetség által szorgalmazott egységes jelrendszer. Ahhoz azonban hosszú időnek kell még eltelnie, hogy általánosan elfogadott és használt legyen az egységes jelrendszer — amit egyébként hozzá kell még igazítani a magyar nyelvtan szabályaihoz.

Egyetlen szakembernek sem szabad elfelejtenie azt, hogy az a jó, ha a siketek által használt jel csak segítője a beszédnek, illetve a beszéd megértésének. A halló egyénektől és közösségektől szép gesztus, ha alkalmazzák a siketek által használt jeleket, de azok megtanulását elvárni nem lehet. Ezért arra kell törekedni, hogy minden siket szépen, érthetően beszéljen, a beszédet jól olvassa le a szájmozgásról, mert csak ezáltal érhető el társadalmi integrációjának minél tökéletesebb megvalósulása.

ABSTRACT: Basic requirements of the social integration of the deaf include the abilities to read from the mouth and to speak understandably. If they want to learn our mother tongue and understand the concepts they have to go to a special school where not only words but also sings from the material of the language.

Füzes János

Nézem, de nem hallom

A hallássérültek és a televíziózás

Különös műsorra lehettek figyelmesek a magyar tévénézők 1981 januárjában. A hazai televíziózás történetében elsőként, a képernyő jobb felső negyedében kézjeleket alkalmazó és hangtalanul „tátogó” tolmács „fordította” az épp elhangzó szöveget. Az MTV Pécsi Stúdiójának „Sorstársak” című műsora, az említett kísérlet gazdája azóta következetesen vállalja a verbális kommunikáció kézjeles tolmácsolását vagy feliratozását.

Statisztikák és becslések szerint Magyarországon több mint ötszáz ezer hallássérült és siket él. Ez gyakorlatilag annyit jelent, hogy az aktív televízió nézők tíz százaléka az auditív információk jelentős részét nélkülözni kénytelen. Így számukra a televízió mint dominánsan vizuális információ-továbbító eszköz, vezető szerephez jut a tömegkommunikáció terén. E lehetőség kihasználatlansága az egyik fő oka annak a levéláradatnak, amely évek óta a televízióhoz érkezik, első helyen követelve a feliratos filmek gyakoribb vetítését, hogy egyéb szolgáltató jellegű műsorkívánságokat ne is említsünk. Magyarázatra egyáltalán nem szoruló indokaikat szinte minden esetben külföldi — kanadai, svéd, osztrák és nyugatnémet — példákkal támasztják alá. Ezekben az országokban ugyanis — bár egyáltalán nem olesó szolgáltatásként — ez a nyomasztó és a társadalmi kizorítottság érzetét keltő gond már a megoldás útjára lépett.

A szocialista országok siketek és nagyothallók szövetségeinek ötödik nemzetközi szimpozionján Simor Tibor: A jelkultúra fejlesztésének szükségessége az emberi kapcsolatok szempontjából című előadásában ezt mondta: „Milyen nagy segítséget nyújtana például, ha a televízióban egy-egy félórás műsor keretében olyan gyógypedagógiai mód-

szereket mutatnánk be, amelyeket a siket kisgyermek halló szülei eredménnyel alkalmazhatnak a nevelés során.”

A kérések és az időnkénti indulatok jogosságához eddig sem fért kétség, mégis, csak alig egy éve történt meg az első, botladozó lépés. Várhatóan rögtön út elé nézünk, hiszen a szinkronhoz szoktatott magyar televízió nézők többsége bizonyára ragaszkodik a nem feliratos filmekhez. Olyan nemzeti filmes tradíció ez, melyet nehéz feladni. Helelyességéről most talán ne essék szó! Nem is biztos, hogy a szinkron megszüntetése vagy jelentős csökkentése az igazi megoldás . . . Természetesen azért akadnak feliratos filmek, de azok inkább csak tovább erősítik a hiányérzetet. (A szinkronpártiak klasszikus, nem egészen alaptalanul emlegetett ellenérve a feliratok minőségének valóban gvenge kivitele, esetenként olvashatatlansága, melyet még tovább ront az átlagos tévékészülékek minősége.)

A legmegfelelőbb jelkód alkalmazása nemcsak a kommunikációs hálózat új fegyvertárát nyitná meg, hanem a szocializálási folyamat igen hatékony eszközeként lenne felhasználható. Miként várhatjuk a hallássérültek társadalmi beilleszkedésének meggyorsulását, ha a (tömeg)kommunikáció hiánya épphogy kirekeszti őket a hallók

Vacsora, I.

Vacsora, II.

közösségből. Nevelésük, oktatásuk sikeressége pedig ezen is múlik. Társadalmi érvényesülésük és elégedettségük mércéje ez egyben — állapította meg a csehszlovák Jaroslav Paur a már korábban említett szimpozionon. F. L. Wells szerint: „Semmi nem volt az emberiség fejlődésére olyan nagy hatással, mint a gondolatok cseréje és kölcsönös megtermékenyítése, melyeket a beszéd-szimbólumok tettek lehetővé. Az egész nevelési folyamat bizonyos értelemben semmi egyebet nem jelent, mint megtanulni azt, hogy ezeket a szimbólumokat miként lehet kölcsönös kapcsolatba hozni egymással.”

A televíziós kommunikáció esetében nem arról van szó, hogy A és B kommunikálnak egymással, hanem az információ-közlés egyszerűbb, egyirányú változatáról, amikor a hangsúly az információra esik. Az információ fontossága pedig tovább növekszik, ha a tele-

víziót mint a leghatékonyabbnak nevezett tömegkommunikációs eszközt a rehabilitáció szolgálatába akarjuk állítani. Különösen sarkítottá válik a probléma, ha elfogadjuk dr. Göllesz Viktor megállapítását, hogy a hallássérültek a felnőtté válás előrehaladtával egyre inkább mellőzik az olvasást, a könyvet.

A televízió felelősségét a következő összegezés talán megfelelően bizonyítja: nem, vagy csak keveset olvasnak, tehát könyv, újság aligha jöhet számításba; rádiót fiziológiás hiányosságaik miatt nem hallgatnak; a mozikkban is mind kevesebb a feliratos film, ráadásul a mozi nem is igazán információ-szerzési alkalom. A televízió lehetne csaknem az egyetlen olyan tömegkommunikációs információs forrás, amely az olvasástól elszokott vagy elrettent hallássérültet változatos képi információival és adekvát kommunikatív lehetőségekkel (feliratozás, jelelés) tájékoz-

tathatná. Természetesen már korántsem csak a játékfilmekről van szó, hanem az élet mindennapi dolgaiban eligazodni segítő szolgáltató programokról is.

A Magyar Televízió Pécsi Stúdiója a „Sorstársak” információinak továbbítására alapvetően két megoldást alkalmaz a technika függvényében (film vagy telerecording) csaknem egyenlő arányban: feliratozást és kézjelelést. Azonban már az első adásokat követően, még a műsor végleges struktúrájának kialakulása előtt indulatok és vélemények csaptak össze arról, hogy az imént említett információ-átadási módok melyikét célszerűbb alkalmazni. A vita nem újkeletű. Több mint száz évvel ezelőtt, a hallássérültek 1880-as milánói világtalálkozásán már hadra kelt egymással a két nézet. Inkább felállva, mint elutasítva a viták motí-

vumait, az alkalmazott módszerek hiányosságait, az is tagadhatatlan, hogy e téren a szerkesztés a mai napig tancstalan. Azonban a Hallássérültek Országos Szövetségén kívül sem elméleti, sem gyakorlati segítséget nem kaptunk. A legmegfelelőbb megoldásnak elsősorban az alkalmazása és nem a kidolgozása a feladatunk, hiszen erre szakavatott gyógypedagógusok vannak. (A közös munkára szívesen vállalkoznánk.)

Ami vitathatatlan: a nézetektől függetlenül a siketek nagy többsége alkalmazza a jelbeszédet, még akkor is, ha eredményeik vannak a hangos beszéd terén. Ez utóbbit részben az iskola kényszere, részben pedig a hallók rokonszenvének kivívása érdekében használják. A jelbeszéd az elmúlt évszázad alatt nem szűnt meg és létjogosultságát vitatni már hiba, de mindenható-

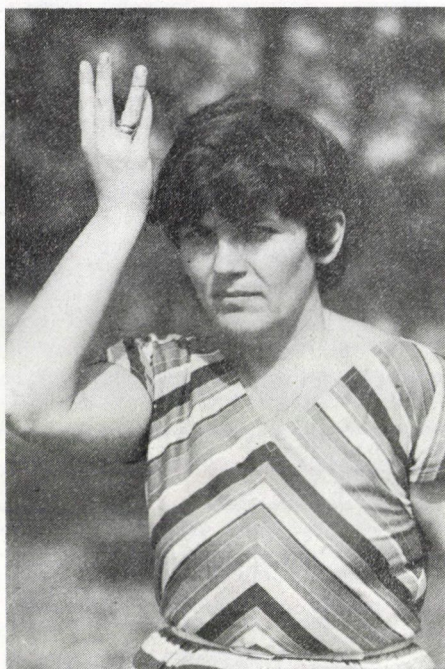
Néz

Örvény

Gépirás

Fejdísz

sága mellett sem törhető lándzsa, különösen nem a lehetséges mértékű hangos beszéd elsajátításának rovására. Dr. Göllesz Viktor írta: „Egyre nyilvánvalóbb, pótolhatatlan szerepüket nem lehet eléggé hangsúlyozni. A diktilémákban és a jelekben rejlő potenciális lehetőségek természetesen csak akkor válnak a hallássérültek kommunikációja számára is valóságos lehetőséggé, ha nem kizárólag hallássérültek birtokolták azokat, hanem jól képzett tolmácsok is rendelkezésre állnak.”

A megállapítás 1974-ben kelt... Jelenleg mindössze két *halló* jeltolmács áll rendelkezésünkre a műsorok elkészítéséhez. (Az MTV Pécsi Stúdiója még 1982-ben ötrészes sorozatot készített „Hogyan beszéljünk siket embertársainkkal?” címmel. Természetesen ez sem jelenthet megoldást, csupán kísérlet az akadályok lehetséges leküzdésére.)

A jelelés alkalmazásakor a műsor készítői arra számítanak, hogy a jeltolmács kézjelein kívül szájról olvasás is történhet. Rendkívül fontos ez, hiszen a jelbeszéd csupán 3000–4000 jelet tartalmaz, és a Siketek Világszövetsége által szerkesztett „GESTUNO”, a taglejtések könyve is csak 2000 nemzetközileg elfogadott kézjelet sorol fel. A jelenleg használt jelrendszer jellegéből fakadóan fejletlen, fogalmi, tartalmi állománya sohasem veheti fel a versenyt a hangnyelv lehetőségeivel.

Ázt hihetnénk, hogy a feliratozás, mert ez látszik a leginkább problémamentesnek, egyszerűen és végérvényesen megoldja a gondokat. Azonban itt sem lehet szó a szolgálhúségű fordításról. Bizonyos nyelvi rendszerek a siketek számára semmit sem jelentenek, egyes szavak fogalmi állománya érthetetlen. A közölni kívánt tartalmat igen gondos és értő egyszerűsítéssel kell a

végző felirat formájába fogalmazni. A kívülálló — a halló — számára ez csaknem megoldhatatlan feladat.

A Csehszlovák Televízió „Ozvena” (Visszhang) címmel sugároz műsorokat 1980 óta, melyeknek részletes tartalmát a hallássérültek folyóirata, a Gong rendszeresen közli. Ugyancsak e folyóiratban kis szótárt is közzétesznek, amely megmagyarázza a műsor nehezebb szavait, fogalmait. Az ötlet feltétlenül követendő lehetne.

Milyen információ-szerzési lehetőségeket kínál a „Sorstársak” magazinműsor a hallássérülteknek (nyomban hozzátéve, hogy nemcsak nekik készülő)? Mindenekelőtt számukra is érthető, a verbális kommunikációt pótló jeltolmácsolást vagy feliratozást. Ebben a jelenleg havi húsz percben (az adást követő héten a 2-es csatornán megismételve) a hallássérülteket érintő fontos hírek, hasznosítható újdonságok és érdekvédelmi fórumok kapnak helyet. Természetesen ez elenyésző mennyiség a Magyar Televízió műsortengereiben, s az információk többsége továbbra is csak a hagyományos módszerekkel áramlik. Ennek ellenére változás remélhető. Bizonyos mértékig általánosan is növekedhet a feliratos filmek száma, a „Sorstársak”-ban is több, hallássérülteknek szóló anyag kaphat helyet, és biztató tapasztalatok szerint más műsorok ugyancsak törekednek a fontosabb információk feliratos kiemelésére.

Nem minden hallássérült szorul központi intézkedéstől függő megoldásra. A nagyothallók gondja például már egy egyszerű, a készülékhez csatlakozó fülhallgatóval is jelentősen csökkenthető. Jó volna, ha a kereskedelemben állandóan kapható lenne a több méteres zsinórral ellátott változata. Az igazi megoldás a vezeték nélküli típus, melyből időnként már vásárolható is az üzletekben.

A hallók és nem hallók közötti vitát, hogy szinkronizált avagy feliratos legyen a film, továbbá, hogy a felirat ne zavarja azokat, akiknek nincs szükségük arra, az oldaná meg, ha megvaló-

Örvény

ulhatna a másutt széles körben használatos teletex. Éppen a Jel-Kép egyik írásában (Pető Gábor Pál: Újság a képernyőn) olvastuk: „Az ő számukra valóságos jótétemény lenne, ha a televízióban — amely kizárólagos elektronikus tájékoztatójuk és szórakoztatójuk — a számukra nem hallható szövegek megjelenének. Nekik még a magyar nyelven beszélő film is csak felirattal érthető! Mivel a feliratozás költséges és kissé lassú eljárás, a képűjság technikájával gyorsan és olcsón el lehet készíteni a feliratokat: minden előre szalagra rögzített műsorhoz, legyen az film vagy híradó, elkészülhet a felirat. Ilyenkor a képűjság egy oldalára csak egy-két sor kerül, és ezt hozzáigazítják a szalagra rögzített műsor sugárzásához.” Ugyancsak e lap hasábjain Horvát János ausztriai tapasztalatai nyomán Teletext — avagy

(ni) újság a képernyőn című cikkében írja: „... bizonyos, már előre jelzett filmek feliratai a gyengénhallók számára egy gombnyomással rákopírozhatók az adásképre.” Nyomban hozzátehetjük, hogy ez utóbbi az egyetlen véglegesnek tekinthető megoldás, mert a felirat a képernyőn csak a néző kívánságára jelenik meg.

A jelelés állandó alkalmazása több televíziós-esztétikai és műsorkészítési problémát is felvet. A jövőben vizsgálandó a jeltolmács képernyős elhelyezéseinek kérdése, annak mérete, aránya a hasznos képhez. Interjúk, riportok esetében általában a jeltolmács fejezi be később a „fordítást”, így az alanynak azt rezzenéstelen arccal kell végigvárnia. Mivel tölthető ki ez a holtidő, ha egyáltalán ki kell tölteni? Komoly gondot jelent a szinkrontolmácsolással, egyidejű jeleléssel felvett anyagok montírozása (vágása) éppen az imént említett időeltolódás miatt. Lehetséges-e például a nem interjú- és portréjellegű

műsorok jeltolmácsolása, amikor tárgyak, tájak stb. és a tolmács között kell a figyelemnek megoszlania. Egyáltalán: mikor alkalmazzunk jeltolmácsolást és mikor feliratozást? Rendkívül fontos a jó láthatóság, hiszen a jeltolmács az esetek nagy többségében a képernyőnek mindössze a negyedén látszik. Az átlagnál jobb arcmegevilágítás, a szájvonal kellő hangsúlyozása, a ruha tónusának, mintázatának kiválasztása, amely a jelelő kéz hátteréül szolgál — a jobb érthetőség egyenként apró, összességét tekintve azonban rendkívül lényeges összetevői. A felsorolást itt csak abbahagyni lehet.

Félmilliónál több néző mindennapos gondjaiba (s ebbe természetesen a műsorkészítők nehézségei is beleértendők) szerettünk volna bepillantást engedni. Televíziós kommunikációs problémáink megoldásának csak halasztása lehetséges, ha lehetséges egyáltalán.

ABSTRACT: Hungarian viewers could see an interesting program in January, 1981. For the first time in Hungarian television broadcasting, in the upper right corner of the screen a voiceless interpreter „translated” what was said into hand signs. The program titled „Sorstársak” of the Regional Studio of Hungarian Television in Pécs, which began this experiment, has been consequently interpreting with hand signs or subtitling verbal communication since that time.

Vásárhelyi Miklós

Az Est-lapok

Az Est-lapok sajátos szerepét és hatását, a nagyszabású sajtóbirodalom alapítójának és urának, Miklós Andornak a személyét nemegyszer tette már mérlegre a magyar sajtótörténet. Az eddigi vizsgálódások azonban hiányosak, gyakran elfogultak. Vásárhelyi Miklós új szempontokat vet fel tanulmányában, s témáját körültekintő alapos-sággal dolgozza fel.

Az *Est* című bulvárlap születésétől (1910) megszűnéséig (1939) a XX. század első felének legkorszerűbb, legnagyobb példányszámú és legolvasottabb magyar polgári napilapjává fejlődött. Közel három évtizedes megjelenése során e népszerű és váltakozó sorsú bulvárlap alapjaira épült az ország legnagyobb újságkonszernje, *Az Est Lapkiadó részvénytársaság*, amely három napilapot foglalt magában, ezenkívül a legnagyobb és legkorszerűbb nyomdaüzemet és a legtekintélyesebb könyvkiadó vállalatot. A hatalmas méretű tömegkommunikációs és kulturális kombinát a harmincas évek végére elfoglalta a mai Rákóczi út, a Lenin körút, a Dohány utca és az Osváth Ernő utca határolta háztömböt. Bár a nap különböző szakaszaiban megjelenő újságok — reggel a *Pesti Napló*, délben *Az Est*, este a *Magyarország* — különböző lapfejek alatt jelentek meg, a nyomda és a könyvkiadó vállalat pedig megtartotta régi elnevezését, a patinás *Athenaeum* címet, a köztudatban a teljes vállalkozás *Az Est*-hez és alapítójához, Miklós Andorhoz kötődött. Az azonosítás teljes mértékben tükrözte a valós helyzetet. A három napilap, a nyomda és a könyvkiadó, valamint több fontos és gazdaságilag jelentős kiegészítő üzem ugyanis valóban Miklós Andor tulajdona volt, s 1933 decemberében bekövetkezett haláláig ő töltötte be a hatalmas, széles kiterjedésű vál-

lakozás teljhatalmú szellemi és gazdasági irányítójának szerepét is.

Vitathatatlan, hogy Az Est-lapok és az Athenaeum nagy szerepet játszott a legújabbkori magyar történelemben: a politikában, a művelődéstörténetben és a kultúrában egyaránt. Hatása jelentősebb volt akárhány nevesebb politikusénál, párténál, társadalmi szervezeténél. Emellett Miklós Andor szándéka és tudatos törekvése folytán vállalkozásai szüntelenül a szokatlant, az újat, a váratlant, a feltűnést keresték, és ezzel újra meg újra szenvedélyes polemikákba, heves harcokba keveredtek, nemegyszer a fizikai erőszakig éleződő támadásoknak lettek célpontjaivá. Annál feltűnőbb, hogy jelenkori történetírásunk és irodalomtörténetünk alig foglalkozott Az Est-komplexummal. Ha mégis érintette, többnyire mellékesen, más témáról szóló mű vagy kézikönyv keretében és rendszerint egyoldalúan és történelmietlenül. Az így kialakult kép természetesen hézagos, torz és ellentmondásos.

Csak egy példát emlíünk annak illusztrálására, hogy a végletes, elfogult, önkényes értékítéletek milyen zűrzavart kelthetnek. Nagyjából egy időben jelent meg két érdekes és információkban gazdag írás, amelyek témájuknál fogva kapcsolódnak az Est-lapokhoz: Lengyel Géza: *Magyar újságmánások* című kötete (Akadémiai Kiadó, 1963) és Dersi Tamás: *A rejtélyes doktor* című

monográfiája (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965). Mindkettő egyértelműen elítéli, megbélyegzi a kalandor, jellemtelen, pénzhajhász lapcézárt, Miklós Andort. Dersi Tamás — helyesen — igen nagyra értékeli a „rejtélyes doktor”-t Mikes Lajost, Az Est-lapok irodalmi rovatának vezetőjét, méltányolja a progresszív magyar irodalom és kultúra pártfogolása és felvirágoztatása körül szerzett érdemeit, ám beállítása szerint Mikes, aki egyébként Miklós Andor egyik legközelebbi és legbizalmasabb munkatársa volt, mindezt főnöke szándékától függetlenül, szinte annak ellenére, legjobb esetben kihasználva a tulajdonos-főszerkesztő profitéhségét és parvenü feltűnési viselkedését, valószínűsítette meg, és az értékes irodalmat valószínűsítte meg a lapok hasábjaira. Úgyanakkor Lengyel Géza vitriolba mártott tollal bírálja Az Est Hármaskönyve című, évente megjelenő kiadványokat, amelyeket az üzlet és az irodalom összefonódása jellegzetesen ellenzenyes tüneteiként marasztal el és elrettentő példákat kitéve az 1928-as, kétkötetes, 800 oldalas ajándékkönyvet (Az Est-lapok olvasói ingyen kapták), amelyet éppen *ugyanaz* a dr. Mikes Lajos szerkesztett. A kötet címe: *Divat és kultúra*, s Lengyel Géza „leleplezi”, hogy a neves írók, Molnár Ferenc, Szabó Lőrinc, Tóth Árpád, Szomorj Dezső, művészek, tudósok írásait a szerkesztő miképpen szinkronizálja a különböző „példátlan arányú érvágást” jelentő vállalati hirdetésekkel. Elítéli, hogy Hevesi Sándor színvonalas színházi cikkét a fővárosi színházak hirdetései követik. „*A legtöbbnek hirdetése — jegyzi meg a szerző — egy-két mondat.*” Majd felteszi a kérdést: „*Szüksége volt erre a színháznak?*”, s meg is válaszolja, „*aligha*”, ám hozzáfűzi: „*De szüksége volt Az Est-nek, nem hagyott az ki sem kicsiny, sem nagy halakat és ezek a halacsák jól tudták, hogyha nem adják föl az elképesztően drága hirdetéseket, akkor az intézet nivója hamarosan süllődni fog — legalábbis a konszern lapjai szerint.*” Az inszINUÁCIÓ egyértelmű. Az Est-lapok kritikusai — a kiváló

Mikes Lajos szellemi irányítása alatt — bírálatukat ahhoz igazítják, hogy egyes színházak mennyit spendálnak hirdetésre a Mikes szerkesztette Hármaskönyvben. Csak emlékeztetőül jegyezzük meg, Az Est-lapok műkritikusi gárdáját olyan nevek fémjelezték, mint *Kárpáti Aurél*, *Ambrus Zoltán*, *Szabó Lőrinc*, *Tóth Árpád*, *Bródy Sándor*, *Molnár Antal*, *Tóth Aladár*, *Lyka Károly* . . . Még tréfának is rossz! De természetesen nem helytálló az a feltételezés sem, hogy Mikes Az Est-lapok irodalmi rovatát Miklós Andor intenciói ellenére szerkesztette oly elismerésre méltóan. A valóság az, hogy Mikes Lajos nagyvonalú, sokrétű kultúrpolitikája szerves része volt Miklós Andor üzleti politikájának és Az Est-lapok sikerének. A lapkonszern pedig sokkal nagyobb hatalom annál, semhogy rákényszerüljön a Lengyel Géza említette karcjáraskodásra és akárcsak megkísérelje az integritásáról híres Mikes és neves magyar írók bevonását ilyen kicsinyes, olesó praktikákba. Más, sokkal bőségesebb forrásokból táplálkozott Az Est-lapok gazdagsága. Miklós Andor nem kócerájós zuglap-szerkesztő volt, hanem kapitalista nagyvállalkozó, újságmágnás. Hogy Lengyel Géza hasonlatánál maradjunk, a tőkés „halastó” egyik nagy ragadozója, cápája.

*

Nem kevésbé ellentmondásos Az Est megítélése a korabeli sajtóban és a közéletben. Egyformán heves támadások érték mind a marxista, a radikális, a demokratikus baloldali, mind a konzervatív, a reakciós, klerikális és szélsőjobboldali sajtó részéről. Különösen kiéleződött a helyzet a konszern létének legválságosabb szakaszában, az ellenforradalmi korszak első éveiben, 1919 és 1920 között. A szélsőjobboldal lapjai, az *Új Nemzedék*, a *Szózat*, *A nép* a későbbi göbbelsi propaganda hangján gyalázták Az Estet, Miklós Andorról

például A Nép még 1924. május 6-i számában is ezt a hajmeresztő képtelenséget írta: „*Ennek az embernek a bűnlajstroma kimeríthetetlen, nevéhez fűződik az 1918-as összeomlás, ő felelős a frontok felbomlásáért, ő felelős a bolsevizmusért, felelős mindenért, ami Magyarország legszomorúbb napjaiban történt.*” A legagresszívabb szélsőjobboldali, fajvédő társadalmi szervezet, a maga idejében ropant befolyásos Ebredő Magyarok Egyesülete 1921. június 10-én a Pallas nyomdában röpiratot nyomtatott Az Est bűnlajstromáról. Ebben a pamfletben többek között kijelentik: „*Vádoljuk Az Estet a történelem, a magyar szenvedések és a magyar megtorlás hatalmasai előtt a leggyalázatosabb, a legterveszerűbb és a leghatásosabb hazaárulással.*

Vádoljuk mindazokat, akik megalapították és minden középkori ocsmányságnál gyilkosabb sorait éveken át, nap nap után papírra vetették . . . Vádoljuk azt Az Estet, amelynek felelős szerkesztője minden Wilsonnál és Clemenceaunál nagyobb mértékben felelős katasztrófáért.” Tömören: Écraszef infame! Az Ebredő Magyarok már korábban, március 15-én nagygyűlést tartottak a Vigadóban és a Petőfi téren, s a szónokok olyan hatásosan uszítottak a baloldali sajtó ellen, hogy a felbőszített tömeg megröhamozta az Athenaeum épületét. De figyelemre méltó, milyen beállításban számolt be erről az eseményről a baloldali emigráció korabeli legjelentősebb orgánuma, a Bécsi Magyar Újság március 15-i keltezésű száma. „*A vigádói nagygyűlés után az Ebredő Magyarok csak azért nem intéztek erős támadást az Athenaeum ellen, mert az Est-konzern lapjai felszaladtak barátjukhoz, Horthy Miklóshoz. Horthy Miklós megnyugtatta barátját, hogy nem kell komoly támadástól tartania, és hogy ő különben is gondoskodik a rendőrség útján Az Est, a Pesti Napló és a Magyarország védelméről.*” A szövegelemzés kétséget ébreszt az értesülés pontossága és hitele felől („konzern lapjai” szaladtak fel; Horthy megnyugtatta „barátját”; Horthy egyrészt tudja, hogy „nem kell komoly támadástól tartani”, tehát beavatott a

terrorakcióba, másrészt hatékony védelmet ígér és nyújt). De nem is ez a lényeg, aminthogy a szélsőjobboldali demagógia jelentősége sem annak valószínűségéből fakad. A múlt dokumentumai is azt bizonyítják, hogy a baloldali emigráció szinte ugyanolyan szenvedéllyel ostromozta Az Est-lapok opportunizmusát, konformizmusát, kollaborációs ügybuzgalmát, mint az ellenforradalmi rendszer terrorját, rágalmaikat, képmutatását.

Gábor Andor 1920-ban így jellemezte Az Estet: „*Dideregve az agyoncsapás félelmétől, Miklós Andor, a kufárkodás és a szétrohadás legutolsó stádiumában kukacoskodó magyar sajtófékely lapban, 'Az Est', e nemzetiszű mérgezett klozettpapíron, mely már minden rendszer jegyében a használat után van, cikket közöl, amiben Horthy kormányzó nyilatkozik. . .*” (Gábor Andor: Így kezdődött. . . Hungária. 1945. 59.1.) Amikor a szélsőjobboldal a lap és főszerkesztője fizikai megsemmisítését követelte, Göndör Ferenc 1921. február 21-én így írt Bécsben Az Ember című hetilapban: „Nem kár Az Est-ért, döglőjön meg.”

Az ellenforradalmi terror vérgőzös, gyűlölködő légkörében tombolt a vad demagógia, burjánzott a felelőtlen uszítás; a levert forradalmak vereséghangulata és a tehetetlen elkeseredés indulata, az emigráns pszichózis pedig eredményezhetett bizonyos szemlélettorzulásokat, aránytévesztést, túlzást, de lényegében politikailag érthető és motivált volt mind a szélsőjobboldal végzetes agresszivitása, mind a forradalmi és demokrata baloldal nyugtalan-sága, gyanakvása és bizalmatlansága. Félreismerhetetlen volt ugyanis kezdetől fogva Az Est-lapoknak az a szívós igyekezete, hogy integrálódjanak az ellenforradalmi rendszerbe és a rendszer konszolidációjának aktív részeivé váljanak. Az idők múlásával mind nyilvánvalóbb lett, hogy ezt a törekvésüket siker koronázza. A tendencia joggal nyugtalanította a szélsőjobboldalt. Hiszen ez azt jelezte, hogy az ellenforradalom rohamcsapa-

tainak, a terroristáknak, a különítményeseknek, a különböző fajvédő, szélsőséges szervezeteknek politikailag bealkonyul. Ha a kormány a konszolidáció érdekében megtűri a liberális sajtót, akkor a szélsőjobb útjában áll e folyamatnak: terhére lesz Horthynak, Bethlennek, Telekinek, akiknek e csoportok szövetsége a fehérterror kedvezőtlen külföldi visszhangja miatt amúgy is kényelmetlenné, kompromittálavá vált. A különítményesekre, miután terrorjukkal megteremtették a konszolidáció alapját, többé nem volt szükség. A vad kirohanások, a terrorcselekmények, „vádiratok” tehát — közvetve — a kormányak szánt figyelmeltetések is voltak.

A forradalmi baloldal viszont jogosan föltételezte, hogy Az Est szalonképességének ára a szocializmus és a polgári radikalizmus iránti egykori rokonszeny megtagadása, elárulása lesz. Ennek meglátásához egyébként nem is kellett jóstehetség, hiszen Az Est-lapok már 1919 őszétől megkezdték a kommunisták és a Tanácsköztársaság elleni uszítást, és mindenfajta kibítvóval és utólagos szidalmazással igyekeztek feledtetni októberista kompromittáltságukat. Csakhogy ez a gyalázat nem Az Est magánbűne volt — a közérkölesöket tükrözte: a magyar liberális burzsoázia gondolkodásának és magatartásának volt a kifejezője.

A politikai kétarcúság, a köpönyegforgatás, az árral való úszás szinte szinonimája lett Miklós Andor személyiségének és Az Est-lapoknak. Nem is alap-talanul. Különösen szemléltetően bizonyítható ez a szellemi kufárkodás a válság esztendeiben, a történelmi sorsfordulók idején, 1914 és 1921 között. Innen ered Az Est rossz híre. Mert való igaz, hogy az első világháború kitörésekor Az Est, beilleszkedve az egész sajtó kórusába, diadalittasan üdvözölte a hadüzenetet, majd alaposan kivette a részét a háborús hangulatkeltésből, hogy azután 1916-tól, amikor megint a győzelembe vetett feltétlen bizodalom, hangfogóval tompítsa lelkesedését, kritikus, szkeptikus észrevéte-

leknek is teret adjon, majd *közvetlenül* az őszirózsás forradalom előtt, 1918 októberében (!) — ugyancsak a polgári sajtó többségének példáját követve — *Károlyi* Mihály oldalára állt. Kezdetben nem maradt ki a polgári forradalom dicsőségét zengők, szinte unisono karából, de később, látván az elkésett kísérlet kilátástalanságát, bíráló hangnemre váltott át — akárcsak laptársainak java része. Még a Tanácsköztársaságnak is följánlotta szolgálatait. Hasztalan, mert előbb államosították, majd megszüntették. Az Est sem került el sorát — a többi polgári laphoz hasonlóan. S tény az is, hogy 1919 novemberében Az Est volt az első fővárosi lap, amely hosszú, reprezentatív, alázatos és visszataszítóan törleszkedő interjút közölt Horthy Miklóssal, hogy aztán addig „bizonyítson”, míg sikerül kisajátítania „őfelsége végtelen lojális ellenzékének” kiváltságát. Mindez tagadhatatlan valóság. A hitelesség kedvéért azonban egyetlen „apró” kiegészítésre szorul e kétségbevonhatatlan, dokumentumokból összerakott portré. E képnek nincs mélysége, hiányzik vagy elmosódott a történelmi háttere. Mert ellentétben az őt ért támadásokkal, Az Est csekély mértékben volt a korabeli közvélemény alakítója, hanem inkább annak tükrözője. Tömegkommunikációs tömegtermék volt, újság-árucikk. Legfőbb törekvése a kelendőség; a színvonal, az értéktéremtés és a befolyásolás is ennek volt alárendelve. A közönség ízlését elsősorban nem fejleszteni, hanem kiszolgálni kívánta. Tünet volt Az Est. Fróteljes és szembeszökő színfoltja korának, ez a kor pedig — s ezt nem szabad szem elől téveszteni — a magyar tőkés társadalom fellendülésének, virágzásának, háborús válságának, megrendülésének, majd stabilizációjának és újabb gazdasági és politikai válságának korszaka volt. Ebben a periódusban Az Est-kon-szern egy társadalmi réteg, a liberális burzsoázia érdekeinek volt kifejezője és képviselője. Csak e társadalmi-történelmi összefüggés keretében elemezhetők hibái és erényei.

Toldy István, a hazai nemzeti polgári liberalizmusnak egyik legmarkánsabb képviselője találón jegyezte meg koráról: „politikánk, államunk ugyan liberális, társadalmunk azonban rendi és konzervatív”. A magyar liberális polgárság társadalomszemlélete valóban konzervatív, retrográd volt — s e megállapítást kiegészítve tesszük hozzá —, nemzeti politikája pedig nacionalista, mint az egész magyar uralkodóosztályé. Ez a bírálóat azonban nemcsak a magyar polgári liberalizmusra érvényes. Sőt, nem is csak Kelet- és Közép-Európára alkalmazható. A polgárság hatalmának megszilárdulásával és a munkásmozgalmi kibontakoztatásával egyetemes méretekben mind kirívóbbá vált a liberális polgárság *elvi, eszmei programja* és annak gyakorlati alkalmazása, *politikája* közötti diszcrepancia. Gondoljunk csak a liberalizmus klasszikus példaképének tartott Angliára, ahol a birodalmi politika kérdésében és a társadalmi reform ellenzésében a konzervatív és a liberális párt között annyira elmosódott a különbség, hogy a két világháború közötti időszakban a liberálisok gyakorlatilag elveszítették létezésük jogsultságát. Amennyire indokolt és szükséges tehát a polgári liberalizmus elemző bírálata, annyira felszines és leegyszerűsítő ez a beállítás, amely a kor meghatározó eszmeáramlatának válságjeleit, torzulásait egyének jellembeli fogvatkozásaira, nemzeti sajátosságokra vagy intézmények, vállalatok működésére korlátozza.

*

Évtizedek távlatából Miklós Andor pályája rendkívülinek, kalandosnak, szinte megfejthetetlennek tűnhet. A maga korában archetípusa a polgári karriernek. Egyszerű, zsidó család gyermeke. Apja, Klein Sándor árverési ügynök, nem tudta neveltetni. A kereskedelmi iskolát sem végezte el. Tizenöt

éves korában kezdett dolgozni, mint nyomdai kifizető. 1903-ban hirdetési ügynök lett a Pesti Naplónál, majd a közgazdasági rovat munkatársa, végül a rovat vezetője. Itt alapozta meg pályáját. Ebből a pozíciójából építette ki azokat az ismeretéseket, kapcsolatokat, amelyeket utóbb oly gyümölcsözően kamatoztatott, itt teremtette meg az önálló lapalapítás anyagi feltételeit. Ebben az időben ugyanis bevett szokás volt, hogy bankok, vállalatok, cégek *átalányban* részesítették a sajtót; ez érvényes volt az *egész* polgári sajtóra. A juttatás nagysága függött az egyes lapok elterjedtségétől, tehát határfokától, az újságnak a finanszírozóhoz fűződő kötelekétől, a szolgáltatás mértékétől (a hirdetés, reklám, évi mérleg), de nem utolsósorban múltott a kapcsolatot ápoló szerkesztő (rendszerint a közgazdasági rovatvezető) leleményességén. Az érdek kölesönös volt, a függés kétoldalú. A sajtónak szüksége volt a tőke támogatására, de a magánvállalkozásnak is fontos volt, hogy minél szélesebb teret nyerjen a tömegkommunikáció akkori *egyellen* eszközének, a sajtónak hasábjain. Az érdekek kölesönöségével párosultak a feszültségek, ellentétek, mivel a jelentősebb — s ezért a hirdetők szemszögéből is legértékesebb — lapok természetesen anyagi függetlenedésre, önállóságra törekedtek. A hitelintézetek, nagyvállalatok viszont igyekeztek minél szorosabban magukhoz kötni a gazdasági és politikai nagyhatalommá nőtt sajtót. A tőke és a sajtó viszonyát tehát ugyanaz a dialektikus mechanizmus jellemezte, mint a versenyen alapuló kapitalista gazdasági rendszer egészét.

Miklós Andor kitűnő közgazdasági rovatvezető volt. Érdekes, friss, jól informált rovatot szerkesztett. Beférkőzött pénzügyi hatalmasságok bizalmába, bepillantást nyert a tőkés gazdaság szövevényeibe és — busás pausálékát szerzett, amik után fölvette lapjától a szokványos jutalékot. Köztudott volt, hogy a bizalmas feladatokat ellátó újságíró-összekötők emellett a vállalatoktól is részesültek úgynevezett „sze-

mélyes”-ben. Bizonyos, hogy ez alól nem volt kivétel Miklós Andor sem. Sőt, konzernjének indulása is egy ilyen mozzanathoz kötődik. Miután a Pesti Naplótól a lap tulajdonos főszerkesztő, Surányi József 1910-ben elbocsátotta, azzal is vádolta volt munkatársát, hogy a vállalatoktól kapott pénzekből a jogos 15 százalékos jutalékon túl jogtalanul eltulajdonított nagyobb összegeket és „hírlapi revolverezéseket végzett”. Miklós Andor viszont egy festmény eladása kapcsán csalással vádolta meg Surányit. A két és fél évig húzódó becsületsértési pereskedés után Miklós Andor visszavonta panaszát, a kínos ügy kölcsönös kimagyarázkodással és sajnálkozással végződött. Mindkét fél célszerűbbnek vélte, hogy ne teregessék tovább egymás szennyését.

1910. április 15-én, pénteken egy óra-kor jelent meg Az Est első száma, az akkori szokás szerint másnapi, szombat április 16-i keltezéssel. Nem ez volt az első magyar bulvárlap. Megelőzte a század elején megindult, a Budapesti Hírlaptól kivált újságírók által szerkesztett, erőtlen és bátortalan kísérlet 1896-ban, az egykrajcáros, négyoldalas Esti Újság. Majd ezt követte 1905-ben a Pesti Napló és a Budapesti Napló volt szerkesztője, Braun Sándor által alapított A Nap. A közönség igényét jelezte, hogy már ennek a hírlapnak a példányszáma is meghaladta a százazretet, de az áttörés itt sem következett be, mert az eltökéltség nem párosult kellő rátermettséggel. Miklós Andor teremtette meg az első korszerű, nem is európai, hanem amerikai jellegű, nagy példányszámú, friss, informatív magyar bulvárlapot.

A bulvársajtó fogalmához általában pejoratív melléközöngé társul. Kétségtelen, nem rokonszenves e sajtó szenzációhajhászása, felfokozott üzletisége, tolakodó hangossága, az idegeket felborzoló, agresszív tálalása. E társadalmi vétkek alól nem mentesül Az Est sem. Az általánosító elmarasztalás lényege azonban tartalmi jellegű és joggal alkalmazható a bulvárlapok többségére — mai napig. A bulvársajtó általá-

ban eleven, felszínes, megbízhatatlan, silány, igénytelen, az olvasó alantas indulataira apellál. Ebből a szempontból Az Est — néhány konkrét, később megemlítenő eset kivételével — nem követte a világszerte elharapódzott gyakorlatot. Nagy szakmai felkészültséggel gyors, pontos, olykor rendkívüli hírszolgálatot nyújtott. Színvonalas olvasmányosságra törekedett. S bár többször súlyos, olykor szégyenteljes kompromisszumra kényszerült, fennállásának közel három évtizede alatt általában kitartott a polgári liberalizmus eszméinek védelmében.

Az Est megjelenése pillanatától csatát nyert. A legolvasottabb magyar hírlap lett. Példányszáma folyamatosan kétszázezer fölött volt, de elérte a félmilliót is. 1919-ig gyakorlatilag monopolhelyzetet élvezett, mint bulvárlap. Ez a kiugró siker szolgált kiindulásul Miklós Andornak sajtó- és kulturális birodalma kiépítéséhez. Ötvenezer korona alaptőkével indult. Ezt a személyes hitelt az Angol–Magyar Bank és Kereskedelmi Részvénytársaság nyújtotta, a bank egyik igazgatójának, a Miklóshoz hasonlóan görög tüzes karriert befutott Krausz Simon bankárnak a közreműködésével. A kölesönt Miklós Andor hamarosan visszafizette, részben az új lapból szerzett jövedelméből, másrészt a háborús infláció folytán szerzett oleszó pénzből. Ugyanezek a tényezők voltak forrásai meggazdagodásának.

Az Est szerkesztőségének indulásakor az Athenaeum nyomda és kiadóvállalat palotájában adott szállást, egy szűk kis helyiséget, amelyet Miklós Andor három írógéppel és három közvetlen telefonnal szerelt föl. Abban az időben ez rendkívüli technikai felkészültségnek számított. Ugyancsak tekintélyesnek számított az akkori viszonyok között a szerkesztőség létszáma: tizenkét belső munkatárs. A lap terjedelme tizenhat oldal, ára két krajcár.

Az Athenaeum megpecsételte saját sorsát, amikor hatalmas háztömbjében, a Rákóczi út 54. szám alatt egy szerény, kis háromszobás lakást adott bérbe a szemfüles és céltudatos Miklós Andor-

nak. Az Est megszületésekor az Athenaeum irodalmi és nyomda részvénytársulás az ország egyik legtekintélyesebb és legrégebb tőkés vállalkozása volt. Közvetlenül a kiegyezés után alakult meg. A legjelentősebb hitelintézet, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank érdekkörébe tartozott. Alaptőkéje hétszáz ezer forint, amely 1914-re már ötmillió koronára emelkedett, az 1889-esnek több mint hatszorosa. Igazgatótanácsában olyan személyiségek, mint Kemény Zsigmond, Jókai Mór. Sok újság, folyóirat, könyv készült az Athenaeumnál (köztük a hivatalos lap, a Budapesti Közlöny), amely az ország legnagyobb nyomdaüzemével rendelkezett. Megindulásakor a kis bulvárlap a hatalmas, patinás vállalat egyik, nem számottevő üzletfelének tűnt. A nyomdai szerződést Mikes Lajos közvetítésével kötötték meg 1910-ben, majd 1914-ben, a háború kirobbanása előtt, újabb négy évre meghosszabbították. Ebben a lap nyomdai elkészítésének árát példányonként 1,85 fillérben állapították meg. A háborús infláció nyomán rohamosan emelkedtek az anyagárak, nőttek a munkabérek, duplájára emelkedett a lap ára is, de Miklós Andor betű szerint ragaszkodott a szerződéshez. A példányszám emelkedésével félelmetesen megnőtt a nyomda ráfizetése. Az eredetileg kialakított ár nem fedezte már a papírköltséget sem. A tönkretett vállalatot nevelésesen olcsón kaparintja meg Miklós Andor, akit 1917 decemberében az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt. elnökévé választanak. A kiadóvállalattal és a nyomdával együtt Az Est Lapkiadó birtokába került a hatalmas háztömb, a Riegler József Ede Papírnemű gyár, a Magyar Könyvterjesztő Rt., az Újságüzem Rt., a Modiano Szivarkapapír Gyár és több más kisebb vállalat és ingatlan.

A háborús infláció játszotta Miklós Andor kezére az Athenaeumot és a hatalmas vagyont, a forradalomnak és az ellenforradalomnak köszönhető az újságmagnás a lapkiszert. A Magyarországon a Függetlenségi Párt baloldali töredékének volt a lapja, Károlyi Mi-

hály szócsové. Amikor a polgári forradalom válságba került és az újságot a belső viszályok következtében a felbomlás veszélye fenyegette, Miklós Andor kihasználta a zűrzavart és 1919 februárjában fillérekért megvásárolta a belvárosban délután legkésőbb (5 órakor) megjelenő politikai napilapot. A haladó Pesti Naplót 1917-ben vásárolta meg Hatvany Lajos. Hangsúlyozottan baloldali, polgári radikális szelvényben szerkesztette. A forradalmak után Hatvany emigrációba kényszerült és a gazdátlanul maradt, tekintélyes reggeli napilapot a szerkesztők Bécsben élő főszerkesztőjük hozzájárulásával beolvasztják Az Est Lapkiadó részvénytársaságba. Ehhez a sajtóorgániumhoz Miklós Andor ingyen jutott hozzá A Pesti Napló fennmaradásának ez volt az egyetlen esélye.

*

Tömören vázoltuk a fentiekben Az Est „birodalom” kialakulását. A tények fölöslegessé tesznek minden kommentárt. Miklós Andor — mint több kritikusa színesen ecsetelte — gátlátalan, kíméletlen, nagyra törő, céltudatos szerencselovag volt. A magyar „aranypolgár”. Kapitalista vállalkozó. Pontosan olyan, amilyennek a tőkést ábrázolják, s amilyennek lennie kell, ha az öldöklő versenyben a felszínen akar maradni. Tehát egy típus megtestesítője, csak éppen az átlagosnál tehetségesebb és eredményesebb. Ilyen volt a többi újságmagnás is, de ilyenek teremtették meg a magyar gyáripárt is, hozták be évszázados elmaradásunk jelentős részét. Ők alakították ki fővárosunk mai képét. A parasztság elnyomódása, a munkásság elnyomása, kiszákmányolása árán.

Miklós Andor *lapkiszertje*, Az Est Lapkiadó Rt. virágzása teljében, a harmincas évek elején, hat és fél ezer embert foglalkoztatott. 365 volt az újságírók, külföldi tudósítók, munkatársak, kiadóhivatali tisztviselők és a három

lapot előállító nyomdászok száma, 6100-an voltak a terjesztők!

A felfokozott életritmus elhasználta Miklós Andor szervezetét. Viszonylag fiatalon, ötvenhárom éves korában halt meg szívroham következtében, 1933 decemberében. Látványos temetésen búcsúztatták. A gyászszertartást a Mátyás-templomban Nemes Antal c. püspök celebrálta. Gyászolta a hivatalos Magyarország és sok százezer olvasó. Részvétáviratot küldött Gömbös Gyula miniszterelnökkel az élen az egész uralkodó elit: József főherceg, Bethlen István, Imrédy Béla, Hóman Bálint, miniszterek, főurak, iparbárok, bankárok. Ami azonban talán még figyelemreméltóbb, úgyszólván mindenki, akinek a magyar szellemi életben rangja volt, Móricztól, Babitstól Hercezig Ferencig és Makkai Sándor püspökig.

A nekrológok, visszaemlékezések, méltatások özönéből hármat vélek kiemelendőnek. *Babits Mihály* Az Est 1933. december 7-i számában így írt: „*A mai újságrészben ő adott legméltóbb helyet az irodalomnak, s számos nagy író tisztelte benne legigényesebb értőjét és személyes pártfogóját.*” Íme néhány gondolat *Móricz Zsigmond* méltatásából, mely a Pesti Napló 1933. december 3-i számában jelent meg: „*Soha nem hazudott. Soha nem hallottam tőle, hogy mást kell írni, mint ami az igazság. Csak az adagolásra vigyázott. Szerkesztő volt: a legnagyobb szerkesztőseni, akit valaha is ismernem adatott. Nem közlő író volt: irányító. Nem vonult meg a napok eseményének fedezetébe; vállalt... Volt egy korszak, amikor Mikes Lajost megbízta, vegye kezébe a magyar írók sorsát. Ez egy fantasztikus hőskor volt, amiről regék szólnak még... Jókor jött Miklós Andor a magyar nép számára, és fel nem fogják tudni mérni azt a mély rigolozást, amit az ő lapjai végeztek az új magyar élet számára.*” Kárpáti Aurél, a neves színikritikus és író, aki több mint két évtizedig dolgozott Miklós Andor irányítása alatt, azt írta a Nyugat 1933. december 16-i, 24. számában: „*Miklós Andor nemcsak élvezte, szerette és támo-*

gatta, hanem őszintén tisztelte is az irodalomban mindazt, ami benne friss és eredeti érték. Valamikor, ifjú korában maga is írt egy kötet verset. Költőjük nem mint lírikus írta be nevét a magyar kultúra újkori történetébe. Az irodalomnak mindvégig szerelmese maradt. Csakhogy így még meglepőbb a dolog. Elkracholt írók, ha később más téren érvényesülve, hatalomra és tekintélyre tesznek szert, rendszerint lenézik, ha ugyan meg nem gyűlölik az irodalmat. Mintegy bosszút állva vesznek maguknak elégtételt a szenvedett kudarcért. Miklós Andor nem ezek közé tartozott. Ellenkezőleg, ő volt az a ritka kivétel, aki híven megőrizte rajongását és elismerését minden valódi érték és nagyság iránt.”

Tudjuk, az ilyen jellegű alkalmi megemlékezések hajlamosak a túlzásokra, az általánosító dicsőítésre. A nekrológok tömkelegéből ezért szándékosan válogattunk ki néhány sort a szellemi élet igen tekintélyes, köztisztületnek örvendő személyiségeitől, akik konkrét formában ecsetelik Miklós Andor erőnyeit. Értékeit, kiváló szerkesztői rátermettségét, felkészültségét, a kultúra, az irodalom iránti őszinte, mélyeséges tiszteletét. Ezek az autentikusan ható megállapítások ellentmondanak a róla később kialakított és az irodalmi köztudatban máig kísértő képnek. Nem szabad megfeledkezni az elismerés értékelésekor arról sem, hogy e sorok abban az esztendőben íródtak, amikor Hitler hatalomra jutott, s Magyarországon is megindult Gömbös uralma alatt a fasizálódási folyamat. Az Est-lapokra fenyegető árnyék borult, és magyar író részéről tettek számított kiállni Miklós Andor és liberális lapjai mellett.

Miklós Andor teljes vagyontól özvegyére, Gombaszögi Fridára, az ismert színésznőre hagyta. A végrendelet végrehajtásával három legközelebbi munkatársát bízta meg: *Saluszi Zsuzsanna* Imrét, aki átvette a konszern szellemi irányítását, *Vadnai Bélát*, a kiadóhivatal vezetőjét és dr. *Saluszi Zsuzsanna* Gyulát, a vállalat jogtanácsosát.

A főszerkesztő-tulajdonos halála

után Az Est-lapok hanyatlásnak indult. Kétségtelen, hogy Miklós Andor halálával a konszern élén pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Lapjainak sorsát mégsem ez a veszteség határozta meg, hanem a történelem alakulása. A rohamosan jobbra tolódó országban egyre inkább történelmi anakronizmusnak tűnt ez a liberális sajtóhatalom. Az egymást követő kormányok fokozatosan korlátozták, sújtották, sorvasztották, majd 1939 októberében adminisztratív úton föloszlatták. A Pesti Napló megszűnt. Az Est a kormány tulajdonába került, nevét átkeresztelték Pestre, elszürkült, eljelentéktelenedett. A Magyarország a kormánypárton belül a kettős külpolitikát kezdeményező nyugati orientációjú Teleki Pál, majd a Kállai Miklós miniszterelnök körül csoportosuló konzervatív erők félhivatalos szócsöve lett.

*

Sajtótörténetileg négy szakaszra osztható Az Est, illetve Az Est-lapok történelme. Az első a hűvárlap megalakításától, 1910. április 15-től 1919. március 26-ig tart, amikor a fejléőről lekerül Miklós Andor neve, majd május 13-án a Tanácsköztársaság Kormányzótanácsa a lap megjelenését beszüntette. A tizedik évfolyamig terjedő első periódusra esik Az Est hírnevének megalapozása és fénykora. Az ellenforradalom felülkerekedésével, közel fél éves szünet után, 1919. szeptember 28-án jelenik meg újra a lap Miklós Andor irányítása alatt, összesen négy oldalon, a fejlécen a román cenzori hivatal ügyeletes tisztviselőjének nevével és fehér foltokkal a kihúzott cikkek helyén. Egy év múlva, 1920. szeptember 1-én reggel jelenti be a Pesti Napló a lapkonszern megalakulását. A három újság a fehérterror esztendeiben a nyílt, brutális terror és merényletek légkörében, a cenzúra, a részrehajló papírgazdálkodás, a vasúti szállítás

bojkottja, a kolportázs jog többszöri megvonásának nehézségeivel küzdve léteért harcol, súlyos kompromisszumok árán igyekszik átmenteni magát kedvezőbb időkre. Sikerral. Az Est újramegjelenése első pillanatától harcolt a rend helyreállításáért, az anarchia, az atrocitások, a különítmények gaztettei, a törvénszegés ellen. Mind ezekért a Friedrich-kormányt tette felelőssé és a stabilizáció egyetlen reális biztosítékát az Antant-hatalmak által favorizált Horthy Miklós tengernagyban és a Nemzeti Hadseregben látta. Ebből a megfontolásból szegődött Horthy hazai és külföldi propagandistáinak táborához. Tudatosan elhallgatta vagy meghamisította a „fővezér” személyes felelősségét a bűncselekményekben. A „kisebbségi rossz” örökös önfelmentő elvét követve támogatta Horthy kormányzóvá választását és elkenete „a választás” gyalázatos körülményeit. Előbb egy liberális-kisgazda koalíciós kormányzás reményébe ringatta magát, majd amikor nyilvánvaló lett ennek megvalósíthatatlansága, 1920 nyarától egyre következetesebben hirdette „egy komoly, tekintélyes személyiség” vezetése alatt ténykedő „nemzeti egységkormány” létrehozásának időszerűségét. Hamarosan nyíltan is kijátszotta a farbat: jelöltje — az egész magyar liberális hurzsoázia nevében — Bethlen István volt.

A bethleni konszolidáció éveire esik az újabb felvirágzás kora. Mint valamennyi legális polgári sajtótermék, Az Est-lapok is tudomásul veszik az ellenforradalmi rendszer hatalmának realitását, tiszteletben tartják törvényeit, rendeleteit, előírásait, de az adott körülmények között betöltik a baloldali, mérsékelt ellenzéki, liberális sajtó szerepét. Gömbös Gyula kormányra jutásával (1932), majd Hitler hatalmával (1933) megkezdődik Az Est-lapok feltartóztathatatlan hanyatlása. Az előretörő német fasizmus mellett szemben egyre kilátástalanabbak az utóvéd-harcok. Nem használ ezúttal az addig bevált alkalmazkodóképesség, a politikai oportunitizmus sem. A polgári liberaliz-

Gömbös
1932

musnak Európa-szerte befellegzett. 1939-ben, közvetlenül a második világháború kirobbanása után, a lapkonszernt a jobboldali sajtó újjongása közepeztette, erőszakkal felszámolják. Az Est-lapok egykori munkatársai közül többen az emigrációban keresik a menekülés útját, sokan kerülnek börtönbe, lágerekbe, büntetőszázadokba, s még többen pusztulnak el a faszizmus áldozataiként.

A lapkonszern életének legválságosabb korszaka az 1919—1922 közötti periódus. Ez egyben a legellentmondásosabb is. Az ellenforradalmi kurzus nyíltan, agresszívan és programmatikusan antiliberalis volt. Az Est-lapok mégis — miközben felvette a harcot a polgári szabadságjogok védelmében — tevékenyen közreműködött a Horthy-rendszer konszolidációjában. Az Est konzern lapjait elsősorban a városi polgárság, értelmiségiek, tisztviselők olvasták. Sok volt közöttük az asszimilálódott zsidó. Ezek a rétegek elutasították minden fajta radikalizmust, a baloldalt és a jobboldalt egyaránt. Eszmeileg a polgári liberalizmus talaján állottak, gazdaságilag a szabadverseny elveit vallották, politikailag a törvényes rend helyreállítását kívánták, ezen belül a polgári szabadságjogok megvédését. A konszolidáció előrehaladtával párhuzamosan mind erőteljesebben követeltek részt a politikai hatalomból, hogy megfelelően biztosítsák gazdasági érdekeik érvényesülését. Határozottan és egyértelműen a polgári társadalom, a tőkés gazdasági rend hívei voltak. Ezzel magyarázható az alapvető politikai paradoxon, amelyből számos további ellentmondás eredt. Bár eszmeileg a baloldali polgári liberalizmus közelebb állónak látszott a demokratikus hagyományokból kinőtt baloldali forradalmi mozgalmakhoz, mint a nyíltan antidemokratikus, szélsőjobboldali áramlatokhoz, a liberális burzsoázia mégis kevésbé volt érzékeny az ellenforradalom és a faszizmus brutális erőszakjára, mint a marxista pártok törekvéseire. A szélsőjobboldal ugyanis nem fenyegette alapjaiban és létében a

polgári, tőkés rendszert, sőt annak végső oltalmaként hatott. Ennek tulajdonítható, hogy az európai polgári értelmiség sok kiváló személyisége, mint G. B. Shaw, Lloyd George, Giolitti, Amendola, Croce, sőt maga Thomas Mann is csak későn ismerték fel a faszizmusban rejlő pusztító fenyegetést, s kezdetben közönnyel, helyenként megértéssel fogadták jelentkezését. Tapasztalható ez a jelenség Az Est hasábjain is, nemcsak az ellenforradalmi rendszer vonatkozásában, hanem az olasz faszizmus irányában is. A magyar liberális polgárság kímélte Mussolinit, nagy toleranciát tanúsított iránta, sőt nem egy esetben kifejezésre juttatta rokonszenvét is. Fordulatot csak Hitler hatalomra jutása hozott, akinek diühödtt antiszemitizmusa eleve lehetetlenné tette a kompromisszumnak bármilyen változatát.

Az ellentmondás kirívó és visszataszító módon jelentkezett Az Est-lapok hasábjain. Leleplezte és kipellengezte a különítményesek rémtetteit, de megvédte Horthyt és a nemzeti hadsereget (amelynek tisztjei közül kerültek ki a terroristák) a külföld, főleg a „bolsevista propaganda” rágalmaiktól. 1920. március 13-án Az Est azt írja *Ostenburg Gyula századosról, ki nek különítménye gyilkolta meg Somogyit és Bacsót, hogy „derék magyar tiszt” és hozzáteszi „a képviselő urak nyugodjanak meg, mert a Duna-parti palotában csak addig ülhetnek össze nyugodt tanácskozásra, amíg ezek a politikán felül- és kívülálló Ostenburgok a helyükön vannak.”* A liberális Az Est tehát Ostenburg oltalmába helyezte a magyar parlamentet.

Az Est-lapok az „okos konzervativizmus” és az „ésszerű liberalizmus” egybehangolásának szükségességét prédikálják. A gyakorlatban ez úgy fest, hogy miközben tiltakoznak a cenzúra ellen, kiállnak a sajtószabadságért, lelkesen helyeslik a kormány minden lépését, amely a „vörös mételey” ellen irányul. Szégyenteljesen megtagadnak minden fajta közösséget nemcsak a Tanácsköztársasággal, hanem a 18-as

polgári forradalommal is. Úszító hangú beszámolókat közölnek a „láncravert terroristákról”, a rövid életű kommun bíróság elé állított volt tisztségviselőiről.

Jellemző a földreform kérdésében elfoglalt álláspontjuknak módosulása. Kezdetben lelkesen támogatják Nagy- atádi Szabó Istvánék mérsékelt reformprogramját, mivel ezek a kisgazdák „*a legerélyesebben állnak minden forradalmi erőszakos gondolattal szemben*” (Magyarország, 1919. XI. 2.). Miután azonban a kormánykoalícióban belüli felülkerekednek a „rend-párti” konzervatív agráriusok, a nagybirtokosok, ugyanez a Magyarország már 1920. július 20-án így ír: „*Néhez ott igazságot tenni, ahol mind a két vitázónak igaza van és éppen ezért egyiknek sincs teljesen igaza.*” E salomoni bölcsesség kiegészítése azonban már egyértelműen a nagybirtokosok érvelését visszhangozza: „*. . . aki számba veszi a megtépázott ország lerongyolt pénzügyi helyzetének mértékét . . . aggodalmi vannak a termelési lehetőségek, az agrokultúra, a magasabbrendű produkálás szempontjából.*”

A külpolitikai irányvonal egybeesett az ellenforradalmi rendszerével. Az irreális, szélsőséges, irredenta hangulat- keltést összehangolták a realpolitikai végkövetkeztetéssel: a békeszerződést, akármilyen legyen is az, alá kell írni, mert — a Magyarország 1920. január 18-i cikkének vigasza — *így ez a béke ügyis tarthatatlan — szövetségeseink az idő . . .*” A nemzetközi jog és méltányosság nevében tiltakozik Trianon ellen, de egyértelműen az intervenciók külföldi kalandorok oldalára áll a szovjet hatalommal szemben.

A legkirívóbb és a legundorítóbb Az Est-lapoknak a korabeli antiszemizmussal kapcsolatos magatartása. Miközben jogosan és helyesen harcol a pogromok, az antiszemita hecckampányok, minden fajta vallási diszkrimináció ellen, megbélyegzi az egyetemi „*numerus clausus*”-t, amely elsősorban a zsidó polgári értelmiség gyermekeit sújtja, polgári liberális elkötelezettségével összeegyeztethetőnek tartja az

újabbban bevándorolt, még nem polgárosodott, nem asszimilált „*galíciaiak*” elleni gyalázatos hajsztát, a razziákat, kiutasításokat, a „*vérszívók*” és „*spekulánsok*” üldözését. „*Vészik már a galíciaikat*” — olvashatjuk, majd precíz beszámolót arról, hogy a Józsefvárosi pályaudvaron huszonnégy vagon telt meg velük, egy-egy vagonba harminc ember jutott. S ez a tudósítás nem 1944 nyarán jelent meg a nyilas Összetartásban, hanem 1919. december 20-án Az Estben. A lap egyébként azt bizonygatja, hogy a spekuláció, „*a kereskedelem kicsapongásai*” nem a magyar kereskedők bűne, hanem ezé „*a fürge, szaporu fajtáé*”. Nem következetes tehát a liberális polgár magatartása az antiszemitizmus kérdésében sem (a zsidó polgáré sem). Szembefordulásának korlátait itt is — a gyakran igen rövidlátóan értelmezett — osztályérdek határozza meg.

Az Est konzern a harmincas évek elején szerkesztésileg, technológiailag és a terjesztés szempontjából a legkorszerűbb magyar sajtót állította elő. Ezáltal helyreállította befolyását, biztosította a magas példányszámot és a kiterjedt olvasótáborát. Kiepítette saját kül- és belföldi sajtószolgálatát. Irodát nyitott New Yorkban, Londonban, Párizsban, Berlinben, Bécsben, Prágában, Zágrábban, Belgrádban, Triestben, Bukarestben, Konstantinápolyban és Athénben. Munkatársai rendszeresen járták a világot, gyors és érdekes tudósításokat küldtek. Eredeti riportjait, interjúit, szenzációs tudósításait gyakran átvette a világsajtó. Tekintélyére jellemző, hogy amikor 1922. július 22-én Eckhardt Tibor, akkor fajvédő képviselő, határozati javaslatot nyújtott be a nemzetgyűlésben, hogy a kormány tiltsa be *Az Est*, a *Pesti Napló*, a *Világ* és a *Magyarország* című lapokat, a polgári világ sajtója és közvéleménye felhördüléssel fogadta a hírt. Az egyik legjelentősebb német újság, a *Berliner Tagblatt* tiltakozását így idézte Az Est július 28-i száma: „*Ha a magyar parlamentben . . . valóban elfogadják a nagy liberális újságok megszüntetésére vonat-*

kozó indítványt, amelyek közül különösen Az Est világhírű lap és a Magyarország, valamint a Pesti Napló is nagy tekintélyre tett szert a magyar határokon túl is, s ha ennek folytán az oly sokáig béklyóba vert magyar közvéleményt újra igen súlyos csapás érné, akkor az egész európai közvélemény kénytelen volna a legélesebben helyteleníteni a liberális sajtóval elkövetett erőszakoskodást."

Az Est konzern lapjai egységes irányítás alatt, hagyományaitkat őrizve alakították ki arculatukat. A vezető hírlap Az Est maradt. Mint bulvárlap az informatív anyagra fektette a hangsúlyt. Kitűnt hírvivata, fűdősítései, riportázsa, közgazdasági hírszolgálat és sportrovata. Az első magyar napilap volt, amely rendszeresen egy teljes oldalt szánt a sportnak, elsősorban a labdarúgásnak. Kulturális vonátkozásban is az értesülések, a jólinformáltság, a pletyka dominált. Publicisztikája súlytalan volt. Fő iránya: a kisemberek érdekeinek védelme, a polgári szabadságjogok hirdetése, a pártoktól való függetlenség hangoztatása, a kormány mértéktartó híralata, a leleplezett botrányok, panamák, visszaélések adta szenzáció lehetőségeinek kiaknázása. Irodalomban a könnyed, szórakoztató lektiúrt művelte. Kedvelte a kis műfajt (hírfej, kroki, tárca) és az irodalmi riportázst.

*

A Pesti Napló megőrizte patinás tekintélyét, komoly, szolid stílusát. Szerkesztésében arra törekedett, hogy a nagy nyugati polgári lapok (*Neue Zürcher Zeitung, Temps, The Times*) példáját kövesse. Kifejezetten a művelt olvasókhoz, a felső tízezerhez és az értelmiséghez szólt. Fennállása idején a legszínvonalasabb magyar napilap maradt. Erőssége a publicisztika (egy átlagos példányban 3-4 cikk) és az irodalom volt. Vasárnapi számai, az irodalmi melléklettel együtt, elérték a száz oldalt.

A legnehezebben a Magyarország boldogult. Késői megjelenése folytán (délután 5 óra) terjesztése lényegében a fővárosra korlátozódott. A munkából hazatérő tisztviselők, alkalmazottak esti olvasmánya volt. Vonzereje főleg hírszolgálatában rejlett, hiszen a nap eseményeinek közlésével — különösen politikai téren — megelőzte a másnap reggeli sajtót. Színes, érdekes — a Pesti Naplónál merészebb — publicisztika, irodalmi riportázs, irodalom növelte olvasmányosságát. A Magyarország talált rá legkevésbé a konzern lapjai közül profiljára. Ez magyarázza többszöri kísérleteit, politikai kalandjait. Testvérnapjainál nyitottabb volt a társadalmi reform gondolata iránt, de politikai bizonytalansága, ingatlansága folytán többször keveredett kétes bizonyalmakba (Új Szellemi Front, kiválóak iskolája stb.).

A végső mérleget megvonva elmondhatjuk, hogy Az Est lapok kultúrtörténeti és politikai jelentősége megköveteli alapos tanulmányozásukat. Élévülhetetlen érdemeket szereztek a magyar irodalom művelésében és fejlesztésében. E misszió vállalását több fajta megfontolás vezérelte. Bizonyos, hogy nagy szerepet játszottak terjesztési megfontolások. Az Est-lapok vonzerejét növelte az eredeti irodalmi közlés. Ez azonban nem csökkenti Miklós Andor érdemét, különösen kezdeményező szerepét. Előtte a magyar napi sajtóban soha nem jutottak akkora szerephez az írók, nem kapott ennyi helyet az irodalom. Sőt nemzetközi viszonylatban sem tapasztalhattunk hasonlót, hiszen a világlapok mellékletei, különkiadásai, ünnepi pótlásai is sokkal inkább voltak színes magazin jellegűek, mint irodalmiak. Az Est-lapok bevált üzleti-irodalmi vállalkozása tehát egyedülállóan minősíthető.

A kezdeményezés olyan időpontra esik, amely általában nem kedvezett a művészet és az irodalom fejlődésének. A fehérterror, a boszorkányüldözés, az ellenforradalmi hisztéria, a cenzúra, a nyomorúság, a papírhány — mind gátló körülmény volt. A Műzsák nyelve

6 - St - lapok!
1. oldalok!

azonban — mint annyszor nemzeti történelmünkben — ezúttal is alkalmasabb volt a szabad gondolat kifejtésére, mint a politikai polémia. A kultúra óvta és mentette át a nemzeti értékeket. A művészi, írói rang bizonyos védettséget biztosított. Karolyi Mihályt, Jászi Oszkárt, Kunfi Zsigmondot, a kommunistákat, sőt Ady Endrét is gyalázták, rágalmazták és hazaárulónak bélyegezték, de az írókat, művészeket integrálni igyekezett a szellemi életben „péhelysúlyú” kurzus. Ehhez pedig teret kellett nyújtani működésüknek.

Végül az irodalom felkarolása beleillett a kormányzat kultúrpolitikai koncepciójába: „A magyar könyv, a magyar regény, a magyar vers, a magyar kép, a magyar muzsika, a magyar tudomány: ez az a kulturális integrálás, amelyet szerződésekkel nem lehet darabokra szabadalni, nem lehet ide vagy oda ragasztani... Tartasuk meg, ha kell vívjuk ki a magyar kultúra egységét, hogy az átörökön minden erőszakos határon, letiporjon minden mondva csinált akadályt” — írta a Magyarországi vezércikkében 1920. október 20-án, megelőzve gróf Klebelsberg Kunót, a későbbi kultuszminisztert, aki nemzeti kultúránk fölényében látta a leghatékonyabb eszközt Trianon hatálytalanítására. Az elképzelés irreális volt, naiv és illuzorikus, de megintcsak kedvezett a kultúra és az irodalom felkarolásának.

Miklós Andort az általa vállalt mecénási szerepre bizonyos mértékben predestinálta sajátos helyzete. Egyszerre volt tulajdonosa a legnagyobb magyar lapkorszernnek, a legnagyobb nyomdának, egy papírgyárnak és a legtekintélyesebb könyvkiadónak. Az Est-lapok népszerűsége már 1920-tól gyorsan nőtt, példányszámuk rohamosan emelkedett. A lap tulajdonos anyagi helyzete is megerősödött. Így vált lehetővé, hogy a magyar írók legkiválóbbjait megszerezze lapjainak. Elsőnek, 1920. december 20-án Móríc Zsigmond lett Az Est-lapok főmunkatársa, s ezzel egyidejűleg életműszerződést írt alá az Athenaeum Kiadóval.

Az Est-lapok és az Athenaeum ezzel megnyerte az egyik legnagyobb magyar író, aki a Nyugatban és a három laphoz helyezte el minden írását. Móríc 1920. decemberében Miklós Andorhoz írott levelében így értékelte az eseményt: „Nekem, aki írói hivatásomnak azt tekintem, hogy az egész magyarság számára értelem ki a bennem élő és égő magyar Igét, így megvolna a reményem arra, hogy írásaim eljuttanak az irni-olvasni tudó magyarok legszélesebb rétegéig. Pedig az én jövőbeli munkásságom, ha erőm bírják, a jövőben éppen a nép számára kell, hogy teremtsen és hozzon valamit a nemzetnevelés, a magyar kultúra építése körül: Összes eddigi munkámat már eddig szinte csak előkészületnek tekintettem e nagy írói cél felé, hogy a magyar népnek elvigyem az írás kenyerét és sóhaját.” 1920-tól 1924 végéig Móríc Zsigmondnak 92 írása jelent meg Az Est-lapokban, köztük folytatásokban regényei, a Tündérkert (1922), a Házasságtörés (1922), a Kivilágos kiviláradtig (1924). Petőfi Sándor után róla szól a legtöbb cikk és tudósítás, öt esztendő alatt 112.

Pesti Ernő kutatómunkájának köszönhetjük a következő oldalon lévő táblázatot, amely ötesztendő időtartamban tanúskodik Az Est-lapok és a neves magyar írók kötelékéről.

A korszak irodalmi, sőt politikai arculatát is tükrözi, hogy kikerült jelent meg ezen idő alatt kritika és tudósítás a három laphoz:

Petőfi Sándor	255
Móríc Zsigmond	112
Jókai Mór	89
Molnár Ferenc	89
Madách Imre	68
Ady Endre	66
William Shakespeare	64
Rákosi Jenő	56
Anatolée France	46
Bernard Shaw	41

A szépirodalom 1922-től egyre nagyobb helyet kapott a három laphoz. A papírhiány ekkorra már csökkent, a lap anyagi és erkölcsi helyzete megerősödött, és 1923 elején Miklós Andor

Írók	1920	1921	1922	1923	1924	Összesen
Babits Mihály	1	6	6	14	14	41
Földi Mihály	—	25	47	63	23	158
Heltai Jenő	11	10	13	5	6	45
Illés Endre	—	—	—	1	19	20
Juhász Gyula	—	1	3	22	22	48
Karinthy Frigyes	—	1	4	22	63	87
Kárpáti Aurél	—	46	75	88	65	274
Kosztolányi Dezső	1	2	1	8	6	18
Krúdy Gyula	61	63	54	166	180	524
Laczkó Géza	—	3	3	12	35	63
Móricz Zsigmond	—	4	17	28	43	92
Szabó Lőrinc	—	—	15	41	50	106
Tóth Árpád	—	—	10	30	14	54
Zilahy Lajos	9	51	27	23	6	116

teljhatalommal ruházta fel a kiváló irodalmi rovat szerkesztőt, dr. Mikes Lajost.

Mikes Lajos írása jelentette be egyszerre 1923. május 6-án a Pesti Napló, Az Est és a Magyarország hasábjain a „békéidők tárcarovatának” felújítását: „Az Est-lapok segítségére siet a nehéz helyzetben lévő magyar irodalomnak és újra megnyitja állandó tárcarovatát, a modern költészet és elbeszélőirodalom reprezentánsainak bevonásával, a fiatalabb írógeneráció minden igazi tehetsége előtt. A magyar lapokból kiszorult az irodalom. A politikai cikkek teljesen lefoglalták a lapokat, amelyek korlátozott terjedelműek... A legkiválóbb magyar írók hatalmas seregét nyerte meg munkatársainak Az Est-lapok, de a fémjelzett nevek mellett gondunk lesz friss, most jelentkező talentumok számára is, akiknek ez az egyetlen lehetőségük.” A tárgyalt időszakban Babits Mihály, Barabás Lóránd, Földi Mihály, Heltai Jenő, Juhász Gyula, Karinthy Frigyes, Kárpáti Aurél, Kodolányi János, Krúdy Gyula, Molnár Ferenc, Móricz Zsigmond, Nagy Endre, Nagy Lajos, Schöpflin Aladár, Somlyó Zoltán, Szabó Lőrinc, Szomaházy István, Szomorú Dezső, Tersánszky Józsi Jenő, Tóth Árpád és Zilahy Lajos a legtöbbet fog-

lalkoztatott író. Négy költeményével azonban jelentkezett már József Áttila is.

A fenti névsorok és a régi újságok tanulmányozása azt mutatja, hogy Az Est-lapok irodalompolitikája nagyvonalú volt: a szerzők és a művek kiválasztásában egyaránt. Arra törekedett, hogy összehangolja a popularitást az értékek teremtésének ösztönzésével. Hasábjain helyet adott a bűnügyi regénytől a könnyed szórakoztatáson át a magas rendű irodalomig sok fajta írásnak.

Vázlatos áttekintésünkben igyekeztünk kiegyensúlyozott, tárgyilagos kritika keretében bemutatni Az Est-lapok történetét, szerepét, s nem tagadjuk, korrigálni is a róla kialakított, egyoldalú ítéletet.

Tudományunk méltó helyére emelte azokat az írásokat, elbeszéléseket, verseket, tárcákat, cikkeket, regényeket, amelyek annak idején Az Est-lapok hasábjain jelentek meg, de a közlőről elfeledkeztek, illetve vele kapcsolatban csak a negatívumokat hánytorgatták fel. Pedig Az Est-lapok, hibáik és vétségeik ellenére, a magyar művelődéstörténet lényeges és el nem hanyagolható, értékes fejezetét alkotják.

Irodalomjegyzék

- Az Est 1935. IV. 15. 25 éves jubileumi szám melléklete.
Pesti János: Az Est-konzern megalakulása és története 1925. Kézirat. 1981.
Bánáti Ágnes—Sándor Dénes: A százesztendő's Athenaeum. Bp. 1968. Athenaeum.
Dersi Tamás: A rejtélyes doktor. Bp. 1965. Szépirodalmi K.
Kiss István: Az Athenaeum könyvkiadó története és szerepe a magyar irodalomban. Bp. 1980. Akadémiai K.
Lengyel Géza: Magyar újságmánások. Bp. 1963. Akadémiai K.
Magyar Pál: Az Est-lapok születése és halála. Új Tükör, 1979. nov. 17.
Pór Edit: Az Est 1919 őszétől 1920 végéig. Bp. 1969. MUOSZ kiadás.

ABSTRACT: Hungarian press history has already evaluated several times the specific role and effect of the „Est” papers and the personality of Andor Miklós, founder and ruler of this large press empire. The analyses carried out so far, however, are incomplete and often biased. Miklós Vásárhelyi proposes new approaches in his study and gives a thorough examination of this phenomenon.

Szabó Miklós

Tájkép háború után

Szabó Miklós rádiótörténeti tanulmányának második részében (az első részt előző számunkban közöltük) azt mutatja be, hogy a háború után hogyan épült újjá a magyar rádióadó-hálózat, s hogy a műsorszórás technikai háttere azóta is milyen lehetőségeket biztosít a különböző rádió- és tévéadások vételére.

Népszerű bemutató eszköz egy-egy ország rádiósításának demonstrálására a szobafalnyi térkép, melyen gombnyomásra kigyulladó lámpák jelzik az adókat.

1945-ben „mondjuk május elsején — az új Magyar Rádió megszólalásának napján — csak egy nagyon gyenge kis zseblámpaizzó pislákolhatott volna hazánk térképén, Budapesten. A háború — kisebb részben a „természetes” hadiesemények, döntő, nagyobb részben a visszavonuló csapatok mindent robbantó mániája — gyakorlatilag semmivé tette a magyar műsorszóró rádiózás adóbázisát. Az egyetlen pécsi reladónál nem volt ideje meglepett, szó szerint futásban menedéket kereső, nem pedig „tervszerűen elszakadó” csapatoknak arra, hogy a rájuk jellemző alapossgal végezzék munkájukat: az állomás és antennája sértetlen maradt — csak az adócsövek nem kerülhették el az „Endlösung”-ot. Ez viszont azt is jelentette, hogy amíg ezeket nem tudják pótolni, az adó néma.

És Budapesten, a Széchenyi-hegyi telefonközpontban maradt teljesen épen egy adó, az a 250 W-os Huth-adó, melyen hajdan a Posta Kísérleti Állomás lelkes mérnökei és műszerészei a legelső „broadcasting kísérleteket” folytatták, kereken húsz évvel azelőtt.

(A háború alatt ezt az adót légoltalmi szükségközlemények esetleges közvetítésére telepítették a Széchenyi-hegyre. A budai hegykoszorú e része a főváros ostromának kezdetén meglepetésszerű hirtelenséggel cserélt gazdát, az adó — és a telefonközpont — így szerencsére teljesen sértetlen maradt.) Ez az adó volt május elsején a „Magyar Rádió” — az ezt jelképező pislákoló fény mutathatta volna ekkor már nem is csak Magyarország, hanem Európa rádiótérképén, hogy élünk, vagyunk.

Persze az is igaz, hogy itt a környékünkön, Európa keletén nem sok fárosz lángolt ebben az időben. A háború, a „tervszerű visszavonulás” a Szovjetuniótól kezdve Ausztriáig mindenütt megtette a magáét. Mindenesetre a rádiós rombolás abszolút és relatív mértékében is talán a legrosszabbul jártunk. A szó szoros értelmében ott kezdhettük, ahol húsz évvel azelőtt: volt egy működő 250 W-os adónk.

És három év múlva, 1948-ban ünnepelesen felavatták az új 135 kW-os lakihegyi adót, mely a már 1946-ban újjáépült szivarantennával ismét besugározta az ország egészét.

És ugyanebben az évben összeült Koppenhágában a második világháború utáni első hullámhosszrendezési konferencia.

Bis dat, qui cito dat

A latin közmondás dat-jának magyar megfelelőjével, az „adni”-val itt most érdemes eljátszani. Jóllehet az eredeti értelem „nyújt, ad valamit” — most és itt vonatkoztathatjuk ezt a szó adás-technikai „ad” értelmére is. Igen, kétszer, kétszer hatékonyabban ad, aki meggondoltan, de gyorsan lát hozzá az újjáépítéshez. Ez vonatkozik nemcsak arra, hogy 1948-ban már újra nagyadóval sugároztuk Budapest I. műsorát, hanem jelen esetben arra is, hogy már 1946 végére változatlan formában újjáépült a magyar rádiózás szimbólumává vált lakihegyi „szivar”. Ezért — a későbbiekben majd látni fogjuk, milyen hasznos — tettért elsősorban a Magyar Posta akkori műszaki vezetőit illeti elismerés, akik nem haboztak dönteni s e döntést minél előbb realizálni.

Az 1948 júniusában összeült koppenhágai konferencia ránk vonatkozó döntéshozatalában egyik leghatásosabb — és támadhatatlan — érviünk e torony léte volt, ennek köszönhetjük Budapest I., illetve a későbbiekben a Kosuth-adó igen kedvező hullámhosszát.

Valami büzlik Dániában . . .

A koppenhágai konferencia számára az előző — lausanne-i, illetve montreux-i — konferenciák hibái kellően intő például szolgálhattak volna, hogy végre a téma fontosságát megillető, komoly, elmélyült és körültekintő munkával próbálják megoldani az előttük tornyosuló problémákat. Ehelyett azonban ismét a legkülönfélébb egyéb szempontok érvényesültek, s így történt meg az, hogy a Koppenhágai Tervet már születése pillanatában politikai, műsorpolitikai, érdekbefolyásokból származó s nem utolsósorban műszaki hibák terhelték. Mindezt még tetézte a hatályba lépésének évében (1950) már javában dühöngő hidegháború.

Mindennek eredménye lett az, hogy az ötvenes évek végére gyakorlatilag megszűnt szabályzó, rendező elv lenni. E folyamatnak már csak logikus befejezése volt az, hogy pl. Svájc a hetvenes évek elején hivatalosan is deklarálta: a jövőben nem tartja magára nézve kötelezőnek a terv előírásait.

Bármilyen regionális műsorszórásegyezménynél, mely az érintett területen működő adók számát, azok földrajzi elhelyezkedését, hullámhosszát s teljesítményét szabályozza, annak tudatában kell dolgozni, hogy a forrás nem kimeríthetetlen, sőt rosszul tervezett használattal teljesen elszennyezhető. Az európai zóna számára a hosszú- és középhullámú műsorszórástományban összesen 136 kiosztható hullámhossz (csatorna) van (15 hosszú s 121 középhullámú). Ezek a csatornák lehetnek kizárólagos használatúak, vagyis azokat csak egyetlen adó számára jelölik ki, s közös csatornák, amikor két, vagy több adó is működhet egyazon hullámhosszon.

Főként a kizárólagos csatornákra Európában sokkal több az igénylő, mint amennyit műszakilag megfelelően ki lehet elégíteni. A döntéshozatalnál van leginkább szükség a józanul mérlegelő, körültekintő, jóakaratián egyetértő munkára, mert az indokolhatatlan engedelmény, műszakilag helytelen megoldás vagy a látszateredményre vezető elvtelen kompromisszum helyrehozhatatlan károkat okoz.

A Koppenhágai Terv kidolgozása során mindezt igen kevésbé vették figyelembe. Erről egy nyolc évvel később megjelent angol szakkikk a következőket írja:

„Úgy tűnik, hogy a koppenhágai kiosztás politika, presztízs, tradíció és befolyás alapján történt. A politika felelős azért, hogy sem Németország (Germany, Sz. M.), sem Spanyolország nem volt jelen. A presztízs és a tradíció felelős mind a mi, mind a dánok esetében azért, hogy a jól megérdemeltség tudatában tartottunk meg hosszúhullámú csatornákat. A befolyás felelős azért, hogy Luxemburnak és Monte

Carlónak nagy teljesítményű adócsatornákat juttattak.”

Az idézetek megértéséhez tudni kell, hogy „Németországot” a konferencián a megszálló hatalmak képviselték, az adófrekvenciákat is — a megszállási zónák szerint — ők igényelték és kapták. A jelenlegi NDK—NSZK területnek olyan kevés és kis teljesítményű adó, illetve hullámhossz jutott, ami messze elmaradt más államok ilyen igényeinek kielégítési módjától és mértékétől. (Jellemzésül: a terv szerint „Németország” 560 kW: Csehszlovákia: 1084 kW. Az már csak a továbbiakra jellemző, hogy pl. a hetvenes évek elején az NSZK-ban 7580 kW, míg az NDK-ban 2590 kW volt a kisugárzott teljesítmény.)

Spanyolországot, mint fasisztabarát, „túlélő fasiszta” hatalmat egyáltalán meg se hívták a konferenciára, s így a frekvenciaszétosztási tervben spanyol adók nem is szerepeltek. E politikai szankció az adott helyzetben és esetben sem tehetett semmivé azt a fizikai tény, hogy a harmadik legnagyobb területű európai országban, Spanyolországban is rádióznak. Tehát a spanyolokat ezzel szinte kényszerítették a szabálytalan frekvenciahasználatra, a kalózkodásra.

Az angol cikkben „befolyás” hatásként említett Luxemburg esete szintén tanulságos. A 2586 négyzetkilométer területű s kerekén 300 000 lakosú nagyhercegség már jóval a második világháború előtt a hosszuhullámú tartományban üzembe helyezett egy nagy teljesítményű adót, melynek műsora teljesen kereskedelmi volt, s gyakorlatilag csakis a saját határain túli területekre irányult. A koppenhágai konferencián többek — és joggal — kérték, hogy ezt a hullámhosszat más államnak s nem kereskedelmi rádiózás céljára osszák ki.

A Koppenhágai Terv Luxemburg számára, mint új frekvenciát, a 1439 kHz-et jelölte ki, kizárólagos csatornaként, 150 kW engedélyezett energiával. Ez az esti órákban egész Európában hallható.

Luxemburg el is fogadta ezt az új frekvenciát, ám egyben azt is közölte, hogy a régit sem adja föl. Így azon kevesek közé tartozott, amelyek valóban profitáltak a tervből.

A konferencia munkájában mind e mellett műszaki hibák is voltak. Ezek legsúlyosabbika, mely később a leginkább zavaró következményekkel járt, az volt, hogy a hosszú- és középhullámú távolterjedés számításához (tehát végeredményben az egymást zavarható adók teljesítményének és földrajzi távolságának meghatározásához) helytelen, a valóságosnál kedvezőbb eredményekre vezető tervezési alapadatokat fogadtak el. Nem kevésbé súlyos mulasztás volt az, hogy a helyi, illetve a területi besugárzás tervezésénél nem gondoltak az urh-műsorszórás következő években várható fejlődésére s a hosszú- és középhullámú sugárzás koncepcióját így ennek figyelembevétele nélkül alakították ki.

És most itt kell visszatérnünk a lakihegyi antenna gyors újjáépítése által jelentett előnyhöz. A koppenhágai konferencia munkája során négy főből álló tervbizottságot választott, mely bizottság a tulajdonképpeni frekvenciaterv kidolgozására, az ezzel kapcsolatos viták, állásfoglalások eredményeinek összefoglalására és a végleges javaslat megtételére volt hívatott. E bizottság Anglia, Franciaország, Jugoszlávia és a Szovjetunió egy-egy szakértőjéből állt.

A konferencia munkája úgy folyt, hogy előzetes frekvenciaszétosztási terveket bocsátottak ki, melyek különböző országok szakértőinek egybehangolt, vagy az imént említett tervbizottság által koordinált tevékenységeként jöttek létre, ezek szolgáltak vitaalaplul.

A bennünket érintő ilyen tervváltozat igen kedvezőtlen volt számunkra. Szerepelt ugyan benne két önálló frekvencia (csatorna) Magyarország kizárólagos használatára, azonban a rádiózásunkban lényegében 1925 óta folyamatosan birtokolt 540 kHz körüli lakihegyi frekvencia helyett egy

650 kHz körülit jelöltek ki. A második frekvencia (melyet az első ízben hivatalosan itt bejelentett szolnoki adó számára igényeltek) eleve a középhullámú sáv felső részére került.

A lakihegyi hullámhossz e tervezett megváltoztatása azonban számunkra rendkívül káros lett volna. Tekintettel arra, hogy az 540 kHz körüli frekvencia, mely a középhullámú tartomány alsó végén, átmenetben a hosszuhullámok felé van, földrajzilag megfelelően telepített adóállomással és teljesítménnyel az ország egész területének jó minőségű besugárzását lehetővé teszi, míg ugyanezt 650 kHz körüli frekvenciát használva legfeljebb két adóval lehet elérni, mindenféleképp meg kellett védeni eredeti hullámhosszunkat.

Az időben, gyorsan újjáépített torony itt jött segítségül. Ez a „szivar”-konstrukció a maga korában, a harmincas évek elején jelentős műszaki újdonság volt és szakmai körökben közismertté vált. Sok publikáció szólt róla, s ezek alapján azt is tudták, hogy a torony szerkezete nem teszi lehetővé hosszának olyan, aránylag könnyű változtatását, mint amilyen az egyenes keresztmetszetű tornyoknál véghezvihető — így a hullámhossza is szűk határok közt kötött. Így a hazánkat képviselő szakértők erre hivatkozva végül is meg tudták védeni a „Budapest I.” számunkra oly kedvező hullámhosszát.

A Koppenhágai Terv következményei

Megfelelő nemzetközi együttműködéssel a terv említett (s nem említett) hibáit, illetve azok következményeit, „menet közben” korrigálni lehetett volna. Ezt azonban megghiúsította a hidegháború, melynek beköszöntével először a különböző német megszállási zónák területén, majd másutt is egymás után kezdték üzembe helyezni a szabálytalan (másoknak ki-

jelölt) csatornákon működő, többnyire nagy teljesítményű adókat.

Ezek természetesen erős zavarokat okoztak azoknak az adóknak a vétel területén, melyek e hullámhosszakat a Koppenhágai Terv értelmében jogosan használták. Az akkori nemzetközi légkörben az orvoslás békés úton gyakorlatilag lehetetlen volt. Így az az ország vagy rádiószervezet, melynek adóját vagy adóit ilyen szabálytalanul dolgozó állomások zavarják, csak saját teljesítményének emelésével tudott védekezni.

Ezzel megindult az a „hallhatóságért” vívott teljesítményemelési harc, mely a hetvenes években sem ért véget. Ezt a teljesítményemelési tendenciát ugyanakkor — ha nem is abban a mértékben, ahogy gyakorolták — két objektív tény is támogatta. Ezek egyike a rohamos iparosodás volt, melynek egyik kellemetlen kísérő hatása az elektromos zavarforrások szaporodása. Ez ellen pedig csak a vételi térerősség — tehát az adóteljesítmény — megfelelő növelésével lehet védekezni. A másik pedig a tranzisztoros, hordozható rádiók megjelenését és elterjedését követően azok aránylag rossz vételi érzékenysége volt: ez szintén teljesítményemelést kívánt.

Hatékonyan működő nemzetközi szabályozás az ilyen objektív okokból szükséges teljesítményemelésnél is elfogadható, korrekt megoldást talált volna, az előzőekben vázolt, főként politikai okok és körülmények azonban ezt lehetetlenné tették.

Mindennek eredményeként a hidegháborús évek végére az európai zóna hosszú- és középhullámú műsorszórása a „mindenki harca mindenki ellen” csataterévé vált, reménytelenül összekuszálódott viszonyokkal. S a hatvanas évek második felétől ezt a helyzetet csak súlyosította egyes észak-afrikai és közel-keleti államok belépése a rádióháborúba. Ezekben egymás után helyezték üzembe az 500—2000 kW-os óriásadókat s igen sok esetben európai adók jogos és sza-

bályos hullámhosszán. Ezzel az eljárással természetesen azok vételterületén jelentős zavart okoztak. Így pl. hazai középhullámú műsorszórásunk tönkretételében nagy része volt két algériai (600—600 kW), egy kuvaiti (2250 kW) s egy líbiai (1000 kW) adónak.

A Koppenhágai Terv teljes kudarcát tükrözik a statisztikai adatok is. Ezekből néhány jellemző: a terv szerint az európai műsorszóró zónában összesen 100 nagyvadó működéthetett volna, maximum 150 kW egyedi s összesen 13 470 összteljesítménnyel. Ezzel szemben a valóság a következő táblázat adatai szerint alakult.

A táblázat 211 nagyvadója közül 1970-ben kerekén 80 szabálytalan

(másnak kiosztott) hullámhosszon sugárzott.

A helyzet anomáliáira talán a legjellemzőbb, hogy a terv szerinti kiosztást végignézve a hetvenes években már számos olyan csatornát lehetett találni, ahol egy szabályos használóra tíz szabálytalan jutott.

Az előzőekben vázolt okok s az ennek nyomán járó, fentiekben bemutatott „fejlődés” eredménye az, hogy az ötvenes évek második felétől kezdve az európai műsorszóró területén a hosszú- és középhullámú adók vétele egyre romlott. Ezt mutatja az a két térkép is, melyen a Kossuth- és Petőfi-rádió középhullámú vételi viszonyai szemlélhetők 1950 és 1971 között.

100 kW-nál nagyobb adók

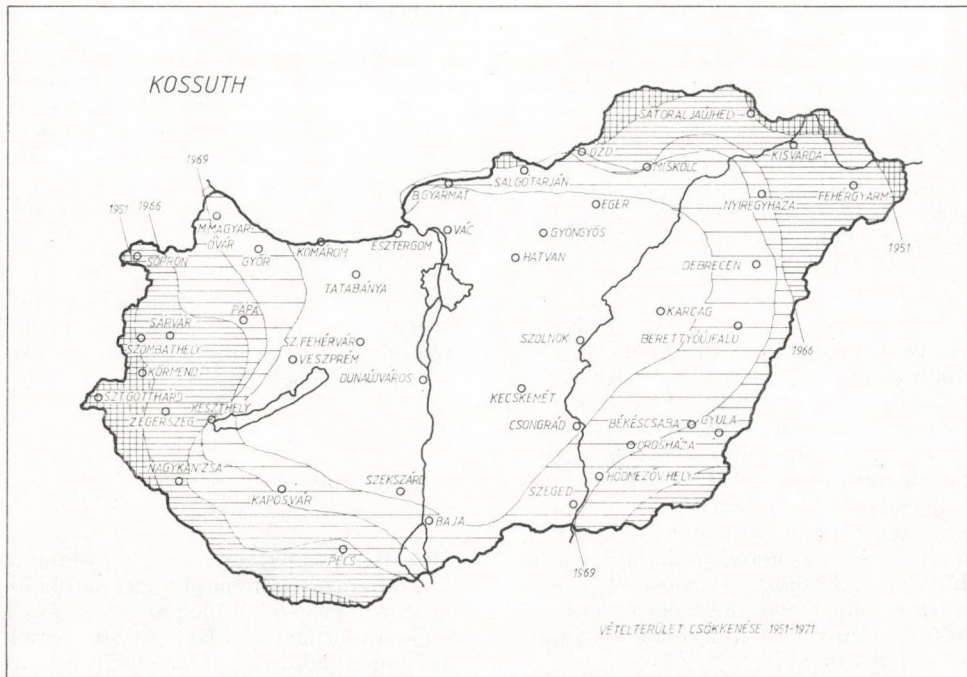
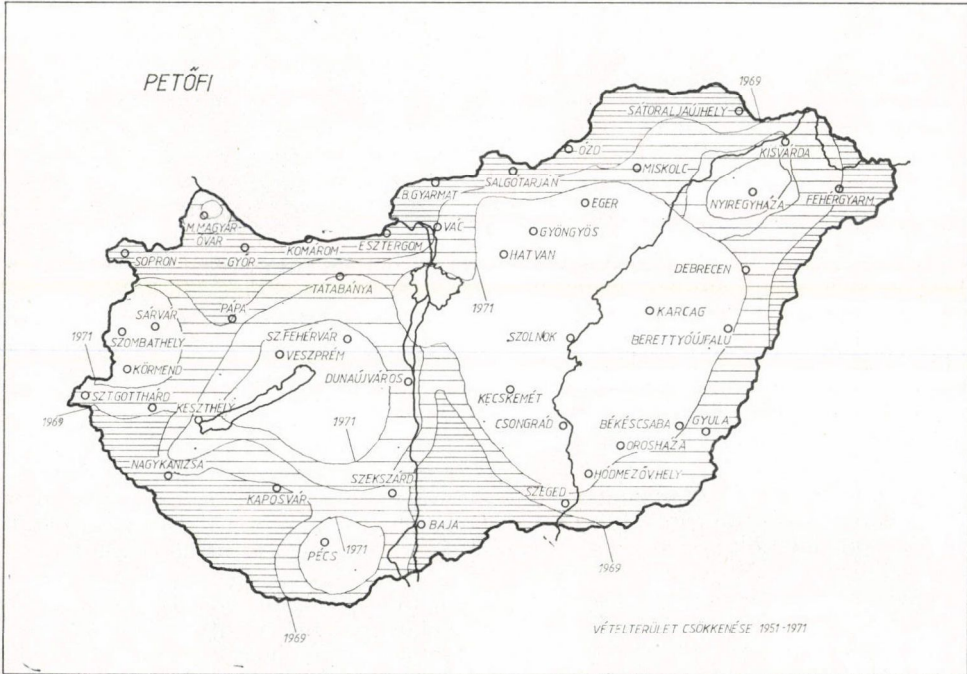
Év	100— 250 kW db	250— 500 kW db	500— 1000 kW db	1000 kW felett db	Össz. db	Össztelj. kW
1950	84	1	1	—	86	10,960
1970	126	55	17	13	211	57,180

A lépéselőny elvesztése

A következő oldalon lévő térképeket szemlélve a vételterület megdöbbentő csökkenése látható. Ez a folyamat persze nem csendben, észrevétlenül ment végbe, hanem az érintettek — a hallgatók — égbekiáltó panaszáradata közepette. Mivel a sajátos rádiózási felosztás (adók: posta; műsor, stúdió: rádió) legnagyobb részeük előtt ma is ismeretlen, a „nem tudom hallgatni a rádiót” sommázatú leveleiket természetesen a rádióhoz küldték. Az ötvenes-hatvanas években volt, hogy egy-egy különösen zavaróbb

külföldi adó üzembe állása után egyszerre több tucat szemrehányó-felháborodott panaszlevél érkezett. És sajnos az objektív mérések is e panaszok jogosságát igazolták, sőt, a két szerv hivatalos kiküldetésben külföldön tartózkodó munkatársai is hasonló „eredményekre” jutottak. A következő néhány sor idézet egy hivatalos feljegyzésből, melyet ebben az időben egy postai és egy rádiós mérnök készített feletteseik számára:

„Alulírottak ... szófiai tartózkodásunk időtartama alatt megfigyeléseket végeztünk az esti időszakban a Kossuth-adó zavartatására vonatkozóan. Ennek alapján megállapítottuk,

hogy frekvenciáján, 539 kHz-en igen nagymértékű zavart okoz egy nagy teljesítményű, arab nyelvű műsort sugárzó adó, melynek térerőssége az esti-éjjeli órákban Szófiában oly nagy, hogy a Kossuth-műsor vételét es-ténként teljesen lehetetlenné teszi.”

Sajnos, a két szerv ugyanebben az időszakban nem tudott egyetértésre jutni a megteendő lépések ügyében. Másként vélekedett a posta, másként a rádió, s nemcsak a szükséges adóteljesítmény-emelés mértékének megítélésében különbözött véleményük, hanem a rádióítás „hogyan tovább”-jában is: mi legyen az urh jövője?

Így született végül egy olyan döntés, mely elhamarkodottan zárta le a vitát, s ebből következőleg nem hozhatta meg a nyilvánosság számára is beharangozott végeredményt. 1968-ban üzembe helyezték az új, 300 (2×150) kW-os lakihegyi Kossuth-adót — s üzembe helyezése után pl. a vétel-terület már kisebb volt, mint 1966-ban 135 kW-os elődjéé.

Ez a koncepció az urh rádiózás szerepét is hibásan ítélte meg. Mindez arra indította az érdekelteket, hogy a köztük lévő véleménykülönbségek fokozása helyett, új egységes elképzelést dolgozzanak ki, mely végül is arra volt hivatott, hogy a posta IV. ötéves tervének műsorsugárzási tenni-valóit a leghatékonyabban határozza meg.

(Az eddig elmondottak gyakorlatilag mind csak az első műsorra, a Kossuth-műsorra vonatkoztak. Ami a vétel-helyzet romlását és az azt előidéző okokat illeti, ugyanaz áll a második, Petőfi-műsorra is. A helyzet részletes ismertetésébe azonban a Petőfi-műsor-nál azért nem érdemes belemenni, mert ez — hasonlóan a háború előtti Budapest II.-höz — reládók sokaságára volt bízva, melyek különböző teljesítménnyel és frekvenciákon működve dolgoztak.)

Viribus unitis

A IV. ötéves terv műsorszo-rási tenni-valóira vonatkozó közös postás-rádiós javaslat kidolgozását egy „Összefog-laló a hazai műsorszórás helyzetéről” előzte meg. Az alábbiakban ebből következnek idézetek.

„...1966 óta végzünk az ország területén rendszeres térerősség-méré-seket és vételmegfigyeléseket. Kereken 150 mérőponton átlag évente kétszer vizsgáljuk és követjük nyomon a helyzetet, illetve annak változásait... a térerősség-értékek önmagukban azon-ban nem határozzák meg egyértelműen a vétellehetőségeket. Ez nagymérték-ben függ az egyéb (idegen) adók által keltett és más (ipari stb.) zavaroktól. Ezért a mérések mellett vételmegfi-gyelésre is szükség van. Ennek ered-menyei pedig, melyeket esetről esetre magnetofonon rögzítünk, alapul szol-gálnak arra, hogy megállapíthassuk, az egyes adóknál milyen térerősség-értékeket fogadhatunk el az ellá-tottság határánál.

...Míg a nappali ellátottság a fej-lesztési tervek eddigi végrehajtásának eredményeként aránylag kielégítő ké-pet mutat, éjjel a helyzet mindkét műsorunknál sokkal rosszabb... Ki-indulási alapnak az 1966-os évet véve, a műsorszóró hálózat számszerű fej-lődése az alábbi (lásd a következő ol-dalon lévő táblázatot).

Ugyanekkor a két időszak jóminő-ségű nappali és éjszakai vétellehe-tőségének vizsgálata az alábbi ered-ményekre vezet:

Kossuth-műsor

1966-ban nappal az ország területének kb. 85 százalékán napnyugta-napkelte közt 61 százalékán lehetett jó minő-ségben hallgatni. Ez utóbbi érték egyben a lakosság kereken 70 száza-

Kossuth	1966	1970
	Lakihegy 135 kW	Lakihegy 2×150 kW Miskolc 15 kW

Kossuth teljesítménynövekedés összesen 180 kW (133%)

Petőfi	Szolnok	135 kW	Szolnok	135 kW
	Nyíregyháza	25 kW	Balatonszabadi	135 kW
	Szombathely	25 kW	Nyíregyháza	25 kW
	Lakihegy	20 kW	Szombathely	25 kW
	Balatonszabadi	15 kW	Lakihegy	20 kW
	Miskolc	15 kW	Pécs	15 kW
	Pécs	15 kW	Magyaróvár	5 kW
	Győr	0,4 kW	Győr	0,4 kW
	Magyaróvár	2 kW		

Petőfi teljesítménynövekedés 108 kW (43%)

lékát jelentette. Az 1968-as lakihegyi rekonstrukció után nappal mintegy 90 százalék a besugárzott terület, míg napnyugta-napkelte közt összesen ke-
reken 46 százalék, ami egyben az össz-
lakosság 59 százaléka. . . az esti idő-
szakban javulás nem mutatkozik, . . .
a csökkenés oka az időközben végre-
hajtott teljesítményemelés ellenére az,
hogy ez alatt az éjszakai zavaró hatást
kiváltó külföldi adók teljesítménye
még nagyobb mértékben nőtt. . .

Petőfi-műsor

1966-ban kb. 60 százalék volt az ellá-
tott terület, viszont napnyugta-nap-
kelte közt csak az ország területének
41 százalékán lehetett jó minőségben
hallgatni a Petőfi-műsort. Ez utóbbi
adat egyben a lakosság 64 százalékát
jelentette.

Az adóhálózat átrendezése után
1979-ben nappal kb. 80 százalék az
ellátott terület. Este mintegy 49 szá-
zalék a területi ellátottság, 65 szá-
zalék lakossággal. . . Az átrendezés
azzal az igen pozitív eredménnyel
járt, hogy az előző idők aránytalan-
sága megszűnt, az addig teljesen ellá-
tatlan közép-dunántúli részek besu-
gárzásával a százalékokban tükröző-
dőnél lényegesen nagyobb a nyereség.

Ez még figyelemreméltóbbá válik,
ha meggondoljuk, hogy a nyári há-
rom-négy hónapban a Balaton-környék
lakossága százazrekkel növekszik, és
ez a nyaraló tömeg inkább a Petőfi-
műsor szórakoztató programjai iránt
érdeklődik.

Ugyanakkor viszont itt is megmu-
tatkozik, hogy megfelelő mérvű tel-
jesítményemelés nélkül a vételterület
lényeges növelésére nem lehet számí-
tani, hiszen egy második nagyadó
(Balatonszabadi 135 kW az eddigi
15 kW helyett) belépése alig változ-
tatta meg az összterületet, ha annak
arányait igen kedvezően módosította
is. . .

Az ismertett adatokból láthatóan
az ország műsorellátottságának egé-
szében az eddigiek szerint végrehaj-
tott fejlesztés ellenére sem követ-
kezett be a kívánatos fejlődés. Ennek
kettős oka van.

Egyrészt a tervezett és végrehajtott
teljesítményemelés elmaradt attól, ami
szükséges volna, másrészt a fejlődés,
illetve realizálás ütemezése nem elég
gyors. . .

. . .és növeli a gondokat a tervezett
urh-ellátottság is. Úgy véljük, hogy
ma már meggondolásra szorul az a
konceptió, mely a Kossuth- és Petőfi-
urh hálózatot csak mint kiegészítő há-
lózatot tervezi és nem szándékozik
ezeknek a műsoroknak urh-n teljes
országos ellátottságot biztosítani. Eb-

ból az a különös helyzet következne, hogy azokon a helyeken, ahol csak urh biztosítja a Kossuth- vagy Petőfi-vételt, a hallgatók sokkal jobb minőségű ellátást kapnak, mint az ország egyéb — csak középhullámon ellátott — vidékein. Ennek az ellentmondásnak egyik legszembetűnőbb példája az, hogy a terv szerint Budapesten, ahol a lakosság egyötöde él, nem volna Kossuth-műsort sugárzó urh adó.”

Urh és televízió

Igen, ekkor már ezzel a két újdonsággal is komolyan törődni kellett; a rádiózás új minőségi távlatait megnyitó urh-val és a teljesen új tömegkommunikációs médiummal, a televízióval.

A televízió és az ultrarövidhullámú rádiózás hazai kísérletei az ötvenes évek közepén kezdődtek, a televízió első kísérleti helyszíni közvetítését 1956. május elsején adta — persze, még csak néhány tucat nem is előfizető, hanem többé-kevésbé „hivatalból” megfigyelő számára. Az urh-kísérleti műsor pedig a szabadsághegyi 1 kW-os adóval 1957 februárjában indult. Jóllehet a rádióműsort sugárzó urh-adások vétele egyszerűbb volt (a legkülönbözőbb házi készítésű adapterekkel), mint a tévénézés, természetesen, hogy ennek volt nagyobb a vonzóereje: mégis csak más látni is, nem csupán hallani. . .

1958 januárjában már felavatták a budapesti tévé nagyadót, 1959-ben Pécsen és Miskolcon kezdődhetett meg a tévénézés, majd Szentés és ezzel az ország délkeleti része következett.

Az urh-rádiózás viszont ebben az időben egyhelyben topogott. Mint az előzőekben szólt róla, nem alakult ki vele kapcsolatban helytálló koncepció, olyannyira nem, hogy a minőségi előnyeit kihasználó önálló műsor csírája csak 1960-tól van meg; ekkor

kezdődött az „urh-kísérleti” műsor — a mai harmadik program elődje.

Mindenesetre mind a televíziós el-látottság, mind az urh-rádiózás tervezésénél egy szempontból könnyebb helyzetben voltak és vannak az illetékesek: hullámterjedési sajátosságai folytán mind a tévé-, mind az urh-rádióadás csak addig terjed, ameddig az adóantenna „ellát”. Ez a gyakorlatilag optikai hullámterjedés a magyarázata annak is, hogy napjainkban — a modern kor szimbólumaként — várak helyett adótornyok jelennek meg a hegycsúcsokon.

Eredményes együttműködés

Az előző oldalakon elmondottak értelmében a posta és a rádió minden szempont figyelembevételével felülvizsgálta műsorsugárzási koncepcióját, majd ezt a televíziós elképzelésekkel együtt a posta IV. ötéves tervébe foglalta, mely ily módon lényegében a mai helyzet megalapozását jelentette. Ez annál is inkább fontos volt, mert a nemzetközi légkör enyhülését követően a Nemzetközi Távközlési Unió elhatározta egy új, hosszú- és középhullámú terv kidolgozására hivatott konferencia 1974-re történő összehívását.

A rádiózásra vonatkozó, közösen kimunkált anyag ezt is figyelembe vette, mint az a következőkből látható lesz. Mivel ez az elaborátum tulajdonképpen napjainkig hat, most innen érdemes idézni:

„...Európa-szerte olyan jelentős mértékben meggyorsult a rádiósítás folyamata... hogy az eddig végzett (hazai) rekonstrukció egyértelműen hatástalannak mutatkozott.

A hazai főadóinkkal szomszédos, illetve azonos csatornákon működő középhullámú adók teljesítményét nagymértékben megnövelték, illetve új adókat helyeztek üzembe. Így jelenleg az a helyzet, hogy ezek az

adóink 500—1000 kW-os adók által közrefogva és zavartatva képtelenek az ország területén a jómínőségű, éjjel-nappali Kossuth- és Petőfi-műsor-ellátottságot biztosítani.

Az európai zónában a közép- és hosszúhullámú adók e jelentős teljesítménynövelése egyértelműen az 1974-re tervezett konferenciával van kapcsolatban. . .

. . . a szakirodalom tanulmányozása s egyéb értesülések mind arra mutatnak, hogy e konferencia úgy kíván véget vetni a jelenlegi kaotikus helyzetnek. . . , hogy egy-egy ország legfeljebb 1—2 nagy teljesítményű adót üzemeltethet. Az így sugárzott műsor természetesen országos ellátottságot is biztosít. . . ennek alapján érthető a kész helyzetet teremteni akaró, előzőekben említett adóteljesítménynövelési tendencia. A konferencián a résztvevő államok már nyilván úgy akarnak megjelenni, hogy jelenlegi kedvező helyzetüket megőrizni — vagy kedvezőbbet kiharcolni — már működő óriásadókkal való érveléssel sikerüljön.

A másik tendencia, ami Európa-szerre megfigyelhető, hogy a középhullámú ellátás mellett, vagy ettől teljesen függetlenül is rendkívüli mértékben folyik az urh-műsorsugárzás fejlesztése. Nemcsak a fejlett, hanem a közepes helyzetű országok is azt a gyakorlatot űzik, hogy összes hazai műsorukat teljes fedettséget nyújtó urh-hálózatokon sugározzák. Ennek oka nyilvánvaló: műszaki adottságai folytán az urh-fm rendszer olyan kiváló minőségű átvitelre alkalmas, amit semmilyen hosszú-, vagy középhullámú adással nem lehet elérni. . .”

Mindezek alapján született az a javaslat, melynek értelmében megépült a 2000 kW-os solti Kossuth-adó (s átvette Lakihegytől az ország középhullámú besugárzását), az országos Kossuth-, Petőfi- és III. műsort sugárzó urh-hálózat — az utóbbi már természetesen sztereóban — s végül, de nem utolsósorban: a teljes országos besugárzottságot biztosító tv 1-es ge-

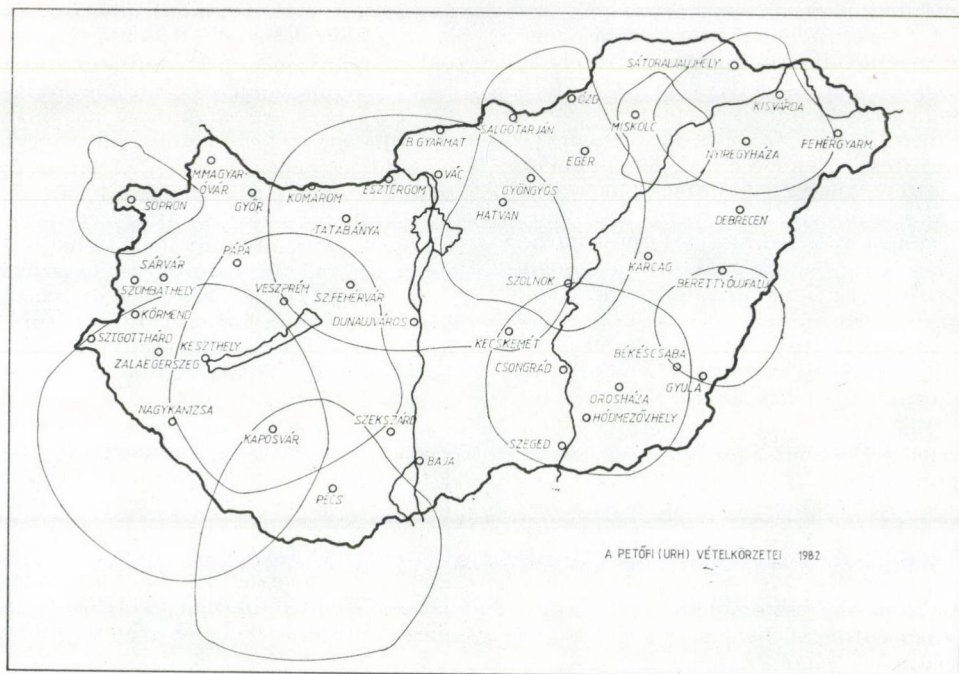
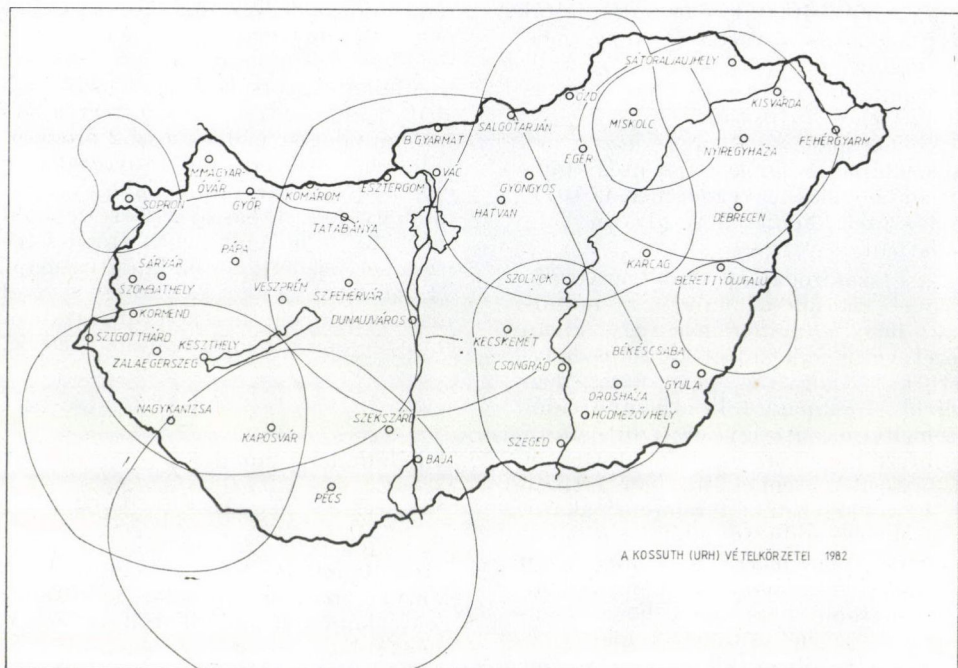
reinhálózat (nagyadók) s a minél nagyobb mértékű ellátottságot biztosító tv 2-es hálózat.

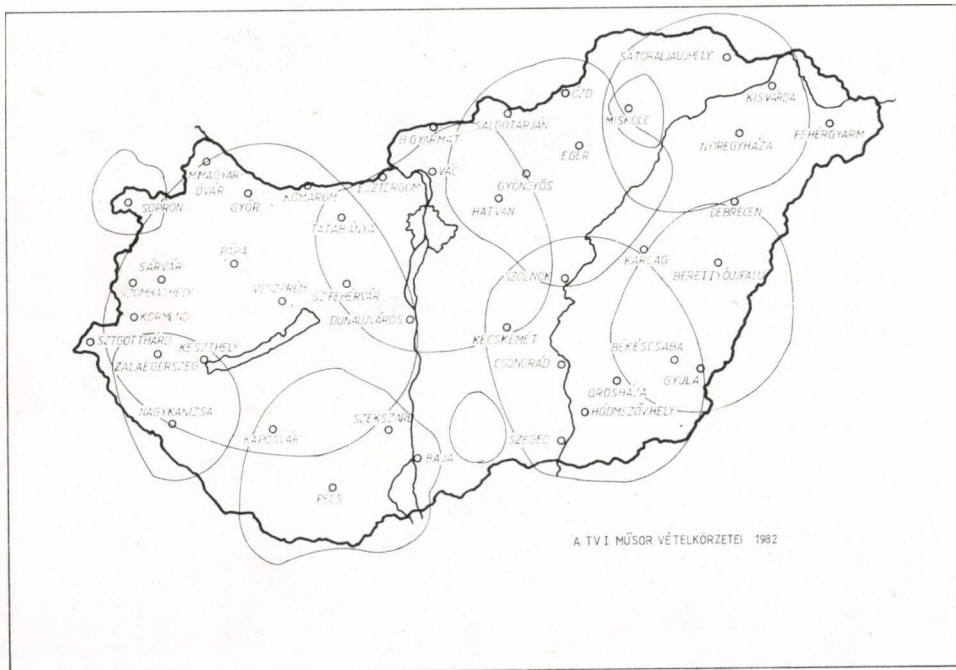
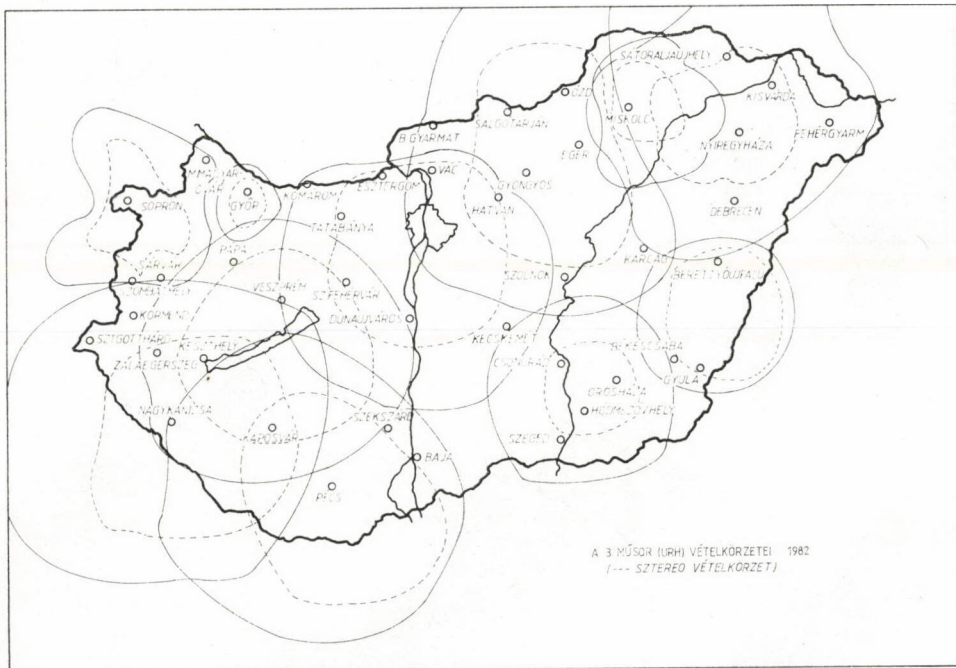
A fejlődésgyorsulására jellemző, hogy 1970-ben még csak olyan tervek láttak napvilágot, melyek a tv 2 program vétellehetőségét 1975-re irányozták úgy elő, hogy azt az ország lakosságának mintegy fele láthassa. Ezzel szemben már 1973 novemberében rendszeres üzembe kezdett a budapesti, majd 74-ben a tokaji „kettes” adó — s ezzel máris a lakosság kerekén 50 százaléka jutott a második műsor vételkörzetébe.

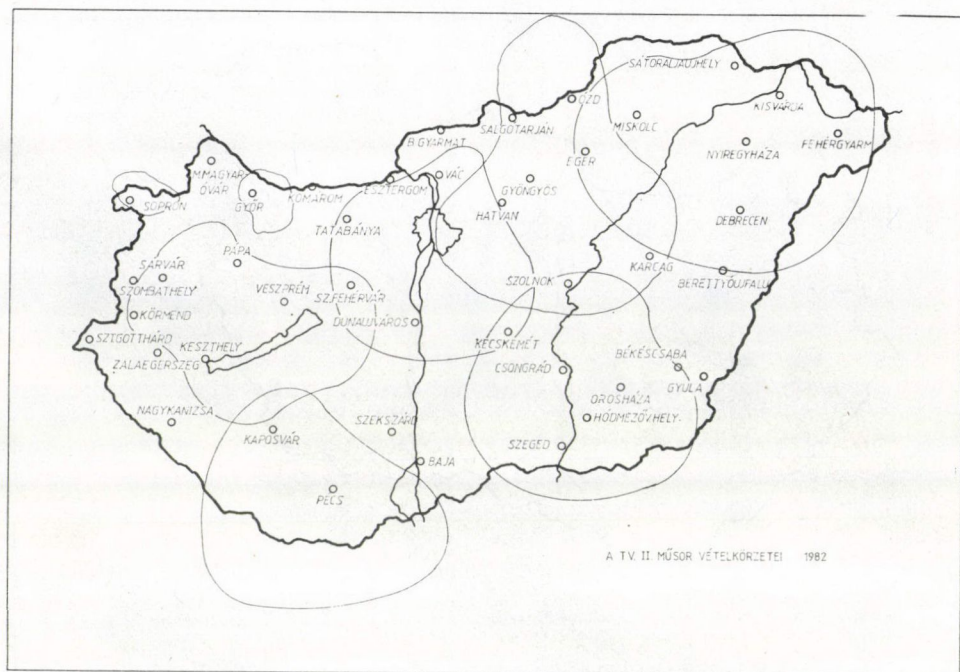
A hálátlan aprómunka

Az idejében realizált tervek s az összehangolt fellépés nemzetközi fórumokon is eredményes volt; az 1974-es genfi konferencián sikerült a körülményekhez képest legkedvezőbb hullámhossz-elosztást elérni hazánk számára. (E konferencia sem volt „ideális” gyülekezet — de mindenesetre, az enyhülés légkörének legjobb időszakában aránylag objektíven dolgozott.)

A középhullámú és urh-műsorellátottság tervszerű alakulása ma már mondhatni, teljes vételi lehetőséget biztosít az ország egészén. A lakosság valóban csak néhány százaléka panaszkodhat rádióműsoraink vétellehetőségére, s szinte ugyanezt lehet elmondani a televízióról is. Viszont éppen ez a néhány százalék okozza a legnagyobb gondot. Ha rápillantunk az urh- vagy a tv-vételtérképekre, látható, hogy a kevésbé jól besugárzott területek általában a ritkábban lakott vidékek. Ezekre a helyekre a kis teljesítményű, úgynevezett átjátszóadók üzembe állításával lehet pénzügyileg még gazdaságosan növelni a műsorellátottságban részesülők számát. De ez sziszifuszi munka, hiszen pl. jelenleg kerekén 50 tv-átjátszóadó működik már, s biztos, hogy még kétannyi kellene ahhoz, hogy sehonnán se érkezzék panaszos levél.

Tekintettel arra, hogy a jóminőségű műsorellátottságot — rádió — már egyértelműen az urh jelenti, a következő térképeken részletesen csak ezt mutatjuk be. A középhullámú Kossuth- és Petőfi-sugárzásról csak annyit, hogy napkelte-napnyugtá közt

az ország egészén biztosítja a vételt, ami a hullámterjedési éjszaka alatt azonban a távoli adók által keltett zavartatás folytán csökken.

Végül a két utolsó térkép a tv 1—2 program ellátottságot mutatja.

ABSTRACT: In the second part of this study about radio history (the first part was published in the previous number of our quarterly) Miklós Szabó presents how the network of radio transmitters was reconstructed in post-war Hungary and what possibilities are offered by the technological background of broadcasting for the reception of the different radio and television programs.

Lázár Guy

A világhelyzet és helyzetünk a világban

Közvélemény-kutatás a kelet-nyugati kapcsolatok alakulásáról

A magyar közvéleményt élénken foglalkoztatja, hogy hogyan alakulnak a kelet-nyugati kapcsolatok, és fennmarad-e a világbéke. A közvélemény-kutatás ezekre a kérdésekre keresett választ.

Az ötvenes évek végétől kezdve a magyar közvéleményben egyre inkább kialakulhatott az a meggyőződés, hogy a két világrendszer közötti bizalmatlanság, amely a negyvenes évek végén földrészünk „kettészakadásához” és ezzel az emberek „életterének” a beszűküléshez vezetett, fokozatosan oldódik: a szocialista és a nyugati országok közötti politikai-katonai szembenállást egyre inkább a gazdasági, kulturális stb. együttműködés váltja fel. Ezt a meggyőződést csak megerősíthette az, hogy az időről időre mégis feltámadó feszültségeket mindig az együttműködés fokozódásának és a megegyezésnek a korszakai követték, és a világ más részein kirobbanó fegyveres konfliktusok lényegében nem érintették a két fél viszonyát.

Ez a szinte teljesen egyenesvonalúnak látszó fejlődés azonban az utóbbi években megtorpant. Az emberek egyre többet hallhatnak arról, hogy — miközben a szocialista országok és bizonyos polgári körök, például a nyugat-európai kormányok továbbra is az enyhülési politika folytatására törekzenek — más erők, mindenképp az újabb amerikai kormányzatok

fokozzák a feszültséget, és a saját szövetségeseikkel való szembekerüléstől sem riadnak vissza, hogy a saját javukra billentsék a nemzetközi erőviszonyokat. Ugyanakkor a tömegkommunikációs eszközök arról is szót ejtenek, hogy az amerikaiak elsősorban az afganisztáni és a lengyelországi eseményekre, illetve a közepes hatósugarú rakéták telepítésére hivatkozva támadják a Szovjetuniót és a többi szocialista országot, és ebben, ha kevésbé erőteljesen is, a nyugat-európai országok követik őket.

Mindez felveti azt a kérdést, hogy a magyar lakosság vajon hogyan ítéli meg a nemzetközi helyzet alakulását. A világbékét fenyegető veszélyek és a kelet-nyugati kapcsolatokban bekövetkezett kedvezőtlen változások mennyire tudatosultak a közvéleményben? Kit hibáztatnak ezekért a változásokért az emberek? Hogyan ítélik meg a katonai enyhülés esélyeit? E kérdések legnagyobb részét a korábbi külpolitikai közvélemény-kutatások során is vizsgáltuk, de külön-külön. A legutóbbi kutatás során — amelyre 1982 májusában került sor 1000 fős országos reprezentatív mintán — a kérdéskör egészéről alkotott

véleményeket próbáltuk feltárni és a korábbi vizsgálatok adataival összehasonlítani.*

Veszélyben a világbéke

A vizsgálat során először azt tudakoltuk az emberektől, hogy véleményük szerint az elmúlt években nőttek, változatlanok maradtak vagy csökkentek-e egy újabb világháború kitörésének az esélyei. Ezt a kérdést előzőleg 1979-ben, a második SALT-egyezmény megkötése után tettük fel egy budapesti reprezentatív mintán. A két vizsgálat

eredményeit az I. számú tábla tartalmazza.

1979-ben a budapestieknek közel a fele úgy látta, hogy csökkent a világháborús veszély. 1982 tavaszán viszont a megkérdezettek túlnyomó többsége azt mondta, hogy az elmúlt években nőttek egy újabb világháború kitörésének az esélyei. A világbéke fennmaradásának a kérdése tehát most sokkal jobban foglalkoztatta az embereket. Ez abban is megnyilvánult, hogy ez alkalommal a budapestiek kisebb arányban választották a változatlanosságra utaló válaszlehetőséget, és jóval kisebb arányban mondták azt, hogy nem tudnak a kérdésre válaszolni.

1. tábla:

Vélemények a világháborús veszélyről (százalékban)

Az elmúlt években* egy újabb világháború kitörésének az esélyei	1979 június Budapest N = 127	1982 április—május	
		A magyar lakosság N = 1000	Budapest N = 204
nőttek	17	58	67
változatlanok maradtak	24	19	19
csökkentek	46	12	9
Egyáltalán nincsenek esélyei**	—	1	1
Nem tudja, nincs válasz	14	10	4
Összesen	101	100	100

* 1979-ben „az utóbbi egy-két évre” kérdeztünk rá:

** Ezt a válaszlehetőséget nem olvastuk fel.

* Az összehasonlítás során az alábbi tanulmányok adatait használtuk fel:

- 1 Lázár Guy: Közvélemény-kutatás a kelet-nyugati kapcsolatokról és a kínai eseményekről. TK Jelentések, 1977, 29. o.
- 2 Vélemények a második SALT-egyezményről. Jel-Kép, 1980/1, 107—111. o.
- 3 A közvélemény a kínai—vietnami háborúról. Jel-Kép, 1980/1, 111—113. o.
- 4 A kelet—nyugati kapcsolatokról. Jel-Kép, 1980/2, 172—174. o.
- 5 Lázár Guy: Közvélemény-kutatás a Varsói Szerződésről. TK Tanulmányok, beszámolók, jelentések, 1981., 39. o.
- 6 Két rossz közül az egyik — Az amerikai elnökválasztás hazai visszhangja. Jel-Kép, 1981/2, 118—119. o.

A közvélemény álláspontja tehát alapvetően megváltozott ebben a kérdésben: azt a felismerést, amely négy évvel ezelőtt főleg a magasabb iskolai végzettségűek körében terjedt el, mára az emberek legnagyobb része átvette.

Ez egyben azt is jelentette, hogy a veszélyeztettség érzése azokat a rétegeket is elérte, amelyek kevésbé kísérik figyelemmel a külpolitikai eseményeket. Ez az érzés azonban adataink szerint nem vált olyan erőssé, hogy a mindennapi beszélgetések gyakori tárgyát képezné, és így a (kül)politika iránt egyáltalán nem érdeklődő rétegeket is elérte volna.

A világháborús veszély növekedését a közvélemény elsősorban a két világrendszer, illetve a két nagyhatalom viszonyával hozta összefüggésbe. 1978-ban a külpolitika iránt érdeklődő lakosságnak még „csak” 58 százaléka mondta azt, hogy *a világban vannak olyan fegyveres konfliktusok, amelyek a világbékét veszélyeztetik*. Az 1979-es és az 1980-as felmérések során már a megkérdezettek 77—87 szá-

zaléka válaszolt így, de ők még elsősorban helyi konfliktusokat említettek: 1979-ben a kínai-vietnami háborút, 1980-ban pedig az afganisztáni és az iráni eseményeket, valamint a távol- és a közel-keleti helyzetet. A mostani vizsgálat során az emberek ugyanilyen magas arányban beszéltek a világbékét veszélyeztető konfliktusokról, de most már elsősorban a kelet-nyugati viszonyra, illetve a nyugati országok magatartására hivatkoztak, és csak másodsorban a helyi konfliktusokra (2. tábla).

Az 1980. márciusi vizsgálat során még azt tapasztaltuk, hogy a világbékét veszélyeztető konfliktusok léte csak a közép- vagy felsőfokú végzettséggel rendelkező népességben (lényegében a szellemi dolgozók körében) tudatosult igazán. Ezzel szemben most már az általános iskolát végzettek is ugyanolyan magas arányban adtak igenlő választ, és a világbéke veszélyeztettségének a tudata csak a legalacsonyabb iskolázottságú rétegeket nem hatotta át.

2. tábla:
Milyen konfliktusok veszélyeztetik a világbékét?
A válaszok százalékos megoszlása*

	N = 781
Általában a fegyverkezési hajsza	26
A szovjet—amerikai viszony	16
Általában a két világrendszer, a két nagyhatalom harca	15
A kelet—nyugati viszony összesen**	48
Általában az amerikai magatartás, Reagan politikája	14
Az amerikai fegyverkezés	10
Az amerikai magatartás összesen**	23
A NATO nyugat-európai rakétatelepítési terve	6
Általában a nyugati országok magatartása	3
A nyugati országok fegyverkezése	3
A nyugati országok magatartása összesen	12
A közel-keleti helyzet	28
A Falkland-válság	27
A lengyelországi helyzet	18
Az iraki—iráni háború	12
Az afganisztáni helyzet	5
A salvadori polgárháború	3
Egyéb konfliktust említ	9
Egyéb értelmezhető választ ad	12

* A százalékok összege, mivel egy kérdezett több választ is adhatott, meghaladja a 100-at.

** A rész-százalékok összege, mivel egy kérdezett több motívumot is említhetett, meghaladhatja az „összesen”-ekét.

Romló viszony, javuló kapcsolatok

Az emberek tehát úgy látják, hogy az utóbbi időben a kelet-nyugati kapcsolatok annyira romlottak, hogy a világháború akkor is kitörhet, ha nincsenek olyan konfliktusok, amelyek világméretűekké szélesedhetnének. Ez azonban csak általánosságban igaz, mert a kelet-nyugati kapcsolatok egyes elemeinek, konkrétan a *szovjet-amerikai*, a *szovjet-kínai*, a *kínai-amerikai* és a *kelet- és a nyugat-európai országok közötti kapcsolatoknak* az alakulását más-más módon ítélték meg a kérdezettek. (Lásd a 3. táblát)

1977 és 1979 között a közvélemény már eleve nem tartotta túlságosan jóknak a *szovjet-amerikai* kapcsolatokat. 1980-ban, vagyis az afganisztáni események után ez a nem túlságosan kedvező megítélés egyértelműen ked-

vezőtlenre fordult, és azóta nem változott.

1977 és 1982 között a *szovjet-kínai* kapcsolatok megítélése nem változott lényegesen, azaz a két ország viszonyát továbbra is elég rossznak tartották az emberek.

1980-ban az emberek jobbnak tartották a *kínai-amerikai* kapcsolatokat, mint egy évvel korábban. Ez, mint az akkor végzett felmérés kimutatta, elsősorban azzal függött össze, hogy ebben az időben a *szovjet-amerikai* kapcsolatok nagymérvű romlásával párhuzamosan az Egyesült Államok közeledett Kínához, és az a lehetőség is felvetődött, hogy hosszabb távon szoros együttműködés alakul ki a két ország között. (Ebben az időben az emberek nagyobbik része úgy látta, hogy az amerikaiak inkább a kínaiakkal akarnak jó viszonyban lenni, mint a *szovjetekkel*, és elképzelhetőnek tar-

3. tábla:

A kelet-nyugati kapcsolatok megítélése 1977—1982 között
Súlyozott átlaggal*

	1977 júli- us— augusz- tus A ma- gyar lakos- ság	1978 decem- ber A kül- pol. iránt érdek- lődő lakos- ság	1979 június Buda- pest	1980 január Buda- pest	1980 már- cius Buda- pest, Győr, Sze- ged	1980 már- cius Buda- pest	1980 decem- ber A vá- rosi lakos- ság	1980 decem- ber Buda- pest	1982 ápri- lis— május A ma- gyar lakos- ság	1982 ápri- lis— május Buda- pest
	N = = 970	N = = 257	N = = 127	N = = 173	N = = 594	N = = 201	N = = 408	N = = 161	N = = 1000	N = = 204
Szovjet—amerikai kapcsolatok	3,10	3,18	3,21	2,48	2,50	2,46	2,68	2,53	2,55	2,45
Szovjet—kínai kapcsolatok	2,59	2,13	1,93	2,19	2,23	2,10	—	—	2,46	2,23
Kínai—amerikai kapcsolatok	3,19	3,43	3,04	3,43	3,42	3,41	—	—	3,18	3,19
A kelet- és a nyu- gat-európai orszá- gok közötti kap- csolatok	—	—	—	—	3,42	3,46	—	—	3,20	3,33

* A kérdezetteknek az iskolai osztályozás analógiájára kellett értékelniük a szóbanforgó kapcsolatokat. Így az 5,00-os érték a lehető legjobb, az 1,00-os pedig a lehető legrosszabb viszonyt jelenti.

totta, hogy az amerikaiak és a kínaiak katonai szövetségre lépjenek egymással a Szovjetunióval szemben.) Ezek a várakozások azonban csak kis mértékben teljesültek, és elsősorban ez lehet az oka annak, hogy 1982-ben a megkérdezettek már ismét valamivel rosszabbnak ítélték a kínai—amerikai viszonyt.

Ezek a változások azt eredményezték, hogy a kínai—amerikai kapcsolatokat a közvélemény már 1977-ben is egy árnyalattal jobbnak tartotta, mint a szovjet—amerikai kapcsolatokat, s 1978-ban egyértelműen az előbbieket ítélte kedvezőbbeknek. 1979-ben, a második SALT-egyezmény megkötése után a szovjet—amerikai viszony került az első helyre, de 1980-tól kezdve már ismét a kínai—amerikai viszonyt tartották jobbnak az emberek, mégpedig olyannyira, hogy ezt sokszor egy egész ponttal magasabbra értékelték, mint a szovjet—amerikai viszonyt. Ezt az utóbbit a mostani felmérés során már majdnem olyan rossznak ítélték a válaszadók, mint a szovjet—kínai viszonyt, amely mindig az utolsó helyen szerepelt.

A kelet- és a nyugat-európai országok közötti kapcsolatokat a közvélemény mind 1980-ban, mind 1982-ben jobbnak tartotta, mint a szovjet—amerikai kapcsolatokat. Ez azt mutatja, hogy ebben a tekintetben az emberek elég éles különbséget tesznek az Egyesült Államok és a nyugat-európai országok között (és talán a Szovjetunió és a többi kelet-európai ország között is.)

Egészében véve azonban azt kell mondanunk, hogy az emberek a legjobb kelet-nyugati kapcsolatokat sem tartották igazán jónak, és ezért meglepő, hogy ugyanennek a felmérésnek a során a megkérdezettek nagyobbik része, 53 százaléka azt mondta, hogy az elmúlt években a szocialista és a nyugati országok közötti kapcsolatok javultak. A magasabb végzettségűek kevésbé vélekedtek így, de az ő körükben is ez volt az uralkodó álláspont.

Ezt az ellentmondást, úgy tűnik, azzal a feltevéssel oldhatjuk fel a leginkább, hogy erre a kérdésre válaszolva az emberek legnagyobb része nem a szocialista és a nyugati országok közötti viszonyra gondolt, hanem az ezen országok közötti kontaktusokra, érintkezésekre: a kereskedelmi, kulturális, idegenforgalmi kapcsolatokra vagy éppen a vezető politikusok utazásaira; és mivel úgy látta, hogy ezek a kontaktusok az utóbbi időben is szaporodtak, azt a következtetést vonta le, hogy az elmúlt években a szocialista és a nyugati országok közötti kapcsolatok javultak. Ezt az értelmezést az is elősegíthette, hogy a nyugat- és a kelet-európai országok közötti viszonyt az emberek nem tartották olyan rossznak, mint az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszonyt.

Azok a kérdezettek, akik úgy látták, hogy a szocialista és a nyugati országok közötti kapcsolatok romlottak (9 százalék, 90 fő), a leggyakrabban azt mondták, hogy ez a nyugati országok hibájából történt, de viszonylag gyakran válaszolták azt is, hogy ezért a szocialista és a nyugati országok egyaránt felelősek.

Úgy tűnik tehát: az emberek nagy része, ha tisztában is volt azzal, hogy az elmúlt években növekedett a világháborús veszély, azt gondolta, hogy ez elsősorban a nagyhatalmak közötti bizalmatlanságra vezethető vissza, és a többi országot nem érinti közvetlenül. Ezt támasztja alá, hogy a mostani vizsgálat során a megkérdezettek a korábbinál is nagyobb arányban mondták azt, hogy *nincsenek olyan országok, amelyek Magyarország békéjét, biztonságát veszélyeztetnék* (lásd a 4. táblát).

Arra a kérdésre, hogy *milyen országok veszélyeztetik Magyarországot békéjét, biztonságát*, az emberek ugyanúgy válaszoltak, mint két évvel korábban: az *Egyesült Államokat* nevezték meg a leggyakrabban, jóval ritkábban említették általában a nyugati országokat vagy a NATO-t, és még ritkábban az NSZK-t.

4. tábla:

Vannak-e olyan országok, amelyek Magyarország békéjét, biztonságát veszélyeztetik?

A válaszok százalékos megoszlása

	1980 május— június A magyar lakosság N = 953	1982 április— május A magyar lakosság N = 1000
Vannak	37	29
Nincsenek	51	60
Nem tudja eldönteni	12	11
Összesen	100	100

A magasabb végzettségű válaszadók, miközben nagyobb arányban mondták azt, hogy nőtt a világháborús veszély, még kevésbé vélekedtek úgy, hogy vannak olyan országok, amelyek békénket, biztonságunkat fenyegetik.

Borús jelen, biztató jövő

Az eddigi adatok arra engednek következtetni, hogy a magyar lakosság „külpolitikai közhangulatát” egyfajta *kettősség* jellemzi, amely voltaképpen a valóságos viszonyok kettősségének a tükröződése. A tömegkommunikációs eszközökből az emberek legnagyobb része *tudja*, hogy az elmúlt években a nemzetközi helyzet sokat romlott, és attól fél, hogy ez egyszer a mi számunkra is végzetessé válhat. Ezzel egyidőben azonban az emberek azt *tapasztalják*, hogy ezek a kedvezőtlen változások eddig nem érintettek bennünket igazán, hogy továbbra is a kelet-nyugati együttműködés előnyeit élvezzük, és *nem látnak okot* arra, hogy ez a továbbiakban is ne legyen így.

Ez valószínűleg összefügg azzal, hogy az emberek legnagyobb része úgy gon-

5. tábla:

Vélemények a fegyverkezés és a leszerelés valószínűségéről (Százalékban)

	Mit gondol, mi lesz . . .					
	öt év múlva?		tíz év múlva?		húsz év múlva?	
	1981 november N = 767	1982 április— május N = 833	1981 november N = 647	1982 április— május N = 651	1981 november N = 488	1982 április— május N = 441
Világháború	3	3	3	4	8	8
A jelenleginél fokozottabb fegyverkezés	30	30	17	20	8	15
A jelenlegihez hasonló helyzet	42	40	22	24	14	16
Részleges leszerelés	21	20	42	36	27	35
Teljes leszerelés	5	8	17	15	43	26
Összesen	101	101	101	99	100	100
Nem tudja	11	13	23	21	39	29
Nincs válasz*	12	3	12	14	12	27
Összesen	23	16	35	35	51	56

* A második felmérés során azoknak, akik az első vagy a második alkérdésre a „világháború” vagy a „teljes leszerelés” választ adták, nem tették fel több alkérdést. Ez az oka annak, hogy a második és a harmadik alkérdésnél alacsonyabb lett a „nem tudom” válaszok aránya.

dolja: a kelet-nyugati viszony romlása csak átmeneti jelenség, amelyet hosszabb-rövidebb idő eltelte után ismét a két világrendszer közötti együttműködésnek „kell” követnie. Ez derül ki akkor, ha megnézzük, hogy a fegyverkezés, illetve a leszerelés szempontjából a megkérdezettek milyennek látták a közeljövőt (lásd az 5. ábrát).

Az emberek tehát mind az 1981-es, mind az 1982-es felmérés során alapvetően másképp ítélték meg az ötéves távlatot, mint a tíz- és a húszéveset.

Ötéves távlatban arra számítottak a legtöbben, hogy *fennmarad a jelenlegi helyzet*, és a második leggyakoribb válasz az volt, hogy *fokozódik a fegyverkezés*.

Tíz- és húszéves távlatban viszont a részleges vagy a teljes leszerelés megvalósulását tartották a legvalószínűbbnek, és a két kérdésre adott válaszok csak abban különböztek egymástól, hogy húszéves távlatban az emberek még derülátóbbak voltak. (Bár ez a derülátás a második felmérés idejére csökkent.)

A kelet-nyugati viszony romlása tehát rövid távon borúlátóvá tette az emberek többségét, de azt, hogy a leszerelés — a világbéke fennmaradásának legfőbb biztositéka — hosszabb távon se valósuljon meg, a legnagyobb részük nem tudta elképzelni.

ABSTRACT: Hungarian public opinion shows a lively interest in East—West relations and in world peace. The aim of this opinion poll was to reveal what people thought about these issues.

A lengyel válsághoz vezető út

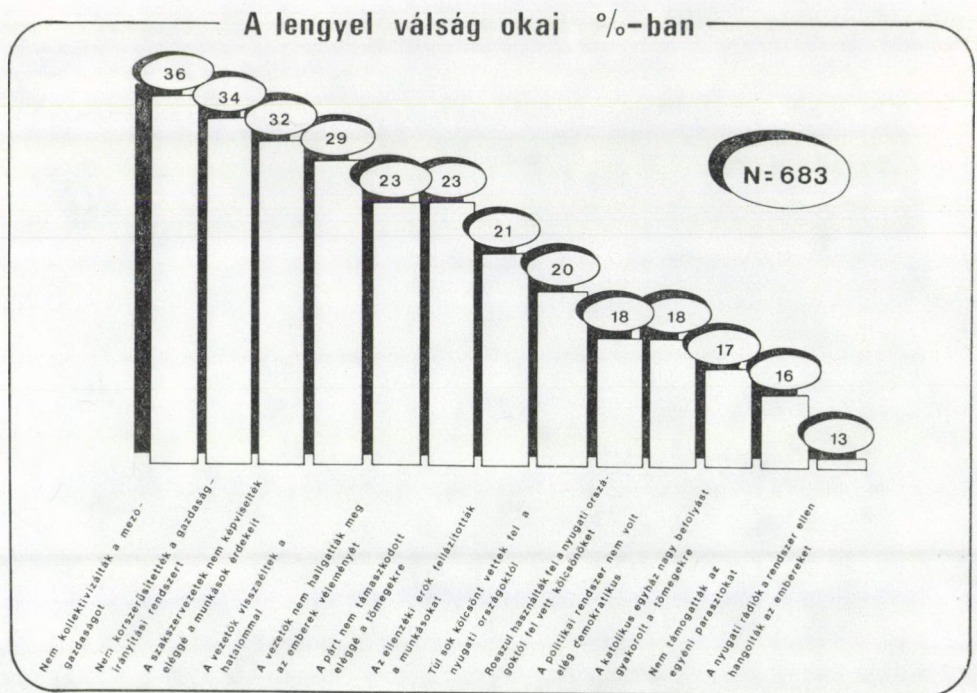
Miben látják az emberek a lengyelországi válság okait?
Erre a kérdésre keresett választ közvélemény-kutatásunk 1981 májusában.

A vizsgálat során a felnőtt magyar lakosságot képviselő kérdezettek 91 százaléka mondta azt, hogy hallott a lengyelországi eseményekről.

Ezeket az eseményeket elsősorban gazdasági okokra vezették vissza, és csak másodsorban politikaiakra. A gazdasági okok közül az életkörülmények romlására utaltak a legtöbben (53 százalék), ezen belül a rossz ellátásra és az alacsony bérekre. Ennél jóval kevesebben említették a hibás gazdaságpolitikát (34 százalék) és általában a gazdasági helyzet romlását

(30 százalék). A közép- vagy felsőfokú végzettségűek ugyanolyan gyakran vezették vissza az eseményeket a gazdaságpolitikára, mint az életkörülményekre, és nem sokkal ritkábban a gazdasági helyzetre.

A politikai okokra utaló kérdezettek egy része csak általában említette a rossz vezetési módszereket (18 százalék). Ha azt feltételezzük, hogy elsősorban az antidemokratikus vezetési módszerekre gondoltak, azt mondhatjuk, hogy a politikai okok közül elsősorban a demokratizmus hiányára utal-

tak az emberek (összesen 34 százalék), és csak másodsorban a nyugati, az egyházi és az ellenzéki befolyásra (25 százalék). Ugyanakkor viszonylag gyakran említették azt is, hogy a párt nem szorította vissza ezt az idegen befolyást (11 százalék). A demokrázizmus hiányára a magasabb végzettségűek utaltak gyakrabban, míg az idegen befolyást az iskolázottabb és a kevésbé iskolázott rétegek lényegében egyenlő arányban említették.

A gazdasági és a politikai okokon kívül, ha összehasonlíthatatlanul kisebb arányban is, a lengyelek „nemzeti tulajdonságaival” magyarázták a leggyakrabban a történeteket (sokkal többször említettek rossz tulajdonságokat, mint jókat). Ezenkívül a természeti csapásokra utaltak még.

A fenti képet nagymértékben árnyalta az, amikor a megkérdezettek tizenhárom előre megadott tényező közül választották ki azt a hármát, amely véleményük szerint a legnagyobb szerepet játszott a lengyelországi helyzet kialakulásában. A válság okainak megítélésében az emberek elsősorban a lengyel és a magyar gazdasági rendszer közötti strukturális különbségekből indultak ki, vagyis abból, hogy Lengyelországban „nem kollektivizálták a mezőgazdaságot”, és „nem korszerűsítették a gazdaságirányítási rendszert.” Ezeket a tényezőket túl azokat a visszasságokat emelték ki a leggyakrabban, amelyek a dolgozók érdekeinek az érvényesítésében és általában a hatalom gyakorlásában mutatkoztak meg Lengyelországban, vagyis abban, hogy „a szakszervezetek nem képviselték eléggé a munkások érdekeit,” „a vezetők visszaéltek a hatalommal,” „nem hallgatták meg az emberek véleményét,” és „a párt nem támaszkodott eléggé a tömegekre”. A pártvezetés

hibái után arra utaltak a leggyakrabban, hogy „az ellenzéki erők fellázították a munkásokat”, majd arra, hogy a lengyelek „túl sok kölcsönt vettek fel a nyugati országoktól”, és ezeket „rosszul használták fel”. Ezután említették azt, hogy „a politikai rendszer nem volt elég demokratikus”, „a katolikus egyház nagy befolyást gyakorolt a tömegekre” és „nem támogatták az egyéni parasztokat.” A legkisebb arányban arra utaltak a válaszadók, hogy „a nyugati rádiók a rendszer ellen hangolták az embereket.”

A magasabb végzettségűek gyakrabban említették azoknak a strukturális változtatásoknak az elmaradását, amelyek Magyarországon általában bevaltották a hozzájuk fűzött reményeket (a kollektivizálást és a gazdasági reformot), és ritkábban vagy sokkal ritkábban azokat a tényezőket, amelyek nekünk is gondot okoznak (így a szakszervezetek érdekvédelmi tevékenységét, a nyugati kölcsönök felvételét és felhasználását), illetve az egyéni parasztok támogatásának az elmaradását. Egészében véve nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a hatalom gyakorlásában megnyilvánult visszasságoknak, mint az idegen befolyásnak.

Egyes kérdésekben a megkérdezettek politikai-eszmei elkötelezettsége műveltségi szintjüknel is jobban befolyásolta az állásfoglalásukat: a párttagok azonos végzettség esetén is a pártönkívülieknél nagyobb arányban említették az egyház befolyását, a kollektivizálás elmaradását és azt, hogy a párt elszakadt a tömegektől, és kisebb arányban a szakszervezetek elégtelen érdekvédelmi tevékenységét, a nyugati kölcsönök rossz felhasználását, valamint az egyéni parasztok támogatásának elmaradását.

L. G.

ABSTRACT: Our public opinion poll carried out in May, 1981 wanted to answer the question to what causes people impute the crisis in Poland.

Mi történt itthon és külföldön?

Májusban is — mint az elmúlt év őszen — az emberek fele a Lengyelországban történeteket tartotta a legjelentősebb eseménynek. Tavaly ezt a Szadat elleni merénylet, most a Falkland válság követte a fontossági sorrendben, bár e két utóbbi viszonylag hamar vesztett jelentőségéből.

A háború fellángolásával újra előkerült az irak—iráni konfliktus, de ezt már mindössze az emberek egytizede tartotta jelentős eseménynek. Viszonylag fontosnak tartották még a Sínai-félsziget kiürítését és a bécsi haderősök-kentési tárgyalásokat.

Mint a korábbi időszakokban, úgy májusban is kimagaslóan a *legnagyobb érdeklődést* is a lengyel események iránt tanúsították. Ennél határozottan kisebb, de még jelentős mértékű érdeklődést váltott ki a Falkland válság. Az irak—iráni háború, a Sínai-félsziget kiürítése és a bécsi haderősök-kentési tárgyalások azonban jelentőségük ellenére csak elenyésző érdeklődést váltottak ki a felnőtt lakosság körében.

A magyar vonatkozású események közül Kádár János bonni látogatása jelentőségét és az iránta tanúsított érdeklődést tekintve is egyaránt kiemelkedett, az emberek egyötöde említette meg. Jaruzelski tábornok magyarországi látogatása volt még az a hazai esemény, amely viszonylag jelentős visszhangra talált a közvéleményben, noha ezt már mindössze a válaszolók egytizede említette. A to-

vábbi hazai események közül az országgyűlés tavaszi ülészakát, május elseje megünneplését, külföldi politikusok magyarországi tárgyalásait és Kádár János Belvárosban tett látogatását tartották még említésre méltónak.

Az ország gondjai közül az emberek 1982 májusában — mint eddigi vizsgálataink során is tapasztaltuk — a népgazdaság problémáit tartották a leg súlyosabbnak. Ezek közül az általános gazdasági helyzet megítélése áll a problémák rangsorának elején, ezt követik az energiahelyzet, a termelékenység kérdései, a munkafegyelem problémái, a külkereskedelem helyzete, a világversenyben való részvétel és a külföldi hitelek visszafizetése. Sokan említették az életszínvonalhoz kötődő kérdéseket, így az áremeléseket, az életszínvonal alakulását, a lakáshelyzetet és külön az inflációt.

Jelentős helyet foglaltak el a politikai vonatkozású kérdések is, amelyek közül kiemelkedett a lengyelországi események hazánkban is érzékelhető hatása, lehetséges következményei.

T. J.

ABSTRACT: In May — just like in autumn last year — more than half of the people interviewed considered the events in Poland as the most important occurrence. Last year these were followed by the attempt on President Sadat's life, and now by the Falkland crisis in order of importance, however, the latter events lost importance in a relatively short time.

Kedvező fogadtatásra találtak a kisvállalkozók

A megkérdezettek egynegyede úgy vélte, csak átmenetileg van lehetőség a kisvállalkozásra, ennél valamivel többen gondolták, hogy tartósnak ígérkező folyamatról van szó.

1982 májusában a felnőtt lakosság igen jelentős hányada tudott arról, hogy január elsejétől lehetőség nyílt vállalkozások létrehozására. Am több, mint egytizedük a pusztán tényen túl semmit sem tudott mondani. Összességében a lakosság egynegyede egyáltalán nem vagy csak alig volt tájékozott az új lehetőségekről.

A tájékozottabbak egy része viszont arról is hallott, hogy a vállalkozások bizonyos formái állami vállalatok és szövetkezetek keretein belül hozhatók létre. A lakosság több, mint kétharmada kedvező hatást tulajdonított az új vállalkozói rendszer bevezetésének, és mindössze három százalékuk gondolta, hogy a népgazdaságnak ebből nem származik előnye. Minden harmadik ember ugyanakkor negatív következményekkel (is) számolt, de majdnem ugyanennyien voltak az ellenkező véleményen.

A válaszadók egynegyede úgy vélte, hogy csak átmenetileg van lehetőség a vállalkozásokra, ennél valamivel többen viszont azt gondolták, hogy tartósnak ígérkező folyamatról van szó, melyben később sem lesz visszalépés.

A vállalkozások ellen szóló érvekkel kapcsolatban a legtöbben azzal értettek egyet, hogy a jövőben nagyon nagy jövedelemkülönbségekkel kell számolni. Ugyancsak sokan azt tartották, hogy a kisvállalkozások elcsábítják a

gyárakból a legjobb munkásokat, és minden harmadik ember gondolta, hogy a korszerű termelésre csak a nagyüzemek alkalmasak. Majdnem ugyanennyien úgy vélték, hogy a vállalkozók csak akkor kereshetnek sokat, ha agyonhajszojják magukat, és ha kevesen is, de voltak, akik egyetértettek azzal, hogy a vállalkozói rendszer csak arra jó, hogy az ügyeskedők meggazdagodjanak.

A vállalkozói kedv mértékét jelzi, hogy a lakosság 16 százalékát foglalkoztatta már az a gondolat, hogy maga is részt vegyen valamilyen vállalkozásban.

A vállalkozói rendszer mellett a legtöbben azzal érveltek, hogy ez utat nyit az egyéni kezdeményezéseknek. Nem sokkal kevesebben azonosultak azzal a véleménnyel, miszerint a vállalkozások a „hagyományos” szervezeteknél gyorsabban képesek alkalmazkodni a gazdasági változásokhoz, és megteremtik a feltételeket ahhoz, hogy az emberek képességük legjavát adják a munkában. A lakosság több, mint fele úgy gondolta, hogy az új vállalkozói rendszer egészséges versenyt teremt a gazdasági életben, és majdnem ugyanennyien egyetértettek azzal is, hogy az új körülmények megbízhatóbb, pontosabb munkára ösztönzik majd az embereket.

F. K.

ABSTRACT: A quarter of the people interviewed thought that there was only a temporary possibility for private interprising, but more than one quarter considered that this would be a lasting process.

Romlik a gazdasági közhangulat

Az emberek még soha nem látták olyan rossznak anyagi helyzetüket, mint 1982 tavaszán, de még minden harmadik ember bízik abban, hogy életszínvonala emelkedni fog.

A lakosság legnagyobb része tisztában volt azzal, hogy Magyarország gazdasági gondokkal küzd; ezt most többen említették, mint 1975 óta bármikor. Az emberek több mint egytizede úgy véli, hogy az ország gazdasági gondjai jelentősek, és mintegy egynegyedük szerint tartósan megmaradnak.

Minden harmadik ember bízott abban, hogy az életszínvonal a közeli jövőben emelkedni fog. Ennél többen vannak, akik sem javulást, sem romlást nem vártak és majd egyötödük borúlátó véleményének adott hangot. A népgazdaság egy-két éves fejlődéséről is hasonló vélemény alakult ki, azaz a legtöbben ebben az esetben is azt gondolták, hogy a gazdasági fejlődés üteme stagnál.

A személyes anyagi helyzetüket illetően az emberek háromnegyede úgy érezte, hogy 1982-ben a keresetek nem fognak olyan mértékben emelkedni, hogy fedezzék az áremelkedéseket. Közel háromnegyedének az volt a ta-

pasztalata, hogy jövedelméből az előző évinél kevesebbet tud vásárolni, vagyis hogy reáljövedelme csökkent.

1981 ősztől 1982 májusáig minden kérdésünknel nőtt a pesszimista és borúlátó vélemények aránya. A változás mértéke különösen az anyagi helyzetre vonatkozó kérdéseknél volt jelentős. Ezt jól érzékelteti például az, hogy míg 1981 őszen a lakosság 50, addig 1982 tavaszán már 70 százaléka említette, hogy jövedelméből kevesebbre futja, mint egy évvel korábban.

Ez a változás egyúttal azt is jelenti, hogy a személyes anyagi helyzetértékelés 1975 óta még soha nem volt ennyire mélyponton.

A népgazdaság helyzete és a személyes anyagi helyzet megítélése közötti távolság jelentősen megnövekedett, az emberek saját helyzetüket most még rosszabbnak érzékelték, mint általában az ország helyzetét és lehetőségeit.

F. K.—P. J.

ABSTRACT: The Hungarian population had never considered their financial situation as bad as in spring, 1982, however, one third of them still believed that their living standard would increase.

„irodalmi újság”, hanem társadalmi-politikai-irodalmi-művészeti hetilap, amely szorosan kapcsolódik a Szovjetunió életéhez. (Szükséges-e említenem itt, hogy a mi *Élet és Irodalmunk* sem tisztán „irodalmi” lap?)

Erre serkentik a *Lityerturnaja Gazeta*-t a már említett hagyományok, hiszen *Puskin*, *Nyekraszov*, *Csernyisevszkij* és *Hercen* óta a forradalmi zsurnalisztika mindig is szoros kapcsolatban állt a társadalmi forradalmi átalakításának feladataival. (Ezzel kapcsolatban éppen 1982 júliusában jelent meg az SZKP Központi Bizottságának határozata „Az irodalom-művészeti folyóiratok alkotó kapcsolatáról a kommunista építés gyakorlatával” címmel.)

A lapkészítés izgalmas folyamat — valljuk magunk is, újságírók —, itt valósulnak meg a vállalt és hangoztatott elvek. Ebben a tekintetben a *Lityerturnaja Gazeta* a szovjet sajtó legérdekesebb, legizgalmasabb lapja, amely mind szerkezeti felépítésében (rovataiban), mind az egyes írások színvonalában, publicisztikai-irodalmi-stiláris megoldásaiban magában hordozza a jó értelmű izgalmat. Természetesen — mint minden sajtóorgánumban — van eltérés az egyes írások színvonala között, ám a *Lityerturnaja Gazeta* az átlagosnál igényesebb, minden száma tartalmaz néhány egészen kiemelkedő cikket, igazi sajtócsomagot.

A részletesebb bemutatáshoz az oldalszámokénti mustra látszik a legmegfelelőbbnek, annál is inkább, mert a rovat- és oldalbeosztásban a szerkesztőség szigorú elveket követ, arra törekszik, hogy az olvasó az azonos oldalon mindig ugyanazt a rovatot (rovatokat), vagy témát találja. Így tehát a nagy formátumú *Lityerturnaja Gazeta* tizenhat oldalán — kisebb variációktól eltekintve — minden számban a hagyományosan kialakult rovatok ismétlődnek.

A *Puskin* és *Gorkij* rajzolt portréját emblémaként viselő első oldal mindenütt a figyelemfelkeltést, a tartalmi összegezést és a publicisztikai indíttatást szolgálja. Amolyan „színes” oldal,

sok rövid anyaggal, fényképpel, rajzzal, színes léniákkal, változatos betűtípusokkal, merész tördeléssel. Általában *Az első hasáb*, vagy *A publicista jegyzetei* című rövid, vezércikkpótló kis publicisztikával indul, amely a hét legfontosabb gazdasági, bel- vagy külpolitikai eseményét foglalja össze. A szerkesztés az első oldalon indítja a pártélet fontos eseményeiről szóló beszámolóit is — melyek rendszerint a lap belsejében folytatódnak. A rövid tartalomösszefoglalók a sok lapnál szokásos „ablakot”, „monolit” helyettesítik — így az első oldal a lap egész szerkezetét tükrözi. Megemlítem, hogy a nyomdai kivitelezés lehetővé teszi számonként és meghatározott oldalanként két színtónus használatát, ami különösen az első oldalt teszi változatossá.

A *Lityerturnaja Gazeta* kettős oldalát három visszatérő felcím foglalja össze, utalva egyszersmind a szerkesztési szándéokra is: „Az író és az idő”, „Nemzetközi kultúra”, „Tapasztalatok, problémák, perspektívák”. Az oldalon rangos írók, publicisták, művészek, közéleti személyiségek szólnak meg irodalmi és társadalmi problémákról, és itt közli a lap alkalmanként a megjelent párthatározatokat, a kongresszusokról, plénumokról, pártértekezletekről szóló beszámolókat.

Külön is felhívom a figyelmet a „Nemzetközi kultúra” című, rendszeres időközökben megjelenő összeállításra, amely elsődlegesen a szocialista országok irodalmával, kultúrájával foglalkozik, nemcsak az ismertetés, hanem az elemzés igényével is. Az 1982. június 2-i számban például a magyar prózáról elmélkedett *Szergej Zaligin*, a nálunk is jól ismert prózaíró — többek között *Móricz Zsigmond*, *Illyés Gyula*, *Darvas József*, *Veres Péter*, *Sántha Ferenc*, *Cseres Tibor*, *Fejes Endre* írásait elemelve, párhuzamot vonva a magyar és az orosz-szovjet próza jelenségei között.

A harmadik oldal általában a *Lityerturnaja Gazeta* egyik legnagyobb és állandó vállalkozásáé — a vitáé. A rovat a *Polémia* főcímet viseli — ilyen és hasonló alcímek kíséretében: *A vélemény-*

nyek keresztútján, *A Lityeraturnaja Gazeta vitaklubja* stb.

Egy-egy hetekig-hónapokig tartó vitában a téma legrangosabb „szakértői” vesznek részt, mindig a széles olvasóközönség aktív bevonásával. Ez a rovat a szovjet irodalom és kultúra legkonkrétabb kérdéseit veti fel, gyakran szélsőséges vélemények-álláspontok összeütköztetésével. A szerkesztőség nem mindig vállalkozik a „végső tisztázásra”, az ítéskész szerepére, hiszen a megvitatott kérdések gyakran csak az idő távlatában kerülnek közelebb az igazsághoz. Íme néhány vitacím az utóbbi időkből: „*A költészet: vélemények és kétségek*”, „*A modern hős: a szerző álláspontja és az élet logikája*”, „*Kultúra: népiség és tömegesség*”. „*Majakovszkij és a modern költészet*”. Úgy vélem, az összefoglaló címek, témamegjelölések önmagukért beszélnek, s jellemzik a szerkesztőség kiemelt figyelmét a mai szovjet irodalom és kultúra legfontosabb jelenségei iránt.

A negyedik és ötödik oldal még mindig az orosz, illetve a soknemzetiségű szovjet irodalomé. A negyedik kolumna recenziókat, kritikákat közöl a megjelent könyvekről „*Az újdonságok polcánál*” rovatcímmel. A kritikák kemény hangvételűek, gyakran egymással is vitatkoznak. Egy-egy jelentősebb könyvről egyszerre két kritikus véleménye lát napvilágot. Ezen az oldalon közlik havonként a folyóiratszemlét is.

Az ötödik oldal az alkotóműhelyekbe vezeti el az olvasót, visszaemlékezések, irodalomtörténeti dolgozatok, évfordulós megemlékezések, interjúk segítségével. A kör — időben és topográfiaiilag egyaránt — széles: a rovat szerkesztésében az ország valamennyi archívumára, irodalomtörténeti-történelmi intézményére támaszkodnak. Hadd jegyezzem meg, hogy többnyire ezeken az oldalakon kapnak helyet a kortárs írókat születésnapjukon vagy kitüntetésük alkalmából köszöntő cikkek — erről a figyelmességről a *Lityeraturnaja Gazeta* soha nem feledkezik meg.

Leggyakrabban ezekhez az oldalakhoz kapcsolódik a hatodik kolumna is

„*Az irodalmi élet panorámája*” összefoglaló címmel. Feladata, hogy elvezesse az olvasót a szovjet köztársaságok, távolabbi alkotóműhelyek, írószövetségek, könyvkiadók műhelyeibe is, hírt adjon az ott folyó-készülő eseményekről.

A következő oldal a konkrét irodalmi műveké — a hetediken jelennek meg a szovjet írók elbeszélései, novellái, regényrészletei, versei. Viszonylag új kezdeményezés „*A jövődő könyvek lapjai*” című rovat, ahol kiadás előtt álló, összefoglaló könyvekből közölnek részleteket, a szerző „vallomásával”. A hetedik oldal a fiatal írókat mutatja be, gyakran egy-egy „profi” író ajánlásával.

A művészet (— leegyszerűsített elválasztásában) — a nyolcadik oldalon kap helyet. Itt ad hírt a lap a film-, a színházi, a képzőművészeti élet eseményeiről, alkotásairól, a készülő művekről, s természetesen ide tartozik a televízió egész kérdéskomplexuma is, ami az utóbbi időben ugyancsak a viták keresztüüzébe került. A *Lityeraturnaja Gazeta* munkatársai ugyanakkor rendszeresen részt vesznek a különböző nemzetközi film- és színházi seregszemléken, s tájékoztatják ezekről olvasóikat.

Azt hiszem, a lap legnépszerűbb oldala a kilencedik, amely a „*Hét nap*” felcímet viseli. Funkciójában leginkább — mutatis mutandis — a Magyar Televízió *A hét* című műsorának külpolitikai adásaihoz hasonlítanám. Itt számol be a lap — saját és külföldi segítésével — az elmúlt hét nemzetközi eseményeiről. Persze nem pontos a „beszámoló” kifejezés, mert az itt közölt írások mindig elemzést, véleményt is tartalmaznak, egyéni hangvételű, stílárís megkomponálásban. Valószínű, hogy éppen aktualitása, szókimondása, harcossága teszi ilyen népszerűvé ezt a rovatot — a világ eseményeinek friss csokorba kötése. A rovat „száguldó riportereit”, *Vlagyimir Szimonovot, Alekszandr Szabovot, Anatolij Frenkint, Konsztantyin Kapi-*

tonovót és a többieket hazájuk határain kívül is jól ismerik, gyakran idézik.

A nemzetközi élet eseményei azonban napjainkban olyannyira felgyorsultak, megszorodtak, hogy az említett kilencedik oldalon kívül, rendszerint még egy kolumnát szentel nekik a lap szerkesztő kollégiuma. Ezek az írások már hosszabb lélegzetűek, nagyobb távlatokban-összefüggésekben elemeznek politikai-gazdasági jelenségeket, folyamatokat, polemizálnak a nyugati sajtó cikkeivel. A *Lityerturnaja Gazeta* ugyanakkor gyakran közöl cikkeket, nyilatkozatokat vezető politikusoktól vagy éppen interjút a párt, a kormány valamely vezetőjével.

Szívesen folytatnám az oldalankénti ismertetést, de még az állandó témák, rovatok változatainak leltárszerű felsorolása is túllépné egy cikk kereteit. Mégis, mivel foglalkozik még a *Lityerturnaja Gazeta*? Sok mindennel — az élet teljes spektrumával. A további oldalak összeállításában ugyanis csökken az állandóság szerepe, nagyobb teret kap a mindenkori aktualitás.

Ide tartozik mindenekelőtt a szovjet gazdaság. A Szovjetunióban régi gyakorlat immár, hogy a „hivatásos tollforgatók” és a „csak” újságírók egyaránt elutaznak a kiemelt építkezésekre, termelési körzetekbe, a helyszínen ismerkednek problémákkal és emberekkel; írásukkal támogatják a gazdasági feladatok megoldását.

Jó gyakorlat ez? Nem mond ellent az „írói elhivatottságnak”? Úgy vélem, erre a mi hazai gyakorlatunk terepéről nem mondhatunk egyedül érvényes

véleményt. A szovjet sajtó és irodalom hagyományai mások e területen, mint ahogyan nem azonosak az „olvasói elvárások” sem. (Bár hasonló magyar példákat is említhetnénk a falukutatás, a szociográfiai irodalom régebbi és újabb eredményeiből.)

Tény, hogy a *Lityerturnaja Gazeta* sok riportot, publicisztikát, szociográfiai ihletésű-szándékú írást közöl ilyen rovatcímek alatt: „Életmódunk”, „Ember és gazdaság”, „A *Lityerturnaja Gazeta* falun”, „Az író és az ötéves terv” stb. A szovjet írók-újságírók ezenkívül — más értelmiségiekkel együtt — hasonló mozgékonyssággal kalandoznak a természeti környezet, a morál és a jog, a személyes élet terepein. E kalandozásokból riportok, tárcák, karcolatok, vitacikkek születnek — belőlük állnak össze a *Lityerturnaja Gazeta* utolsó oldalai.

S a gyakran idézett, kedvelt tizenhatodik oldalból, amely a humornak, satírának ad helyet a „*Tizenkét szék klubja*” rovatcímmel. A cím *Ilj és Petrov* szellemét idézi. E rovat sajátossága, hogy szerkesztésében a legszélesebb rétegekre támaszkodik, sok „amatőr” írásnak ad helyet a satirikus látásmód jegyében.

Tudom: rövid ez az ismertetés, s nem tárja föl a szerkesztőség belső munkáját, életritmusát, a szerkesztés mechanizmusát. Ez azonban egy másik cikk témája lehet majd. Pusztán azt kívántam megsejtetni, miért népszerű az a hetilap, amely a *Lityerturnaja Gazeta* címet viseli.

Avar János

Kraft, „a hétköznapok költője”

Amerika vezető publicistája, vagy ahogy errefelé mondják: kolumnistája. Több mint kétszáz itteni újság hasábjain jelennek meg rendszeresen írásai, és még vagy ötven lapban az Egyesült Államok határain kívül, a tokiói Jomiuri Simbuntól kezdve az International Herald Tribune-on át a mexikói Excelsiorig. Jobban — megszokottabban — mondva: a vezető közírók egyike, nevét James Restonnal, Walter Cronkite-tal egy sorban ismerik amerikaiak és külföldiek egyaránt, gyaníthatóan a világsajtó több ezer lapja idézi ismétlődően Joseph Kraft hetente háromszor megjelenő kommentárjainak megállapításait. Okkal tekinthető hát hazája egyik legbefolyásosabb közvélemény-formálójának és hangadójának.

Ennek ellenére — avagy éppen ezért — szerényebb és közvetlenebb, mint az itteni sajtó legtöbb művelője. „Szabadságon van — tudatja titkárnője —, de azért hívja csak nyugodtan fel, mert Kraft nem bánja, ha keresik.” Valóban, ha szabadságon van, ha nem: a heti három — mindig mérvadó — írás éppúgy megjelenik, mint máskor. Joseph Kraft amerikai meghatározás szerint „munkaholista”. És lám, elérhető! Amíg beszélgetünk, minduntalan cseng a telefon, beszélgetést szervez, baráti tanácsot ad, kollégának gratulál írásaihoz, nyüzsg és elnézést kér. Íróasztala megnyugtatóan ugyanolyan rendetlen, mint minden igazi hírlapíróé, ám a falon a pályatársak által irigyelt képek, mindegyikük „Joe-nak” dedikálva: Kraft Kennedyyel, Johnsonnal, Ford-

dal, Carterrel, Reagennel az ovális irodában (hol is másutt?!). A mindenki iránt (nem alaptalanul) bizalmatlan Alexander Haig csakis Kraftot fogadta kegyeibe („szerinte csak én értettem meg őt”); persze hogy olvasták a publicista sorait, meg amit közénk sejtettek a Washingtonba akkreditált diplomaták.

Joseph Kraft azonban — a többi nagyhoz hasonlóan — gondosan ügyel arra, hogy ne legyen senki szócsöve, senki se „sajátíthassa ki” a tollát. Tekintélyének alapja, hogy mindenkire bejut, de nem szolgál ki senkit; ha úgy tetszik, mindkét oldalról neki fütyöl. Washingtonban hamar kiderül, ha valakinek nemcsak sug egyik vagy másik hatalmasság, hanem ő határozza meg a mondanivalót is. Az újságíró persze ettől talán még kapósabb, de igazán rangos nem lehet. „Mindenkire meg kell hallgatni, és feltétlenül át kell menni az utca túlsó oldalára is” — vallja Kraft. Persze a publicistákat néha a legnagyobb elővigyázatossággal is besétáltatják valamely politikai zsákutcába. Ő is megégette magát egyszer-kétszer a sajtót ravaszul manipuláló Henry Kissingerrel.

New Yorkban született, 1924-ben, és a legjobb egyetemekre járt: Columbia, Princeton, Sorbonne, „Ivy League”, vagyis a borostyánnal befuttatott falú egyetemek, amelyeknek végzett hallgatói évfolyamról évfolyamra követik egymást az ország vezető posztjain. Kraft elismeri, hogy hajdan ez tagadhatatlanul előnyt jelentett, de legalábbis a hírlapírásban nem feltétlenül. Példaként éppen Restonra hivatkozik.

Mindenesetre a történészként végzett Joseph Kraft a Princetoni Institute for Advanced Studies-ra került, ahol akkortájt olyanokat lehetett találni, mint Albert Einstein, Oppenheimer vagy a világhírű történettudós, Toynbee. Kraft Alexis de Tocqueville-ről írta — George Kennan munkatársaként — doktori disszertációját, ám hamarosan elcsábította a hírlapírói pálya: a Washington Post keresett vezércikkíró. Az amerikai lapokban ez a többi munkatárstól tudatosan elkülönített részleg, a névtelenül megjelenő vezércikkek rovata az újság véleményét tükrözi, míg maga a riporterek által összegyűjtött hírvagy „elfogulatlan, tárgyilagos és objektív”. A későbbi publicista azonban csak néhány hónapig csinálta ezt, s inkább átment a New York Times-hoz riportereknek, hogy 1958-ban a lap tudósítójaként a szabadságharcát vívó Algériában találja magát. Erről írta első könyvét, a napi újságírástól függetleníve magát. (Ez is amerikai sajátosság. A szerkesztők kifejezetten bátorítják munkatársaikat a könyvírásra és az ahhoz szükséges hosszabb szabadságra, ami nem fizetés nélküli, de semmi mást nem lehet közben csinálni; a Washington Post egyik hírlapírója, aki éppen valamelyik könyvén dolgozott, még a magyar tévének sem volt hajlandó interjút adni, holott szó sem volt honoráriumról.)

Kraft algériai tudósításaira és készülő könyvére figyelt fel egy szenátor: John Kennedy, s meghívta az újságíró beszédírójának. Ez fontos, mert a kulisszák mögé betekintést kínáló állás, noha Kraft a Fehér Házba már nem követte az 1960-ban megválasztott elnököt. Kapcsolatuk persze megmaradt. A hatvanas évek elején a Harper's folyóirat munkatársa és az akkor még létező washingtoni délutáni lap, az Evening Star publicistája. Innen már csak egy ugrás volt a Washington Post szerkesztősege, amelynek országos jelentőségű szemleírójává vált (noha Kraft cikkeket a Los Angeles Times szindikátusa terjeszti, s kommentáriéért aszerint kap havi szerződéses honoráriumot, hogy mekkora a közlő lapok

példányszáma, hány újság publikálja stb.). Ekként valójában külsőként dolgozó belső munkatárs, irodája és lakása egy kis emeletes ház a főváros legelőkelőbb negyedében, a Georgetownban.

„Mind nagyobb szükség van publicistára, véleményalkotóra” — mondja Kraft, aki szerint a hozzá hasonló függetleneknek legfeljebb az a problémája, hogy minden lap igyekszik belső munkatársaival magvaráztatni a fejleményeket. A hírt ugyanis egyre inkább a tévé szolgáltatja, az újságnak magvarázni, háttéranyagot, előzményt kell adnia, s ekként a tudósítók mintegy a kolumnisták vetélytársaivá váltak. Ami a fontos: az emberek véleményét várnak lapjuktól, nem csupán hírközlést. „Az kell megfogalmazni, ami a hírek hallatán ott motoszkál az emberek agyában, amivel aztán azonosulni képesek” — mondja Kraft. A publicista tehát a hétköznapi költője. Joseph Kraft leleménye a híres meghatározás: „közép-Amerika”, ami persze nem azonos a földrajzi fogalommal, hanem a jövedelmét és nézeteit tekintve „középutt” levő — többséget alkotó — amerikaiakra utal. Ma már nélkülözhetetlen politikai fogalom.

S hogyan alkot véleményt a publicista? Ő is olvas, tévét néz, mint bárki más, de ami a fő: találkozik. Nagykövetekkel reggelizik, miniszterekkel ebédel, szürke és csillogó eminenciásokkal vacsoráznak a szmokingos georgetowni dinner-partikon. Beszélget csak úgy, és nagyon is konkrét céllal. De már koncepcióval ül le: tudja, hogy kit kell megkeresnie a washingtoni államdzsungelban, kitől kap információt, kiegészítő vagy cáfolt véleményt. „A legfontosabb a saját nézet” — állítja. Vagyis nem tolmácsolja, legfeljebb értelmezője a politikai őserdő nagyvadainak. Érti nyelvüket. Ez nem könnyű: Washingtonban mindenki manőverezik, a kormányzaton belüli viták megvívásának nélkülözhetetlen terepe a sajtó, és azon belül is a véleményformáló „kolumnája”. „Nem a publikum dönt, a döntések mégis a közvéleményt így vagy úgy előre tájékoz-

tatva születnek” — állítja Kraft, aki szerint ez a kiszivárogtatásokon, aknamunkán és tisztességes tájékoztatáson egyaránt alapuló szisztéma „kezelhetővé teszi a konfliktusokat”. „A közíró sem nem barátja, sem nem ellensége a köztisztviselőnek, egymásra vagyunk utalva” — fejtegeti. S amikor egy ebéden Baker Fehér Ház-i stábfőnök csak amúgy apró megjegyzéseket ejt el Haig külügyminiszter hirtelen természetéről, a publicista „veszi a lapot”. Nem túlozná el saját hatását: tolla olykor csupán eszköz a kormányzati, politikai csatákban. Máskor viszont ő hat a hivatalra: nézete befolyásolhatja a vezetés vitáit. „A fő, hogy a magam embere legyek” — állítja, s valószínűleg ez sikerének titka, persze nem számítva a Post (és Restonnál a Times) hatalmas

bázisát. S mint Amerikában tartják, semmi sem olyan sikeres, mint a siker; ha Kraft külföldi utat tervez, vezető diplomatákkal közli, hogy aztán elnökök és királyok, pártfőnökök és gerilla-vezérek várják odaérkezését. Ő nem interjút készít: véleményeket összegez, és — minősít. Továbbá tolmácsol. Nemcsak hallgatja például Shultz külügyminisztert, hanem be is számol neki a szaudi uralkodó vagy a nyugatnémet kancellár nézeteiről. Vagyis a publicista egyszerre tárca nélküli miniszter, megbízólevél nélküli nagykövet és az olvasó — politikai — rejtjelmegfejtője. S lehetőleg: új(don)ságíró.

(Lapozgató rovatunkban Kraft: A médiumok hatalma című írását közöljük)

Hogyan lettem tévékritikus?

A legszívesebben úgy válaszolnék erre a kérdésre, hogy már kora gyermekkoromban tévékritikus akartam lenni. Ebből azonban egy szó sem igaz, karmester, sofőr és színész szerettem volna lenni, később sportújságíró és olimpiai bajnok. Egykori vágyaim közül csak egyetlenegyszer sikerült. Sajnos, a televíziót túlságosan későn találták fel ahhoz, hogy gyermekkori terveim között szerepelhessen valamilyen vele kapcsolatos tevékenység.

De még a hetvenes évek első felében is határozottan tévéellenes voltam. A kifogások eléggé ismertek: rontja a szemet, mozi a lakásban, időrabló stb. Egyike voltam ama keveseknek, akik elhatározták, hogy nem lesznek a televízió rabjai, nem ülnek meghatározott időpontokban a „varázsdoboz” előtt. Nem lesz a tévé úr mirajtunk. . . — ezt dúdoltam. Egyik heti képeslapunk több mint egy évtizeddel korábban már meghívott tévékritikusnak. A megtisztelő ajánlatot azzal hártottam el, hogy nincs tévém és nem is lesz. Fogadalmamat 1978-ban szegtem meg, a labdarúgó-vilgbajnokság előtt, úgy véltem, hogy nem illik mindig a házfelügyelő nénit zavarni, amikor a mérközéseket közvetítik. Nem mintha Annus néni nem látott volna szívesen. Aközösen nézett-hallgatott mérközések során annyira belejött a legnépszerűbb játéksport szakmai ismeretébe, hogy néha indulatosan kifogásolta a lesticka túlzott alkalmazását.

— A követő emberfogás szerintem eredményesebb, mint a területvédelem! — jelentette ki egyszer elgondolkozva.

Igen, igen, de egy teljes Mundialt mégsem lehet kegyelemkenyéren végignézni. Megvettük első tévékészülé-

künket. Fekete-fehér, végül is nem lehet rögtön a mélyvízbe ugrani, kell egy kis átmenet. Óvatos voltam, arra nézve nem tettem fogadalmat, hogy nekem ugyan nem lesz soha színes készülékem. Elégedett voltam a két-színű masinával, kezdetben még a reklámműsorokat is végignéztem, anynyira hatott rám az újdonság ingere. Mégiscsak más volt, saját otthonomban, háziruhában, papucsban, fekete-kávé mellett végignézni, hogyan állítják ki a VB nyitó mérközésén Törőcsiket és Nyilasit. A kényelem új korszaka. Ettől kezdve beleolvadtam a tévénezők nagy szürke tömegébe, feladva különködésemet.

1982 tavaszán új fordulat állt be életemben. Felhívott telefonon Faragó Vilmos, az Élet és Irodalom főszerkesztő-helyettese. Ezt mondta:

— Mondd, nem volna kedved nálunk tévékritikát írni?

— Én írjak tévékritikákat? — kérdeztem meglepetten.

— Igen, te.

— De hát tudod, hogy nekem van egy állandó heti rovatom a Képes Sportban, a Napló.

— Téged kielégít egy ilyen szubkulturális tevékenység?

Megsértődtem.

— Hogy mondhatsz ilyet? Így lebecsülöd a sportot? A régi görögök analfabétának tekintették azt, aki nem tudott úszni.

— Én is tudok úszni.

— Ezenkívül időnként más lapoknak is dolgozom.

— Például!

— Új Tükör, Ludas Matyi, Négy évszak. . .

— Négy Évszak, ugyan! Hagyd abba!

— Azt nem lehet. A Hary Márta nagyon szép.

— Mi is szépek vagyunk. Gyere be, megheszéljük.

Bementem. Egy régi Mórica-vice poénjával kezdtem:

— Csak azért jöttem, hogy rám ne számítsatok!

Így kezdődött.

Azóta minden héten írok egy méltatást a televízió valamelyik műsorszámáról. Szabad kezet kaptam, szuverén jogom választani a műsorszámok között, tanácsot, persze, szívesen elfogadok. Ennek ellenére érzek némi kötöttséget. Vége már azoknak a régi szép időknek, amikor felelőtlenül üldögéltem a tévé előtt. Ugyanazon a széken az egyszerű néző helyett ma már egy kritikus ül, igyekszem is tekintélyes arcot vágni, elvégre én már nemcsak nézek, hanem bírálók is. Ez a szerepkör különben nem ismeretlen előttem. Több mint ötvenéves sportújságírói működésem alatt nem volt egyetlen olyan mérkőzés, verseny, amelyet nyugodtan, mint egyszerű szurkoló nézhettem volna végig. Nekem mindig tudósítanom, bírálnom kellett. Az átlagos sporkedvelő felszabadultan, el lazítva, nyugodtan ujjonghatott, öröngöhetett, bosszankodhatott egy-egy gól láttán, nekem pontosan jegyezniem kellett, hogy a gólt ki lőtte, melyik lábával, honnan, milyen erővel, a kapu melyik részébe, kitől kapta a labdát, ki hibázott a védelemből, és így tovább. De már megszoktam. Ez nem jelentett nehézséget.

Egy másik érdekes tapasztalatom az volt, hogy a műsor hivatásos megtekintése során úgyszólván a világ minden kérdésével szembekerültem, politikai, világnézeti, erkölcsi kérdésekkel egyaránt, és természetesen színt kellett vallanom. Néha az volt az érzésem, hogy nem is a meghíralásra kerülő műről írok, hanem saját rögeszméimet, meggyőződésemet fogalmazom meg egy-egy műsorszám ürügyén. Ez a mód néha göröngyössé tette kritikusi uta-

mat. Mivel előítéleteim nincsenek, a szent teheneket nem szeretem, törvénytelenül belebonyolódtam különféle összeütközésekbe. Egy példa: nekem nem tetszett az Orson Welles (különben nagy színész) által írt, rendezett és játszott Aranypolgár, s azt merészeltem leírni, hogy ha ez a zavaros film a tizenkét valaha készített legjobb alkotások egyike, akkor megeszem Buster Keaton kalapját.

Két legyet akartam ütni egy csapásra. Egyrészt meg akartam húzni az Aranypolgár fülét, másrészt meg akartam említeni kedvencemet, a faarcú Bustert, akit mindig többre tartottam Chaplinnél. Meg talán egy kis aranypolgár-pukkasztó tettet is véghez akartam vinni. Várakozáson felül sikerült. Egyik ismert filmesztétánk alaposan elverte a port az ÉS-en. Nem is engem hibáztatott, elvégre mit lehet várni egy tudatlan, tájékozatlan kezdőtől, aki úgy ül le a tévé elé, hogy nem is tudja, mit fog látni. A szerkesztőknek kellett volna megóvni a lapot ilyen szégyentől. Körülbelül így. A válaszadás jogát nem vették el tőlem, s én felvettem a kesztyűt. Sportember vagyok, nem szeretek vereséget szenvedni, s különben is kedvemre való a vita. Visszarúgtam. Többször is.

Az Aranypolgár néhány-híve ettől ideges lett, de közvélemény-kutatásom során meggyőződtem arról, hogy nemcsak én találtam unalmasnak és zavarosnak ezt a kitüntetett filmet, hanem mások is, de jobb társaságban az ilyesmit nem illik elárulni. Én kevés tapasztalatot tanultam a Tripoliszban (Angvalföld) eltöltött gyermekkoromban, ehelyett az igazságérzetem fejlődött ki a híres városrészben. A véletlen is segítségemre sietett. Colombo hadnagy egyik kalandjában a gyilkos az Aranypolgár kulcsszavával — rőzsabimbó — uszította kutyáit, olyannyira, hogy a vérszomjas ebek attól a szótól megvadultak és széttépték az áldozatot. Nem volt szívem kihagyni ezt a ziccert, és megírtam, hogy megértem a kutyákat, amikor ölni tudnak e szó hallatára. Éppen a kutyák között ne akadjanak

sznobok? Ez, azt hiszem, szabályos k. o. volt. Rovatvezetőm, Iszlai Zoltán meg is kért, hogy most már tegyünk pontot a Nagy Aranypolgár Vita végére. Pontot tettem. Több ellenséget és barátot már nem is akartam szerezni.

Néhány szó a bakikról. Mondhatnám az egykori matrózsal, aki véletlenül felrobbantott egy csatahajót, hogy csak az nem hibáz, aki nem dolgozik. Általában pontos ember vagyok, de nem hibátlan. Az ember nem gép, és a hibák előfordulását a statisztikai törvényszerűség irányítja. Ebben az a meglepő, hogy a gép is követ el hibákat. Ehhez a jelenséghez fűződik az eddigi legnagyobb bakim. A vívó-világbajnokság közvetítését figyeltem, s éppen akkor, amikor Pap Jenő döntő csörtéje következett, tévém képernyőjén hirtelen, minden átmenet nélkül, egy külföldi államférfi jelent meg, és valami jelentőset mondott, amire akkor éppen nem volt igényem. Rettenetesen bosszankodtam, de hiába: a híradó pergett tovább. Nem baj, gondoltam első mérgelem után, majd utána folytatják a vívás közvetítését. Ám a várható időjárás után megjelent a kedves Tamási Eszter és bejelentette, hogy „adásunk véget ért.” Nahát! Egy kis vitriolért nem megyek a szomszédba: elmarasztaltam a tévét, amiért se szó, se beszéd, megszakította a sportadást és nem is folytatta. Magyarázatot követeltem.

Kiderült, hogy alapos öngólt rúgtam. A tévé egyik sportriportere közölte az ÉS-sel, hogy náluk semmiféle zavar nem volt, a vívóversenyt végig közvetítették a második csatornán. Nyilván az

történt, hogy a kritikus úr sensor-készüléke előtt valaki elhaladt és a masina átváltott az első műsorra. ahol éppen a híradó ment. Mint becsületes vívó bementam a találatot, helyreigazítottam tévedésemet. Szinte hamut szórtam fejemre, bár megjegyeztem, hogy büszke vagyok a magyar iparra, amiért ilyen érzékeny készülékeket gyárt. Úgy emlékeztem ugyanis, hogy a kérdéses pillanatban egy nagyot tüszszenttettem, s ez elég volt a készüléknek ahhoz, hogy csatornát váltson.

Kritikusi pályafutásom elején azt írtam, hogy egy tévékritikus körülbelül két évig tart. Ez alatt mindenki megutálja, mindenki megsértődik, s egyszerűen új emberre van szükség, aki tiszta lappal kezdheti munkásságát. Én még kezdő kritikus vagyok, néhány hónapja töltöm be szép és nehéz tisztségemet, tehát van időm magamra haragítani egy sereg embert. Nagy felfedezéseim egyike éppen az, hogy mindenki nagyon érzékeny, s ha az ember nem írja meg brutális őszinteséggel egy tévéalkotásról, hogy remekmű, jól teszi, ha időnként megtagogatja a hátát, nincs-e benne kés. Mindenki szereti, ha istenítik, mert akkor csak hódolat illeti, nem bírálat. Pedig — ezt is tapasztaltam — nálunk csak azt a kritikust becsülik meg, aki levág, támad, kinyír. Aki temetni jön, nem dicsérni. Ezért örülök annak, ha a magyar televízió patagón tévéjátékot mutat be. Azt úgy levágom, hogy a lába sem éri a földet, és nem kell félnem attól, hogy másnap a szerző bérnyilkosokat küld a nyakamra.

Feleki László

Ronda György és társai

A műsor elején megjelenik a képernyőn a cím és a stáblista. Ronda György műsora (Ugly George Show), producer, rendező stb. Amint a kamera távolodik, a felirat remegni kezd. Még hozzá nem az egyes betűk mozognak külön-külön, hanem az az anyag, amire kék filctollal irták őket. Azután már látjuk, hogy az „anyag” nem más, mint egy női kebel. Azt remegtetik, pontosabban: rázzák. Majd amikor a kamera még tovább távolodik, és deréktől felfelé, majd egészében is meglátjuk a hozzátartozó nőt, kiderül, hogy nem a betűk voltak mikroszkópikusak, hanem a kebel szupermakroszkópikus, kis híján a bemondónő térde alá esüing.

New York egyelőre egyetlen kábeltelevíziósított területében, Manhattantán a nézők immár évek óta hetenként háromszor láthatják a magát Ronda Györgynek nevező producer harmincperces pornóműsorát. (Természetesen színes adásban.) Hogy az Egyesült Államokban még hány hasonló jellegű tv-műsor létezik, azt nem tudom, mivel erről nem igen írnak a gombamódra szaporodó televíziós szaklapokban és a műsorújságok sem említik őket. Az éterbe tilos efféle programot sugározni. Azt tiltja a pornográfiaellenes törvény, de a tv-adók iparendelvénye is. Viszont, hogy mit mutatnak egy magánadó és magánnéző között magánkábelen továbbított műsorban, az Amerikában a magánemberek magánügye.

És Ronda György elég sokat mutat. One-man-show-ja eredetileg egyetlen motívumra épült. Őrondasága (His Ugliness) — amint ő emlegeti magát rendszeresen harmadik személyben — vállán egy amatőr videokamerával

járta a New York-i utcákat és leszóltított fiatal nőket — vidékről éppen hogy felkerült falusi kislányokat, hollywoodi sikerekre pályázó diáklányokat, kóbor adminisztrátorokat, és addig agította őket (kamera és mikrofon előtt), amíg azok egy kapualjban hajlandók voltak (természetesen ugyancsak kamera előtt) megmutatni valamit a testükből. A gyávábbját csak a melltartó félrehúzására vette rá, a merészebbje más látványt sem tagadott meg Rondától és nézőitől.

Később az üzlet fellendült. Ronda György hirdetésekkel kapott (kis pornómoziktól, szexcikkeket árusító zugüzletektől), és az így szerzett pénzből tisztességesebb felszerelést vásárolt, szerzett egy operatőrt. Az utóbbinak köszönhetően most már maga is megjelenhet a kamera előtt. A show színhelye nem a lépcsőforduló, hanem Őrondasága legénylakása. A riportalányoknak gátlásaikon kívül immár ruháikat is egészen le kell vetközniök és ilyen alapon csevegniök a műsor gazdájával. Ronda maga is ádámkosztümben interjúvol és — nehogy a műsor közönséges sztriptízzé csökevényesedjék — időközönként kézzelfoghatóan győződik meg arról, hogy a lányoknál minden a helyén van-e. (A téma közömbös. Űres fecsegés.)

Noha a riportalányok váltakoznak, egyre gyanúsabb, hogy vajon valóban műkedvelők-e. Közülük való például az írás elején említett bemondónő is, aki a műsor konferálásakor már a korábbinál megingathatatlanság alapra helyezi a stáblistát: a 25 collos képernyőt is elhomályosító féltomporá-

ra festeti fel és előrehajol, hogy a kedves nézők jobban lássák.

Mivel ugyanazt vég nélkül ismételtetni nem lehet (illetve lehet, de akkor ráunna a nézők), a Ronda György-show is egyre mélyebbre hatol a serdülőkorú közönség felvilágosításában. Az utóbbi időben a korábban szokásos hiányos öltözet immár illetlenségnek számít és a műsor kezdetétől számított két-három percen belül szinte kötelező a résztvevők teljes meztelensége. (A hölgyeknek csak a cipőviselés van megengedve, talán azért, hogy sarkuk repedtsége ne szúrjon szemet.) Emellett mind gyakoribb a résztvevők között egymás érintése.

A haladás eddigi ütemét figyelembevéve feltehető, hogy a manhattani „J” kábelcsatornán jelentkező műsor hamarosan eljut a befejezett termelési ciklusig.

Ronda Györgytől New Yorkban senki sem vitathatja el a pornótévét üttörőjének címét, ám monopóliumának hamarosan végeszakadt. Al Goldstein, a Screw (Kefélés) című, nagy példányszámban megjelenő hetilap alapítója és tulajdonosa ugyanis mind „művész”, mind üzleti szempontból magasabb fokra emelte Őrondasága kisipari esintalanságait: Éjjéli malackodás (Midnight Blue) címen hozott létre új pornóműsort. Ezt ugyanazon a kábelcsatornán továbbítják, hetenként ötször, egyenként egyórás időtartammal. Nyitó inzertjén elragadtatott képpel egy puffó lovagol egy gigantikus méretű falloszon. (Maga a Screw magasyomású, silány kiállítású lap, amelyhez képest a Playboy első áldozásra készülő kislányoknak szánt olvasmányának tűnik. Minden számban 10—12 oldal apró- és nagy hirdetést közöl maszturbáló kombinátoktól, masszázsszalonoktól, egyszerűen „házaktól”, továbbá fehér, fekete, spanyol és keleti anyanyelvű maszek hölgyektől, sőt mindkét nem rendelkezésére álló uraktól is. A hetilap munkatársai ezenkívül tisztelik is az említett intézményeket és — akárcsak Mimi Sheraton, a The New York Times konyhaművészeti kritikusa az étterme-

ket — egytől öt csillagig osztályozzák őket.)

Az Éjjéli malackodás munkatársai — a Ronda-féle show-étől eltérően — profik. Már tudniillik nemcsak a női riporterek és riportalanyok többsége, hanem az operatőrök, a rendezők, a világosítók is. A műsor is „színvonalasabb”, a beszédnek sem csak időkitöltő szerepe van.

Legutóbb például egy festőművésznőt interjúvoltak, aki — idézőjel nélkül mondom — esztétikai kérdésekről beszélt, tagadhatatlan hozzáértéssel. Eközben azonban aktot ült a kamerának. (Hogy miért vállalkozott erre, elképzelni sem tudom. Lehet, hogy valóban csak a nélkülözött publicity kedvéért?) Egy másik alkalommal egy filmrendező beszélt munkájáról. Nagyon tisztelteméltó hölgy volt, állig begombolt ruhában. Majdnem elpirult, amikor utalnia kellett valamilyen kapcsolatban arra a műveletre, amely körül egyébként az Éjjéli malackodás jóformán minden szava és tette forog, mire a riporter azonnal közbevágott: „a b ra gondol?” A rendezőnő olyan döbbenet nézett rá, hogy hajlamos vagyok azt hinni: nem tudta, hogy milyen műsorban nyilatkozik.

Al Goldstein összeköti a hasznost a kellemessel. Legpornóbb jelenete — amely negyedóránként szakítja meg a műsort — egy félperces hirdetés. Csoporthoz szexet mutat. Ennek során a kamera arasznyi távolságban közelít rá a hozzávalókra, többízben összhatásukban és számos vetületben is a néző elé tárja őket. Ez egy olyan szolgáltató intézmény, úgynevezett swing-club reklámja, amelyben az ügyfelek nem kapnak kész árut, hanem a magukkal hozottat csereberélhetik kettésével, vagy — mint a félperces minidráma is mutatja — egyesült erővel.

A reklám nem tünteti fel a klub címét, de akit érdekel, az telefonon megkérdezheti. A telefonszám ugyanis már szerepel a hirdetésben. Ugyanígy, telefonszámok reklámban ajánlgatja szolgáltatást egy hölgykiséretet kínáló iroda (a reklámesztétikát ismerő rendező közreműködésével készült finom kidol-

gozású jelenet: éttermi asztal fölött egy szál gyertya mellett két kéz diszkréten összeér, halk zene), továbbá egy tevékenységének jellege iránt semmi kétséget sem hagyó műintézet. Az utóbbi a díjszabást is közli: óránként 110 dollártól felfelé. (Összehasonlításképpen: ez az összeg a huszonnégy csatornás kábeltelevízió csaknem egy esztendei előfizetési díja.) Ezenkívül hirdet a műsorban több kéjtárgy-üzlet, egy garantáltan sztriptíznélküli New York-i román vendéglő és egy beruházási tanácsokat osztogató gazdasági hetilap is. Az utóbbi kettőnek valóban semmi köze sincs a szexbizniszhez. Éppen ez mutatja, hogy a hirdetések feladói szerint

az Éjféli malackodás nézői között sok a szolid polgárember.

A Jel-Kép jellegéből és feladataiból következően most bizonyára művészeti-publicisztikai szempontból is kellene elemezni a Ronda György-show és az Éjféli malackodás műsorát. Mégis úgy vélem, hogy ez mellőzhető. Hiszen az elemzés célja a látottak hasznosítása, a tapasztalatcsere lenne. Márpedig erre feltehetőleg mindaddig nem lesz szükség, amíg a Magyar Televízió 3. műsora nem hirdet Ríportalany kerestetik-et a Rákóczi-téren vagy az éjszakai Belvárosban a Stúdió '69 című programja számára.

Kulcsár István

Visszhangtalan visszhang

1959. szeptember 15-e óta élek újságírásból. Ha korábbi tollforgatói kísérleteimet is számítom, úgy 1952 táján jegyeztem el magam ezzel a szakmával, melyet talán célszerűbb hivatásnak, életformának és elmeállapotnak minősíteni. Ezekből az évekből alig féltucat telt el rendszeres rádió-kritikusi tevékenységgel, kizárólag vidéken, egész pontosan jelenlegi kenyéradó gazdánál, a Szekszárdon megjelenő Tolna megyei Népiújság szerkesztőségében.

Lapunk persze nem a Times, hanem a hét hat napján átlagosan 37 ezer példányban megjelenő orgánium, melyet elsősorban a megye 266 ezer lakójának készítünk. Olvasóink 99,99 százaléka innen regrutálódik, és mindig meglepődöm, ha bármelyik írásunkra távolabbról is érkezik „visszajelzés”. Ez többnyire az éber Sajtófigyelő jóvoltából történik és általában akkor, ha valahol, valakinek nem tetszik az, ami róluk szól.

Mindezek előrehocsátása az alább elmondandók térben és időben történő elhelyezését kívánta szolgálni. Esetleg kiegészítve azzal, hogy rádió-kritikusi előképzettségem, netán „képesítésem” nincs. Viszonylag gazdag könyvtáramban egyetlen kötet képviseli a szakmát, néhai Cserés Miklós 1974-ben kiadott *Rádióesztétika* című kitűnő, de mindössze 223 oldalas munkája.

Lapunk 1976 nyarán tért át a számunkra forradalmi változásokat hozó ofszet technikára, amivel összefüggésben nemsokára egy hetente rendszeresen megjelenő teljes kritikai oldal összeállítása is együtt járt. Megteremtője és első gazdája az időközben már nyugdíjba vonult olvasószervezőnk, Csányi László volt. Napjainkban az oldalt — a keddi negyediket — a belpolitikai rovat gondozza, kultúrrovat nem lévén, egy olyan kis szerkesztőségben, mint a miénk. A kritikai oldal rendszeresen hoz tévéjegyzeteket, filmkritikát, könyvismertetést, a város nagyon gazdag zenei életéhez kapcsolódó reagálásokat és rádiókritikát is.

Mindezt egyetlen ember természetesen nem művelhette. A szerepek elosztásakor a rádió az én munkaterületem lett. Teljesen szubjektív okból vállaltam: eszmélő korom óta volt rádió a családban, mindig rendszeresen hallgattam és összehasonlíthatatlanul eleve nehezebbnek, koncepciózusabbnak ítéltém műsorszerveztését, mint a másik nagy tömegkommunikációs orgániumét: a tévét. Ez utóbbi véleményem egyébként azóta sem változott. Szubjektívításumat tovább hangsúlyozandó, mindebben az is szerepet játszott, hogy vizuális típusú lévén, rendkívül szórakoztatott a rádió nyújtotta auditív élményeimet „áttenni” képi síkra. A rádió becsületére legyen mondva, ez az esetek túlnyomó többségében máig sikerül.

Az említett kritikai oldal fogadtatásáról egyébként megoszlanak a vélemények. Szerkesztőségi közvéleménykutatásunk nincs. Kollégáim jelentős részének véleménye szerint ez (és a sportoldal) a keddi szám legszilárdabb oldala, mely valósággal „viszi” a hét első lapszámát. Azok az olvasók, akikkel rendszeresen vagy szórványosan kapcsolatba kerülök, nagyjából ugyanígy vélekednek. Ezek után a saját, fokozatosan kialakult tételődéseim esetleg furcsáknak tűnhetnek, de nem hiszem, hogy patológikus tünetekről árulkodnának, hisz viszonylag ritkán szoktam önmarcangolással tölteni az időt.

Az első gondolatkör, amely foglalkoztatott: kritikáim esetlegessége. (Általában 30—60, nagyon ritkán több gépelt, tehát kétszer ennyi szedett sorról van szó.) A filmjegyzet írójának van valamilyes reménye a közönség orientálására, hiszen a megyeszékhely bemutatási filmszínházában műsorra tűzött moxidarabok előbb-utóbb más településekre is eljutnak. A rádiókritika utólagos, hiszen az ismétlések aránya csekély. Emellett egyáltalán nem biztos, hogy az olvasónak épp arra az adásra kellett volna felhívnom a figyelmét, amellyel kapcsolatban ezt megcselekedtem. A magam ízlése szerint választom ki, amit meghallgatok, és erről utólag számot adni kissé olyan, mint eső után köpönyeget öltetni.

A rádió elnökének egyik sajtótájékoztatóján felvettem azt a gondolatot, hogy jó volna néhány hangjátékot előre meghallgatni és így mintegy felkészíteni azokra a közönséget. A legnagyobb mértékben segítőkész támogatást kaptam. Dr. Lékay Ottó, a rádiódramaturgia vezetője egyetlen alkalommal megadta ezt a lehetőséget, többször bizonyára nem tartotta érdemesnek, mert a rendszeres rádiókritikusok közül megjelentünk tán hárman. A rádiózási kedvgerjesztés hátsó gondolatával kértem (és kaptam) módot egy riportra a hangjátékkészítés kulisszatitkainak meg-

ismerésére, illetve arra, hogy egy napot töltsék el fotós kollégámmal a rádiónál. Ezt azonban nem lehet kritikusi tevékenységnek minősíteni.

A második gondolatkör a visszhangtalanság. A rádió minden tiszteletet megérdemlő módon rendszeresen elküldte azt a belső kiadványát, melyben időnként összegezik a különböző műsorokról a hazai sajtóban megjelenteket. Állítólag ezekre odabenn nagyon odafigyelnek. Van azonban tollforgatóból rádióssá vált kollégám, nem is egy, aki azt vallja, hogy vagy nem látja, vagy ha igen, akkor a kezébe se veszi, vagyis nem kíváncsi rá. Az, hogy velem egy részortban dolgozó újságírók többnyire hasonló, gyakran egyező véleményét ennek jóvoltából megismerhettem, kétségtelenül érdekes volt, de valahogy személytelen.

Azt hiszem, hogy a személytelenség fölött nem szabad elsiklani. A vidéki (és nem „vidéken élő”, ahogy a MÜOSZ-ban udvariasan hangsúlyozni szeretik) újságíró örvendetesen közeli kapcsolatban van az olvasóival. Ez csak annál jelent elsekélyesedést, aki a Parnasszuson is elsekélyesedne, mert alkatilag alkalmas rá. Valójában igen erős támasz a mindennapi életben és talán csak ez, meg egy sor jó kolléga teszi elviselhetővé azt a riasztó robotot, ami egy megyei lapnál óhatatlanul osztályrészévé válik minden tisztességesen dolgozó embernek. Szó sincs arról, mintha bárki is napi dísz-táviratokat várna a Magyar Rádió elnökétől érdemei elismerésére. Arra azonban már gondolok, hogy a fontos és nagy rádió szakmai kapcsolatait a fontos és kis sajtóorgánumokkal szorosabbá és talán emberibbé is lehetne tenni.

A visszhangtalanság olyan esetre is vonatkozik, ami tulajdonképpen felettébb megtisztelő. Valamikor tavasszal éppen beteg voltam, amikor a Bródy Sándor utcából telefonon keresett egy rokonszenves nő hang és a műsorszerkesztésben végrehajtandó változásokhoz X flekkben Y

összegű honoráriumért a véleményemet kérte. Az X flekk elment, az Y összeg megjött, és soha többé egy szó sem. Ma sem tudom, hogy sületlenségeket hordtam össze, vagy többé-kevésbé használható gondolatokat.

A rádiókritikák írását egyébként idestova egy éve abbahagytam. Alaposan elhibázott ez az írás, ha netán az derülne ki belőle, hogy valamilyen sértődésből. Olyan okból, amit talán a harmadik gondolatkörbe lehetne csoportosítani — ez az elfáradás. A teljesen visszhangtalanul maradt szerző, még ha olyan öreg róka is, mint én, előbb-utóbb elbizonytala-

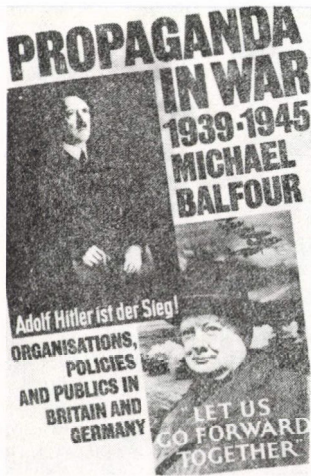
nodik, elfárad. Továbbképzésre nincs módja, munkahelye szakmai folyóiratot nem járát, a nevét viszont nem szereti olyasmi alá írni, aminek a színvonaláról nincs meggyőződve. Píllanatnyilag tehát tévéjegyzetek elkövetésével foglalkozom, amivel, úgy látszik, könnyebben lehet szelet vetve vihart aratni. Már ebben az évben kaptam két felháborodott olvasói levelet, mert véleményem nem egyezett az illetőkével. Ílyesmi rádiókritikáim idején nem fordult elő.

Talán sajnós.

Ordas Iván

Könyvekről

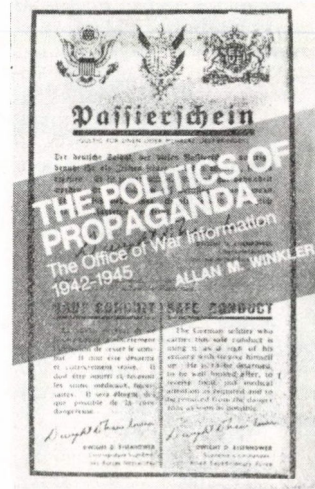
Propaganda a II. világháborúban

Michael Balfour: *Propaganda in War 1939—1945. Organizations, Policies and Publics in Britain and Germany.* Routledge & Kegan Paul, 1979

Allan M. Winkler: *The Politics of Propaganda. The Office of War Information 1942—1945.* Yale UP, 1978

A második világháború történetírói feldolgozásának már-már iparági méretű vállalkozása az utóbbi évtizedben új szempontokkal gazdagodott. Mind nagyobb azoknak a történészeknek a száma, akik a háború „keményebb”: politikai és katonai vonatkozásai mellett időt szentelnek a korábban elhanyagolt vagy kevés figyelmet élvező, „lágyabb” mozzanatoknak, s a háború alatti időszak társadalomtörténetével, ideológiai problémáival vagy éppen kultúrtörténetével kezdenek foglalkozni. A világháborús források levéltári zárlatának fokozatos fel-

oldása arra is lehetőséget kínál, hogy tudományos vizsgálódás tárgyává váljék néhány olyan harci forma, amely — mint a lélektani hadviselés, az ellenfél gondolati megdolgozása, az ellenséges ideológiákkal szemben folytatott szellemi küzdelem kérdésköre — sokkal tovább számított hétpecsétetes titoknak, mint a hadigépezet működésének sokféle technikai vonatkozása. Talán az is magyarázza ezt, hogy a hadakozás fizikai eszköztára igen gyorsan avul el: a második világháború egykor híres tankjai, repülőgépei, különleges „csodafegyverei” ma már mind a világ sokféle hadtörténeti múzeumába kerültek; a propagandaháború eszközei viszont — noha a technikai haladás ezeket is jelentősen továbbfejlesztette — sokkal tovább, esetenként egészen maig tanulságul szolgálhatnak.

A második világháború egymással szemben álló propagandarendszereiről szóló sokféle könyv közül ezúttal két, egymást jól kiegészítő munkát szeretnék

bemutatni. Az angol Balfour nagyszabású műve a német és a brit propaganda intézményeinek és működésének történetét nyújtja, míg az amerikai Winkler szerényebb igényű és terjedelmű műve az Egyesült Államok legfőbb háborús propagandaközpontjának, az *Office of War Information*-nek (kb. „Háborús Információk Hivatala”) a történetét dolgozza fel. A két kötet között a nyilvánvaló tematikai rokonság ellenére számos különbség van. Az angol könyv szerzője — túl a hetvenen — részben saját egykori tapasztalatai anyagát teszi közkinccsé. Michael Balfour ugyanis a háború alatt a brit Információs Minisztérium, majd a titkos *Political Warfare Executive* (kb. „Politikai Hadviselési Igazgatóság”), s végül a Szövetséges Főparancsnokság lélektani hadviselési részlegének munkatársa volt; a háború utáni években pedig a feldarabolt Németország brit övezetében a német tömegkommunikációs eszközök működésének legfőbb ellenőre lett. Mindezek révén személyesen szerezhetett tapasztalatokat a most tudományos eszközökkel vizsgált területről. Az amerikai kötet szerzője a Yale Egyetem adjunktusa, viszonylag fiatal pályakezdő kutató, aki az eseményekről már csak a levéltári források szorgalmas áttekintése révén alkothatott magának fogalmat.

Nyerünk-e avagy veszítünk, ha olyanvalaki révén kapunk képet egy elhunyt korszakról, aki nemcsak kutatója, hanem egyszersmind személyes résztvevője is a vizsgált jelenségeknek, eseményeknek? E módszertani kérdéssel Balfour könyve különös élességgel veti fel, hiszen nyilvánvaló ambíciója, hogy a tanú hitelességével elevenítse föl és örökítse meg a majd két emberöltővel ezelőtti történéseket. Ez azonban — különösen könyve első felében, 1—143. l. — a közölt adatok elburjánzásához, a csak ritkán fontos részletek „túlközléséhez” vezet, s az olvasó kedvét akkor veszi el a munka végigolvasásától, amikor még jószírvél meg sem kezdődött a valóban fontos és érdekes anyag előadása. A könyv első része ugyanis a szerző szándéka szerint intézménytörténet, a brit, illetve a német propaganda instituconális rendszerének felvázolása, amit azután — a második részben — e gépezetek egymás ellen irányított működésének (egyébként szintúgy túlzottan részletező) bemutatása követ. A szervezeti részletkérdések iránti fokozott érdeklődés nyilvánvalóan a szerzőnek abból az élményéből táplálkozik, hogy ő az

elmondottakat valaha személyesen átélte, s így minden apró mozzanatot fontosnak érez, azokat is, amelyeket egy személyében nem érintett, tárgyához józannabb távolságtartással közelítő történetíró minden bizonynal mellőzött volna. Különösen feltűnik ez az angol viszonyokat tárgyaló alfejezetekben, ahol a szerző hosszasan elidőz egyes — a valóságban olykor lényegtelen szerepet játszó — figurák jellemzésénél, korabeli intrikák, kisserzetű konfliktusok elaprózó bemutatásánál. A historikus itt sokszor elmarad a memoárjait színezgető önéletíróval szemben, noha az is nyilvánvaló, hogy a könyvnek ezeket a részleteit későbbi történészek forrásanyagként jól fogják hasznosítani.

A könyvnek ebben a részében is megmutatkozik azonban a szerzőnek az a be nem vallott törekvése, amelyik — vitatható ítéletei ellenére is — a könyv egyik legfőbb értékét hozta létre. A kötet ugyanis mindvégig igen változatos formában önti elének azokat az adatokat, melyek révén újszerű és az eddiginél teljesebb kép kerekedik ki Joseph Goebbels személyéről és tevékenységéről. Minden közölt és sejtetett célkitűzése mellett (XI—XII. o.) ugyanis Balfour könyve első renden a goebbelsi propagandagépezet elgondolkozató analízise, amelyből egy magát nyíltan Goebbels-életrajznak hirdető könyvnel is nagyobb szabású és markánsabb portrét kapunk a náci Németország propagandafőnökéről. Ez a kép mentes a világháborús szakirodalom egy részének — egyébként sokszor érthető módon — elfogultan szenvedélyes hangvételétől. Balfour nem két lábon járó ördögnek láttatja Hitler szócsovévét, hanem egy világalomra törő rendszer lélektani hadviselésének céltudatos és nem tehetőségtelen szakembereként néz szembe vele.

Az angol könyv lapjairól élénk lépő propagandaminiszterrel a náci hatalomra kerülésekor ismerkedünk meg. A szerző idézi Hindenburgnak, az agg tábornagy-államfőnek nem éppen hízelgő ítéletét Hitler jóváhagyásra elébe terjesztett miniszterjelöltjéről (*höchstens Ministerialrat* — „legfeljebb miniszteri tanácsos”), de nem hagy kétséget e sötét figura szervezőkészsége, ötletessége és elszántsága felől. Goebbels már kezdetől fogva úgy tekintett a sajtóra, mint „a kormány zongorájára”, melyen a pillanatnyi politikai szükségletnek megfelelően lehet játszani.

Ezt a hangszeret azonban, meg kell adni, a propagandafőnök virtuóz pianistaként kezelte, s az első perctől fogva nagy figyelmet fordított a *részletek* aprólékos kidolgozására. Ennek szellemében került sor a Propagandaminisztérium szervezeteinek gondos kiépítésére, amelyet a nürnbergi perben „minden idők leginesőbb hazugságyárának” neveztek. „Kevés dolog bizonyult túl kicsinek ahhoz, hogy figyelemre méltassák” — állapítja meg Balfour. A náci uralom kiépítésének részleteiről hallva, mint annyiszor, újra megdöbben a olvasót az a minuciózus gond, az a semmire sem rest energia, amellyel a bar-na birodalom propagandájának mérnökei és kőművesei eltervezett életművük felépítésén fáradoztak. Csak néhány példa: az *Autobahn* szó használata csak német összefüggésben volt megengedett, „szov-jet *Autobahn*” nem létezett; az állam új vezetőit tilos volt italosüvegek társaságában fényképezni; ha vonaton utaztak, kocsijukat „különkocsinak” s nem szalonkocsinak kellett nevezni; nemzetközi konferenciákat lehetett kongresszusnak hívni, de Németországban csak a nürnbergi pártnapokat (*Parteitag*) volt szabad nemzeti kongresszusnak minősíteni, minden egyéb *Tagung* volt csupán stb. Egy-egy nagyobb szabású akció — mint pl. az *Anschluss* — politikai előkészítése sok évvel korábban kezdődött a sajtóban, s amikor az esemény bekövetkezett, újságtípusonként és napszakonként precíz utasítást kaptak a sajtó felelős vezetői a kommentálásra.

Goebbels és az általa irányított RMVP (= *Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda* — kb. „Népfelvilágosítási és Propagandaügyi Birodalmi Minisztérium”) arcképének az aprólékos „műgond” mellett fontos vonása, hogy milyen jelentékeny belpolitikai szerepet játszott ez az intézmény és vezetője a náci hatalomra kerülése utáni években. Meglepheti az olvasót, különösen a minálunk divatos egyszerűsítéssel a valóságtól olykor elszakított olvasót, hogy Hitler és bandája mennyi nehézséggel küszködött még sok éven át, amíg Németországból viszonylag engedelmes felvonulási területet formálhatott hódítási fantazmagóriáinak végrehajtásához. A mi közgondolkodásunkban — s tömegkommunikációnkban — a náciizmus tizenkét sötét éve leggyakrabban mint egyetlen egységes periódus jelenik meg — a valóságban Goebbelsék rafinált metódusaira volt szükség ahhoz, hogy ez

— az egyébként nagyon is problematikus — egység igen rövid időre létrejöhessen. Balfour kettéválasztja Goebbels működésének elemzését egy „békebeli” s egy háborús szakaszra. Egy lényeges vonás azonban mindkét időszakon végighúzódik, s ez a náci vezetők szüntelen torz-salkodása, vég nélküli marakodása a hatalom kisebb-nagyobb szeleteiért. Ezek igen tanulságos leírása annak az eddig kevésbé hangsúlyozott ténynek a felismeréséhez segíti el az olvasót, hogy Joseph Goebbels korántsem volt mindvégig a maga területének olyan egyeduralmodója a náci Németországban, mint ahogyan az a közfelfogásban él. Számos ellenfele akadt a legmagasabb nemzetiszocialista hierarchiában: ellenséges volt viszonya az „ideológus” Alfred Rosenberggel és — mindenekelőtt — Otto Dietrichel, az NSDAP, illetve a kormány sajtófőnökével, hogy csak néhány jellegzetes belső feszültségről szóljunk. Balfour ismételtén visszatér Dietrich és Goebbels ellentéteire, és módszeresen kimutatja, hogy — különösen például a háború második szakaszában, azaz 1942 és 1944 között — a propagandaterület jelentős esetekben Hitler közvetlen, személyes fennhatósága alá került, s a *Führer* rendelkezéscit Dietrich sajtófőnök hosszú periódusokban a propagandaminiszter megkerülésével hajtotta végre.

Hogyan szállt szembe a náci propagandagépvezetellel a szerző hazája? Balfour professzor részletesen szól az I. világháborús tapasztalatokról, s túlzottnak minősíti az akkori antant propaganda hatékonyságáról terjesztett egykorú német értékeléseket. Hindenburg is, Ludendorff is úgy találta, hogy a központi hatalmak 1918-as veresége jelentős részben az antant soha nem látott méretű és hatású propagandájának következménye volt. S noha ez a magyarázat minden bizonnyal csak a német hadvezetés és politika I. világháború alatti hibáinak az eltussolására volt hivatva, s mintegy felmentést ígért a vesztes félnek saját felelőssége alól, fel kell tételoznünk, hogy a náci párt rendkívüli figyelme a propaganda háborús szerepe iránt elsősorban az I. világháborús tapasztalatokból eredt.

Ugyanígy a Nagy Háború motiválta az angol politikai vezetést is, amikor — a 30-as évek közepén — hozzálatott az Információs Minisztérium felállításához. Balfour kedvtelve idéz vezetője, az ír származású Brendan Bracken alakjánál. „Ez a rendhagyó konzervatív, a kis ren-

detlen vörös hajfolttal a fején, amely párokának tűnt, első látásra bizalmatlanságot ébresztett, de közelebbi ismeretség után mély rokonszenvet keltett.” (65. l.) Goebbel brit kollegája előbb Churchill parlamenti magántitkára volt, s így élvezte a háborús miniszterelnök feltétlen bizalmát. Kinevezése azt is mutatja, hogy a kormányfő milyen jelentőséget tulajdonított Információs Minisztériumának. Bracken jó kapcsolatokat ápolt Lord Beaverbrookkal, az 1918-as kabinet információs miniszterével, Churchill egyik kulcsembereivel is. A tárca feladatai igen szerteágazóak voltak, a hírszerzéstől a cenzúrán át önálló kiadványokig sok minddel foglalkoztak. Egyik legfontosabb feladatuk a brit rádióstársaság, a BBC háborús tevékenységének koordinálása, illetve felügyelete volt, s ugyanilyen szerepet játszottak a magánkézben levő filmgyártás kontrollálásában is.

A BBC-t nem lehetett olyan könnyen irányítani, mint a német rádiót, hiszen a kormánynak respektálnia (vagy legalábbis tolerálnia) kellett a rádiótársaság önállóságát. Általában is, a brit háborús propaganda irányítása korántsem volt olyan centrális, mint a totalitárius rendszerű Németországban, s a megoldás — mint a BBC esetében is — olykor jellegzetesen *brit* volt: a kormány rendelkezett ugyan a BBC irányításának eszközeivel, de nem élt ezekkel, hanem meghagyta a kormányzótanács önállóságát, amely viszont figyelembe vette a kormány elképzeléseit. (85. l.) S noha a BBC óvakodott mindentől, aminek „propagandaíze” volt, mégis jelentős szerepet játszott a kormány propagandájában, nem utolsósorban valószínűleg azért is, mert maga Churchill kiváló rádiószónok volt (Hitlerrel ellentétben, akit a nagy tömegű, *jelenlevő* közönség viharos rivalgásai és a hatalmas terek éltettek mint szónokot). A brit miniszterelnök gyakran a BBC hullámhosszain mondta el legfontosabb beszédeit (így mindjárt kormányra lépésekor a híres „Nem ígérhetek mást, csak vért, munkát, könnyeket és izzadságot” kezdetű, mesteri szónoklatot).

Balfour könyve részletesen szól a BBC európai adásairól, s különösen a német nyelvű műsorokat elemzi. Úgy értékeli, hogy a német hallgatóságnak sugárzott műsorok fő törekvése annak érzékeltetése volt, hogy Anglia inkább együttérzéssel, mint agresszióval kíséri figyelemmel a német nép sorsát. A berlini takarítónő, „Frau Wernicke” mindennapos életét

bemutató hetenkénti szatirikus műsor (afféle korai Szabó-család), a frontról rendszeresen leveleket küldözgető „Gefreiter Hirnschall” (Svejk oldalági rokona), vagy Konrad Adenauer kedvenc programja, a cinikus náci propaganda-minisztériumi beosztott „Kurt” és hiszékeny barátja, „Willi” közötti párbeszéd — megannyi szívesen hallgatott program lett a világtól elzárt Németországban (ahol persze az ilyenfajta műsorok hallgatásáért nem ritkán koncentrációs tábor járt). 1941 vége felé egy Gestapo-jelentés a németországi hallgatóságot 1 millió körültre becsülte, 1944 őszére pedig e szám elérte a 10—14 milliós nagyságrendet, ha ez már nem is kizárólag a Reich területén rádiózókat foglalta magába. A BBC képes volt arra, hogy megtörje Goebbel minisztériumának monopóliumát „a német fülek fölött” (98. l.).

E monopóliumból egyébként nemcsak a hivatalos brit rádiózás kért részt. Hamar megszerveződtek a „fekete” adók is, amelyek meghatározott közönségnek sugározták félrevezető adásaikat. A „Sender Atlantik” például kifejezetten német tengeralttjárók legénységének szolt, úgy téve, mintha éppen az ő szórakoztatásukra készített hivatalos német műsor lett volna. Tapasztalatait hasznosította a „Soldatensender Calais”, amely immár mindhárom német fegyvernem katonáit célba vette. A műsoridő egy részét könnyűzene töltötte ki, s a lemezek között sok olyan is akadt, amelyet a náci műsor-szerkesztők nem tűrtek meg saját adásaikban. A program lényege azonban természetesen a híradás volt, amelynek révén a német hadsereg katonái náluk eltitkolt információkhoz juthattak. Közöttük sok olyanhoz is, amelyet a brit titkosszolgálat szerzett be. (Hasonló *német* adókról Balfournál behatóbban és konkrétan szól Reinund Schnabel *Missbrauchte Mikrofone* c. könyvében, melyet a *Századok*-ban [1978/1, 192—195. o.] részletesen ismerttettem.)

A brit propagandaminisztérium felügyelete alatt nemcsak németnek álcázott rádióműsorok születtek, hanem sok egyéb trükk is. Hamis bankók és élelmiszerjegyek, vagy Hitler helyett Himmler arcását viselő postabélyegek, melyeket Balfour inkább a szabotázs-, mint a szigorúan vett propagandaaakciók közé sorol. London nagyszámú rémhír is útjára bocsátott, és sok okos ember törte a fejét újabb és újabb félrevezető információkon. Ezeket azután olyan ügynökök révén jut-

tatták német fülekbe, akik az így kapott hírt egy-egy jelentéktelen svájci lapban közölték, vagy Németországban utazván lehullajtották beszélgetéseik során.

Balfour könyvének terjedelmesebb, második fele a világháború eseménytörténetének rendjében tekinti át a német és a brit propagandaakciókat, a hangsúlyt főképpen az előbbiekre helyezve. E sok apró fejezetre bontott részben is hatalmas anyagot tár elénk a szerző, s igen sok elsőrendűen érdekes adattal örvendeztet meg.

Érdekesekek például azok az oldalak, amelyek a Szovjetunió megtámadása utáni vegyes brit érzelmekről tudósítanak. Amíg ugyanis a kommunizmus „vörös rémétel” való félelem óvatosságra intette az angol hírközlést a német—szovjet front eredményeinek kommentálásakor, a szovjet katonák hősiesség helytállása, patriotizmusuk megannyi döbbenetes példája sok angolt a Szovjetunió — és így az antifasiszta küzdelem — lelkes hívévé tett (erről Majszkij akadémikus, egykori londoni szovjet nagykövet magyarul is megjelent emlékiratai hosszan és részletesen beszámolnak). A szovjet ellenállás ereje és sikere nemcsak az angol, hanem a német propaganda irányítóit is meglepte. Minthogy egyik ország sem becsülte 3—6 hétnél hosszabb időre a Szovjetunió ellenállóképességét a náci megszálló csapatokkal szemben, a gyors győzelemre készülődő német hírközlés hamarosan hirtelen átállásra kényszerült, és magyarul kezdte a vezér és kancellár korábbi biztató ígéréteit. Itt vált egyszerre különösen fontosná a Goebbels—Dietrich ellentét is, amelynek hátterében sokszor a miniszter — más szakkönyvekben kellően nem hangsúlyozott — kitartó küzdelme húzódott meg a valótlan tények közlése ellen. A köztudatban élő képtől eltérően ugyanis a propagandaminiszter rendkívül veszélyesnek érezte a be nem váltható ígéretek, a valótlan frontjelentések, a hamisítások közlését, mert azt a rendszer fennmaradása szempontjából kockázatosnak érezte. Kevesen hinnék el, hogy Goebbels számára a vonatkozásban Churchill szolgált példaként, aki a már idézett híres beszédében népének a legsanyarúbb kilátásokat ígérte, s később is ragaszkodott a brit hadsereget ért veszteségek jellelőleg ezgakt, nyilvános közléséhez (jellelőhet biztonsági okokból sokszor valóban nem volt tanácsos egy-egy légi vagy tengeri csata tényleges anyagi és személyi veszteségeit pontosan közléstenni). Goebbels tehát felismerte, hogy a

bizalom megtartása a náci kormányzat létérdeke, s ennek kedvéért hajlandó volt a korábban bevált hazugság-stratégiákról is lemondani. (282. l.)

Nem mintha ettől kezdve a német hírközlés ragaszkodott volna a tényekhez. Amikor a háború nagy fordulópontjai — El-Alamein, Sztálingrád — 1942—43-ban megfordították a küzdelem menetét, a veszteségek beismerése helyett megkezdődött azok szisztematikus kibérbítés. A német hadsereg vereségeinek leírására a náci tömegkommunikáció az eufémizmusok, bagatellizálások és stiláris hazugságok egész szótárát dolgozta ki, noha ez idővel a kevésbé vájtfüllű közönséget is eligazította az események tényleges menetében.

Figyelemre méltóak Balfournak azok a megjegyzései, amelyek a náci lengyel- és zsidóüldöző hadjáratának egykorú brit reakciójára utalnak. Kiderül ugyanis, hogy Londonba pontos információk érkeztek Treblinka, Sobibor, Auschwitz s a többi haláltábor rémségeiről, de a szövetséges hírközlés hitelét az I. világháború túlzó németellenes propagandahadjáratára annyira aláasta, hogy emiatt óvakodtak ennyire hihetetlennek hangzó híryanagot közzétenni (300. l.). Az angol és amerikai immigrációs politika háború alatti elveiről és gyakorlatáról szóló újabb irodalom ismeretében a szerző érveléseit itt nem érzem meggyőzőnek: a híryanag rostálását a magyaranyú bevándorlástól való félelem (is) motiválhatta.

Balfour vaskos kötetének jó kiegészítője az amerikai történész munkája. Allan M. Winkler is az I. világháborús előzmények bemutatásával kezdi intézménytörténeti jellegű munkáját, amelynek középpontjában mindvégig egyetlen propagandaszerv, az amerikai *Office of War Information* tevékenysége áll. Winkler kezdetről hangsúlyozza, hogy a követendő propagandacélok tekintetében milyen elmentét feszült az intézmény kezdeti programadójának, a liberális gondolkodású Archibald MacLeish költőnek és Robert E. Sherwood színműírónak (Roosevelt későbbi beszédirójának), és a kormányzat bürokrata és szűk látókörű vezetőinek elképzelése között. Az írók ugyanis ószintén hittek abban, hogy az Egyesült Államok küldetése a demokratikus eszmék terjesztése a világon, és mindjárt kezdetben elkötelezték magukat az alapvető emberi szabadságjogok (a szólás- és vallásszabadság, valamint a nélkülözéstől és félelemtől mentes élethez való jog) mel-

lett, amelyekhez utóbb hozzácsatolták az Atlanti Charta által proklamált nemzetközi jogi és politikai elképzelések hirdetését is (a népek önrendelkezése, egyenlő kereskedelmi jogok, az általános biztonság rendszere). MacLeish is, Sherwood is gyűlölte a fasizmust: a költő szavai szerint „a fasizmus a kapitalizmus bosszúja önnapa fölött — egy öreg, haldokló király, akit felfalnak saját bűneinek gyermekei.”

Winkler kötetéből kiderül: már az indulással is baj volt. Az I. világháború amerikai propagandájának atyja, George Creel annyira túlhajtotta munkáját, hogy évtizedekre lejáratta a szakmát Amerika előtt. Creel túllépte a célon, s nemcsak elvakult németellenessége keltett visszatetszést (melynek révületében még az olyanokra meggyökeresedett német eredetű angol szavakat, mint a *sauerkraut* vagy a *hamburger* is ki akarta irtani az amerikai — angol szókézsletből és angol neologizmust ajánlott helyettük — sikertelenül). Diszkreditálta őt mindenekfelett az általa hirdetett nemzetközi megbékélés illúziója és a Párizs környéki békeké váltsága közötti ellentmondás is. S nemcsak őt, hanem az amerikai propaganda lehetőségeibe vetett hitet is, ami még F. D. Rooseveltnél elnököt is óvatosságra intette ezen a területen. Az elnök többféle szervezeti formában kísérelt meg propagandatevékenységet folytatni, míg végül Pearl Harbor ébresztette rá egy önálló háborús propagandaszerv életre hívásának szükségére. Winkler nagy — sőt talán túlzott — figyelmet fordít a sok vita után 1942-ben létrejött *Office of War Information* (OWI) vezetőinek nézetkülönbségeire, s hosszú ideig alig hallunk arról, hogy vajon ténylegesen mivel is foglalkozott Goebbel és Bracken minisztériumainak amerikai megfelelője. Ugyanilyen nagy hangsúlyt tesz a szerző az információs hivatal, illetőleg a háborús ügyek irányításáért felelős szaktárcák, a külügy-minisztérium, a hadügyminisztérium és a haditengerészet közötti állandó civalkodás elemzésére. Itt azonban úgy tűnik, joggal időz hosszasan, hiszen az OWI tevékenységének kudarcaiért nagymértékben valóban a gyors hadisílkerekre, s kevésbé a demokratikus ideálok világszerte történő meghonosítására törekvő külügy-és nemzetvédelmi bürokrácia volt a felelős. Nagy volt a bizalmatlanság a propaganda háborús alkalmazásának esélyeit illetően, s az egyes tábornokokkal szinte egyenként kellett megismertetni és el-

fogadtatni az OWI Amerikában ekkortájt újszerűnek számító módszereit. Winkler könyve ilyen vonatkozásai révén válik izgalmas olvasmánnyá: benne ugyanis annak a folyamatnak a rajzát adja a szerző, amelynek során a lélektani hadviselés az óvatosan került kuriózumok tárából az amerikai hadsereg egyik leghatásosabb fegyverneve lett. A hadügyi tárcák jó ideig egyszerűen félték hadititkaik propagandacélokra történő átengedésétől; a kormányzat egésze pedig tétovázott az amerikai háborús célok tekintetében, s ezek tisztázásának elodázásával nehezítette az OWI lelkes — és naiv — munkatársi gárdájának tevékenységét. Az elnök óvatosságát fokozta, hogy politikai ellenfelei azzal vádolták az OWI-t, hogy Rooseveltnél újrapótlását segíti még Európa és Afrika felett szétszórt róplapmillióival is. S noha ennek ellenkezőjéről Winkler nem tud igazán meggyőzni, egyben kétségtelenül igaz van: Washington minden élénk táruroló bizonyíték szerint igen nehezen ismerte föl, hogy propagandistái nemcsak a háború katonailag sikeres befejezéséhez nyújthatnak segítséget, hanem egyben a háború utánra áhított „amerikai évszázad” megalapozásához is nagymértékben hozzájárulhatnak.

Megdöbbenőek a Yale Egyetem kutatójának azok a fejtegetései, amelyek az amerikai külpolitika és hadvezetés bizonytalankodásait, következtelenségeit és megalkuvásait tárják fel például Franciaország, Kína vagy India vonatkozásában. A Rooseveltnél kormány ugyanis mindig egy esetben rövid távú — sokszor éppen azonnali — politikai vagy katonai érdekeinek, taktikai elképzeléseinek megfelelően politizált ezekben az országokban, míg az OWI vezetői és munkatársai az amerikai demokrácia hosszú távú, stratégiai célkitűzései szerint szerették volna alakítani a tengerentúli kapcsolatokat. Franciaország esetében Rooseveltnél nemigen akarta elismerni De Gaulle tábornokot, és Eisenhower tábornok a Szabad Franciaország Mozgalom helyett Darlan admirálissal, a kollaboráns Pétain-rezsim egyik bábfigurájával egyezkedett. Kínát tekintve látták a Csang Kai-sek-féle vezetés minden hibáját, a Japán elleni háború szorításában mégis szemet hunytak a legtöbb fölött. India gyarmati helyzete s az indiai nép koloniális kiszolgáltatottsága zavarta az egykor maga is brit gyarmat Amerika felszabadult polgárait, de a Churchillel való együttműködés zavartalansága fontosabb volt az eszmények

gyakorlatba ültetésénél. Mindez — legkivált a Darlan-ügy, melyet Winkler propagandaszempontból részletesen elemez — joggal nyugtalanította az OWI-t, amely féltette az Egyesült Államok háború utáni lehetőségeit az ilyenféle tekintélyvesztések következményeitől.

Különösen szemléletes Winkler példanyagából Olaszország esete, amelynek Mussolini bukása utáni sorsfordulójában az OWI munkatársai a fasizmus és a demokrácia világméretű birkózásának fontos menetét látták. Az OWI úgy gondolta, hogy a diktátorral együtt végleg búcsút kell mondani mindannak, ami Itáliában a fasizmusra akárcsak emlékeztetett is. A katonai vezetés azonban gyors győzelemre tört, újra csak a rövid távú külpolitikai sikert tartotta szem előtt: hajlandó volt egyezkedni a Mussolinit felváltó Badoglio marsallal, s a diktátort mindvégig eltűrt III. Viktor Emmánuel királyt is trónján tartotta (90—100. l.) S miközben Roosevelt kormányzata még javában latolgatta az új olasz rezsimhez fűződő kapcsolatainak kívánatos jellegét, az OWI önálló akcióra ragadtatta magát, és a külföldnek szóló rádióadásban a diktátor eleste után nyomban a király távozását s a Savoyák trónfosztását is követelte. Ez az incidens (melynek nyomán az elnök dezavualta munkatársait) jól mutatta az *Office of War Information* idealistáinak s a kormány realpolitikusaiknak szinte mindvégig megfigyelhető szembenállását, kibékíthetetlen nézetkülönbségeit.

Ez a széthúzás csupán a háború befejező szakaszában, a normandiai partraszállás előkészítésétől kezdve csökkent, s 1944 derekától a katonai vezetés is fokról fokra belátta, hogy a propagandisták — 1600-an dolgoztak már ekkor a Londonból irányított hadműveletek pszichológiai vonatkozásain — hasznos segítői a hagyományos fegyverekkel harcoló katonáknak. Valóságos röplaphadjárat kísérte a szövetségesek nyugat-európai előrenyo-

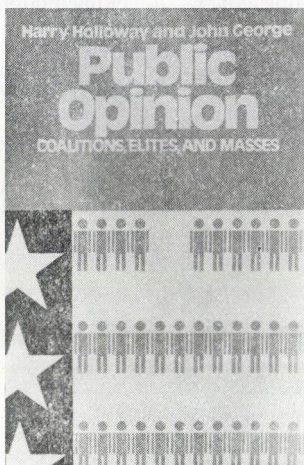
mulását: a partraszálláskor 9 millió, az ezt követő három hónap alatt további 800 millió (!) röpcédulát dobtak le repülőgépekről. A legsikeresebb típusok egyikét a kötet borítólapján is közli — ezen Eisenhower tábornok facsimile aláírásával hitelesítve biztosságot és jó bánásmódot ígértek a fegyverüket letevő és átálló német katonáknak. Az amerikaiak az alrádióadók ekkoriban olyannyira kedvelt lehetőségeivel is éltek: Winkler részletesen beszámol az „Annie-adó” megtévesztő műsorairól és harcérvidítő trükkjeiről. Az OWI akciói között említi a szerző amerikai levéltári források nyomán azt is, hogy a magyar kormányt figyelmeztették a zsidókérdésben mutatott könyörtelenségének várható súlyos következményeire.

A kötet legvégül a Japán elleni háború végső szakaszának propagandaakcióit ismerteti, s „epilógusában” a háború alatt sugárzott Amerika-kép összetevőit és természetét elemzi.

Összefoglalás helyett csupán ennyit: ahogyan rendre elkészülnek a háborúzó országok propagandájának nemzeti és nemzetközi összefoglalásai, úgy válik mind fájóbb hiánnyá a magyar háborús propaganda korszerű és nagyarányú forrásfeltárára épülő elemzése. Hasznát látná ennek a második világháború kutatására szakosodott nemzetközi kutatógárda (a mi hibánk is — a hazai tudományosságé, idegennyelvű könyvkiadásunké és könyvterjesztésünké, külföldnek szánt folyóirataink tematikájáé —, hogy sem Balfour, sem Winkler nem talált egyetlen magyar vonatkozású munkát, amelyet sok-sok oldalon át kigyózó bibliográfiájukba illeszthettek volna). Jól járna vele a hírközlés és a tömegkommunikáció vizsgálatát és irányítását végző sokféle szakember, s a gyakorlati életben működő ezernyi propagandista. De legfőként a sok-sok magyar újságolvasó és rádióhallgató.

Frank Tibor

Az elit, a tömeg és a koalíció

Holloway, Harry—George, John: *Public Opinion. Coalitions, Elites and Masses* St. Martin's Press, New York 1979. 286 1.)

Holloway és George könyve kettős célt szolgál. A „hivatalos” vagy bevallott cél: bevezető a társadalmi tudat elméletébe és annak vizsgálatába, a közvéleménykutatásba. A könyv tehát tankönyv. Nem egyetlen témát jár körül, hanem módszeres áttekintést nyújt. Igyekszik a hipotéziseket elkerülni és „biztos” tudományos ismereteket nyújtani. Tematikus fejezetei mellé bibliográfiát közöl „további tájékozódás céljára”. Mindezt lehetne szárazon és nagyon unalmasan csinálni. Hogy a kötet mégis élvezetes és gondolatébresztő olvasmány, az a szerzők ki nem mondott célkitűzésének köszönhető.

A könyv második célja ugyanis egy saját társadalomelméleti szemlélet, vagy ha úgy tetszik, a társadalmi tudat, a közvélemény funkcionálásának elmélete. Persze inkább hipotézisről van szó, egyfajta rendezési elvről, amit a szerzők itt kísérleteznek ki. A „tananyag”, azaz a társadalmi tudat működéséről hagyományosan elmondandó anyag nem rendeződik „önmagától” a szerzők által alkalmazott dimenziók köré. Az ismertetett kutatási eredmények is eredetileg másfajta kérdésfelvetésekre válaszoltak. Tehát a szerzők

hipotézise csak részben bizonyítható, alátámasztására az empirikus hivatkozásanyag nem elegendő. Ezért Holloway és George stratégiája annak a bizonyítása, hogy:

— felfogásuk összhangban van bizonyos általános társadalomelméleti koncepciókkal és fogalmakkal;

— ez a hipotézis összefüggő elméleti szerkezetet képez, ami

— más elméleteknél jobban tudja értelmezni vagy magyarázni a közvélemény jelenségeit, azaz elméleti-logikai bizonyító erővel rendelkezik és

— amelyet bizonyos empirikus kutatási eredmények alátámasztanak (részletes empirikus bizonyítását ellenben még el kell végezni).

A tankönyv ezeknek a feladatoknak ragyogóan megfelel. Éppen az átfogó jelleg teszi lehetővé, hogy elméletük általános használhatóságát a társadalmi tudat kérdéskörének teljes mezőnyében szemléltessék. A tankönyv elé tűzött feladatok az egyéb társadalomtudományi elméletekkel és felfogásokkal való összehasonlított és összekapcsolást is természetessé teszik. Saját elméletük ellenőrzése ily módon nem unalmas, pontról pontra haladó vizsgafeladat, hanem a világ — a közgondolkodás, a közvélemény világának — igazgalmos felfedezése a szerzők által javasolt úton.

Az alapvető hipotézis lényege, hogy a közvéleményben háromféle, természetesen egymástól lényegileg különböző cselekvő egység különíthető el: az érdekközösség, az elit és a tömeg. A könyv célja egyrészt e három típus létrejöttének szerkezeti sajátosságainak és cselekvési módjának bemutatása, másrészt mindazoknak a társadalmi tényezőknek a sorra vétele, amelyben e három típus (és hozzátehetjük: maga a társadalom, s annak egyik megnyilvánulásaként a közvélemény) él és működik. A szerzők általános vezérfonalként kezelik három típusuk háromféle jellemvonását, anélkül azonban, hogy ezt igazán egyértelműen kijelentenék. Sőt, állásfoglalásukat részben el is rejtik, amennyiben elég sok helyet szentelnek korábbi elit- és tömegelméletek bírálatának, önmaguk ellenben nem fogalmaznak meg sem elit- sem tömegel-

méletet. Nem hívják fel a figyelmet arra sem, hogy a korábbi társadalomelméletben az elit és a tömeg fogalma általában ugyanazon elméleti dimenzió két különböző végpontját vagy szélső értékét jelentette. Holloway és George viszont — részben a kifejezések köznyelvi jelentését felhasználva — azokat különböző dimenziók részeként értelmezi. Számukra nem az a döntő, hogy a társadalmi vagy a közvélemény milyen — egymást kizáró — részekre tagolható, hanem az, hogy a közvélemény kialakulása és szerveződése milyen módon történik. A három társadalmi- és közvélemény-szerveződési módot „személyesítik meg” a legjellemzőbbnek tartott cselekvőben. A „koalíció” (vagy érdekközösség), az „elit” és a „tömeg” tehát dolgozatukban egyszerre jelenti a társadalom szerveződésének különböző módjait, a társadalmi cselekvés változatait és a társadalom szervezetének csomópontjait. Az egyértelműséget csökkenti azonban, hogy saját szóhasználatuk néha keveredik ugyanezen fogalmak egyéb értelmezéseivel — például, amikor a szerzők elkerülhetetlennek tartják az elitista felfogások bírálatát vagy a tömegkultúra különböző felfogásának ismertetését. Ennek ellenére maga az alapkonceptió ugyan csak figyelemre méltó s továbbfejlesztésre, további empirikus ellenőrzésre ajánlható.

A szerzők az *elit* legfontosabb jellemvonásának a különböző csoportalkotó, cselekvésmotiváló és a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyet kijelölő tényezők szoros összhangját tartják. A csoport tagjainak érdekei azonosak. Azok megfelelnek társadalmi helyzetüknek és értékrendjüknek vagy ideológiájuknak. Világnézetük egységes és ellentmondásmentes. (A típus emlékeztet J. Riesman belső vezérlésű társadalmi típusára. A különbség annyi, hogy míg Riesman csak társadalmi viselkedési formákat jellemzett, Holloway és George a társadalmi szervezeten belüli típusok megkülönböztetésére is törekszik.) Ez a típus belső egységéért és biztonságáért az összetett és bonyolult társadalomtól való eltávolodással fizet, azaz a társadalmi tudat vagy a közvélemény talán legstabilabb, de korántsem legfontosabb tényezője.

A közvélemény „magjának” a szerzők a *koalíciókat* tartják. Ezek érdekközösségek, amelyek résztvevői azonban különböző kérdésekben esetenként igen eltérő állásponton lehetnek. Különböző érdekeik sem azonosak, de bizonyos kérdésekben

érdekszövetségre lépnek, hogy egy-egy konkrét célkitűzésüket megvalósíthassák. A koalíciók tagjait az köti össze, hogy bizonyos kérdést vagy kérdéskört — amely a koalícióképződés tárgya — más dolgoknál fontosabbnak ítélik, és annak érdekében egyéb érdekeiket, elképzeléseiket háttérbe szorítják, azaz kompromisszumokat kötnek. Noha a koalícióban megvalósuló közösség intézményesíti az ott nem képviselt elképzelések társadalmi alárendeltségét, a résztvevők sohasem alkotnak egészen homogén csoportot. (A szerzők nem foglalkoznak azonban azzal, hogy az érdekszövetség mennyi időre, milyen fontos, milyen általános, mennyire átfogó kérdésben alakul. Alighanem meg kellene különböztetni átmeneti és huzamosan létező koalíciókat. A kötet inkább az utóbbiakkal foglalkozik. További feltehetően tisztázásra váró kérdés a koalíciók kialakulásának folyamata.) A politikai koalíciókhoz hasonlóan a szerzők a közvélemény mindennemű kérdésében ezeken az érdekszövetségeken tulajdonítanak igazán döntő szerepet. Véleményük szerint a tömegkommunikáció, amelyet valaha az elitek ellenőriztek, rohamosan a — heterogén — koalíciók kezébe kerül.

Végül a „tömeget” a társadalmi kapcsolatok és szerveződés hiánya, a politikai ügyektől való távolmaradás, társadalmi érdektelenség jellemzi. Ez a tömeg társadalom többsége (még akkor is, ha a szerzők kiemelik, hogy az említett negatív tulajdonságok gyakorisága csökken). A tömeg nem akar, de nem is tud beleszólni sem a társadalom irányításába, sem a tömegkommunikációba, hanem ki van szolgáltatva a koalícióknak, azokat követi. Ezen a ponton fel lehetne vetni az elnyomó—elnyomott, az aktív—passzív vagy egyéb dichotóm osztályzások kérdését és érvényességét. Ennél fontosabbnak tűnik az a kérdés, hogy van-e átmenet a különböző típusok, például a „tömeg” és a „koalíciók” között? A társadalom szerkezetében mindenkit be lehet-e sorolni egyik vagy másik típusba, vagy van talán, aki részben ilyen, részben olyan? További fontos kérdés, hogy (az alkalmazott gondolati keretnél maradva) mi határozza meg, hogy a „tömeg” melyik koalíció után igazodik? Persze, a „tömeg” jellemzésekor az is kérdéses, hogy össze szabad-e keverni egy-egy részletkérdésben kialakuló közvéleményt a társadalmi érdekek hosszú távú érvényesítésével (amire azért a „tömeg” is minden bizonnyal képes).

A feltett kritikus kérdések nem megke-
rülhetők, a kötetben mégis elfedi őket a
kultúraátadás társadalmi intézményesít-
ettségeinek vizsgálata. A szerzők meggyő-
zően bizonyítják a család krízisének hipoté-
zisével szemben a család változatlanul
központi szerepét a nevelésben. Mérlege-
lik az iskola szerepét az oktatásban és az
állam szerepét az iskola irányításában.
A harmadik fő közvetítő csatornának a
vallást és a vallási intézményeket tartják.
Felfogásuk szerint az amerikaiak a „hí-
vők nemzete”. Végül a nemzeti-etnikai
hovatartozás és a társadalmi rétegződés-
ben elfoglalt hely szerepét vizsgálják.
Mindez közvetve persze megvilágítja a
társadalmi sokféleség létrejöttét, de arra
mégsem ad választ, hogy ki, miért, meny-
nyire és meddig az egyik vagy a másik tí-
pus képviselője. De erre talán nem is egy
hipotézis első megfogalmazásának, vagy
egy tankönyvnek kell válaszolnia.

Tomka Miklós

Történelem a televízióban

*La storia in televisione, Edizioni RAI,
Radiotelevisione Italiana, 1981*

Ezzel a címmel rendezett kongresszust a
Prix Italia 1980. szeptember 11—12-én
Riva del Gardában. A szervező bizottság
a tanácskozáson elhangzottakat könyv-
ben is megjelentette. A kiadványban há-
rom nyelven — angolul, franciául és
olaszul — olvasható a három vitaindító.
A referátumot követő vitát, a hozzászólá-
sokat azonban csak a tanácskozás három
hivatalos nyelvének egyikén publikálták.

Az első vitaindító előadást *Jean-Noël
Jeanneney*, a párizsi Politikai Tudomá-
nyok Intézetének legújabb kori történe-
lemmel foglalkozó történésze, a Francia-
országban működő INA (az Audiovizualit-
ás Nemzeti Intézete) programtanács-
adója, számos televíziós film szerzője tar-
totta a tévé és a történészek kapcsolatá-
ról. A történészek kezdetben szinte
egyöntetűen lenézték a televíziót, akár-

csak a filmet annak idején, a televízió
megvetése azonban hosszabb ideig tar-
tott. A televíziózás és a történészek kap-
csolatának második szakaszát a történé-
szek közeledése jellemezte. Erősen tartja
maga azonban még mindig az a nézet,
hogy „a televíziós munka során felmerülő
technikai akadályokkal” a tudós nem tud
megbirkózni.

A kortárs történelemmel foglalkozók
számára a televízió fontos vizsgálódási
terület. Forrás a történész számára,
ugyanakkor — azáltal, hogy részt vesz
bizonyos eseményeken, rögzíti és bemu-
tatja őket — történelemformáló, teremtmé-
ny is. A történésznek adalékokkal szolgál
különböző korszakok szokásairól és erről
a jövő történelemkutatói sem mondhat-
nak le. Ezt szem előtt tartva a legnagyobb
problémát a filmszalagok megőrzése je-
lenti. A televíziózás kezdetén szinte egyál-
talan nem fordítottak figyelmet az archi-
válásra. Ma már általában mindenütt
megőrzik a filmanyagokat. Most az a leg-
nagyobb gond, hogy a filmszalagok res-
taurálása igen költséges.

A „televíziós történelem” vizsgálatá-
hoz a történésznek először is a dokumen-
tum „külső kritikáját” kell adnia. Meg
kell néznie, kik forgatták a filmet, mikor
és milyen szándékkal, hogyan vették át a
dokumentumokat, mit hagytak el belőlük,
mit őriztek meg. Ezután térhet csak át a
televíziós alkotás „belső kritikájára”; a
hitelesség kérdésének, illetve a képek ha-
tásának vizsgálatára.

A történeti jellegű televíziós alkotások
négy csoportra oszthatók: a rádiózáshoz
közel álló televíziós történelem (valaki
meséli a történetét), televíziós viták a tör-
ténelemről, kosztümös történelmi filmek
és montázsfilmek. Valamennyi műfajban
nagy a veszélye annak, hogy történeti
torzítások, hamisítások kerülnek a mű-
sorokba. A történésznek vállalnia kell a
részvételt a történeti jellegű televíziós
munkákban. Alapvető feladata a ma vi-
rágzó anekdotizáló történelem helyett a
problématörténelem meghonosítása a tele-
víziózásban.

A második vitaindító előadás szerzője
Antonio Cascino volt. Cascino politikai
tudományokkal foglalkozik, publicista,
jelenleg a RAI-nál a kutatási és tanulmá-
nyi tevékenységet koordinálja. Elsőként
a műsorpolitika, a műsor szerkesztés és a
történelmi film, illetve műsor fogalmával
foglalkozott. A történeti filmet nehéz
meghatározni, ugyanis egy film alapulhat
hiteles történeten, szerepeltethet valaha

ténylegesen élő, történelmi figurákat, a létrehozott műalkotás mégsem nevezhető „történelminek”. Ennek a fordítottja is igaz, kitalált szereplőkkel is lehet történelmileg hiteles sztorikat létrehozni. Másrészt egy televíziós program egy adott közönség számára történelmi, egy másiknak pedig nem. Pl. az a western, amely a két óceánt összekötő vasútvonal építéséről szól, western az olasz nézőknek, de történelmi film az amerikaiaknak. A kosztümös ún. történelmi filmekben pedig általában csak ürügy a történelem.

1969-ben a RAI műsorai két alapvető kategóriába tartoztak: szórakoztató, illetve kulturális kategóriába. A kulturális műsorokhoz sorolták az oktatófilmeket is, Ekkoriban a történelmi jelleg mindkét kategóriában jelentkezhetett. 1970 és 1975 között feltűnően nagy szerepet kapott a történetiség. Az 1976-os reformot követően a politikai, történelmi programokat — az addigi gyakorlattól eltérően — felosztották a különböző csatornák között. 1977-től a történelmi programok számának csökkenését tapasztalhatjuk.

A történelemoktatásban a televízió jól felhasználható, mert könnyen megjelölhető, „látványos”. Ezenkívül a televízió képes a korábbi ismeretek integrálására, igen alkalmas eszköz a demitizációra, és történelmi dokumentumként is szerepelhet.

Á harmadik vitaindító előadást *Christopher Ralling* tartotta, aki 1954-től a BBC forgatókönyvírója, a Panorama egyik vezetője, számos televíziós dokumentumfilm producere. Mit ad a televízió a történelemnek? — teszi fel a kérdést előadása elején Ralling. Az utóbbi hónapok angol televízióműsorai ontották a régmúltba visszanyúló történelmi filmeket. Ezekben a filmekben óriási statisztériát mozgatnak — semmit sem bíznak a képzeletre. A televíziósok át meg átírják a történeteket, a történelmet. Ez persze eddig is így volt, ezt tették az írók is. Ez a „történelemátírás” azonban sosem ütközött olyan nagy ellenállásba eddig, mint most a televíziósok esetében. Ennek két oka van: a televíziós alkotások szerzői ritkábban törekednek művészi értékekre, mint a többi műfaj képviselői, és a televízió másképp befolyásolja a tömegeket, mint a könyv, vagy akár a színház. Óriási a hatása. Az amerikai fiatalok nagy többsége például a *Gyökörek*-ből szerezte ismereteit az amerikai feketék történetéről, s nem is törekszik újabb ismeretek szerzé-

sére. Ez óriási felelősséget ró a műsorkészítőkre, szerkesztőkre.

A BBC olyan történelmi jellegű programjai, amelyekben nem tudnak szemtanúkat felvonultatni, három különböző kategóriába sorolhatók: történelmi dokumentumműsorok, történelmi drámák és a kettő között egyensúlyozó programok. Talán az első kategóriába tartozó műsorok a legértékesebbek. Ezekben fotókat, leveleket, újságkivágásokat használnak fel, bemutatják a hiteles környezetet. Ha színészeket szerepeltetnek, a legfontosabb szabályok: ne legyen olyan jelenet a műsorban, amely történetileg nem hiteles; ha vannak dokumentum értékű szavak vagy mondatok, ezeket be kell építeni a műsorba; ha lehet, autentikus helyszínt kell választani.

A XVIII. században Samuel Johnson a *The Gentleman's Magazine*-ban fiktív parlamenti dialógusokat közölt. Amikor rájött, hogy ezeket az írásait hitelsznek tartják, azonnal felhagyott publikálásukkal. Vajon milyen ez ügyben a televíziós műsorszerkesztők lelkiismerete? A nézők nagy többsége ugyanis ettől a kis képernyőtől várja az abszolút igazságot.

A bevezető előadásokat követő vitából a következő megjegyzéseket tartjuk érdemesnek kiemelni.

Jeanneney arról beszél, hogy milyen nehéz a történészeknek bejutni a televíziós archívumokba, hogy a munkájukhoz szükséges filmrészleteket megtekinthesék. Ralling előadásához kapcsolódva pedig a televíziós történelemhamisítás veszélyeire is rámutat.

Arthur Marwick szerint az a legérdekesebb, hogy az alkotók hogyan kivitelezik a történelemmel foglalkozó tévéprogramokat. Különbséget kell tenni a televíziós műsor, mint felhasználható történelmi forrásanyag, és a tévéműsorok, mint egyes személyek történelemértelmezései között.

Kenneth R. M. Short Ralling előadására reagálva kifejti, hogy ahol többféle történelmi program létezik, ott kevésbé kell attól tartani, hogy a nézők csak egy bizonyos szemszögből kapják az információkat. A televízió számára nagyon fontos, hogy önmagát ne csak történelmi információk szállítójának tekintse, hanem történelmi intézménynek is.

Percy H. Tannenbaum a következő mondattal kezdi gondolatmenetét: „Ha kidől egy fa az erdőben s ezt nem rögzítették a televíziósok, vajon tényleg

kidőlt-e az a bizonyos fa?” A televízió teremti is a történelmet. Példája: Szadat történelmi repülőútján Kairóból Tel Avivba ott volt a gépen Barbara Walters és Walter Cronkite, akiknek interjút adott.

Wilhelm van Kampen megjegyzi, hogy a tanácskozáson lezajló forrás-vitából az derült ki számára, hogy „a vita résztvevői ostobábbnak ítélik a történészeket, mint amilyenek valójában”.

Nicholas Pronay az előtte szólóhoz csatlakozva kifejti, hogy a történészek már rég rátaláltak a különféle forrásokkal való megfelelő bánásmódra. A televízió csak az egyik az új források közül, amelyet be kell illeszteni a többi közé.

Gabriel de Broglie hozzászólásának legérdekesebb részében arról beszél, hogy

a televízió immár a saját történelme felé fordul érdeklődéssel. (Archiválás!)

Karsten Fledelius szerint a televízió szórakoztató jellegű történelmi műsorai erősen hatnak a nézők történelmi tudatára, ezért a történészeknek nagyon oda kellene figyelniük ezekre.

Tannenbaum a gyereknézők érdekében szól. A történelmi műsoroknak ugyanis igen sok a kiskorú nézője, s számukra pontosan meg kell jelölni, hogy mi az, ami valódi s mi az, ami rendezett.

Végezetül pedig újra *Wilhelm van Kampen* egyik fontos gondolatát idézzük a televízió és a történész együttes feladatáról: úgy kell nevelniük a műsorok segítségével, hogy a tanítványok helyesen fogalmazzák meg ítéleteiket.

Sarkadi Ilona

Lapokból

BM/ES WORLD BROADCAST NEWS

Műsorhold Nagy-Britannia felett

Európában hosszú ideig csak a francia, a nyugatnémet és a luxemburgi műsor-szóró műholdról beszéltek komolyan s így még Nagy-Britanniában is megdöbbenést keltett a bejelentés 1981 májusa-ban, hogy a szigetország 1986-ban felbocsátja saját műholdját. A döntésnek szigorú gazdasági oka volt. A konzervatív kormány nagyon szeretné elkerülni, hogy a brit ipar — s különösen az űr-technikai és az elektronikai ipar — ismét lemaradjon a műszaki fejlődésben, mint a múltban már annyiszor. Másrészt, a gyártó konzorcium megalakulása határozta meg a miniszteri bejelentés időpontját. Alig néhány órával később hangzott el ugyanis az a sajtótájékoztató, ahol bejelentették, hogy a British Aerospace, a Marconi és az állami tulajdon-ban lévő távközlési monopólium, a British Telecom közös érdekességével létrehozta az United Satellite Ltd-t, amely majd előállítja és működteti a 150 millió fontba kerülő műholdrendszerét.

Az angolok sietségét jelzi, hogy nem vártak tovább a fejlesztésre, s inkább meglegészenek egy olyan műhold felbocsátásával, amelyhez hasonlók már keringenek az űrben. Az ECS típusú szatellit csak két televízió- és négy rádióműsor sugárzására alkalmas, míg a nyolcvanas évek végére várt L-SAT típus kapacitása öt tévécsatorna lesz.

A műsorhold egyúttal megerősíti a BBC helyzetét is a kereskedelmi televízióval szemben. Megkapta mindkét tévé-programot, s hozzá az engedélyt is

a műholdas műsorszórásban és a kábeles elosztásban való részvételre. Az IBA túlzottan el volt foglalva a negyedik földi tévéműsor 1982 novemberében esedékes beindításával, s nem jutott embere és ereje a műsorholdak lehetőségeinek felmérésére.

A BBC az egyik műholdas programot külön előfizetési díjért nézhető műsorokkal akarja kitölteni, vagyis új filmekkel és olyan események közvetítésével, amit egyébként nem, vagy csak kivonatolva lehet látni. A másik programnak már megvan a neve: a „Világra Nyíló Ablak” a legjobb bel- és külföldi műsorokat fogja (ismétlésként) bemutatni.

A költségekről egyelőre nem nyilatkoztak, de becslések szerint a műholdas programhoz szükséges vevőantenna körülbelül 250 fontba fog kerülni. A nézők jelentős részét egyébként a közben már épülő országos kábelhálózaton keresztül foghatja majd a műsorhold programjait.

Máris vannak azonban gondjai a BBC-nek a műholddal. A jeleket Nyugat-Európa nagy részén lehet majd fogni, s ezért attól tartanak, hogy a külföldi televíziók kevesebb angol tévéműsört fognak vásárolni, és kevesebé lesznek hajlandók betársulni a koprodukciókba.

Media Perspektiven

Mennyit tévéznek Amerikában?

Az amerikai háztartások 98 százalékában van televízió, s ez az arány 1978 óta változatlan. 1981 őszén a televíziós háztartások 86 százalékában volt színes készülék, s minden másodikban használ-

tak egynél több tévét. 1982 legelején a televíziós háztartásoknak jó negyedrészre kapcsolódott valamelyik kábelhálózathoz, s ebből minden ötödik a megelőző év során csatlakozott a kábel-tévé táborához. A kábel-tévé tehát gyorsan terjed, de egyelőre az ország egyes nagyvárosi körzetei között is igen nagyok a különbségek. A körülbelül 4500 kábelhálózat többsége 12 műsorcsatornát kínál. A „fizető tévé”, ahol a reklám nélkül sugárzott adásokért fizetni kell, jelenleg a televíziós háztartásoknak közel 10 százalékában van jelen.

Egy átlagos amerikai háztartásban naponta 6,5 órán át van bekapcsolva a televízió, öt évvel ezelőtt még fél órával kevesebbet működött. (Összehasonlításképpen, egy átlagos nyugatnémet háztartásban 3 óra 15 percig szól a tévé.) Az emberek átlagos nézési ideje természetesen rövidebb, kétéves kortól számítva mintegy 4 és egynegyed óra. Az idősebb korosztályok, az 55 vagy több évesek ülnek a legtöbbit a képernyő előtt, napi átlagban több, mint 5 óra hosszat. A fiatalok érezhetően kevesebb időt szánnak a műsoroknak, a 18—34 évesek mintegy 4 órát, a 12—17 évesek pedig 3 órát. A kisgyerekeket 3,5—4 óráig köti le a tévé. A felnőtt nők valamivel többet televízióznak, mint a hasonló korú férfiak.

A három országos tévéhálózat egyre jobban érzi a kábeltelevízió és a „fizető tévé” hatását, növekszik a független adók népszerűsége is. 1979 óta folyamatosan csökken az országos hálózatok közönsége, s ez az irányzat folytatódni fog.

Olvasás kontra televíziózás

1964-ben a DIVO Intézet „Könyv és olvasás az NSZK-ban” című kutatási jelentéséből az világított ki, hogy az ötvenes években rohamosan terjedő televízió nem befolyásolta a németek olvasókedvét. Négy évvel később az allensbachi Közvéleménykutató Intézet jelentésében viszont már az „olvasási kultúra szét-hullásáról”, az „olvasást felfaló ellenség-ről, a televízióról” volt szó. 1974-ben készített újabb felmérésével ugyanerre az eredményre jutott az intézet. (Ezzel

szemben a könyvkereskedelem tényleges forgalma 63 százalékkal nőtt az 1967—73 közötti időszakban.) Aztán az Infratest vizsgálata következett 1978-ban, immár azzal a következtetéssel, hogy a televízió és a könyv nem szorítja ki egymást, sőt, nyilvánvalóak a televízióból érkező, olvasásra ösztönző hatások. 1981-ben pedig napvilágot látott egy gyűjteményes kötet, amely 739 oldalon nemzetközi áttekintést nyújt a könyvpiac helyzetéről. A szerkesztő a következőket írta: „Kínától Finnorszáig, az NSZK-tól Románián, Hollandián át a Szovjetunióig sokkal inkább a könyv támogatójának”, semmint az olvasás akadályának bizonyult a televízió. Kultúrpeszsimistáknak és televízióhífvőknek egyaránt szabad a vásár!

Ami az olyan általános, megkülönböztetés nélkül használt fogalmak helyett, mint „a könyv”, „az olvasás”, „az olvasási kultúra”, „a televízió”, árnyaltabban kellene szemlélni a problémát. Nyilvánvaló, hogy további kutatásokra van szükség, de érdemes áttekinteni jelenlegi, megalapozott ismereteink mozaikköveit is.

Sokszorososan igazolt tény, hogy az NSZK-ban a könyvforgalom háromnegyed részét szakkönyvek, gyakorlatilag felhasználható információkat kínáló kötetek teszik ki, s a szépirodalomra jutó negyedrészen éppúgy ott van Simmel „Nem kell mindig kaviár”-ja, mint Thomas Mann művei. A szak- és tájékoztató irodalomnak tehát erős a helyzete, ebből persze nem következik, hogy a szabad időre jutó olvasás nincs veszélyben.

Az „olvasási kultúra széthullásáról” szóló próféciák időszakában — az allensbachi eredmények szerint — is nőtt valamelyest mind a továbbképzési célú, mind a szabadidős olvasás időtartama. A lakosság 43 százaléka tartozik a ritkán vagy soha nem olvasók csoportjába, akik egy hónap alatt négy órányi időt fordítanak olvasásra és 49 órát a televízióra. A sokat olvasók havi 43 órát töltenek könyvek társaságában s 38 órát a képernyő előtt. Ezek a számok nemigen szólnak emellett, hogy a tévé kiszorítaná a könyvet. Mert hiszen ki tétélezne fel, hogy azok, akik manapság ritkán vagy soha nem olvasnak, többet vennék a kezükbe a könyvet, ha nem lenne televízió?!

Egyes vizsgálati eredmények arra mutatnak, hogy az NSZK-ban a sokat

olvasók kapják a televízióból a legtöbb ösztönzést az olvasásra, de még a ritkán vagy soha nem olvasók jó 10 százalékát is befolyásolja a képernyő. Ugyanakkor egy-egy műsor még akkor sem lendítette fel a könyvkeresletet, ha a szóbanforgó könyvet főműsoridőben, kiváló közreműködők tolmácsolásában mutatták be. (Spanyolországban és Magyarországon ellenkező vizsgálati eredményeket kaptak a kutatók.) A nyugatnémet tévéező megmozgatásához egész sorozatot kell készíteni egy ismert szerző ismert könyvéből, hogy élénkebb legyen a kereslet iránta.

A tévétársaságok szórják a pénzt

„Megmagyarázható csodák” címmel készített az ARD 85 perces műsort a büvészet történetéről, ám aki megnézte, az sem láthatta a legnagyobb hókusz-pókuszt, mert az még a program készítése során történt. A film eredetileg is tete-mes, 900 ezer márkás költségvetését sikerült 2,2 millióra duzzasztani a forgatás során. A pazarlás okait a revizori jelentés például ilyen megállapításokkal hozta felszínre: „A gyártásvezető nem ellenőrizte rendszeresen és folyamatosan a kiadásokat... A gyártási folyamat költséges sajtószerzéseket mutat az irreális költségvetés alapján alapuló forgatási terv, az illetékes osztályokkal elégtelenül egyeztetett határidő- és kapacitástervek és a forgatás közben előfordult meg gondolatlanosságok miatt.”

Az ilyesmit nem lehetne mindennaposnak mondani a nyugatnémet televízióknál, és számos oka van annak, hogy a politikusok nem sietnek teljesíteni az előfizetési díjából és hirdetési bevételekből származó évi 5 milliárd márkával gazdálkodó intendánsok (vezérigazgatók) újabb kérését az előfizetési díjak emelésére.

E versenytárs nélküli, monopóliumként működő műsorszórási rendszer az évek során kicsúszott a felügyeleti szer-

vek ellenőrzése alól, s gazdaságilag ma már alig irányítható.

Szinte áttekinthetetlen, hogy a két országos és tizenhárom regionális tévé-műsor, valamint a harminc rádióprogram rendelkezésére álló eszközöket miként használják fel. Nem jutott ebben sokra az az immár hét esztendeje működő bizottság sem, amelyet a szövetségi tartományok kormányai hoztak létre a műsorszórási szervezetek tényleges pénzügyi szükségleteinek felderítésére. A műsorkészítő szervezetek felépítése, nyilvántartási és elszámolási rendszere — részben tudatos szándékok eredményeképp — annyira különbözik egymástól, hogy „az összehasonlítás a legjobb számítógépes eljárásokkal is lehetetlen”.

Így aztán lehetetlen megmondani, hogy miért kerül az egyik szervezetben 767 márkába egy műsorperc, s miért kerül 1843 márkába ugyanaz másutt. Különösen akkor, ha a két szervezet műsorainak szerkezete semmi lényeges különbséget nem mutat s a „drága” és az „olesó” műsortípusok hányada sem tér el egymástól.

Az ARD egyes tagszervezeteiben személyenként ingadozik az egy műsorperc gyártásához átlagosan szükséges munkaórák száma: a legkevesebb 17 s a legtöbb 42 óra.

A munkatársak terhelése elég alacsony és igen egyenetlen. A ZDF egyik főszerkesztőségében, ahol az aktuális politikai, gazdasági és sportműsorokat készítik, egy főre alig jutott évi négyórányi műsor 1980-ban. A ZDF műsorigazgatóságán a tévéfilmeket, szórakoztató műsorokat és krimiket készítő munkatársakra évi átlagban 7,5 óra műsoridő jutott ugyan, de csak úgy, ha a vásárolt és importált adások idejét is beszámították. A saját gyártású, tehát valóban feladatot jelentő műsorból egy-egy munkatárs évente három óránál is kevesebbet készített. Persze „van, aki halálra dolgozza magát és van, aki egész nap csak teniszezik”. A televíziók azonban igencsak zavarba jönnének, ha mindenki szorgosan dolgozna, mert akkor nem volna elég az idő a rengeteg alkotó és műszaki munkatárs műsorainak sugárzására.

Nincs ok a félelemre akkor sem, ha valaki nem dolgozik. Igaz, a kollektív szerződésben szerepel, hogy „lényeges teljesítménycsökkenés” esetén fel lehet mondani, de ezt olyan nehéz bizonyítani, hogy e kitélt a televíziósok „a hülyék

paragrafusának” nevezik. Elvileg egyéb „súlyos okból” is fel lehet mondani, de ehhez legalább az kell, mint a Bajor Rádió intendánsa kifejezte, hogy „munkaidőben legalább háromszor erőszakolja meg valaki a titkárnőjét”.

A magas beosztásúak száma olyannyira elszaporodott, hogy az ADR-nek és, a ZDF-nek együtt több igazgatója van mint ahány minisztériumi igazgató dolgozik három szövetségi tartományban összesen.

A jövedelmek sajátos hibrid-szerkezetet mutatnak. A fizetések a magán-gazdaság színvonalához, a társadalombiztosítás és a kedvezmények pedig a közszolgálati viszonyokhoz igazodnak. Így aztán nem csoda, hogy mind az ARD, mind a ZDF magasabb átlagkeresetet nyújt a státusban levő munkatársaknak, mint az a Max Planck Társaság, amely a német tudomány elitjét foglalkoztatja.

A műsorszóró szervezetek sejtik, hogy nem növelik meg az előfizetési díjakat annyival, amennyi nekik kellene, ezért elkezdtek takarékoskodni. A Bajor Rádió központjába ezentúl csak másodnaponként jön a takarítónő, a Hesseni Rádióban elzárták a mellékhelyiségekben a melegvizet, Stuttgartban pedig minden második folyósói lámpából kicsavarták a körtéket.

FORTUNE

A CBS beruházásai

1980-ban a CBS a 94. helyen állt az 500 legnagyobb amerikai vállalat között, s átlagon felüli osztalékot fizetett a részvényeseknek. 1981-ben viszont 14 százalékkal csökkent az össznyereség, ami felső szintű személyi változásokat és új piaci stratégiát eredményezett. Alig több, mint két év alatt a CBS 516 millió dollárt fektetett be a vállalat-konglomerátum helyzetének javítására.

1977 óta 8 százalékkal csökkent a három nagy tévétársaság együttes részesedése az esti főműsoridő közönségéből. Az 1982-es hányad (83 százalék) az évtized

végére akár 70 százalékra is zsugorodhat, ennyire teret fognak nyerni a független tévétársaságok és a kábeltévé-hálózatok. A CBS ezen a jövőbeli piacon akarja helyzetét javítani, hiszen a cég stratégiájának központi eleme továbbra is a televíziós műsorszórás marad. A befektetések nyelvében ez 150 milliót (29 százalékot) jelent. Közvetlenül ezt követik azonban az újabb üzletágakra szánt ráfordítások.

A képkazetták gyártásába 80 milliót, a képlemezekébe 35 milliót fektettek (16 és 7 százalék), a kábeltévé-hálózat vásárlására s műsorköltségekre pedig 66 millió (13 százalék) jutott. Az ipar ma még csak prototípusok gyártásánál és piaci kipróbálásánál tart a jóval élethűbb, élesebb képet nyújtó „hifi” tévékészülékek előállításával. Ma a CBS az új vevőkészülék amerikai éharcosa, elsőként igényelt külön hullámsávot az új sugárzási technikához, s a piaci kipróbálásra máris 14 milliót szánt.

Feltűnően nagy összeggel, 60 millióval erősítette a cég játékszergyártó üzletágát, amikor megvásárolta az Ideal Toys vállalatot, a Rubik-kocka gyártóját. A vonzerőt azonban nem a már kifutóban lévő logikai játék jövődő profitja jelentette, hanem az Ideal Toys nemzetközi értékesítési hálózata. A CBS ugyanis ki akar törni a képernyőjátékok nemzetközi piacára. A videojátékokban különösen az a fantázia, hogy házi használatra is eladhatók a kazettaszerű termékekben rögzített vezérlő információk.

A CBS egyelőre még tartja magát a jelenleg betegeskedő hanglemezpiacon (35 milliót költött ezekre a gyárakra), de megkezdte a kivonulást a könyvkiadásból, és alig gyárt filmeket. A távközlési műholdak használatáért sem sokat adott ki, igaz, ezek költsége egyre csökken.

REPORTS FROM THE PLANNING AND RESEARCH DEPARTMENT
THE FINNISH BROADCASTING COMPANY

Megismerés és megjelenítés

Számos tudományág közös problémája, vajon miképp tárolja, képezi le az emberi agy és idegrendszer a külvilágról szerzett

ismereteket, s milyen reprezentációk felelnek meg a szimbolikus, például nyelvi ingereknek, mondatoknak és szavaknak. Van olyan álláspont, amely amellett érvel, hogy az ingerek izomorf (analog, képi) módon tárolódnak, s az emlékezetben megőrzött képek jelentése az izomorfiák egymás mellé rendeződésének térbeli szabályaitól függ.

A pszichológiai nyelvészet is érdekes megfigyelésekre jutott e vonatkozásban. Megvizsgálták például a svéd előljárásvakhoz és a megfelelő jelentésű finn esetvégződésekhez kapcsolódó képi asszociációkat, s úgy találták, hogy az első eset inkább háromdimenziós, míg a második kétdimenziós képeket hívott elő az emberekből. Egy másik elemzésből az világott ki, hogy ugyanazon jégkorongmérkőzés svéd kommentátora sokkal inkább a korong mozgására összpontosított, míg a finn közvetítő a játékosok egymáshoz való viszonyát, csoportalakzatait emelte ki. Ismét más elemzések a két nyelv hiányos mondatainak sajátos eltérését hozták felszínre. A svéd mondatokból gyakorta hiányzik az alany, míg a finnekben inkább az állítmány maradhat el. E tapasztalatokból arra következtetnek, hogy különbségek vannak a svéd anyanyelvűekre és a finn anyanyelvűekre jellemző megismerési folyamatban. A megismerés egyik esetben inkább a mozgásra, a másikban a létezők közötti viszonylatokra irányul. A viselkedéstudományok ugyanis általánosan elfogadják azt a feltételezést, hogy a cselekvési struktúrák eltéréseiben a megismerési struktúrák közötti különbségek tükröződnek.

Ilyen megfontolásokból indult ki az a norvég- finn kutatói munkaközösség, amely összehasonlító képi tartalomelemzést végzett négy klasszikus drámai mű — Ibsen: Nóra, Vadkacsa, Molière: Tartuffe és Csehov: Ványa bácsi — televíziós adaptációján. Mindegyikből rendelkezésre állt egy-egy finn és skandináv (főltehetőleg norvég) változat. A vizsgálat olyan változók mérésével foglalkozott, mint például a különböző beállítások (plánok) gyakorisága és hossza, a szereplők mozgása a képen irány, hosszúság, folytonosság szempontjából, a szereplők között látható fizikai távolság, a plánok váltása stb. Az adaptációkat nagyjából két különböző rendezők készítették, ugyanakkor minden forgatócsoportban csak olyan munkatársak dolgoztak, akik az illető nyelvet anyanyelvként beszélték. A tartalomelemzést természetesen külön-külön végezték

el mindegyik adaptációval. Az eredmények igen hasonlóak voltak az azonos nyelvű s igen eltérőek a különböző nyelvű változatok esetében, szinte függetlenül a konkrét drámai műtől. (A finn Tartuffe rendezője arra törekedett, hogy munkája nagyon franciás hangulatú legyen, ennek ellenére számos tekintetben pontosan ugyanolyannak bizonyult, mint a többi finn rendezés.)

A finn adaptációkra a nagyközeli közelképek jóval nagyobb aránya, a sok igen rövid — néhány másodperces — beállítás, a képméret gyakorta ugrásszerű változtatása, a skandináv változatokra pedig az egész alakos képkivágás és a nagytávól plánok, bármely képméret s különösen a nagyobb plánok esetében a beállítások hosszabb időtartama, valamint a plánváltások fokozatossága volt jellemző.

A finn szereplők kevesebbet mozogtak a képen, mint a skandinávok, rövidebb utakat jártak be, és főleg a kép előterében, jobbra-balra mozogtak. (E jelenség akkor is megmutatkozott, ha a finn adaptációkra annyira jellemző premier plánokat figyelmen kívül hagyva végezték el az összehasonlítást.) A skandináv változatokban a többet mozgó szereplők inkább mélységben, előre és hátra jártak a képen. (A kutatók a keresztirányú mozgásokat aszerint sorolták előtérbeli vagy mélységi mozgásnak, hogy a járás milyen szöveget zárt be a kép alsó szélével.) A finn rendezők jóval kisebb gondot fordítottak egy-egy mozgássorozat folyamatos ábrázolására, inkább csak egyes — jellemzőnek tekintett — szakaszait mutatták be, míg a skandináv adaptációk a mozgást megszakítás nélkül jelenítették meg.

A finn változatokban a látható tér sokkal kevésbé volt mély, s a szereplők egymástól való átlagos távolsága sokkal kisebb volt, mint a skandináv adaptációkban.

A kutatók úgy értelmezik eredményeiket, hogy a finn rendezők sokkal inkább a létezők, a pszichológiai értelemben vett „formák” közötti viszonyra koncentráltak, míg a skandináv alkotók számára a tér-időbeli folytonosság és strukturális volt kiemelkedő jelentőségű. Úgy látják, hogy tapasztalataik összhangban vannak a pszichológiai nyelvészet vizsgálati eredményeivel, és méréseik (az ural-altáji és az indoeurópai nyelvek közötti különbségekben is megmutatkozó) kognitív rendszerbeli eltéréseket tükröznek. Kizártnak tartják, hogy a finn és a skandináv kultúra

közötti különbségekben kellene keresni a magyarázatot, mivel a társadalmi-gazdasági és technikai fejlődés és fejlettség hosszá ideje nagyon hasonló. Azt a magyarázatot sem tekintik meggyőzőnek, hogy egyszerűen másféle filmes, televíziós stílus lenne uralkodó Finnországban és Norvégiában, s ebből erednének a különbségek. Mindegyik rendező, mondják, a maga közönségét tartva szem előtt törekszik arra, hogy művészi alkotásának jelentése a közönség számára érthető legyen s ez csak akkor érhető el, ha az alkotó folyamat ugyanolyan megismerési struktúrára épül, mint a befogadás folyamata.

Vezetékes rádió

Az utóbbi néhány évtizedben a rádió-technika forradalmáról beszélünk, figyelembe véve a gyufásdoboz nagyságú miniatűr rádióvevőket, vagy ellenkezőleg, a fél szobát betöltő óriási rádióberendezéseket, melyek révén otthon is elérhetővé vált a sztereo és a kvadrofón hangzás.

Az öreg, jól bevált vezetékes rádió sokak szemében olyan anakronizmusnak tűnt, amely az elkövetkező öt évben pusztulásra ítéltetett. De egyik öt év telt a másik után, s a hangszóró nem ment ki a divatból. Első látásra a tudományos-technikai forradalom szörnyű paradoxona, nemde?! Az idő és a szakemberek kutatásai viszont azt mutatják — nem is olyan szörnyű. Itt szólnunk kell a vezetékes rádióállomások sajátosságairól, mindenekelőtt használatuk kényelmességéről. A modern rádiókészülékek követelményeinek megfelelő hangszóró — egyszerűséget, megbízhatóságot, zavarmentes hangzást, könnyű elérhetőséget és olcsóságot jelent. Az utóbbi három ötéves terv alatt a Szovjetunióban majdnem megkétszereződött a vezetékes rádiók száma és elérte a 82 milliót; a családok

csaknem 90 százaléka használhatja. A vezetékes műsorsugárzás az országban a lakásépítés arányában alakult; a vezetékes rádió lényegében egyike a kommunális szolgáltatásoknak.

A Moszkvai Városi Rádióközvetítési Hálózat Igazgatósága kutatást végzett, melyben mintegy nyolcezer családot kérdeztünk meg Moszkva különböző kerületeiben. Célunk az volt, hogy megállapítsuk, hogyan használják az emberek a „házi rádiótechnikát”.

A családok több mint 97 százaléka rendelkezik tévékészülékkel, mintegy 90 százaléka vezetékes rádióval és több mint 80 százaléuk tulajdonában van rádiókészülék, zenegép vagy más, a közvetítések vételére alkalmas rádiótechnikai berendezés. A családok mintegy harmada használja a háromprogramos megafonokat. Összesen több mint ötmillió vezetékes rádióvevő van a moszkvaiak tulajdonában, vagyis minden családra több mint egy jut.

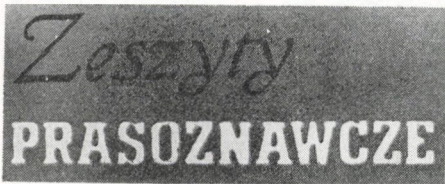
E berendezések napi működési időtartamát elemezve megállapítottuk, hogy a leghosszabb időn át a hangszórók működnek. Használatuk a moszkvaiak körében reggel hattól éjfélig szinte változatlan. Még a tévéműsorok iránti legnagyobb érdeklődés idején is szólnak a hangszórók. Hogyan lehetséges ez?

A lakásokban, beleértve a konyhát is, több állomás van. Hosszú évek során alakult ki ez a szokás, amit e szolgáltatás olcsósága alakított ki. Érdekes, hogy ezzel szemben a rádiókészülékek háttérbe szorultak. A távoli rádióállomások vétele a zavaró zörejek miatt nem biztosítja a megfelelő hangminőséget, a közeli állomások műsorát viszont egyszerűbb a vezetékes rádió hallgatni (a három program megfelelő választékot biztosít). A kutatás azt mutatta, hogy a vezetékes rádiót naponta a családok 97 százaléka használja, a tévét 92, a rádiókészülékeket viszont mindössze 23 százaléuk.

Témánkat tekintve a moszkvai körülmények jelentéktelen mértékben különböznek csak más városokétól. Ami a kerületi központokat és a falusi településeket illeti, ezekben is körülbelül azonos a helyzet, hiszen a vezetékes rádiózás falun eléggé fejlett. A falusi lakosok tulajdonában jelenleg több mint huszonkét millió vezetékes rádió van, és ez a szám folyamatosan növekszik. Hát, így néz ki a tudományos-technikai forradalom szinte paradox fordulata a rádiózásban. És ha már így van, meg kell fogalmaznunk a nyomában kialakult problémákat is.

A tudományos intézetek és a híradás-technikai ipari tervező irodák nem foglalkoznak kellően a vezetékes technikával, e terület fejlesztésével. Igen fontos lenne mielőbb megoldani a jó minőségű egy- és háromprogramos vezetékes rádiók problémáját és megszervezni tömeggyártásukat, Szükségessé vált a korszerű erősítők, kommutációs berendezések, sokprogramú adók, ellenőrző- és mérőkészülékek, valamint más nélkülözhetetlen technikák kifejlesztése és gyártása is. Emellett célszerű lenne megvalósítani számos perspektívikus fejlesztést a vezetékes sztereó sugárzás terén is.

A vezetékes műsorsugárzás egyébként nemcsak a Szovjetunióban fejlődik. Ismeretes például, hogy elég széles körű a vezetékes rádiózás Csehszlovákiában, Bulgáriában, Mongóliában, a KNDK-ban és másutt is.

A sajtó mint a vezetők információforrása

Egy 1981-ben végzett felmérés arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen helyet foglal el a sajtó a különféle forrásokból a vajdasági (megyei) vezető közigazgatási és pártszervekhez érkező információk sorában.

A felmérés hét vajdasági székhelyre terjedt ki: Katowicére, Opoléra, Wrocławra, Kielcére, Rzeszówra, Łódzra és Krakóra. A válaszadók a vajdák (a megyei tanácselnökök) és helyetteseik, a felsorolt városok tanácselnökei, valamint a Lengyel Egyesült Munkáspárt vajdasági első titkárai és titkárai voltak.

A vizsgálat legfőbb tapasztalatait, következtetéseit öt pontban lehet összefoglalni.

1. A sajtó mint információforrás szerepét, jelentőségét a vajdasági párt- és közigazgatási szervek képviselői viszony-

lag nagyra értékelték. Kiváltképp fontosnak tartották az olyan információk közlését, amelyek lehetővé teszik számukra saját szempontjaik egybevetését a társadalom szélesebb rétegeinek szempontjaival. Az 1973-ban végzett hasonló felmérés során nyilatkozók még lebecsülték a sajtó-információk használhatóságát. A vezetők most maguk hívták fel a figyelmet erre, s az információk értékének növekedését az 1980 szeptembere után bekövetkezett változásokkal — a cenzurának, a tömegtájékoztatói eszközök központi irányításának korlátozásával, a különféle tilalmak feloldásával — magyarázták.

2. A megkérdezettek nem győzték hangsúlyozni az információforrások kritikus felhasználásának, az ismeretek, értesülések minél több helyről való beszerzésének és állandó ellenőrzésének a szükségességét. 1973-hoz viszonyítva lényegesen bizalmatalanabbak az alárendeltjeiktől érkező jelentésekkel szemben. Az információ-források között első helyen említették (jóllehet többségük összehasonlíthatatlannak tartotta az egyes forrásokat, s kiemelte, hogy felhasználhatóságukat mindig az adott helyzet szabja meg) a társadalommal való közvetlen érintkezésekből — a munkalátogatásokból, a társadalmi testület állásfoglalásainak megismeréséből — származó adatokat. Senki sem azonosította magát közülük az 1973-as felmérés egyik megállapításával: „A megkérdezetteknek gyakran az a véleménye, hogy nem a sajtó az alapvető információforrás számukra, hanem épp fordítva: ők az alapvető információforrás a sajtó számára. Ebből következően nem sokra becsülték az informátorok szerepét. Azt hangoztatták, hogy megvannak a maguk sajtó, megbízható forrásaik. Ebben a kérdésben, mint mondták, az önellátás hívei.”

3. A sajtóinformációk pozitívumának tartották a frissiséget és a társadalom szélesebb rétegei álláspontjainak visszatükrözését. Negatívumként ítélték meg viszont sok újságíró hozzá nem értését, illetéktelenségét, az egyedi jelenségek és események általánosítására való hajlamukat, a megadott információk értelmezésének és kiválogatásának irányzatosságát, a jelenségek leegyszerűsített, egysíkú ábrázolását.

4. Minden válaszadó magas fokú tájékozottságról tett tanúbizonyságot a központi és a helyi lapokat illetően — az 1973-ban végzett felmérés annak épp az ellenkezőjét állapította meg.

5. A megkérdozettek úgy nyilatkoztak, hogy készek csaknem minden információt — a katonai és az államtitkok kivételével — megosztani az újságírókkal. Egyidejűleg azonban felhívták figyelmüket ezzel kapcsolatos felelősségükre, a tisztességes újságírói magatartás és az illetékesség, a hozzáértés követelményére, s arra, hogy az újságírók legyenek tudatában, milyen szerepet töltenek be bizonyos, széles körben közreadott információk.

INTERMedia

Jön a „hifi” televízió?

Mintegy negyven éve, hogy szabványokban rögzítették a televíziózás technikai kereteit. Már ekkor sem sikerült egységes rendszert kidolgozni, és a megosztottságot a színes televíziózás szabványosítása véglegessé tette. Kialakult a három nagy televíziós képközvetítő rendszer, az NTSC, a PAL és a SECAM. Az elmúlt három-négy évtizedben azonban az elektronika olyan előre nem látható méretekben fejlődött, hogy mára a négy évtizedes szabványok keretei szűknek bizonyultak. Szinte beláthatatlan lehetőségeik ismeretében a fejlesztés területén dolgozó mérnökök mai televíziós rendszereinket már kissé fogyasztékosaknak, elavultaknak tartják.

Talán nem véletlen, hogy a japán állami tévéhálózat, az NHK kutatómérnökei láttak hozzá elsőként, hogy újra meghatározzák a televíziós képátvitel szabványait és a mai — tegyük hozzá, elsősorban a széduletes tempóban fejlődő japán — technikának megfelelő normákat állapítsanak meg. Természetesen nem álltak meg a javaslatok kidolgozásánál, hanem mintegy nyolc évi munkával és 200 millió dollár felhasználásával kifejlesztettek egy igazán hifi minőségűnek nevezhető televíziós rendszert. 1981—82-ben rendszerüket

már szelvében ismertették, számos nemzetközi kiállításon, konferencián bemutaták. Az amerikaiak sem akartak lemaradni az „élenjáró technikától”, már a társadalmi felhasználást latolgatják, keresik azokat a területeket, ahová betörhet, szélesebb körben elterjedhet az új televíziós rendszer. Mert egyáltalán nem biztos, hogy ez a szokásos tévé-műsorszórás és az otthoni tévékészülékek területe lesz. Az angolok egyelőre szkeptikusak, és korai kísérleteiket emlegetik, amelyek mára a technikai furcsaságok tárába kerültek. Mi jellemzi az új televíziót? Jó tulajdonságait három pontban lehet összefoglalni:

- A kép- és színjelek szétválasztása és külön kezelése folytán jobb a kép és a színek minősége.
- Az NTSC 525 sorával és a PAL, SECAM 625 soros szabványával szemben az NHK rendszer 1125 sorból rajzolja ki a képet.
- A jelenleg használatos képernyők szélessége és magassága közötti arány 4:3 míg az új rendszerek a filmhez közelítve 5:3 arányú képeket közvetítenek. (A szélesvásznú film képe 7:3 arányú.)

Mind az amerikai, mind a japán rendszer a másodpercenkénti 60 Hz-es frekvenciát használja, szemben az európai 50 Hz-es hálózattal, ami szintén javítja a kép minőségét. A javulást a kiállítások látogatói „híhetetlennek” minősítik, a szakemberek véleménye szerint az így kialakított elektronikus kép a 35 mm-es film képminőségét éri el. Az új képet közvetítő rendszer nevét is a magas értékekben meghatározott technikai jellemzőiről kapta, angol elnevezésének (high definition) rövidítésével HDTV-ként emlegetik.

Természetesen a minőség javulásának ára van. Ára az átvitelben szereplő berendezések bonyolultsága és ára az átvitelre használt frekvenciasáv négy-öttszörös növekedésében. A mai frekvenciaínséges időkben ez tűnik a legsúlyosabbnak.

Az új rendszer, ahogy sikeresen tulajdolt a laboratóriumi vizsgákon, helyet kér magának a kialakult tévérendszerek között. A japánok a jövő posztindusztriális, „információ-orientált” társadalmának ajánlják televíziójukat. Ez persze nem akadályozza meg őket abban, hogy fizetőképes partnereknek már ma is komplett rendszereket szállítsanak, a kamerától a speciális rögzítőkön és a számítógépet igénylő keverő és monitor berendezéseken keresztül az eddig elképzelhetetlen trükköket biztosító eszközökhöz.

Az amerikaiak azonnal hozzáláttak az új eszköz lehetőségeinek kihasználásához. Első, a szó legszorosabb értelmében vett látványos bevonulása a Circus Maximus porondjára szinte a fejlesztésekkel egy időben történt. A hollywoodi filmstúdiókban Francis Coppola már ezekkel az elektronikus eszközökkel forgatta legújabb filmjeit.

Azt a kérdést, hogy az új televízió megmarad-e a film- és tévéstúdiók falai között, vagy birtokba veszi az egész műsorsugárzó rendszert, és bevonul az otthonokba is, ma még nem lehet megválaszolni. A legnagyobb probléma az, hogy mi legyen azzal a mintegy 500 millió tévékészülékkel, ami ma szerte a világon működik. A szakemberek első gondolata ilyen esetekben a kompatibilitás: megkíséríteni az új rendszert „összeházasítani” a meglévőkkel. A HDTV esetében ez az út alig tűnik járhatónak. A hagyományos készülékek mellé olyan berendezésre volna szükség, amely mintegy 2 Megabyte-nyi tároló kapacitással rendelkezik, hogy a kétszáz ezer elemet tartalmazó képet át lehessen alakítani. Egy ilyen memória ára ma tízezer dollár, de a területen tapasztalható áresést figyelembe véve évek múlva is több ezer dollárba kerülhet. És mindez pusztán azért, hogy a jó minőségű átvitt képet az utolsó láncszemnél a jelenlegi szintre rontsuk! Az elektronikai alkatrészzipar szédületes fejlődését tekintve is, belátható időn belül nem számolhatunk olyan mérvű olcsóbodással, ami a HDTV készüléket árban versenyképesé teszi a mai televízióval. Ha azonban ez az alkatrészgyártó ipar „fantáziát lát” az új rendszerben, mindent meg fog tenni, hogy minél nagyobb integráltságú alkatrészekből minél olcsóbban állítsa elő a szükséges berendezéseket. De vajon mit fogunk kapni a pénzünkért? A szkeptikusok már most megjégyzik, hogy a néző számára inkább a bekapcsolt tévé a lényeges, és nem sokat törődik a kép minőségével: félt, hogy megismétlődik a kvadrofón rádiózás látványos kudarca.

A másik nagy probléma, hogy a frekvenciasáv a négy-öttszörösére nő. Jelenleg egy tévécsatorna 5–6 MHz szélességű, míg az új képátvitel számára 27–30 MHz széles sávokra van szükség. Gondoljuk meg: a jelenleg URH rádiózásra kijelölt frekvenciák 64-től 104 MHz-ig alig lennének elegendőek egyetlen HDTV csatornához. Az ügyben érdekelt hatalmi viszonyait jelzi, hogy a CBS társaság már

kidolgozta tervét a magasabb, 12 GHz-es frekvenciatartomány újrafelosztására. Az 1977-es Rádiózási Adminisztratív Világkonferencia (WARC) a műholdas kommunikáció számára jelölte ki ezeket a magas frekvenciatartományokat, természetesen a jelenleg elfogadott szabványok alapján. A CBS terv az 1984-ben összeülő regionális konferenciára (RARC) készült, s az amerikai régió csatornáinak újrafelosztását szeretné elérni. Legalábbis 3 helyet kér a HDTV széles csatornái részére is. Hogy Európa mit tesz, mit tehet, az egyelőre még a jövő kérdése.

Az elektronikai ipar gyors ütemű fejlődésének logikus következménye volt a HDTV. Első lépéseivel máris szorosan kapcsolódott a szórakoztató monopóliumokhoz, bevezetése a klasszikus tévébirodalmakba ugyancsak ezek hatalmát lesz hivatott erősíteni. A HDTV egyelőre nem a kis közösségek információáramlásának eszköze, hanem luxuskivitelű tévé, amit számítógépekkel, műholdakkal, kábelrendszerekkel lehet kombinálni, a használó ország, az emberek pénztárcája szerint.

INTERNATIONAL MANAGEMENT

Adatok a képernyőn

Amikor a technika lehetővé tette, hogy a televíziót telefon segítségével számítógéppel kapcsolják össze, új távlatok nyíltak az információk feldolgozásában és kezelésében.

Kezdetben úgy tűnt, hogy a viewdata vagy videotex néven ismertté vált rendszer elsőpró sikert arat. Könnyen használható és viszonylag olcsó volt, s azzal kecsegtetett, hogy a közönség új információs szolgáltatásokhoz juthat.

De mióta az első szolgáltatást 1979-ben bevezették Angliában, a tapasztalatok lehűtötték a kezdeti lelkesedést. Ma 30 ország mérlegeli, hogy valóban van-e piaca a nyilvános viewdata szolgáltatásoknak, és csak ketten — Anglia és Hollandia — jutottak el odáig, hogy kereskedelmi szolgáltatásokat vezettek be. Tizenöt or-

szágban próbaüzemeltetést folytatnak vagy terveznek, mások pedig csak most készülnek a rendszer kiválasztására.

A viewdata eredetileg az információ-lehívásra korlátozódott. Az alapötlet az volt, hogy az adatokat számítógépbe táplálják, amelyet összekapcsolnak a telefonhálózattal, és így az emberek a speciális vagy adapterrel felszerelt televízió képernyőjére hívhatják a szükséges információkat.

Csak hogy a problémák hamar jelentkeztek. Először is, az emberek ragaszkodnak a már megszokott információforrásokhoz. Az információs szolgáltatóknak pedig aggályaik vannak egy új eszköz bevezetésével kapcsolatban, és lehet, hogy addig nem hajlandók áldozni az elektronikus közlésre, amíg az kifizetődővé nem válik.

Ezzel kapcsolatos kérdés, hogy vajon az üzleti élet vagy a nagyközönség számára hasznosabb-e a viewdata szolgáltatás. Feltehetően inkább a vezetőknek, vállalati szakembereknek van szükségük naprakész információra. A technika fejlődése azonban lehetővé tette, hogy egy harmadik fél számítógépe is bekapcsolódjék a viewdata rendszerébe. Megnyílt tehát az út az interaktív adatszolgáltatás előtt (pénzügyek lebonnyolítása, bevásárlás, helyfoglalás stb.), így a viewdata nagyobb területeken hódíthat.

A költségek is fejfájást okoznak azoknak, akik a nyilvános szolgáltatás bevezetését tervezik. Megfelelő tarifát kell kidolgozni a rendszer használatára, attól függően, mennyi ideig veszik igénybe a telefonvonalakat és a számítógépet. Már az adapter ára is elretentheti az embereket, bár ha az üzlet beindul, a felszerelés költsége valószínűleg csökkenni fog. Ha az információs szolgáltató cégeknek túl nagy árat szabnak, elijeszthetik őket; ha túl alacsony, silány minőségű információt fognak nyújtani.

A legtöbb ország szerint legalább 50 ezer „fogyasztót” kell szerezni ahhoz, hogy az információs szolgáltatás általánossá váljék, tömegméretekben elterjedjen. Hogy ez nem olyan könnyű, a Prestel esete példázza, amelyet a világon elsőként vezettek be Angliában 1979-ben, olyan nagy reményekkel, hogy egy év múlva már egymillió készülék lesz használatban. Ezzel szemben 1982 februárjában csak 13 933 felhasználót tartottak nyilván, és csak 2158-an használták a készüléket otthon.

A fejlődéshez többek között a kompatibilitás problémáját is meg kellene oldani. Az európai Alpha Mosaic rendszert, a Prestel és a francia Antiope ötvözetét több, mint 20 ország fogadta el. Kanadában a Telidont használják, amely simább vonalakat és természetesebb képet mutat, de borsosabb áron. Az Egyesült Államokban most folynak a próbák, működik a Prestel, az AT&T pedig saját, Alpha Geometric nevű rendszerével kísérletezik. Itt jóval nehezebb lesz bevezetni az egész országra kiterjedő szolgáltatást, mivel a kb. ezeröttszáz telefontársaság és ezer kábeltévé—társaság éles versenyt teremt.

Finnországban nincs államilag ellenőrzött hálózat, de itt azért könnyebb a helyzet. Telefonrendszere hatvan magánközpontra épül, a jelenlegi próbaüzem 480 fogyasztót érint, ezek hat helyi viewdata szolgáltatással állnak kapcsolatban. A jövőben a helyi szolgáltatásokat összekapcsolják, hogy az egész országot el tudják látni. A kétéves próbaüzem során az egy előfizetőre eső hívások száma csökkent ugyan (12-ről 10-re), de a rendszer használatára fordított idő havi 100 pererről 120-ra nőtt.

Nyugat-Németország kezdettől fogva beépítette „a harmadik fél” számítógépét is nyilvános szolgáltatásába, a Bildschirmtextbe. Két próbaüzemet indított. Düsseldorfban és Berlinben, amelyben 6 ezer terminál és 900 információs szolgáltató vesz részt. Az Angliában kifejlesztett Gateway csatlakozásokon keresztül a Bildschirmtext 20 számítógéppel áll, összeköttetésben, ezek közül öt bankban négy pedig áruházakban található. (Eddig 4,2 millió dollár értékben vásároltak a tévé képernyőjéről.) Az NSZK 1983 őszén tervezi a teljes nyilvános szolgáltatás bevezetését, és azt reméli, hogy 1986-ra már egymillió előfizetője lesz.

Franciaország Teletel nevű rendszerét a Vélizyben és négy más Párizs környéki városban lakó 2200 előfizetőn próbálja ki. A próbaüzem elsődleges célja, hogy kiderítse, mit is akarnak az otthoni felhasználók, akik számára 15 számítógépközpont több mint 150-féle szolgáltatást nyújt. A Vélizy kísérlet mellett hatvan más próbaüzemet is indítottak magán viewdata hálózatokkal az üzleti szektorban.

Mindaddig azonban egyetlen ország sem nyert elegendő tapasztalatot ahhoz, hogy Angliához hasonlóan kereskedelmi

viewdata szolgáltatást indítson. De a Prestel sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, alapvető gondokkal küzd.

Itt van mindjárt az ára. A viewdata készülékek 850 dollárnál kezdődnek, de elérhetik a 2550 dollárt is, bár a hagyományos televízióhoz való adapter csak 340 dollárba kerül. Valahányszor a Prestelt használják, telefondíjat plusz gépidődíjat számítanak fel.

A Prestel mérsékelt sikerének másik oka, hogy a felhasználók még nem barátkoztak meg igazán az új eszközökkel, nem tudják, mire képes. Ahhoz, hogy a viewdata felvegye a vesenyt a hagyományos információs eszközökkel, ezeknél többet kellene nyújtania. Talán az interaktív rendszerek biztosítják majd ezt a többletet. Egyesek abban reménykednek, hogy az üzleti szektor fogja fellendíteni az otthoni forgalmat is. Már vannak vállalatok, amelyek készülékeket helyeztek el ügynökeik és más szakembereik otthonában, hogy a hivatali órákon kívül is hozzáférjenek a vállalatok adatbázisaihoz. És ha valóban az interaktív szolgáltatásokat nyújtó nyílt rendszer fogja csalogatni a házi felhasználókat is, akkor a viewdata-ból egészen más információs szolgáltatás lesz, mint ahogy azt eredetileg elképzelték.

THE LISTENER

Shakespeare lézerlemezen

A Philips új lézer-video lejátszójáról a videolemez több nyelven is szól hozzánk. A lejátszó hagyományos színes tévéhez és sztereoberendezéshez csatlakozik. A lemezzel a képet és a hangot azonban egy kis lézersugár csalja elő, amely mindössze négy tízezred milliméter széles, de 30 kilométer hosszan kanyargó sávról tapogatja le a mikroszkópikus jeleket. Az információt hordozó lézersugár egy bizonyos szögbe beállított tükörpárról verődik vissza, majd többlépcsős transzformálás után szélesebb, hosszabb hullámokká alakul, s így már az előbb említett hagyományos eszközökkel is lejátszható.

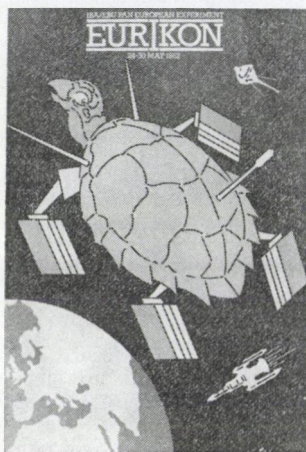
A lejátszón forgó lemez most saját magát mutatja be az egyik hangszávon angol, a másikon spanyol nyelven. Hallgassuk csak! A lemezen minden fordulat egy filmkockát jelent. Ezeket a filmkockákat állóképpé is alakíthatjuk, s akár órák hosszát is rögzíthetjük egyetlen ponton a lézersugarat anélkül, hogy a fókusz elmozdulna; ez bizony a videokazettánál elképzelhetetlen. Ugyanez a pontosság érvényes a lejátszásra is — akár előre, akár hátra olyan finom helyzetváltozásra és sebességfokozatokra képes, amelyre egyetlen videokazetta sem. A lemez egy-egy oldalán 36 perces műsor rögzíthető; egy perc alatt a lemez 1500 fordulatot tesz, minden fordulat egy képkockának felel meg, így összesen 108 ezer kép fér el rajta.

Az itt bemutatott lézer-video lejátszóra azonban hosszabb műsort tartalmazó lemezt is feltehetünk. Ennek a lemeznek mindkét oldalán egy-egy órás műsort rögzítettek, s ez egyben azt is jelenti, hogy a lemez lassabban forog, mindössze 560-szor percenként. Itt nem lehet állóképeket előállítani, ugyanis itt egy fordulat nem egy képkockának felel meg, és mind az előre-, mind a hátraforgatás csak nagy sebességgel történhet.

S most lássuk Shakespeare-t! Az V. Henrik az első Shakespearé-darab, amelyet lézer-videón láthatunk. S bár a felvétel 38 évvel ezelőtt készült, a képesség, a szín s a hang is tökéletes. Még életőbb az előadás, ha a hangszórókat megfelelő magasságban a néző mögé helyezik; ekkor Laurence Olivier hangja úgy hallatszik, mint az előadóteremben. A felvétel egyetlen szépséghibája, hogy az egyik éjszakai jelenetnél (amely kb. negyedórán keresztül tart) a kép elég szemcsés. A felvétel maga nem homályos, a baj csupán az, hogy az éjszakából a sötétség hiányzik. Ez a hiba már a VHS videofelvételen is észlelhető, de a lézer-videónál, amelytől többet várunk, még zavaróbb.

Az V. Henrik egyébként VHS és Béta rendszerű kazettán is kapható (egyetlen kazettára fölvéve) 44 fontért, míg lézer-video lemezre rögzítve csak két lemez három oldalán fért el (ára 20 font). Mint tudjuk, egy lemezt megfordítani nem nagy fáradság, ha esetleg mégse tennénk, a lejátszó automatikusan visszaáll a lemez elejére, s legfeljebb újra meghallgatjuk azt az oldalt. Végül is élvezzük a költészetet!

A repülő teknősbéka

Az „összeurópai” műholdas tévéprogram adáskísérletei

1982. május 24-én kezdődött el az az öt-ször egyhetes kísérletsorozat, amelynek az 1986-ban indítandó, műholdról sugárzott „összeurópai” televízióprogramot kell műsorszerkesztési szempontból elkészítenie. („Összeurópán” a Közös Piac tagországait kell érteni.) Az Eurikon elnevezésű vállalkozás második szakasza júliusban zajlott le, a további három pedig szeptember vége és december legeleje között volt esedékes. Az első adáshetet a brit kereskedelmi tévé-társaság, az IBA koordinálta, a következőt az olasz RAI, majd az osztrák ORF, a holland NOS és a nyugatnémet ARD volt a soros. A napi ötórányi — szerzői jogi okokból zártkörűen sugárzott — programban öt különféle szerkesztési mintát próbáltak ki. A májusi szakaszban az általában ismeretes vegyes étlapot állították össze a résztvevők kínálatából, a gyermekműsoroktól az ismeretterjesztő, kulturális adásokon át a könnyű szóra-

koztatásig. A következő szakaszban tematikus estétet láthatott a 12 nyugat-európai, két észak-afrikai, egy-egy közel-keleti és délkelet-európai (jugoszláv) tévétársaság vezető garnitúrája és meghívott közönsége. (A július 19-vel kezdődő héten filmművészeti, időszerű politikai, komoly zenei, revü és szórakoztató színházi, dráma és sport témájú estétet szerkesztettek. Az első napon a magyar filmművészetéről is sugároztak egy 30 perces dokumentumanyagot.)

Az Eurikon jelképeként egy repülő teknősbékát választottak. Az első kísérleti hét nagyszámú sajtótudósításából sem derült ki egyértelműen, miért is maradtak e nehézkes szimbólum mellett. Ha az Eurikon szervezésére akartak utalni, a totémátat eléggé megtévesztő, hiszen a kísérleti adásokkal gyakorlatilag csak 1982 januárja óta foglalkoztak, tehát igencsak gyorsan hozták tető alá az Eurikont. Sokkal valószínűbbnek látszik, hogy a jelkép az „összeurópai” jelleg kialakításának gondjaira utal.

Műszaki értelemben nincsenek problémák, ma már igazán nem gond egész Európát beszórni egyetlen műholdról. (A fölöttébb vállalkozó szellemű és kockázatkedvelő londoni cég, a Satellite Television Ltd. 1981-ben kezdett reklámadásokat sugározni néhány kábel-tévé-hálózat és Málta számára, abban a reményben, hogy ki tudja bővíteni piacát. Az EBU — az OIRT nyugat-európai megfelelője — persze a leg-határozottabban arra kérte a tagszervezeteket, hogy minden körülmények között utasítsák vissza az angol cég ajánlatait.) A technikai bázist ma egy várakozásokon felül hosszú életű kísérleti műhold, az OTS-2 szolgáltatja, az 1985—86-ban felbocsátandó L-SAT pedig a kilencvenes évek közepéig is kitart.

Afelől sem lehetnek kétségek, hogy a nyugat-európai országoknak meglesz az adókapacitásuk az „összeurópai” műsor sugárzásához. Az 1977-es nemzetközi műsorholdegyezmény minden érintett országnak általában öt tévécsatornát

biztosít, s mivel jelenleg azon törik a fejüket, mit is lehetne e programokban adni, 1982 márciusában elég könnyen átment az Európa Parlamentben az a javaslat, hogy minden állam tartson fenn egy frekvenciasávot a közös műsor számára.

A műsorszórási műholdak korszakában akkora kínálat lesz, hogy sajátos arculat, program-profil nélkül aligha lehet számottevő közönséget toborozni. Az „európai integráció” jegyében természetesen meg lehet teremteni a pénzügyi alapokat egy közös műsor gyártásához, de érdemes elgondolkodni, milyen is lesz például egy „összeurópai” tévéhíradó az esti órákban.

Jelenleg még gondokkal jár a soknyelvű kísérőhang közvetítése és vétele. (Az Eurikon program első hetében az Európa Parlament szinkrontolmácsolásai fordították a híradó hanganyagát, és csak fejhallgatóval lehetett hallani, miről is

beszéltek.) A digitális hangátvitel és a mind általánosabbá váló képernyő-szöveg-rendszerek azonban meg fogják oldani a sokcsatornás szövegközlést, s a vevőkészülékek gyártása sem áll majd lehetetlen feladatok előtt az új igények kielégítése során.

A nyelvi korlátok áthidalása persze nem lesz egyszerű feladat. A májusi Eurikon-héten sugárzott RAI műsor, a szöveg nélküli *Historia senza parole* című dráma nyilvánvalóan csak kivételes kínálat volt. Az előzetes próbálkozások bebizonyították, hogy lehetetlenség olyan hírműsört összeállítani, amelyben a bemondót álló rajzok és figurák helyettesítik, ilyesmit legföljebb az egyes adások összekötésére lehet használni. Pedig az „európai gondolat”-nak szentelt tévéprogram aligha épülhet csupán szó-rakoztató műsorokra, amelyekhez nem szükséges nyelvtudás.

Rövidre fogva

Tájékoztató

Az egyik legnagyobb olasz kereskedelmi tévétársaság a közelmúltban műszaki együttműködési és programcsere-egyezményt írt alá az amerikai ABC-vel. Az olasz partner a 24 állomást kezében tartó Retequattro, amely a nagy Mondadori kiadócsoporthoz tartozik. Ez már nem az első nemzetközi egyezménye a Retequattro-nak, amelyet egyesek a nemzetközi tevékenységet illetően a legmozgékonyabb magántársaságnak neveznek. Korábban például szerződést kötött a TV Globo-val, s Olaszországban kizárólagos jogot szerzett a brazil társaság híres „tévéregényeihez”.

World Broadcast News

BBC információs központ külföldieknek. A BBC, melynek külföldre szóló adásait kb. százmillióan hallgatják a világban, információs központot nyitott londoni székházában. A külföldről érkezett látogatók fejhallgatókon 37 nyelven hallgathatják meg a kiválasztott programokat, és lehetőségük van az adóállomás berendezéseinek megtekintésére is. Az információs központot könyvek, BBC-emblémás trikók, szatyrok és egyéb tárgyak eladásából tartják fenn.

Medienbrief

Mennyire lehet semleges a BBC? — A kérdésre a Falkland-viszály adott némi választ. A megbízhatóságára kényes intézmény ugyanis abból indult ki, hogy egy demokráciában annyi információt kell adni a közönségnek, amennyit csak lehet. Thatcher miniszterelnök-asszony azonban más véleményen volt. Szerinte a BBC szinte azonos módon foglalkozott mindkét harcban álló féllel, s nem támogatta elég erősen és hatékonyan a brit haderőt. A postást tehát megrótták a rossz hírért. És mit szolt ehhez a BBC elnöke, Georg Howard? — „Munkatársaink tökéletesen tudatában vannak különleges felelősségüknek.”

Kirche und Rundfunk

Az afgán tájékoztatás fejlődése. Afganisztánban az áprilisi kulturális és információs forradalom óta több könyvet adnak ki, új lapok jelennek meg, bővült a rádió- és tévéadás, megalakult a művészek, az újságírók és az írók szövetsége. Mivel az országban sok az írástudatlan ember, különösen nagy jelentősége van a rádiónak és a televíziónak. A kabuli televízió a szovjet tévé adásait is át tudja venni. Fontosabbá vált a sajtó is. A legnagyobb példányszámban az Afganisztáni Népi Demokratikus Párt Központi Bizottságának lapja, a Hakikate Inkilabe Szaur jelenik meg. A Báhtar hírgyűjtemény, amely a forradalom előtt csak a belföldi megrendelőket tájékoztatta, most több, mint 30 külföldi hírgyűjteménynek küldi jelentéseit.

Pravda|MTI

Rádiós és televíziós műsorcsereről írt alá egyezményt Laosz és Kambodzsa. Ez „újabb lépés az 1981-es diplomáciai jegyzékben rögzített ideológiai koordináció megvalósításához, melynek célja, hogy a három indokínai ország közösen harcoljon az ellenség ellen és a nemzeti építésért”. A két fél híreket, riportokat, interjúkat, filmeket és más anyagokat ad majd egymásnak. A jegyzőkönyvet a laoszi nemzeti rádió igazgatója és a kambodzsai néprádió elnöke írta alá.

TV World

Magánkézbe adta három Buenos Airesben működő tévéadóóját az argentin katonai kormány, s így már csak egyetlen maradt állami tulajdonban. A hivatalos kommuniké szerint az állam számára nem rentábilis az adók üzemeltetése.

Rundfunk und Fernsehen

NDK segítség Namíbiának. A namíbiai felszabadítási mozgalom, a SWAPO az NDK műszaki és anyagi támogatásával hozta létre első saját rádióprogramját. Az etióp rádió Addis Abeba-i adóberendezé-

seit a SWAPO és a — Dél-Afrikában be-
tiltott — Afrikai Nemzeti Kongresszus is
igénybe veheti.

Rundfunk und Fernsehen

Közvélemény-kutatás

A tévé és a választások. A göttingeni egye-
tem vizsgálatot végzett az 1980-as vá-
lasztási kampány televíziós hatásairól.
Az eredmények azt mutatják, hogy az
emberek a választás napjáig egyre nö-
vekvő mértékben veszik igénybe a po-
litikai információt, hogy nem mutatható
ki okozati kapcsolatot a médiumhasználat
és a pártálláspont között, hogy nincs
összefüggés az átlagos tévénézési idő és
a politikai beállítottság között, valamint
hogy ezúttal nem vált be Elisabeth
Noelle-Neumann 1976-os tézise, mely sze-
rint a televízió véleménybefolyásoló ha-
tása az SPD-FDP koalíció javára be-
folyásolta az akkori választásokat.

Media Perspektiven

A helyi rádió információi nemigen érdek-
lik a svájciakat, sokkal népszerűbbek az
országos és a nemzetközi tárgyú műsorok
— ez derül ki a svájci Szabad Rádió
Egyesülés által végzett közvélemény-ku-
tatás eredményéből. Az ország sűrűn la-
kott, középső részén szétküldött százezer
kérdőív egyharmadát küldték vissza a
nézők, akiknek egynegyede tartotta csu-
pán szükségesnek a helyi rádiót, jó fele
pedig „kívánatosnak”. A finanszírozást
a többség reklámból képzeli, de minden
harmadik válaszoló elképzelhetőnek tar-
ta a díjtételek növelését. A válaszolók
háromnegyede szeretne egy harmadik or-
szágos rádióműsort, amelyet azonban
magánállomások készítenének.

Kirche und Rundfunk

A rádió előnyben. Az ausztrál műsor-
szórókat megdöbbentették a múlt évi
közvélemény-kutatások, amelyek szerint
egyre többet hallgatják a rádiót, és egyre
kevésbé nézik a televíziót. Úgy tűnik,
hogy a 10—17 évesek kivételével a kö-
zönség átpártol a tévétől a rádióhoz. A
tizenévesek két óra tizenhárom perccel

többet töltenek el a televízióval hetente,
mint a rádióval — majdnem 42 órát ül-
nek a képernyő előtt. A 18—24 éves kor-
osztály azonban már heti öt órával töb-
bet szán a rádióra, mint a tévére. Az idő-
sebbek három, három és fél órával töb-
bet hallgatnak, mint néznek. A felméré-
sek csak a kereskedelmi műsorszórásra
vonatkoznak, az Ausztrál Műsorszóró
Bizottságról nem közölnek adatokat.

World Broadcast News

A televízió és a japán nők. UNESCO sta-
tisztikák szerint a japánok 93 százaléka
mindennap megnéz legalább egy tévé-
műsort, átlag 3 óra 19 perccel töltenek el
tévénézéssel, a nők pedig öt órát. A nők
tehát tájékozottabbak, mint a férfiak, a
televízió közvetlenül befolyásolja az éle-
tüket. A legnépszerűbbek az információs
és hírműsorok, a nők különösen a ház-
tartáshoz, teafozósához, az ikebana művé-
szetéhez tanácsot adó műsorokat kedve-
lik. A televízió is hozzájárul a modern ja-
pán nő képének kialakításához. Egyre
népszerűbb az „erős nő” típusa, aki hű-
séges segítőtársa férjének, és nem fél az
élet nehézségeitől. A japán nők fő hiva-
tása — bár már sokan tanulnak és dol-
goznak — ma is a háztartásvezetés és az
anyaság, az önmegvalósítás és a maga-
sabb funkciók felé vezető út még mindig
nem teljesen nyílt meg előttük. Egyre
több nő tiltakozik ez ellen, s támogatja
őket a japán televízió is.

The democratic Journalist

A legnépszerűbb folyóiratok. A Time és
a Newsweek megbízásából végzett vizs-
gálat szerint Nyugat-Európában a leg-
olvasottabb folyóiratok listáján két nyu-
gatnémet (a Der Spiegel és a Stern), két
francia (a L'Express és a Paris Match) va-
lamint egy amerikai lap (a National
Geographic) szerepel. Ezeket 12 európai
országban az emberek 6—11,5 százaléka
olvassa. A nyugatnémet vezető körökben
azonban nem sok sikerre számíthatnak
a külföldi folyóiratok: az angol Research
Service Ltd. 11 európai piackutató inté-
zet bevonásával végzett felmérése szerint
a nyugatnémet vezetők 3,8 százaléka ol-
vassa a National Geographicot, 3,7 szá-
zalékuk a Time-ot, a többi lapot még
kevésbé veszik a kezükbe.

*Entwicklungstendenzen
der Massenmedien/MTI*

Sajtó

Az osztrák napisajtó, amely 18 publicisztikai egységen alapuló 30 kiadványból áll, átlagosan 2 666 120 példányban jelenik meg. Ennek 83 százaléka független napilap. Az összpéldányszám kétharmadát három napilap teszi ki; közülük az első a Neue Kronen-Zeitung, második a Kurier, harmadik a Kleine Zeitung (Graz és Klagenfurt vidékének lapja).

Media Perspektiven

Eldölt a sorsa a Wall Street Journal európai kiadásának: a tervek szerint a lap saját szerkesztősége, amely az amerikai kiadásra támaszkodik, fogja az új lapot forgalomba hozni 1983 elején. A lapot Brüsszelben adják fel, és a hollandiai Heerlenben nyomtatják. Az európai piacot eddig az USA-ból látták el hétezer példánnyal. Az Egyesült Államokon kívül eddig ázsiai kiadás jelent meg Hongkongban és Szingapurban, 25 ezres példányszámmal. Február elején még arra gondoltak, hogy esetleg Frankfurtban létesítenek kiadót a Wall Street Journal számára, itt nyomtatják ugyanis a Financial Times című angol gazdasági lapnak, a Journal jövőbeli fő konkurensének nemzetközi kiadását.

APA Medien-Brief|MTI

Csökkenet a példányszáma az Izvesztyijának, a szovjet kormány lapjának, mégpedig jelentős mértékben: 8 millióról 6 millióra, és ezzel a szovjet lapok között a másodikról a negyedik helyre került. A példányszám alapján jelenleg a Trud, a szakszervezet lapja áll az első helyen 13 millióval, ezt követi a Komszomolszkaja Pravda, az ifjúsági szövetség lapja mintegy 10 millióval, és a Pravda, amelyből 8 milliót nyomnak. Az Izvesztyija külpolitikai szerkesztőségének vezetője osztrák újságírókkal folytatott beszélgetésben azzal magyarázta az olvasók számának csökkenését, hogy az újság árát 3 kopejkról 4-re emelték, nem kielégítő a terjesztés, és megváltozott az olvasók ízlése. Hogy az olvasókat visszahódítsák, a hét hat napján való megjelenésről átérték a hétnapos kiadásra.

APA Medien-Brief|MTI

„Papírfogyasztás”: A mostani ötéves tervidőszakban a Szovjetunióban sok millió köbméter faanyagot takarítanak meg az újságpapír gyártásában: az idei évtől minden négyzetméternyi újságpapír 3 grammal soványabb lesz, 51 helyett csak 48 grammot nyom. A legnagyobb szovjet kombinátok már bevezették a csökkentett súlyú papír gyártási technológiáját. A szakértők szerint még tovább is „fogyaszthatják” a papírt, egészen 45 grammra.

*Pravda|MTI***Rádió és tévé**

Franciaország hangja. A Radio France Internationale-nak (RFI), a külföld számára műsorokat sugárzó francia rádióállomásnak becsüvagyó tervei vannak erre az évtizedre. Igazgatója egy 16 oldalas dokumentumban kifejtette, hogy figyelembe kell venniük a harmadik világgal való fokozott együttműködés új politikáját. A hangsúlyt a közös alkotásokra és az adások cseréjére helyezik, hogy „elősegítsék az új tájékoztatási világrend” létrejöttét. Az RFI adóinak számát 20-ról 40-re akarják emelni, és minden idegen nyelvű adás heti óraszámát 5-ről 7-re fogják bővíteni. Távolabbi céljuk, hogy 1987-ben az egész világ számára éjjel-nappal sugározzanak francia nyelvű műsort.

Medien-Report|MTI

A Jereváni Rádió nemcsak tréfás válasziról ismeretes. Örményország és Azerbajdzsán a Szovjetunió külföldi idegen nyelvű adásainak központja is. Ezek a köztársaságok a Szovjetunió határán vannak, és mindkettőben „kettéosztott népek” élnek, amelyekhez az adások közvetlenül szólnak. A 6 milliós Azerbajdzsáni Szocialista Köztársaságban 5 millió azerbajdzsáni él, de 15 millió él a határon túl, Iránban. Az Örmény Szocialista Köztársaságban 3 millió lakos közül 2,72 millió örmény, de legalább ugyanennyien élnek az egész világon szétszórva. A bakui rádió azerbajdzsáni (a török és a perzsa közötti) nyelvjárásban sugározza adásait az iráni azerbajdzsániaknak, továbbá arabul és törökül közvetít Anatóliának és a Közel-Keletnek. Örményországban a külföldi

adásokkal két főszerkesztőség foglalkozik. Az egyik a Közel-Keletet látja el információkkal napi 3 és fél órás adásai során, a másik Európának, az Egyesült Államoknak és Latin-Amerikának sugároz műsort naponta 3 és egyegyed órán keresztül. Az adások nyelve örmény, török, arab, angol és francia.

APA Medien-Brief | MTI

Megbélyezett műsorok. A ZDF, a második nyugatnémet tévécsatorna, amely úgy közvetít importált amerikai filmeket és népszerűsítő sorozatokat, hogy nem szakítja meg őket hirdetésekkel, szembeszáll a videokalózzokkal. Hogy a videokereskedők ne orozhassák el a műsorokat, a ZDF jelzését minden programnál fetüntetik a készülék jobb felső sarkában.

TV World

A legsikeresebb nyugatnémet exportműsor a „Derrick” című sorozat. Nemcsak Európában, hanem számos afrikai országban és Japánban is bemutatták. A siker titka valószínűleg az, hogy a Derrick az erőszakra, véres jelenetekre épülő amerikai bűnügyi filmek alternatívája, és az „emberséges krimi” inkább megfelel a nem amerikai nézők ízlésének.

TV Hören und Sehen

Rossz hírek. Több felmérés is azt mutatja, hogy a tévéhírek összeállítása — úgy, ahogy az a legtöbb televízióban jelenleg folyik — rossz, és a nézők hamar elfelejtik, hogy mit láttak. Egy amerikai felmérés szerint a nézők csupán a hírek öt százalékára emlékeznek aznap este, amikor a közvetítést látták. Nagy-Britanniában, Svédországban és másutt végzett vizsgálatok is hasonló eredményekre jutottak.

IOJ Newsletter

Filmen a kubai forradalom. A kubai televízió kilencrészes dokumentumfilmben dolgozta fel a forradalom történetét. A sorozat színhelye nemcsak Kuba, hanem készültek felvételek Angolában és Etiópiában is. A filmben számos szovjet színész is közreműködik. A sorozatot több szocialista ország megrendelte.

Pravda

Technika

A Korán Hangja nevű, egésznapos egyiptomi rádióállomás, amely eddig csupán a Nílus nyugati deltájában sugározta az iszlám híreket, most új 500 kW-os adójának beállításával már a Földközi-tenger egész keleti részét fedi, egészen Észak-Görögországig, Bulgáriáig és Jugoszláviáig. Talán nem véletlen, hogy az adó által igénybe vett 1240-es kHz éppen tökéletesen zavarja a BBC Cipruson működő közel-keleti szolgálatának arab és perzsa nyelvű műsorait.

Kirche und Rundfunk

Szovjet műholdak. 1979 óta működik a Szovjetunióban a Raduga elnevezésű geostacionárius műhold, amelynek 6 transzpondere van, s a 4/6 GHz frekvencia-tartományban üzenel. Ezzel és a korábbi Molnija elnevezésű műholdakkal három hálózatot működtetnek: az Orbitát a távbeszélő szolgálattal való ellátásra, a Moszkvát a sajtószolgálat céljainak kielégítésére és az Ekran hálózatot a tévéprogramok sugárzására. Ez utóbbihoz jelenleg 1000 földi állomás tartozik, de ezek számát 1985-ig 3000-re szaporítják. A hálózat útján 121 regionális tévéközpontot látnak el tv-bázisprogrammal, amit azután szinte ugyanennyi nyelven sugároznak.

Electronic Sound

300—500 teletext-oldalt kínál a három brit tévécsatorna, összesen azonban a tévével rendelkező háztartásoknak mindössze 2 százalékában olvassák ezeket az oldalakat. A teletext „fogyasztóinak” felét a lakosság legmagasabb jövedelmű 13 százaléka teszi ki, és majdnem valamennyi előfizető a 25—34 éves korcsoportba tartozik. A tetszéslista — a legutóbbi Philips-vizsgálat szerint — a következő: hírek, aktualitások 82 százalék, programismertetés 63 százalék, sport 59 százalék, gyorshírek 54 százalék, időjárás, utazási információk 48 százalék (több témát is lehetett jelölni).

Funkschau

Zene a szemnek. Larry McCurdynek az a véleménye, hogy az embereknek látniuk is, nemcsak hallaniuk kell a zenét. A közelmúltban olyan vizuális hi-fi készüléket hozott forgalomba kb. 25 dollárért, amely az elektromos zenei jeleket fénymotívumokká alakítja. A „szemhallgató” a hatvanas években villódzó fényorgona és a hetvenes években az éjszakai lokálokban sugárzó diszkófények modern változata. Rugalmas pánt rögzíti a fejre, az ember nem lát mást, csak azt a fényt, amely a szemhallgatóban elhelyezett mozaik lenese mögött villódzik, mindössze kb. 2,5 cm-re a szemtől. A feltaláló azt ajánlja, hogy a szem- és fejhallgatót együtt használják, így elérhető a „sztereo-optikai” hatás netovábbja. Járkálni, táncolni vagy akár csak beigazítani a sztereokészüléket azonban nem tanácsos ilyen „betekosodott” állapotban.

Newsweek

Finn kábeltervek. Az Yleisradio, a finn műsorszóró társaság bejelentette, hogy együttműködik a finn PTT-vel a kábeltévé megindításában. Az előzetes tervek szerint a PTT szélessávú helyi televízióhálózatokat épít, amelyeken az Yleisradio sugároz majd ingyenes alapszolgáltatásokat és előfizethető vagy külön díj ellenében fogható sport- és szórakoztató műsorokat, természetfilmeket, sorozatokat stb. Az Yleisradio és a PTT arról is tárgyal, hogy a tervezett hálózatokon műholdról is közvetítenek műsort. Jelenleg a Helsinkii Televízió, a Sanoma lapkiadó vállalat egy megánvállalkozású részlege működtet előfizetési kábeltelevíziót az ország fővárosában.

TV World

Levél nélküli postaláda. „Missive” a neve az első kereskedelmi forgalomba hozott elektronikus üzenetközvetítő szolgáltatásnak, amely lehetővé teszi az előfizető számára, hogy egy aszinkron terminál segítségével — a párizsi telefonhálózaton, illetve a Transpac hálózaton keresztül — kapcsolatba lépjen a gyakorlatilag korlátlan befogadó képességű „levélszekrényekkel”. Az előfizető bármikor kapcsolá-

tot teremthet két számítógéppel, megnézheti, elraktározhatja, törölheti vagy éppen továbbíthatja a kapott üzeneteket. A szolgáltatás nonstop jellegű. A kezdeti nehézségek után a Missive az egyik legjobb vállalatok közötti, illetve vállalaton belüli kommunikációs eszközzé válhat, most kb. kétezer előfizetője van.

Messages

Telefonszámok. Az amerikai AT&T társaság legújabb statisztikai összeállítására szerint az NSZK-ban 26,6, Angliában 26, a Szovjetunióban 22,5, Franciaországban 22,2, Olaszországban 18,1, Spanyolországban pedig 11,1 millió távbeszélőkészülék van. (A számok tartalmazzák a főközpontokhoz csatlakoztatható mellékállomásokat is.) A „telefonsűrűség” Svédországban a legnagyobb: 77,1 készülék jut száz lakosra, míg Svájcban 70,4, az NSZK-ban pedig már „csak” 43,5.

Der Ingenieur der Deutschen Bundespost

Zsebitelefonkönyvet adtak ki kísérletként Franciaországban Bas-Rhin tartományban. Méretei: 14,8×20,1 cm, ezt úgy érték el, hogy a betűk nagyságát egyszerűen a harmadára csökkentették. Talvaly 28 ezer példányt hoztak forgalomba a mini-telefonkönyvből, melynek előnye, hogy csökken a papírfelhasználás és a könyv súlya. A vásárlók ingyen kapnak egy kis nagyítóüveget is.

Messages

Hollywood játszik. Az amerikaiak több, mint 9 milliárd dollárt költöttek videójátékokra 1981-ben — háromszor annyit, mint mozira. Érthető hát, hogy Hollywood azt tervezi, izgalmas játékok csinál nagyszerű filmjeiből, pl. a népszerű Csillagok háborújából. Így ahelyett, hogy apró pöttyöket pöckölnek vagy hernyótalpas traktorokat zúznak össze, a játékosok nemsokára elektronikus irodában ülő szigorú főnököket vehetnek célba vagy videoáppakkal gyanútlan úszókat üldözhetnek.

Newsweek

Joseph Kraft

A médiumok hatalma*

Hogy a *superman* emberfölötti ember, annak felismerésére sokféle mód van: röntgenszeme van, tud repülni, a kilótt golyót röptében elkapni. Legrendkívülbb tulajdonsága azonban alighanem hűvös átváltozó képessége. Váltogathatja identitását anélkül, hogy ezért fizetnie kellene. Az egyik pillanatban egy Clark Kent nevű riporter, lágyszívű, akár Perry Como, a következő pillanatban pedig már Woody Hayes ő, aki közel s távolban minden gazfickót a földre terít. Miközben a legcsekélyebb nehézség nélkül bújik egyik szerephől a másikba, sosem válik nevetségessé, és eléri, hogy az emberek sohase mérgelődjenek kétszínűsége miatt. Mindenekelőtt azonban: sem nem szkizofrén, sem pedig olyan személyiség, aki — be nem vallottan — a legcsekélyebb mértékben is kételkedne önmagában.

A valóság világában efféle dolgok nem fordulnak elő, és talán ez a legérdekesebb, amit a médiumok ha-

talmáról mondani lehet. Mi, akik a sajtóban és a televízióban tevékenykedünk, bámulatos átalakulást tapasztaltunk az elmúlt két évtizedben. Mi voltunk a legfőbb haszonélvezői az *american way of life*-nak — az amerikai életformának —: jövedelmünk, erkölcsi súlyunk és hatalmunk ropant mértékben megnövekedett. Ennek a fejlődésnek során azonban messze kerültünk a hagyományok által megszentelt feladatainktól és szabályainktól. Mi már nem képviseljük a nézetek sokféleségét, és felhagytunk azzal, hogy az eseményekről tárgyilagosan számoljunk be. A közönség tribünjéről leszálltunk a történelem középpontjába. Így azután nyilván elkerülhetetlenül tárgyává lettünk az egyszerű emberek és a vezető politikusok, sőt a bíróságok közti heves összecsapásoknak. Kényszerűen éreznünk kellett a feszültséget megbízatásunk és a között, amit ténylegesen teszünk — tehát a mítosz és a valóság között.

* Eredetileg megjelent a *Commentary* 1981. májusi számában; minden jog fenntartva.

Ezt a belső feszültséget egy önös beállítottság vagy ideológia — az alkotmány első kiegészítésének ideológiája — oldja fel. És ez az ideológiánk értelemszerűen jogot formál a fölényre olyan értelemben, hogy az, ami jó a médiumoknak, az jó Amerikának is.

Mielőtt tovább folytatnánk, célszerű körvonaloznunk egy definíciót. Én médiumokon valami nagyon pontosan körülhatároltat értéket. Nem említem itt a helyi hírlapokat vagy rádióállomásokat. Én viszonylag kevés országos hírközlő intézményről beszélek — a három televízióról (ABC, NBC, CBS), a hírmagazinokról, továbbá egy vagy két vezető regionális lapról.

Hadd mondjak néhány szót az újságíráshoz fűződő személyes viszonyomról. Az újságírás olyan hivatás — és ezt a szót tudatosan használom, és pedig más lehetőségek ellentétéként, amilyen a szakina, a keresőpálya, a hivatal —, amelyet szeretek. Az újságírás révén sokat nyertem, hálás lehetek neki. Ennek a „branchnak” a legtöbb dolgozóját csodálom és nagyra becsülöm. A következő lapokon mégis szakmai rétegem gyengéit, önteltségét, holondságait, előítéleteit és tapintatlanságait szeretném elősorolni. Közlebről, alaposabban fogom megvizsgálni a szakmai ártalmakat is. Néha magam szolgállok példa gyanánt, máskor mások. De mindjárt az elején hadd szögezzem le: amikor arról lesz szó, hogy rá kell mutatni a vétkekre, akkor a magam számára sem igényelhetek sérthetlenséget. Azokban a vádakban, amelyeket emelni szándékozom, bűnösnek érzem magamat.

És most valamit státusunk újabban bekövetkezett megváltozásáról. Először hadd utaljak egy, a sajtó világról szóló színdarab egyik jelenetére; a *The Front Page* (A címoldal) című darabról van szó, amely csaknem pontosan ötven éve íródott. Színhely a chicagói hadbírósi épület sajtóirodája. Íme néhány részlet:

A helyiség rideg, rendetlen, benne laptudósítók, akikre ráférne a borotválkozás és a vasalt nadrág, és akiknél elkelve némi aprópénz. A riportereket ide ellenállhatatlan csábítás vonzza: az ingyenes telefonálás privilégiuma... Hasonlóképpen fontos csábesszék az örökös pókerparti, ami nemzedékek óta bevett szokás, feltehetően egyazon kártyákkal. Itt van a találkozóhelye a hírlapkészítés legbelevalóbb és legszeretreméltóbb naplopóinak; idejönnek, hogy locsogjanak, kártyázzanak, kialudjanak egy mámort, pincéernőkkel randevúzzanak, és mindezt ama gyilkosságok, tűzvészek, tumultusok és egyéb, a közt érdeklő események között, amelyekkel foglalkoznak. Nem csoda tehát, hogy Hildy Johnson (a *The Front Page* hőse) újságíró kollégáit úgy minősíti: alkoholféltészek és ringyók keresztjezésének gyümölcsei.

Ennek kontrasztjaképpen hadd idézzek itt néhány sort abból az adásból, amellyel Eric Sevareid a CBS-nél végzett majd negyven évi rádió- és tévékommentátori beosztásában a közönségtől elbúcsúzott. Sevareid ezeket mondta:

Mi újságírók nem vagyunk az ország aljánépe. Munkánk eredménye — akár papírra nyomtatva, akár az éterbe sugározva — sokkal jobb, igényesebb és felelősségteljesebb, mint akkoriban volt, amikor én fiatal riporterként vagy negyvenöt évvel ezelőtt elkezdtem. Ez volt a legkiemelkedőbb nemzedék mindazok közül, amelyekben az ember újságíróként élhetett. Ma már nem kell éhezünk, beérkeztünk vagyunk. Mi befolyásoltuk korunkat.

Ez a két idézet, véleményem szerint, kifejezi azt a jócskán elhanyagolt, pedig fölöttébb fontos vonást, amely mindannyiunk életét, akik a médiumokban tevékenykedünk, befolyásolta. Mi nem pusztán „felszállók” vagyunk, ahogyan manapság mondják. Mi, akár csak a rakéták, helyből startolunk fölfelé. Szinte egyetlen éjszaka alatt a talajtól a csúcsig emelkedtünk; a Föld söpredékéből, ahogyan Hildy Johnson leírta, a nagyok és hatalmasok trónusáig. Az amerikai társadalom egyfajta lumpenarisztokráciájává lettünk, és mintegy a prominens-kultúra szoknyájába kapaszkodtunk.

Chicagóból — Namíbiába

Az újságírói tekintély növekedésének számos oka van. A legfontosabb minden bizonnyal a hírek jellegének megváltozása. A *The Front Page*-ben a riporterek mindenekelőtt helyi eseményekkel foglalkoztak, olyanokkal, amelyeket érezhettek, láthattak, szagolhattak — tűz, gyilkosság, tumultus: ezek szolgáltatták nekik az anyagokat. Ama napok vérbeli újságírói képesek voltak rá, hogy a rendőrségre lesétálván, egy kevés szimatolgatással megtudják, igazában mi történt Baltimoreban vagy Chicagóban. Ezek azonban nyilvánvalóan nem azonosak azokkal az eseményekkel, amelyek manapság az országos médiumokat foglalkoztatják. Mindenesetre igen keveset foglalkozunk helyi ügyekkel, amelyekkel pedig nem ártana foglalkoznunk. Mi távoli tájakról írunk és beszállunk, Iránról, Lengyelországról, Namíbiáról. Roppant horderejű dolgokkal foglalkozunk. Milliárdokra rúgó költségvetésekkel, milliós méretű munkástömegekkel. És végül önmagukban is súlyos anyagokkal van dolgunk — amilyen példának okáért az elrettentés stratégiája és a rakétaelhárító rakéták, a teljes foglalkoztatás költségvetése, a mezőgazdasági árak kiegyenlítése, a pénztömeg és annak kihatása a jelzalogkölesönök kamataira.

Az újságíróknak, ha meg akarnak bírkózni ezekkel a feladatokkal, manapság igen átfogó ismeretekkel kell rendelkezniük, és egyre inkább ez is a helyzet. A változás leginkább a specialistáknál érzékelhető. Amikor a Legfelsőbb Bíróság meghozza a döntéseit, a házban mindig azok a riporterek a legtájékozottabbak, akik rendszeresen tudósítanak a törvényszékről. Utánanéztem a dolognak és megállapítottam, hogy tizenöt riportert közül tizenkettőnek jogi végzettsége van. Ugyanez vonatkozik a laptudósítások szinte valamennyi területére. A külpolitikában vannak Afrika-, Eu-

rópa-, Kína-, Szovjetunió-szakértőink, bocsánat, még India-szakértőink is vannak. Minden nagyobb hírlapnak, minden rádió- és televíziótársaságnak vannak közgazdász szakemberei. A politikai tudósítók szemüket a Fehér Házon tartják, a kongresszus szakértői ők, akik úgy követik a folyamatokat a szenátus pénzügyi bizottságában, mintha az IBM cég részvényeiről volna szó.

Egyébként ezek a specialisták csupán a „generalisták”, a „mindentudók” fejlettebb válfajai. Bizonyos főszerkesztők gyakran a Hildy Johnson-korszak napjaiból megmaradt nyereséggel jelentik ki, hogy a legszívesebben olyan karakán, jókötésű riporterekkel dolgoznak, akik ki vannak képezve a rendőri munkára, és ezért bármilyen nyomozást, szimatolást rájuk lehet bízni. Lehet, hogy csugyan így van. De aztán kiderül, hogy a sokoldalúan bevethető riporterek, ha a lakásépítési és városfejlesztési minisztériumban akar nyomozni, kutatni, rengeteget kell tanulnia a belvárosokról, a közigazgatási trükkökről és a jelzalogkamatokról. A mindenesriporternek, ha a belügyminisztériumból akar jelentést adni, otthonosnak kell lennie a parlagrafordítandó kérdéseiben, a mérnökegyesület és a környezetvédelmi tanács közti bürokratikus rivalizálásokban, nem kevésbé a kongresszus és a magánérdekek együttműködésének kérdéseiben. Annak a sokoldalú riportereknek, aki az egészségügyi minisztériumról készít híradást, tájékozottnak kell lennie gyógyszereket és orvosi problémákat illetően éppúgy, mint a kórházi költségek dolgában — mindez meglehetősen bonyolult anyag. Amikor az ember azon iparkodik, hogy megértsen efféle dolgokat, kétségtelenül hasznos, ha okos és van humorérzéke. Sőt ennél többre van szüksége. Meg kell tanulnia az absztrakt gondolkodást, és ha vinni akarja valamire, távolabbi horizonttal is kell rendelkeznie, nem csupán a pillanatot látnia, hanem a bonyoldalmakat is, nem csupán részleteket,

hanem az egész rendszert. A riporterek, legalábbis bizonyos mértékig, értelmiséginek kell lennie. Ezt a tényt ma általánosan elismerik.

Lou Cannon nemrég megjelent könyvében, a *Reportingben* idézi egy kollégáját, aki a *Washington Post*-nál dolgozik: „A riporterek korántsem valamilyéle átlag. Mi jóval műveltebbek vagyunk, jóval jobban vagyunk fizetve és magasabb társadalmi-gazdasági réteghez tartozunk, mint azok az emberek, akiknek írunk.”

Hogy ez a felértékelődési folyamat mennyire előrehaladott, azon lehet felismerni, hogy a presztízsből és a magatartásban bekövetkezett változást immár teljességgel magától értetődőnek tekintik. Nem ez volt még a helyzet, amikor Daniel P. Moynihan — egyike a legélesebb eszű társadalomkritikusainknak — 1971-ben kifejezte ezzel kapcsolatos véleményét. Heves viták robbantak ki körülötte, midőn a *Commentary*-ben közzétett dolgozata (*The Presidency and the Press*) a következőket állapította meg:

Az embernek az a benyomása, hogy a sajtó dolgozó — ahogyan magukat szívesen nevezték — húsz és még több évvel ezelőtt származásuk és beállítottságuk szerint meglepően közel álltak a dolgozó lakossághoz. Ők nem elit egyetemekről kerültek ki. De ma onnan jönnek, vagy legalábbis hamarosan ez lesz a helyzet. Az újságírás ma, ha máris nem vált az elit szakmájává, mindenesetre vonzó pályává lett az elit számára. Ezt különösen Washingtonban venni észre, ahol az újságírás felsőbb szintjei a város legfontosabb, stabil társadalmi elitjének számítanak, mindazzal együtt, amit a magasabb társadalmi rétegekkel rendszerint össze szoktak kapcsolni.

A prominensek kultusza

Moynihan utal a médiumoknak arra a vonzerejére, amellyel új jelentkezőket nyerne meg a szakmának. Ez engem az újságírók társadalmi tekintélye meredek emelkedésének egy

további okához vezet el. Ott, a médiumok birodalmában, már kezdettől fogva megvolt az önkiválasztódásnak egy más jellegű folyamata is.

Legtöbbször, akik vagy harminc évvel ezelőtt kerültek az újságírásba, voltaképpen két hiányosság készített erre a döntésre. Először az, hogy nem volt bennünk elegendő talentum ahhoz, hogy alkotó írókká, költökké vagy regényíróvá válhattunk volna. Másodszor: nem hittük, hogy valaha is érvényesülhetünk egy olyan világban, amelyet akkoriban a sziürke flanelöltönyös férfiak világának neveztek — a menedzserek, magasabb állású tisztviselők, ügyvédek világában. Így hát a kettő között elhelyezkedő pozíció mellett döntöttünk. Újságírókká lettünk. Abban az időben az újságíró életére egyfajta lomposág, felületesség volt jellemző. De senkit sem az vonzott oda, hogy abban reménykedett: ebben a hivatásban gazdag, előkelő vagy hatalmas lehet. A hírnév vágya sem ösztökélt minket.

Ma azonban igen. A pályára most igyekvők egyetlen célt tűznek maguk elé és nyíltan megvallják, hogy becsvágyók. Dan Rather önéletrajzában beszámol róla, hogy pályaválasztásában jórészt az egyetem újságírók szaktanárának hatására döntött. „Te megállnád a helyedet, Dan — szokta neki mondani ez a tanár. — Te eljutnál a legmagasabb csúcsig.” Bob Woodward (Bernstein partnere) elismerte: „Én sokra tartottam a föl-emelkedés lehetőségeit. Itt könnyebben az élre törhet az ember, legalábbis könnyebben, mint a jogi pályán.” Richard Reeves, a *New York Times* egykori politikai tudósítója, aki időközben folyóiratoknak lett a szerzője, a saját pályaválasztását ekképpen fejtegeti: „Közülünk a legtöbb szörnyen introvertált kíváncsi, és ezért szükségünk van egy intézmény védőköpenyére. Hiába megyek én el valamilyen partyra, senkivel sem tudok egyetlen szót sem váltani — nem is sejtem, hogyan kell beszélgetést elkezdeni. De ha azt mondom: «Bocsánat,

Dick Reeves vagyok a *Times*-tól», akkor máris megtört a jég, és én vagyok a helyzet ura.”

Nem mintha ez a becsvágy mindig a „ha E. F. Hutton beszél, mindenki odafigyel” formát venné fel. Van még valami más, a fiatal újságíró számára fölöttébb fontos valami, amit Saul Bellow morális becsvágynak nevezett: a vágy az embereket jobbra tenni, mint amilyenek. Robert L. Bartley, a *Wall Street Journal* szerkesztője írta valamikor, hogy a legtöbb fiatal, aki újságírónak megy, jóval inkább a társadalom mint egész érdekli, semmint az egyén élete. Bartley „idealista elitnek” nevezi őket. Vagy ahogyan Julius Duscha, egykori riporter, most a *Washington Journalism Center* vezetője fejezte ki egy alkalommal: „Az újságírók kudarcot vallott reformerek. . . ők szinte tiszteletteljes hódolattal tekintenek önmagukra, mintha ők volnának azok, akik a világot a Gonosz hatalmától megoltalmazzák.”

Duscha ugyanabban a mondatában, amelyben kijelentette, hogy a riporterok kudarcot vallott reformerek, még megállapította, hogy a tévétudósítók kudarcot vallott színészek. Ezt a nézetét azért idézem, mert olyan hajtóerőre utal, amely még erősebb, mint a morális becsvágy, és amely új jelentkezőket csábít tévétudósítónak. Ez a hajtóerő a prominensek kultusza.

Számos olyan hatékony tényező van, amelynek eredményeképpen a televíziós híradások egyfajta előkelőséget hoznak létre. A tévéadás rengeteg műszaki előkészületet igényel: felvételi team, kamerák és riporterok kiküldését, a kép- és hangfelvételek továbbítását. Ennek következménye, hogy a három nagy amerikai tévétársaság többé-kevésbé ugyanazokról az eseményekről tudósít, vagyis lényegében hasonló árut adnak el egy valódi tömegközönségnek. Millió és millió ember, jóval több látja a tévé híradásait, mint amekkora valamely hírlap vagy folyóirat olvasóközönsége.

A befektetett pénzösszeg roppant nagy — és nagyon gyorsan térül meg. Vagyonok függnék attól, hogy a nézettség egy vagy két ponttal többet vagy kevesebbet mutat-e ki. Ennek megfelelően rendkívül éles a verseny a tévétársaságok között, és ha valamelyik biztosítani akarja fölényét vetélytársaival szemben, ehhez a legkönnyebb út valamely tévészemélyiségen keresztül vezet. A riporter és a moderátor műsorvezető; az a személy, aki a (rádióban vagy a televízióban sugárzott, több részből álló előadásorozatot bevezet vagy összeköt. A fordító.) természetszerűleg olyan személyiséggé válik, akit a széles közvélemény ismer, akit az egész országban első pillantásra föl ismernek.

Ezeket az embereket szervezett propaganda-hadjáratokkal teszik azzá, amik, és állandóan alá vannak vetve a kedveltség összehasonlító tesztjének. Egy szóval prominens emberek, és én azt hiszem, a televízió természetével együtt járó tulajdonság, ennek az üzletágnak normális kísérőjelensége, hogy a hírek megszerzésével és terjesztésével kapcsolatos tevékenységnek az előkelőség jellegét kölcsönzik.

A *The Camera Never Blinks* című könyvében Dan Rather amiatt aggódik, hogy a hírszolgáltatásban egyre növekvő mértékben „odik el a sztárkultusz és a prominensek hajcihője. Ez korántsem képzelt veszély, mondja, hanem nagyon is reális, és egy megtörtént esetre hivatkozik. Itt egy olyan tévé-előkelőségről volt szó, aki úgyszólván önmagát árvereztette a különböző televíziós társaságoknál és azután a legtöbbet ígérőhöz szerződött el. Ez az árverezés, írja Dan Rather, „a hírközlő újságíró mint előkelőséget igencsak megkérdőjelezte. Végtére is senki sem fizet valakinek egymillió dollárt pusztán azért, hogy felolvassa az esti híreket”. Véleménye szerint az ilyen aukció hatására „most már nagyobb lesz a kísértés más területeken sokat ígérő tehetségek elcsalogatására.

Éz csak még jobban kedvez a sztárkultusznak és azt a benyomást ébreszti, hogy csupán az számít, milyen név kerül reflektorfénybe, nem pedig a tudósítás tisztessége”.

Az a személy, akire itt Rather utalt, és aki magát egymillió dollárért alkalmazzatta, Barbara Walters. Ámde természetesen Mr. Rather nem tesz mást, mint hogy a problémáitól — és sok más kollégájának problémájától — úgy próbál szabadulni, hogy átrakja őket Miss Waltersra. Kétségtelen tény: a tévétudósítás szembeűnő jegye a sztárkultusz. Ezt senki sem tudja jobban, mint Dan Rather, akivel a kiegyenlítő igazság szellemében ugyanez történt, amikor Walter Cronkite utódként a CBS-News hírmoderátora lett.

Hajlam a narcizmusra

A konkurens hivatások viszonylagos hanyatlása még jobban kidomborítja az újságírók presztízsének emelkedését. Az elműlt húsz esztendő során az amerikai társadalmon belül a legtöbb köztes csoportosulás — tehát olyan csoportok, amelyek egyik oldalon a kormány, a másikon a szervezetlen nép között hatnak — sokat veszített tekintélyéből. Lehetséges, hogy a lelkeseknek fontos szerepük van speciális kérdések eldöntésében, de már rég nem gyakorolnak véleményformáló hatást az amerikai társadalomra. A munkás-ság, amelynek az ország olyan sokat köszönhetett a *New Deal* politikájáért, már nem forrása a szellemi ösztönzésnek, és — amint ezt George McGovern és Jimmy Carter fölemelkedése mutatja — még a demokrata párton belül is elveszítette beleszólási jogát. Az üzleti világ, amely korábban megvásárolta a kormány egyes csoportjait, a Watergate-botrányban még a nadrágját is elhagyta. A mai vezető üzletemberek már nem hírneves nábobok, hanem —

Davis Riesman szavaival — „olyan népség, amely a *Purdue* egyetemen folytatta tanulmányait”. (*Purdue* egyetem — a. m. „oklevélgyártó egyetem.” A fordító.)

A kormányon belül ugyanez a hanyatlás ment végbe. Mindenki tudja, hogy a politikai pártok sem azok már, amik valaha voltak. Lyndon Johnson, Richard Nixon, Gerald Ford és Jimmy Carter — valamennyien bizonyítékai, hogyan csorbult az elnöki poszt hatalma és tekintélye. És azt sem lehet mondani, hogy a kongresszus viszont megtette a magáét. A képviselőház és a szenátus folyosóin is csak vízzel főznek.

Az amerikai történelemben többnyire az a vicces beképzeltség uralkodott, hogy ennek az országnak van egy *establishment*-je vagy egy elitje. Ez a felfogás azonban komoly elemzést nem bír el. Lehetséges, hogy a régebbi városokban a társadalmi hatalom még mindig protestáns családok egy csoportjának a kezében van, amelyek korán megjelentek a tethelyen és bizonyos hangadó iskolákat és klubokat alapítottak. Viszont a gazdasági hatalom meglehetősen szétszórt, és az intellektuális hatalom még inkább.

Mi nem rendelkezünk olyan nagy iskolákkal, mint Franciaország, amelyekben a nagyon tehetséges emberek összeolvadnak az arisztokráciával. Nálunk nincs Lordok Háza, mint Nagy-Britanniában, ahol olyan személyiségek, akik vitték valamire az életben, higgadtan tanácskozhatnak a nemzet kérdéseiről és amellett bizonyos tekintélyt is élveznek.

Egy felvevőképes nemzeti *establishment*, hatalmi rendszer hiánya magyarázza azt a jelenséget, amely a mi országunk szempontjából szinte egyedülálló — s ez a prominens személyiségek osztálya. Tagjai a mi hazánkban funkciójukat illetően megfelelnek az európai hercegeknek és grófoknak. Egyébként fakó életünkbe ők hoznak

csillogást, látványosságot, pletykátémát és egy csepp reménységet is. De ha a prominens személyiségek fontos szerepet játszanak is az amerikai kultúrában, ez semmi esetre sem biztonságos szerep. A szerepjátékok ugyanis folytonosan cserélődnek.

A mai sztár a holnapi exsztár. És így a létkör tele van elkeseredett rivalizálással. A letaszítottak sorsa is ismeretlen. A nyilvánosság fényéből a semmi széléig való ugrás kemény sors. A szélén állók kétségbeesett szívóssággal kapaszkodnak az állásaikba, és a letaszítottak mély és komor nehezteléssel vannak egy olyan rendszer iránt, amely a beérkezetteknek nem teszi lehetővé, hogy nyugalomban éljenek, egy olyan rendszer iránt, amelyben az élet csupa feszültség és lázas hajszá.

Ez utóbbi pont megint a kezdethez visz engem vissza. Megpróbáltam kimutatni, hogy mi, akik a médiumok területén tevékenykedünk, az utóbbi években tekintély és befolyás dolgában hallatlan fellendülésnek lettünk részesei. Ez a fellendülés párhuzamosan futott különféle más csoportok hanyatlásával, mégpedig akkora mértékben, hogy már magunk is azt hisszük: szinte mi vagyunk az egyetlen olyan intézményes erő, amely megmaradt egy feldúlt harcmezőn. De jóllehet szert tettünk bizakodásra és önbizalomra, nincsen számunkra semmiféle biztonság.

Hogy előbbre jussunk, kétségtelenül kellemetlennek tetsző irányban loholunk. De ezzel azután fölöttébb hajlamosak vagyunk korunk betegségére — a narcizmusra. Az újságírók narcizmus természetesen nem pusztá önteltség. Sokkalta inkább az a hit, hogy mivel mi írjuk le az eseményeket, mi is hozzuk őket létre.

Az ismeretlen istenség

Több mint száz évvel ezelőtt Sir Robert Morier egy Lord Russellhez írt levelében a közvéleményt ismeretlen istenségnek

nevezte, amelyet mindnyájan tömjé-neznek. A dolgok azóta sem változtak sokat, hiába fejlődtek ki új tudományok és ravaszul kiagyalt módszerek, amelyek segítségével kitaláljuk, az emberek mit gondolnak, és miért. A közvélemény-kutatók és a pszichológusok meg tudják állapítani, hányan állnak X vagy Y jelölt, az A vagy aB politika mellett. Am amit nem bírnak megszámlálni, azt nem is tudják lemérni. Az érzelmek intenzitására nincsen precíz mérés. És itt a nagy különbség. Ez az oka annak, hogy szilárd meggyőződésű kisebbségek — általános meglepetésre — gyakran felülkerekednek olyan többségeken, amelyek ködös, megformálatlan nézeteket hirdetnek. Ez az oka annak is, hogy bizonyos események hatására addig vallott nézetek hevesen visszajukra fordulnak — nemegyszer olyan kihatással a választási eredményekre, amelyeket a legdörzsöltebb közvélemény-kutatók sem tudtak volna megjósolni. Nem tanultuk meg továbbá, hogyan lehet az embereknek vagy valamely reprezentatív csoportnak reális választási lehetőségeket kínálni. A vietnami háború alatt az átfogó közvélemény-kutatás végig azt mutatta: a legtöbb amerikai azt akarja, hogy az Egyesült Államok lépjen ki ebből a háborúból. De egyszerűen azt is mutatta: a legtöbb amerikai nem akarja, hogy az Egyesült Államok elveszítse a háborút. Viszont nem volt lehetőség rá, hogy az Egyesült Államok úgy lépjen ki, hogy a háborút nem veszíti el, és amennyire tudom, azt soha senkitől sem kérdezték meg, milyen alternatívát ajánlana.

Még homályosabb a viszony a médiumok és a közvélemény között. A sajtó, a televízió rendkívül hatékony, amikor olyan témákról van szó, amelyek kívül esnek az egyszerű emberek látóhatárán. Igen távoli tényanyagok — Kínában, Namíbiában zajló események — nagyon is kapóra jönnek nekünk, és megvan rá a módunk, hogy befolyásoljuk az embereknek ezekkel kapcsolatos többé vagy kevésbé merész elképzeléseit, amelyeket úton-útfélen han-

goztatnak. Ha azonban olyan dolgokról van szó, amelyek sokat jelentenek nekik, amelyekért fizetniük vagy vérezniük kell, akkor az emberek a saját élményeik alapján hozzák meg ítéleteiket. Az ilyenkor kifejezett nézeteiknek többnyire olyan mélyek a gyökereik, hogy gyakorlatilag immunisak a sajtóval, a televízióval szemben. A médiumok mint kereskedelmi vállalkozások általában ténylegesen a többségi vélemény mellé állnak. Így azután képtelenség megkülönböztetni a visszhangot a hangtól.

De ha a közvélemény megmarad ismeretlen istenségnek, és ha az olyan triviális benyomásoknak, amilyen az újságolvasás és tévézés, csupán csekély hatást tulajdonítanak, akkor a médiumok hatalma mégiscsak reális, és sok ember sokféle módon találja reálisnak. Paul Weaver rámutatott, hogy a hírek: egy előadási forma, bizonyos nagyságrendek körvonalazása előbb egy hírlapban, azután egy oldalon, azután egy tudósításon belül, azzal a tendenciával, hogy a jó fickóknak a rossz fickók elleni harcáról moralizáló képet mutasson be. Irving Kristol arra az eredeti összefüggésre hívta fel a figyelmet, amely a sajtó és televízió, illetve a hatalom mindenkori birtokosaival szemben mindenütt jelenlévő népi ellenállás között megvan. Edward Jay Epstein az organizációs elméletnek a televízióra való alkalmazása révén kimutatta, hogy a híradások mennyire hajlanak annak megragadására, ami néhány nagyvárosban, különösen New Yorkban, Washingtonban, Chicagóban vagy Los Angelesben történik. Epstein felfedte azt a tendenciát is, amely a hírtartalmakat a televízióban bevezetéssel, tárgyalással és befejezéssel bíró sztoriként — azaz konfliktus, összeütközés és megoldás ábrázolásával — sugározza, ami rendszerint a jó és a gonosz fickók között játszódik le. Richard Neustadt bürokratikus rivalizálási elméletét alkalmazta a *Leon Sigal*, a *New York Times* és a *Washington Post* híreinek kutatására, hogy rámutasson, ezek a hírlapok milyen nagy

mértékben részei az amerikai kormány „központi idegrendszerének”. Michael Schudson vizsgálatot folytatott a társadalom voyeurjei — az intimitások kilesői —, tehát a magánéletiek, bírósági pártfogók, továbbá az újságírók körében, és megállapította, hajlanak rá, hogy az embereket, akik tevékenységük tárgyai, valamiféle magasabb szemszögből vegyék szemügyre.

Ezt a hajlamot növeli a hirtelen felmerkedés. A bizonytalanra vált önfenntartás összekapcsolódik a rendszerrel szembeni meggyökeresedett ellen-szenvvel, és ilyen módon táplálja az ellenzékhez való vonzódást. A tények tanúsítják, hogy Moynihan felfedezése korántsem alaptalan: a médiumok az „ellenkultúra” uszályába kerültek.

A sajtó és a televízió az ötvenes és a hatvanas években a kisebbségi csoportok tiltakozásainak legfontosabb eszközüvé vált. A Selmában, Montgomeryben, Birminghamban és a mississippi egyetemen kibontakozott tiltakozások a tömegkommunikációs eszközök rendkívüli érdeklődését váltották ki. Martin Luther King, Julian Bond és Adrew Young a médiumok hősei lettek. Azok az újságírók, akik az említettek tiltakozásairól tudósítottak, pályájukon az alsóbb régiókból rakétaschessséggel emelkedtek a csúcsig.

Azután sorban, csaknem valamennyi tiltakozócsoport esetében ugyanezek a jelenségek következtek be. Egyetemi hallgatók, háziasszonyok, fogyasztók, *chicanók*, idős emberek, indiánok, testi fogyatékosok — mind kialakították a módszereket, amelyek segítségével a figyelmet magukra irányíthatták, első-sorban olyan személyiségeket véve igénybe, akik érdekeseknek tetszettek az újságírók szemében, ezek viszont a problémát a végsőkig kifacsarták, hogy hírre és vagyónra tegyenek szert. Ugyanez volt a helyzet Vietnammal. Sokan közülünk, akik már idejekorán szembehelyezkedtünk a háborúval, igen, hajlandó vagyok azt mondani,

hogy közülünk a legtöbben, ezt hamis okokból tettük. Én ott voltam már Algériában is, és meg voltam róla győződve, hogy a „vietkong” legyőzhetetlen, és ha még legyőznénk is, az eredmény politikai vereségünk lenne. Néhányan mások acélkemény sólymoknak mutatkoztak. Ők úgy vélték, a háborúval nincs semmi baj, csak éppen az Egyesült Államoknak még piszkosabb, még alattomosabb eszközöket kellene bevetnie. Amikor aztán ezek is szembehelyezkedtek a háborúval, mint például Daniel Ellsberg, akkor az amerikai társadalom egésze ellen fordultak. De közülünk a legtöbben, akik idejekorán léptek fel a háború ellen — ha igazuk volt, ha nem —, jó névre tehettek szert, és kezdték azt hinni, hogy roppant befolyásuk — befolyásunk — van a közvéleményre. A *New York Times* kezdte azt hinni, hogy a *Pentagon Papers*, a hadügyminisztérium titkos iratai közzétételével csakugyan megállította a háborút. Igen kétes hiedelem, ha meggondoljuk, hogy a háború ezután még négy esztendeig folyt, és a háborúellenes mozgalom megsemmisítő hanyatlást ért meg, mivel a közvélemény nem támogatta. Hasonlóképpen valószínűtlen az a CBS-nél terjesztett legenda, mely szerint Johnson elnök felismerte, hogy teljesen leszerepelt, amikor Walter Cronkite „leírta” a vietnami győzelmet.

Kit képviselünk?

Ezután következett Watergate. Elsőnek a *Washington Post* szimatolta meg az elnök hazugságait, vetette magát nagy buzgalommal a sztori nyomába és aratta érte — véleményem szerint teljes joggal — a legtöbb dicsőséget. De a többi vezető lap is leleplezett ezt vagy azt. A *Time* és a *New York Times* a lehallgatási botránnyal foglalkozott. A *Newsday* valami újat fedezett föl Bebe Rebozo szerepét illetően. A

Newsweek hozta elsőnek a John Dean-ról szóló történetet. Elsőnek a *Baltimore Sun* közölt tudósítást a pénzügyminisztériumi szabálytalanságokról. A televíziótársaságok nem hoztak ugyan különösebben új leleplezéseket, de a Nixon és a sajtó közötti háborút nagy látványossággként vitték be minden lakásba.

Hajlamos vagyok feltételezni, hogy mindannak nagy részét, ami végül is elintéződött, az igazságszolgálati hatóságok a maguk erejéből is elintézték volna. Az FBI alsóbb régióinál ugyanis senki sem tudott közbenjárni, beavatkozni, Sirica bírót senkinek sem sikerült megvesztegetni. Az Ervin és Baker vezetése alatt álló szenátusi bizottság munkatársai és tagjai behozták: nagyon jól tudták, hogyan kell az elnök hangszalagjainak problémáját megoldani. A Legfelsőbb Bíróság, akárcsak a szenátus igazságszolgálati bizottsága, megtette a magáét. A végén az amerikai parlamenti rendszer aratta a győzelmet, a legtöbb dicsőséget viszont a sajtó szerezte magának.

Azóta nem lehet bírni velünk. Minél jelentősebb a személyiség, annál hevesebb ellene a hajtóvadászat. Minél titkosabb a hatóság, annál differenciálatlanabb a támadás. A legtöbb kollégám elvileg föltételezte — és ebben én sem voltam kivétel —, hogy minden sztori mögött titok, minden titok mögött valamilyen piszkos ügy rejtőzik. Példaként szeretném megmutatni, hogy a három tévétársaság hogyan foglalkozott egy olyan ügyvel, amely voltaképpen a legegyszerűbb tudósítói munka lett volna: az 1980-as államgazdasági év szövetségi költségvetésével. Mindhárom tévé idézte Carter elnök szavait a költségvetésről, hogy ti. „sovány és takarékos”. De mindhárom tévé úgy interpretálta ezt az elnöki kijelentést, hogy a közönség okvetlenül porhintésnek tekintse.

A „csomag kinyitása után” következő tudósítások során a tévéállomások már csak sorozatos panaszokat sugároztak

tak. Így az NBC egy ketyegő órát mutatott, amely folyamatosan számlálta a kormány által kiadott dollármilliárdokat. Az egyik kommentátora pedig kijelentette: „Ha ön egy évben 10 000 dollár adót fizet, akkor a kormánynak mindössze egy másodperc kétharmad részére van szüksége, hogy azt kiadja”. A tudósítások szembeszökő jegye volt, hogy minden egyes kifogásról úgy számoltak be, hogy semminemű jelét sem mutatták valamiféle megoldás keresésének. Alig vagy egyáltalán meg sem említették a riporterek azt a nyilvánvaló tényt, hogy a költségvetési tervek mindenkor az egymással konkuráló prioritások, elsőbbségek újjárendezését tükrözik, és hogy ezzel a folyamattal magától értetődően konfliktusok járnak együtt; a költségvetés összeállításának voltaképpen tartalma szóba sem került. Ennek következtében a beszámolók figyelmen kívül hagytak két olyan pontot, amelyek pedig — visszatekintve — az egész epizód legfontosabb mozzanatainak bizonyultak: az egyik, hogy Carter a költségvetési csökkentéseit nem prioritások kijelölésével, hanem *valumennyi* költségvetési tétel csekély megkurtításával vette tervbe; a másik, hogy az ilyen mellékes költségvetési kurtítások, amilyenek az értéknövekedés hívei ítélik, mindenképpen hátrányosak. Olyan csökkentések voltak ezek, amelyek túlságosan csekély hatásúak lehetnek az infláció megfékezéséhez, valamint olyan védelmi kiadások, amelyek nem voltak elég-ségesek a rések eltöméséhez, és amelyek az ellenfeleket csak provokálhatták.

A tudósítások nem csupán egyoldalúak voltak, de ráadásul ez az egyoldalúság még egységes is volt. Nem tükrözte azokat a különféle felfogásokat, amilyeneket egy kormánydokumentum, amely számos vitatott ügyvel foglalkozik, normális körülmények között kivált. Ezzel túlment azon, amit én a médiumok tárgyilagossága legeslegcélzerűbb és legjobb védelmének szoktam tekinteni — a pluralista védelmen.

A pluralista védelem abból a premisszából indul ki, hogy egyetlen sze-

mély, dokumentum, folyóirat vagy adóállomás sem lehet igazán tárgyilagos és elfogulatlan. Abból indul ki, hogy a tényekről való ismeretünk szükségszerűen fölöttébb hiányos. Feltételezi továbbá, hogy a rivalizáló médiumok intenzív versenyére kerül sor a különféle adóállomások között, sőt az egyazon hírközlő intézménynek dolgozó újságírók között is. Ehből az következik, hogy a különböző képtelenségek nagyjából-egészében kölcsönösen kiiktatódnak. Eszerint az elmélet szerint az események összetettsége annyira összekapcsolódik a közönség tudatlanságával és a hírközlő médiumok rivalitásával, hogy mindebből a tényleges történelemnek egy pluralista verziója kerekedik ki. Egészen pontosan egyetlen jelentés sem „stimmel”. Másrészt a tudósítások együttese nem ad kifejezetten hamis képet. Az igazságot nem egyetlen újságíró, egyetlen hírlap vagy egyetlen adóállomás teszi közhírré, inkább arról van szó, hogy közrefogják azt.

Az elfogulatlan rendszer pluralista modellje voltaképpen attól függ, hogy a hírközlő médiumokban dolgozó emberek kellőképpen reprezentatívak-e. Elméletileg azoknak az elítéleteknek széles spektrumában, amelyekből a médiumkinálat áll, minden felfogás kifejeződik vagy jóindulatú közlési formát talál magának. Ugyanakkor megállapítottuk, hogy a médiumok személyi állománya egyre inkább egy nem reprezentatív csoportból kerül ki — olyan csoportból, amelynek tagjai műveltebbek, jobban fizetettek, magabiztosabbak és a rendszerrel szemben ellenségesebbek, mint az átlag. Nemcsak arról van szó, hogy messzire vagyunk attól, hogy a lakosság egész véleményét tükrözzük, hanem arról is, hogy mi sokkalta inkább az amerikai osztályrendszer mély szakadását képviseljük.

Ahogy én látom — és nyomatékosan hangsúlyozom: ez a legszemélyesebb véleményem, amelyet nem támaszt alá

semmiféle szisztematikusan kutatás —, az amerikai társadalomnak ez a szakadéka elválasztja a magas műveltségű, magas jövedelemmel rendelkező Amerikát attól, amit én a *közép* Amerikájának neveztem el, tehát azoktól, akiknek a családi jövedelme 20 000 dollár vagy annál kevesebb, s akiknek az iskolázottsága befejeződött a középiskolával, illetve a college-dzsel. A jövedelem felső szintjén az amerikaiak életfelfogása a „felvilágosultság” felé tart. Mi szkeptikusok vagyunk az önállósult, be rendezkedett tekintély vonatkozásában, különösen a nemzetbiztonság területén, továbbá a törvény és a rend problémáinak dolgában. Megértéssel vagyunk mindenkinek az ügye iránt, akinek oka van panaszra — lett legyen az illető fekete vagy barna, indián vagy aggastyán. Megvan bennünk a hajlandóság, hogy segítsünk nekik, ámbar ezeket a jótéteményeinket — integrált környéke, busing a kisebbségeknek nyújtott segítség — túlnyomórészt a *középső* Amerikának kell megfizetnie. (A *busing* gyermekeknek még távoli iskolába is történő autóbuszoztatása, hogy fehér és színes gyermekek együtt járhasanak iskolába.) Ami viszont a *középső* Amerika panaszait illeti — fegyverek nyilvántartása vétele, magzatelhajtás, a halálbüntetés eltörlése, a Panama-csatorna feladása —, hajlunk rá, hogy lerázzuk magunkról, mondván: ezek egyedi kérdések, amiknek semmi közük egymáshoz.

Mi nem csupán nem vagyunk reprezentatívok: mi abban az igen forró osztályharcban, amely ma Amerikát kettészakítja, ott állunk az egyik oldalon. A televízióprogramok, melyekről beszéltem, ezt az állításumat látszanak igazolni. Ezek titokban megkérdőjelezik az egész kormányzati rendszert és azt a nyomást keltik, hogy az elnök és különösképpen a Pentagon látszatmegoldásokat kínálnak. E műsorok a függésben levő osztályok — az amerikai társadalom kasztjai — oldalára állnak. Öklükkel a *középső* Amerika arcába csapnak.

A negyedik hatalom

Amint láttuk, a médiumok az arcvonal első sorában harcoltak a vietnami háború és a nemzetbiztonság állapota elleni támadások alkalmával; s ugyanez volt a helyzet a Watergate-ügy és „az elnök imperiális hivatalvezetése” leleplezésekor. Mi előbb nyíltan a tiltakozó kisebbségi csoportok oldalára álltunk. Nemcsak hozzásegítettük őket a hitelt érdemlő publicitáshoz, de egyenesen bűnösök vagyunk benne, hogy túlzásba vitték a dolgot. És amikor elkövetkezett a nyugtalanságok korszaka, amikor a *középső* Amerika többsége szembefordult a túlhajtott követelésekkel, akkor azt állítottuk, mindenről a Pentagon és az elnök tehet.

És ahogyan résziünk van benne, hogy a kisebbségi csoportok túllőjenek a célon, ugyanúgy van némi felelősségiünk azok miatt a visszacsapások miatt is, amelyeket az utóbbi években elszenderedtek. Nekünk is osztoznunk kell a felelősségben az amerikai *közép* többségének „túlreagálásáért”. Nekem legalábbis nyilvánvalónak tetszik: az amerikai *középhez* tartozók meg vannak róla győződve, hogy velük szemben a televízió és az újságok nem járnak el méltányosan. Ez is oka volt annak, hogy sokan helyeselték azokat a durva támadásokat, amelyeket Spiro Agnew 1970-ben a sajtó és a televízió ellen indított. És egyike azoknak az okoknak is, amiért 1968-ban a demokrata párt chicagói konvenciója idején a rendőri túlkapások alkalmával annyian nyilatkoztak a médiumok ellen és Daley polgármester mellett. Még fontosabb az a tény, hogy a sajtóval és a televízióval szemben érzett bizalmatlansága arra indította a *középső* Amerikát, hogy nézeteit más módon tegye közzé. A George Wallace-nek nyújtott támogatása 1968-ban legalábbis részben bizonyítéka annak, hogy nem bízott a híreket sugárzó intézményekben. 1978-ban részben azért fejtette ki véleményét a „13. sz. javaslat”-ban, mert nem érzett bizalmat a sajtó iránt, 1980-ban

pedig bizonyos mértékig eltitkolta, hogy Ronald Reaganre kíván szavazni, mert nem bízott a médiumok kiszolgálóiban — a közvélemény-kutatókban. Más szavakkal: a legtöbb amerikai szemében mi nem voltunk semlegesek.

Nem pusztán úgy, hogy tárgyilagosságunkat feladtuk bizonyos párthoz való csatlakozás kedvéért, de feladtuk megfigyelő szerepünket is, hogy lemelessünk az arénába. Már nem döntőbírók és színikritikusok voltunk, hanem színpadon ágáló játékosok és színészek. Kollégáim közül az egyenesebbek ezt már rég megvallották. 1958-ban az Alsop fivérek elismerték, hogy a tudósítás munkája „azt az érzést adja az embernek, hogy közreműködik a kor politikai fejlődésében.” Ugyanilyen véleményt nyilvánított Douglass Cater a sajtóról szóló könyvében, a *The Fourth Branch of Government*-ben: „A riporter azt írja le, amit a kormány tesz, de ő maga is közreműködő. Egy olyan rendszer keretében dolgozik, amelyben a hatalom fel van osztva. Annaira, mint mindenki más, de jóval inkább, mint sok más, segít a dolgok menetét kialakítani.”

Számtalan példa van rá, hogyan működik közre az újságíró a dolgok menetének alakításában, s ezek annyira magától értetődőek, hogy szinte alig vesszük észre. Így Tom Wicker nemrég megjelent könyvében, az *On Press*-ben teljes ámulattal írja le a Saigonban tartózkodó külföldi tudósítók elkülönülő magatartását a vietnami háborúval kapcsolatban. Ez a magatartás szkeptikussá tette őket a sajtóanyaggal szemben, amelyet a kormányzóvivők rendszeres sajtóértekezleteiken kiosztottak. Wicker ezt akkor figyelte meg, amikor Humphrey alelnök beutazta Délkelet-Ázsiát: „Azon az éjszakán, Bangkokban közülünk néhányan órákon át igyekeztek rábírn Humphrey munkatársait: világosítsák fel az alelnököt, hogy túlzóan optimista jelentést készítettek számára.” Más szavakkal: Amerika egyik legokosabb és legbecsületesebb újságírója, aki di-

csérettel szólt kollégáinak Saigonban mutatott távolságtartásáról, maga valami egészen mást tett — megpróbált befolyást gyakorolni, és pedig nem kisebb jelentőségű személyre, mint az al-elnökre.

De ismerünk sokkal kirívóbb eseteket is. James Reston, a *New York Times* munkatársa részt vett azon a beszélgetésen, amely Arthur Vandenberg szenátort arra indította, hogy a második világháború előestéjén az izolacionizmust az internacionalizmus kedvéért feladja. Walter Lippman, akit amiatt a hajlama miatt, hogy szívesen nézi felülről az események és az emberek kisszerű játékokait, gyakran tekintettek „olimposzinnak”, késznek mutatkozott rá, hogy két elnök, Kennedy és Johnson beszédeinek szövegét előzetesen átnézze. Sőt nem elégedett meg ennyivel: széljegyzeteket is írt rájuk és megállapította, hogy a végső kidolgozásban figyelembe vették a megjegyzéseit. És én nem hiszem, hogy valaki más az ő helyében nem ugyanígy viselkedett volna.

A *New York Times* kiadói és szerkesztői két olyan epizódba keveredtek bele, amelyek együttvéve mutatják, milyen nehéz, sőt egyenesen lehetetlen bizonyos időkből távolságot tartani. Az első esetben a *New York Times*-t előre informálták a Disznó-öbölben 1961-ben végrehajtott invázió előkészületeiről. Az újság nemzetbiztonsági okokból bagatellizálta ezt a históriát, mivel nem akarta a tüzet felszítani. Kennedy elnök később elmondta: ha a *New York Times* az ügyet nagy dobra veri, valószínűleg le kellett volna fűjnia az inváziót — ami nyilván jobb lett volna valamennyi érdekelt számára. Néhány évvel később a *New York Times* olyan információ birtokába jutott, hogy szovjet rakéták vannak úton Kuba felé. A lap tulajdonosa és a vezető szerkesztők úgy döntöttek, ezt a jelentést sem közlik, nehogy beavatkozzanak az elnök ama terveibe, amelyekkel az oroszokat rá akarta bírni a szállítmányok visszavonására. Az el-

nők hálás volt, hogy az információ nem jutott nyilvánosság elé, és én magam úgy vélem, ebben az esetben valamennyi fél profitált a lap tartózkodásából. A *New York Times* mindkét esetben részese volt az eseményeknek, játékosárs a pályán.

Ami azonban a múltban gyakran a körülmények hatására történt, az ma jóval gyakrabban a prominencia hatalma révén zajlik le. Így például Walter Cronkite hírmoderatori tevékenysége közben szünetet szokott beiktatni és ilyenkor interjúkat folytat neves személyiségekkel. Ezeket a találkozásokat nyíltan és szemérmetlenül „a hírcsinalók interjúnak” nevezték el. Cronkite legnevezetesebb interjúi közé tartoznak azok, amelyeket 1977 őszén Szadat egyiptomi elnökkel és Menahem Begin izraeli miniszterelnökkel folytatott. Széles körökben — noha egyértelmű bizonyítékok vannak az ellenkezőjére — még mindig azt hiszik, Cronkite tette lehetővé Szadat jeruzsálemi látogatását. És Tom Wicker ezeket írja: „1977 őszén Cronkite egyenesen kulcsfigura lett Anvar Szadat egyiptomi elnök izraeli útjának megszervezése során. A diplomácia modern történetének egyik nagy eseményét egy tévéinterjú vezette be.”

Ilyenképpen világos, hogy bármi legyen is az eredmény — a hírlapok, folyóiratok és a tévéadók a híreket a legnagyobb természetességgel olyasvalaminek tartják, amit ők csinálnak. A *New York Times* roppant igyekezett fejtett ki, hogy a CIA körül „virblit” kavarjon, részben azért, mert a *Washington Post* rossz fényben tüntette fel a lapot a Watergate-üggyel kapcsolatban. Gyakorlatilag valamennyi hírügynökség teljes erővel rávetette magát a CIA-re, amiért az nem látta előre az iráni eseményeket, jöllehet semmi különleges mulasztást nem lehetett a szemérc vetni, hiszen általános kudarcról volt szó, olyan kudarcról, amelyben tudósoknak, üzletembereknek és újságoknak éppolyan részük volt, mint azoknak a titkosszolgálatok-

nak, amelyek valamennyien alábecsülték az iszlám fundamentalizmus erejét.

Az a hitünk, hogy mi teremtjük a híreket, időközben olyan erősen meggyökerezett, hogy a médiumok a volta-képpeni eseményt, amelyről hírt adnak, gyakran egészen elködösítik. Itt én nem pusztán a médiumeseményekről beszélek, mint amilyen Teng Hsziao-ping látogatása vagy valamelyik párt kongvenciója, ahol a riporter tevékenység tolakodóbb, mint maga az esemény. Sokkal inkább arról, hogy az önmagunkkal való foglalkozásunk következtében már nem látjuk vagy nem fogjuk fel, ami igazában végbemegy.

Igen szemléletes példaként szeretnék utalni egy helyi tragédiáról adott tudósításra, annak az öt asszonynak a történetére, akik sterilizáltatták magukat, hogy megtarthassák munkahelyüket az *American Cyanid Corporation* egészségre ártalmas részlegénél. Siralmasabb valamit el sem tudok képzelni. Egy hírlap azonban, amelyet inkább nem nevezek meg, az egész ügyet úgy kezelte, mintha abban a médiumok volnának a legfontosabb tényezők. A tudósítás így kezdődött: „A roppant méretű *American Cyanid Corporation* itt olyan kellemetlenséget szerzett magának, amelyet csak úgy lehetne jelölni, mint egy nagyvállalat nyilvánosság előtti szerepléséért felelőseinek lidércálma.” Ez a valóságban megfelel ama riporter legendás történetének, aki nem sokkal az oroszok Berlinbe történt bevonulása után végigrohanta az utcákat ezzel a kiáltással: „Van itt valaki angolul beszélő nő, akit megerőszakoltak?”

Támadások a sajtó ellen

A sajtó és a televízió megváltozott szerepe minden bizonnyal a közéleti személyiségekről szóló megjegyzésekben tükröződik a legélesebben. A politikusok természetesen mindig is érzékenyek voltak a kritikával szemben. Jefferson,

aki, mint ismeretes, tett olyan kijelentést, hogy ha választhatna, akkor szívesebben látna egy sajtót kormány nélkül, mint egy kormányt sajtó nélkül, azt is mondta, hogy ő a sajtóban főképpen hazugságokkal találkozott. Theodore Roosevelt a „pocsolyatúró” kifejezést korántsem dicsérő jelzőként vitte be a köztudatba: ezzel némely újságíró ennek megfelelő habitusára akart utalni. Harry Truman jegyezte meg egyszer egy barátjának: „Nagyon tudom sajnálni azt a sok polgártársamat, aki újságolvasmányai alapján abban a hitben él és hal meg, hogy valami olyanról szerzett tudomást, ami az ő életében játszódott le a világban.” Kétségtelenül van különbség az ilyen általánosító támadások és az újabb idők hírheft, alattomos attackjai között. Nem csupán tréfának szánta Eisenhower elnök azt az intelmét, amellyel 1964-ben a republikánus pártkonvenció küldötteit figyelmeztette: ne engedjék, hogy sorukat megosszák „azok, akik kívül állnak a közösségünkön, közöttük a szenzációéhes kolumnisták és kommentátorok”. Spiro Agnew-nak a „negatívizmus nábobjai” és „a keleti part erőltet *establishment-je*” ellen intézett kirohanásait sötét ellenségeskedés jellemezte. Éppúgy, mint Nixon elnöknek azt a rendelkezését, amellyel Ron Ziegler arra utasította, hogy a sajtót „megvetéssel” kezelje.

Nixon kormányzása idején nem kevés olyan újságíró volt, akin sértő szándékkal keresztülnéztek. A *Washington Post* számára kérdésessé tettek egy televíziós engedélyt. Otromba kísérletet tettek, hogy Dan Rathert visszahívassák mint a Fehér Házba kiküldött tudósítót. Minden riporternek, akinek része volt a *Pentagon-Papers* publikálásában, különösen Niel Sheehannek, a *New York Times* munkatársának, a magánéletét minden lehetséges módon vizsgálatnak vetették alá. Vagy fél-tucattunk telefonját lehallgatták. Más, ennél lényegesen súlyosabb és hosszantartóbb vegzaturákkal gyötörték a sajtót és a televíziót az alacsonyabb

rangú kormányhatóságok és a helyi szervek.

Persze koránt sincsen úgy, hogy a vietnami háború befejezése és a Watergate-ügy eredménye igazolta volna a sajtót és a televíziót, ahogyan azt közülnünk néhányan hinni szeretnék. Éppen ellenkezőleg: esnek a részvényeink a publikum előtt. A *Harris* közvéleménykutató intézet szerint a közvélemény bizalma a televíziós tudósítások iránt az 1975. évi 34 százalékról 1980-ra 29 százalékra, a sajtó iránti bizalom az 1975-ös 24 százalékról 1980-ban 19 százalékra esett. A texasi egyetem vizsgálata során a megkérdezettek 84,4 százaléka úgy vélekedett: az újságírók manipulálják a híreket.

A valóságos szerepünk és mítikus igényeink közötti lényegbeli különbség nemcsak másokat ösztökélt arra, hogy kivonják kardjukat a sajtó és a televízió ellen, hanem magukban a médiumokban is kétséget és bizonytalanságot ébresztett. Valamely téma, amely egykor rendkívül steril volt, most a legnagyobb érdeklődésnek lett a tárgya. Egyetlen alapítvány, amely tart valamit magáról, sem mulasztotta el, hogy valamiféle, a sajtóval és a televízióval foglalkozó vizsgálatra megbízást ne adjon. Csaknem valamennyi ismert újság és folyóirat ún. *ombudsman*eket („közönségszolgálati” előadó) nevezett ki bizalmasan, akiknek arra kell ügyelniük, hogy minden *fair* módon folyjék. Annak keretében, amit én úgy neveznék: átlátszó kísérlet a *közép* Amerikája tetszésének elnyerésére, a televíziótársaságok megváltak azoktól a riporterektől és tudósítóiktól, akik témákat illetően szilárd, gyakorlati ismeretekkel rendelkeznek. A tipikusan alapos és mozgékonny tévériportert egy tévékritikus Mr. Atlagnak nevezte el. Ennek nincs álláspontja, nincsenek regionális ismertetőjegyei, mindenekelőtt nincs akcentusa, és bármely pillanatban képes behújni a farmer, a nulliomos vagy a munkás gúnyjába és kifejezőmódjába. Eredményként a legmagabiztosabb újságírók munkamódszerébe is bekapkodott egy defenzív tónus. Dan

Rather könyve, a *The Camera Never Blinks* azzal az összetűzéssel kezdődik, amely egy houstoni sajtókonferencián támadt közte és Nixon elnök között. Rather kilenc teljes oldalon írja le, hogyan provokálta az elnököt. Panasz-kodik a Fehér Háza, hogy az megpróbálta a híreket manipulálni. Azt mondja az elnökről és munkatársairól: „Megpillantották az ellenséget: minket.”

A megtámadottság érzete fejezi ki az egész „szakma” érzelmeit. Fájdalmas számunkra annak felismerése, hogy a külvilág egy jelentős része ellenségesen áll velünk szemben, a *fairnessre* és objektivitásra való igényünket pedig álszenteskedésnek minősíti.

Ami jó a médiumoknak. . .

Mi a médiumokban kifejlesztettünk egy újságírói hitvallást, egy ideológiát — az alkotmány első kiegészítésének alapján. Igényeinknek az a magva, hogy az, amit teszünk, döntő jelentőségű az amerikai társadalom jóléte és fennmaradása szempontjából. Nyomatékosan állítjuk, hogy ez a mi igényünk mindenki másét megelőzi. Mi jobbak vagyunk, mint a többi polgár; a mi jogaink magasabb szintűek, mint a kongresszuséi, a végrehajtó hataloméi, sőt még mint a bíróságoké is. Ezzel egészen egyszerűen azt állítjuk: ami jó a médiumoknak, az jó az Egyesült Államoknak is.

Az alkotmány első kiegészítésén alapuló ideológiánk kialakulását egy sor feltűnést keltő bírósági eset kíséri. Minden esetben a sajtó alkotmányban biztosított jogainak és a számára garantált védelemnek a kibővítése volt a kiindulási pont. Később az így garantált kibővített védelmet a körülmények kérdésessé tették, a Legfelsőbb Bíróság pedig ennek megfelelően próbálta módosítani a joggyakorlatot. Mindezekről

a módosításokról aztán azt híresztelték, hogy egytől egyig halálos csapást jelentenek a sajtószabadságra. Valójában azonban ma senki sem állíthatja komolyan, hogy az informálásnak egy zsarnoki hatalom által történő elfojtása — az alkotmány ugyanis ilyen veszéllyel számolt — a modern amerikai társadalomban komoly problémát jelent.

A bíróságoknak félre kell húzódnuk az előjogaikkal, ha a médiumokról van szó. A gyilkossággal vádoltaknak ugyanúgy. Miért? Mert az újságírói tevékenység — az újságoknak az a joga, hogy rejtett dolgokat feltárjanak — az alkotmány első kiegészítésének a lényege, állítják.

Véleményem szerint ez nincs egyértelműen így. Én azt hiszem, hogy a bíróságok az alkotmány első kiegészítésében foglalt előjogok legjobb óreinek bizonyultak az évek során. Az a véleményem, hogy a köztünk és a bíróságok közt támadó konfliktusokban a bíróság döntési jogáé az elsőbbség — még akkor is, ha némely bíró nem éri is el Brandeis kaliberét.

Kétségtelen, hogy a hírek megszerzésének és terjesztésének szabad rendszere nagyon fontos az Egyesült Államok szempontjából. De a kettő közül egyik sem értékesebb a másiknál. Különösen a médiumok munkatársainak állna nagyon is az érdekükben, hogy valamiképpel szerényebben lépjenek föl, és kevésbé apelláljanak saját fontosságukra. Nem annyira egy öntelt ideológiát kellene magasztalunk, mint inkább saját gyengéinket felismerünk, nem csupán helyeshítések ki nyomtatásával, nemcsak egy sajtótanács segítségével és bizonyosan nem kormányellenőrzéssel, hanem azáltal, hogy jobban látjuk azt, amivé lettünk. Azt hiszem, be kellene vallanunk — legalábbis önmagunknak —, hogy mi dolgokat formálunk és befolyásolunk; hogy elfogultak vagyunk; hogy nem képviselünk senkit. Mindenekelőtt azonban, azt hiszem, fel kell ismernünk,

hogy új szerepünkkel új felelősséget is vettünk magunkra. Már nem elég kijelentünk, hogy mi a világot tükrözzük vissza, vagy hogy csupán úgy tudósítunk dolgokról, amilyenek. Döntőnek tetszik számomra, hogy valljuk be — legalábbis önmagunknak és amennyire lehetséges, nyilvánosan is —, ha hamis útra tévedünk. Itt nem csupán olyasmire gondolok, hogy helytelenül írjuk le a kínai miniszterelnök-helyettes nevét. Arra a felismerésre gondolok, hogy időnként túllövünk a célon; annak megvallására, hogy legnemesebb törekvéseink némely eredménye félresül.

A felelősségtudatnak erre a fajtájára úgy vélem, azért van szükség, mert csak legdurvább hibázásaink megvallása esetén számíthatunk a közvélemény

támogatására. És ez a nyilvános támogatás, annak a veszélyes szerepnek tudatában, amelyet játszunk egy populistá országban, amilyen a mienk, abszolút szükséges. Alexander Hamilton írta egyszer: „Mi a sajtószabadság? Ki volna képes ennek olyan definícióját megadni, amely nem tartalmazza a legnagyobb mozgásteret a megkerüléséhez? Én ezt kivihetetlennek tartom, és ezért azt a végkövetkeztetést vonom le, hogy a sajtószabadság független attól, hogy milyen szép hitvallásokat illesztenek róla valamely alkotmányba, viszont teljességgel függ a közvéleménytől, a nép és a kormány általános beállítottságától.”

Fordította: József László

CONTENTS

- Tamás Szeeskő: Shy speech 3
József Béneyei: Wanted a profile 5
Árpád Pümkösti: „Why is it tempting
God to be an editor-in-chief?” 12

FOCUS

- Miklós Szinetár: What is entertainment? 21
György Nej: „There is no such a thing
as entertainment” 34
Kálmán Rubovszky: Once upon a time
there was a novel. . . 40

ONCE MORE

- „There is no abstract horror” 49

WORKSHOPS, METHODS

- Tamás Szeeskő: The electronic bard 55

CLOSE-UP

- Éva Földvári—Márta D. Hoffmann: 62
A quiz of cherishing illusions
Judit Lendvai—Miklós Tomka—János 67
Tölgyesi: May Day as a mass
communication event
Attila Malecz: On the wave-length
of jazz 74

FORUM

- Béla Illésfalvi: The sign-language of
the deaf 83
János Füzes: I can see it but I cannot
hear it 89

MEDIA HISTORY

- Miklós Vásárhelyi: The *Est* papers 95

TECHNOLOGY

- Miklós Szabó: A view after war 110

PUBLIC OPINION

- Guy Lázár: World situation and our
situation in the world 123
The way leading to the crisis in Poland
Home and foreign events 130
132

СОДЕРЖАНИЕ

- Тамаш Сечкэ: Застенчивая речь 3
Ежеф Бенеи: Требуется профиль 5
Арпад Пюнкёшти: Почему безумная отвага
— быть главным редактором? 12

В ЦЕНТРЕ ВНИМАНИЯ

- Миклош Синетар: Что такое развлечение? 21
Дердь Ней: «Развлечения же нет» 34
Кальман Рубовски: Был когда-то роман. . . 40

ЕЩЕ РАЗ

- «Абстрактного ужаса нет» 49

МАСТЕРСКИЕ, МЕТОДЫ

- Тамаш Сечкэ: Электронный «народный
певец» 55

КРУПНЫМ ПЛАНОМ

- Эва Фёльдвари —Марта Д. Хоффманн:
Конкурс с иллюзиями 62
Юдит Лендваи—Миклош Томка—
Янош Тёлдеш: Первое мая, как событие
массовой коммуникации 67
Аттила Малец: Джаз — на радиоволнах 74

ФОРУМ

- Бела Иллешфалви: Язык жестов 83
Янош Фюзеш: Я вижу, но не слышаю 89

ПРОШЛОЕ

- Миклош Вашархейи: Газеты «Эшт» 95

ТЕХНИКА

- Миклош Сабо: Пейзаж после войны 110

ЗОНД

- Ги Лазар: Состояние мира и наше
положение в мире 123
О причинах польского кризиса 130
О венгерских и зарубежных событиях 132

- Private enterprises are welcome in Hungary 133
 Worsening climate of opinion about economy 134
- мелькие предприниматели встретили положительный приём 133
 Ухудшается экономическое общественное мнение 134

OUTLOOK

ПАНОРАМА

- Ervin Havas: The *Literaturnaia Gazeta* 135
 János Avar: Kraft, the poet of everyday life 139
- Эрвин Хаваш: Литературная газета 135
 Янош Авар: Джозеф Крафт, «поэт будних» 139

NOTES

ЗАПИСЬ

- László Feleki: How I became a television critic 142
 István Kulcsár: Ugly George and his fellows 145
 Iván Ordas: Radio critique: an echoless echo 148
- Ласло Фелеки: Как я стал телекритиком? 142
 Иштван Кульчар: Георгий Гадкий и его товарищи 145
 Иван Ордаш: Отклик без резонанса 148

PERISCOPE

СМЕСЬ

- About books 151
 From periodicals 163
 News in brief 176
- О книгах 151
 Из журналов 163
 Коротко 176

BROWSING

ДЛЯ ЧТЕНИЯ

- Joseph Kraft: The Imperial Media (Abridged) 181
- Джозеф Крафт: Власть средства массовой коммуникации 181

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a Posta Központi Hírlap Irodánál: (Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215 96162 pénzforgalmi jelzőszámra.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, Postafiók 149.). Amennyiben a megrendelés a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalatnál történik, átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H—1850 Budapest), a KULTÚRA 024/7. számú számlára. A JEL-KÉP a Szovjetunióban, az NDK-ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában kizárólag a helyi postahivatalokban fizethető elő. Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

HU ISSN 0209—584X

82. 23491 Petőfi Nyomda, Kecskemét
Felelős vezető: Ablaka István igazgató
INDEX: 25 424

